

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halil DÖNMEZ

HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halil DÖNMEZ

HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

Danışman

Prof. Dr. Bahset KARSLI

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Halil DÖNMEZ' in bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ali ALBAYRAK (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Bahset KARSLI (İmza)

Üye : Doç. Dr. Mustafa Fatih AY (İmza)

Tez Başlığı: HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/10/2024

Mezuniyet Tarihi : .../11/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “HALİDE EDİP ADIVAR’DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Halil DÖNMEZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

07/1 1/2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Halil DÖNMEZ
Öğrenci Numarası	202252063812
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Bahset KARSLI
Yüksek Lisans Tez Başlığı	HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2407305685
Rapor Tarihi	07/11/2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 6 Alıntılar dâhil: % 25
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 178 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımdan yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bahset KARSLI	
İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİDE EDİP ADIVAR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı	9
1.1.1. Ailesi.....	9
1.1.2. Çocukluk ve Öğrencilik Yılları	10
1.1.3. Evlilik Yılları.....	11
1.1.4. Türk Ocağı Yılları	11
1.1.5. Milli Mücadele Yılları	11
1.1.6. Yurt Dışına Çıkış, Yurda Dönüş ve Ölümü.....	14
1.2. Eserleri.....	15
1.2.1. Anıları.....	16
1.2.1.1. Memoirs Of Halide Edip (1926).....	16
1.2.1.2. The Turkish Ordeal (1928).....	16
1.2.1.3. Mor Salkımlı Ev (1951).....	16
1.2.1.4. Türk'ün Ateşle İmtihanı (1959)	16
1.2.2. Hikâyeleri	17
1.2.2.1. Harap Mabetler (1911)	17
1.2.2.2. Dağa Çıkan Kurt (1922)	17
1.2.2.3. İzmir'den Bursa'ya (1922)	17
1.2.2.4. Kubbede Kalan Hoş Seda (1922)	18
1.2.3. Romanları	18
1.2.3.1. Çingene Kızı (1899)	19
1.2.3.2. Heyula (1909).....	20
1.2.3.3. Raik'in Annesi (1909)	20
1.2.3.4. Seviyye Talip (1910)	20
1.2.3.5. Handan (1912)	20
1.2.3.6. Yeni Turan (1912)	21
1.2.3.7. Son Eseri (1913)	21
1.2.3.8. Mev'ut Hüküm (1917).....	21
1.2.3.9. Ateşten Gömlek (1922)	21
1.2.3.10. Vurun Kahpeye (1923)	22
1.2.3.11. Kalp Ağrısı (1924).....	22

1.2.3.12. Zeyno'nun Oğlu (1926)	22
1.2.3.13. Sinekli Bakkal (1935).....	22
1.2.3.14. Yolpalas Cinayeti (1936).....	23
1.2.3.15. Tatarcık (1939)	23
1.2.3.16. Sonsuz Panayır (1946).....	23
1.2.3.17. Döner Ayna (1953).....	23
1.2.3.18. Akile Hanım Sokağı (1957).....	24
1.2.3.19. Kerim Usta'nın Oğlu (1958)	24
1.2.3.20. Sevda Sokağı Komedyası (1959)	24
1.2.3.21. Çaresaz (1961).....	24
1.2.3.22. Hayat Parçaları (1963).....	24
1.2.4. Tiyatroları	25
1.2.4.1. Kenan Çobanları (1916)	25
1.2.4.2. Maske ve Ruh (1945)	25
1.2.5. İnceleme Yazıları.....	25
1.2.6. Tercümeleri.....	25
1.3. Yaşadığı Dönemin Fikri Özellikleri	26
1.3.1. İttihad-ı Anasır (Osmanlıcılık)	26
1.3.2. Ümmetçilik (İslamcılık)	27
1.3.3. Turancılık (Türkçülük)	28
1.3.4. Garpcılık (Batıcılık).....	32
1.3.5. Âdem-i Merkeziyetçilik.....	34
1.4. Halide Edip Adıvar'ın Fikri Hayatı	36

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

2.1. Toplumsal Bütünleşme	41
2.1.1. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar	44
2.1.2 Toplumsal Bütünleşmeyi Engelleyen Unsurlar	46
2.1.2. Toplumsal Bütünleşme Çeşitleri	46
2.1.2.1. Normatif Bütünleşme	46
2.1.2.2. Fonksiyonel Bütünleşme	47
2.1.2.3. Mana Etrafında Bütünleşme	48
2.2. Din	49
2.2.1. Dini Tanımlama Problemi	49
2.2.2. Dinin Çeşitli Anlamları	51
2.2.3. Sosyolojik Din Tanımlamaları.....	51
2.2.3.1. Özsel (Substansiyel) Din Tanımları	52
2.2.3.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Din Tanımları.....	53
2.2.3.3. Çok Yönlü Kapsayıcı (Politetik) Din Tanımları.....	56
2.3. Toplumsal Bütünleşme ve Din	58
2.3.1. Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Din.....	60
2.3.2. Ayırıştırıcı Bir Unsur Olarak Din	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

3.1. Halide Edip Adivar'ın Toplumsal Bütünleşme 'ye ve Dine Bakışı	66
3.2. Halide Edip'in Eserlerinde Toplumsal Bütünleşme ve Din	68
3.2.1. Hikâyelerinde Toplumsal Bütünleşme ve Din	68
3.2.1.1. Vurma Fatma	68
3.2.1.1.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri	70
3.2.1.1.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar	71
3.2.1.2. Emine'nin Şهادeti	75
3.2.1.2.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri	76
3.2.1.2.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar	77
3.2.1.3. Bayrağımızın Altında	78
3.2.1.3.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri	79
3.2.1.3.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar	79
3.2.2. Romanlarında Toplumsal Bütünleşme ve Din	80
3.2.2.1. Ateşten Gömlek	80
3.2.2.1.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Romandaki Kişilik Tipleri	86
3.2.2.1.2. Roman'da Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar	90
3.2.2.2. Vurun Kahpeye	108
3.2.2.2.1. Sosyal Bütünleşme ve Din Bağlamında Romandaki Kişilik Tipleri	114
3.2.2.2.2. Romanda Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar	122
 SONUÇ	 162
KAYNAKÇA	165
ÖZGEÇMİŞ	178

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	Aktaran
Bs.	Baskı
CC	Cellecelalüh
Çev.	Çeviren
Drl.	Derleyen
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
Hızl.	Hazırlayan
Sav	Sallallahü Aleyhi Vesellem
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Vb.	Ve benzeri
Vs.	Ve saire
Yay.	Yayınları

ÖZET

İnsanlar, fıtratı gereği yalnız yaşayamayan sosyal varlıklardır. İnsanların tabiatı gereği bir arada yaşama ihtiyacı toplumları meydana getirmiştir. Bireylerin toplum şeklinde teşkilatlanmalarının tabii sonucu olarak ise sosyal bütünleşme tezahür etmektedir. Birey ve toplum arasında diyalektik bir ilişki bulunduğu gibi din ve toplum arasında da diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın temel konusunu toplumsal bütünleşme ve din ilişkisi oluşturmaktadır. Çalışmamızın temel amacı, din ve toplumsal bütünleşme arasında ilişkinin ortaya çıkarılması, Halide Edip Adıvar'ın, milli mücadele dönemini anlatan hikâye ve romanlarındaki toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve bozan dini, milli ve diğer unsurlar tespit edilerek bu unsurlar üzerinde dinin fonksiyonlarının ortaya çıkarılmasıdır. Bu minvalde şu araştırma sorularına cevaplar aranmıştır: Din, toplumların bütünleşme üzerinde etkili bir unsur mudur? Din, toplumların ayrışmasında etkili bir unsur mudur? Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarındaki dini, milli ve diğer unsurlar toplumsal bütünleşme ve ayrışma üzerinde etkili midir? Dini ve milli unsurlar milli mücadele döneminde Türk Ulusunun bütünleşmesi üzerinde etkili midir?

Araştırmada Halide Edip Adıvar'ın milli mücadeleyi anlatan Vurma Fatma, Emine'nin Şهادeti ve Bayrağımız Altında isimli hikâyeleriyle; Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye isimli romanları üzerinde dolaylı gözlem yöntemi kullanılarak elde edilen veriler doküman analizi yöntemiyle tetkik edildi. Yapılan araştırma sonucunda, dinin toplumsal bütünleşme üzerinde bütünleştirici ve ayrıştırıcı olmak üzere iki işlevinin bulunduğu tespit edildi. Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarındaki istiklal, şehadet, bayrak, vatan, Sultan Ahmet Mitingi, eğitim, mevlit töreni ve vatan mefkûresi gibi unsurlar Türk Ulsu üzerinde bütünleştirici bir işlev icra ederken, dinde bu unsurların bütünleştirici işlevini destekleyen başat unsurlardan birisidir. Din, mandacılık, şahsi menfaat ve kıskançlık gibi unsurlar Türk Ulsu üzerinde ayrıştırıcı bir işlev icra ettiği tespit edildi. Din tarafından desteklenen şiddet olgusu Yunan ordusu üzerinde bütünleştirici ve ayrıştırıcı bir işlev icra ettiği tespit edildi.

Sonuç olarak Türk ulusunun kaderinin akrebin kısılcacında yoğrulduğu zamanlarda toplumsal bütünleşmeyi ve ayrışmayı sağlayan unsurlar içerisinde yer alan din önemli işlevler icra etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, Din, Sosyal Bütünleşme, Milli Mücadele, Türk Romanı

ABSTRACT

Humans are social beings who cannot live alone by nature. The need for people to live together by nature has created societies. As a natural result of the organization of individuals in the form of society, social integration is manifested. Just as there is a dialectical relationship between the individual and society, there is also a dialectical relationship between religion and society. In this context, the main subject of our study is the relationship between social integration and religion. The main purpose of our study is to reveal the relationship between religion and social integration, to identify the religious, national and other elements that provide and disrupt social integration in Halide Edip Adıvar's stories and novels describing the period of national struggle, and to reveal the functions of religion on these elements. In this respect, answers to the following research questions were sought: Is religion an effective factor on the integration of societies? Is religion an effective factor in the separation of societies? Do the religious, national and other elements in Halide Edip Adıvar's story and novels have an impact on social integration and segregation? Are religious and national elements effective on the integration of the Turkish Nation during the period of national struggle?

In the research, the data obtained by using the indirect observation method in Halide Edip Adıvar's stories of the national struggle, *Vurma Fatma*, *Emine'nin Şehadeti* and *Bayrakımız Altında*, and her novels *Ateşten Gömlek* and *Vurun Kahpeye*, were examined with the document analysis method. As a result of the research, it was determined that religion has two functions on social integration: integrative and divisive. While elements such as independence, martyrdom, flag, homeland, Sultan Ahmet rally, education, Mawlid ceremony and homeland ideal in Halide Edip Adıvar's stories and novels perform an integrative function on the Turkish Nation, religion is one of the leading elements that support the integrative function of these elements. It was determined that elements such as religion, mandate, personal interest and jealousy perform a divisive function on the Turkish Nation. It was determined that the phenomenon of violence supported by religion performed an integrative and divisive function on the Greek army.

As a result, when the fate of the Turkish nation was kneaded in the grip of the scorpion, religion, which was among the elements that provided social integration and separation, performed important functions.

Keywords: Halide Edip Adıvar, Religion, Social Integration, National Struggle, Turkish Novel

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimimde ve çalışmamın her aşamasında bana kolaylık sağlayarak, yardımcı ve destek olan değerli danışmamım Prof. Dr. Bahset KARSLI 'ya, yüksek lisans eğitimimde ve tez yazım aşamasının her anında bana destek olarak, eksik yönleri görmemi sağlayan ve her zaman bir baba şefkatiyle davranan değerli hocam Prof. Dr. Ali ALBAYRAK 'a, Tez İzleme Komitesinde yer almayı kabul eden ve bana yapıcı eleştirileriyle ciddi katkılar sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Fatih AY'a ve beni yetiştirerek bu günlere getiren ve üzerimde emeği olan eli öpülesi bütün hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca beni yetiştiren her zaman maddi ve manevi destekleyen aileme, yüksek lisans ve tez yazım aşamasında bana her daim destek olan, evin yükünü sırtlanan çok kıymetli eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Kimileri vardır vatani çok sever, kimileri vardır vatana âşıktır, kimileri vardır vatana kara sevdalıdır. Bu kara sevda uğruna anadan, yardan ve serden geçerek al bayrakta al kan olanlara... Vatana kara sevda besleyeceğini umduğum ve daha doğdu gün kundağa sarmak yerine sırtına ateşten gömleği geçirdiğim oğlum Muhammed Alparslan'a...

ÖNSÖZ

Türk milletinin, var olma mücadelesi verdiği önemli tarihi merhalelerden birisi de milli mücadele dönemidir. Türk ulusu, milli mücadele döneminde ağır yaralar almış ve çok acılar çekmiş, ancak ayağa kalkarak toparlanmayı bilmiştir. Milli mücadele döneminde ulusun toparlanması ve vatanın kurtuluş ülküsü etrafında toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için büyük bir gayret gösteren, onlara liderlik ederek ateşli konuşmalar yapan hatiplerden biriside Halide Edip Adıvar'dır.

Bu çalışma, din ve toplumsal bütünleşme arasında ilişkinin ortaya çıkarılması, Halide Edip Adıvar'ın, milli mücadele dönemini anlatan hikâye ve romanlarındaki toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve bozan dini, milli ve diğer unsurlar tespit edilerek bu unsurlar üzerinde dinin fonksiyonlarının ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Çalışma Halide Edip Adıvar'ın, Vurma Fatma, Emine'nin Şهادeti ve Bayrağımız Altında isimli hikâyelerinin; Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye romanlarının toplumsal bütünleşme ve din bağlamında sosyolojik analizini içermektedir. Çalışma toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Halide Hanım'ın, yaşam öyküsüne, eserlerine, Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Âdem-i Merkeziyet gibi dönemin önemli fikir akımlarına ve yazarın fikri hayatına yer verilerek ülkenin içinde bulunduğu genel durum betimlenmiştir. İkinci bölümde çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmış bu minvalde, toplumsal bütünleşme ve din kavramları tanımlanmaya çalışılmış, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve engelleyen unsurlara, bütünleşme çeşitlerine yer verilmiş, toplumsal bütünleşme ve din ilişkisi tahlil edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Halide Edip Adıvar'ın dine ve toplumsal bütünleşmeye yaklaşımına yer verilmiş, İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi isimli eser içerisinde yazara ait olan Vurma Fatma, Emine'nin Şهادeti ve Bayrağımız Altında isimli hikâyeleri ile Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye romanları üzerinde dolaylı gözlem yöntemi kullanılarak toplumsal bütünleşme ve din perspektifiyle, sosyolojik tahliller yapılmış ve elde edilen veriler doküman analizi yöntemiyle tetkik edilmiştir.

Çalışmamın literatüre katkı sağlamasını ve hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

Halil DÖNMEZ

Antalya, 2024

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemleri

İnsan, yapısı itibarıyla yalnız yaşayamayan sosyal bir varlıktır. İnsanların bireysel özellikleri aralarında birtakım farklılıklara yol açmasına rağmen, bir arada yaşamak, yardımlaşmak, dayanışmak ve bazı ülküler etrafında bütünleşmek insanların fıtratında bulunmaktadır. Bireyleri bir araya getiren ortak bazı idealler bulunmaktadır. Din, insanları bir araya getiren onları bütünleştiren önemli ideallerden birisidir. Din, ferdi ve toplumsal hayatta bazı işlevleri yerine getirmektedir. Dinin önemli işlevlerinden birisi toplumsal bütünleşmedir. Dinin, toplumsal bütünleşmeyi sağlama işlevi olduğu gibi ayrıştırıcı bir işlevi de bulunmaktadır. Dinin yanı sıra uzun bir tarihi süreçte toplum tarafından ortaklaşa üretilen, benimsenen, gelecek kuşaklara aktarılan ve toplumun aynası olan milli değerlerde sosyal bütünleşme üzerinde etkili olan unsurlardandır.

Sanayileşme ve şehirleşmenin yoğun olduğu bilgi çağı, toplumların sosyal, kültürel ve iktisadi yaşamlarında köklü değişmelere yol açmıştır. Bu köklü değişimler, bireysel farklılaşmanın yanı sıra sosyal hayatta buhranlara, dağılmalara, düzensizliklere ve savaşlara yol açmıştır. Bu durum sosyologların ilgisini çekmiştir. Sosyologlar, insanların birbiriyle etkileşimlerinin yoğun olduğu, toplumsal denge ve düzen için önemli olan sosyal bütünleşme konusuna kayıtsız kalamamış ve bu konu üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilebilecek olan İbn Haldun “asabiyet teorisi” üzerindeki incelemesiyle sosyal bütünleşme konusunda öncü olarak kabul edilebilir. Klasik dönem sosyologları arasında bu konuyu ilk ele alan Emile Durkheim’dir. Onun ardından birçok düşünür bu konuyu incelemiş ve incelenmeye de devam etmektedir.

Toplum ve din nasıl diyalektik bir ilişki içerisindeyse, din ve sosyal bütünleşme de karşılıklı olarak birbirleriyle etkileşim halindedir. Din sosyal bütünleşmeyi etkilediği gibi sosyal bütünleşme de dini etkilemektedir. Bu nedenlerden dolayı da din sosyologları, sosyal bütünleşme konusu üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Toplumu birleştirici etkiye sahip olan asabiyet ve din isimli iki güç üzerinde duran Haldun, din ve toplumsal bütünleşme konusunu incelemede öncü olmuştur. Araştırmalarının ana merkezini din ve sosyal bütünleşmenin oluşturduğu ve araştırmalarının neticesinde toplumsal bütünleşmeye vurgu yapan Durkheim bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. 1959 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Din Sosyoloji toplantısında Din ve toplumsal bütünleşme ilişkisi üzerinde durulmuştur. Türkiye’de sosyolojinin öncüsü olan Ziya Gökalp, milli bütünleşme üzerinde dinin etkisini ilk inceleyen

kişidir. Din ve sosyal bütünleşme ilişkisi bağlamında araştırılmayı bekleyen birçok konu bulunmaktadır. Dini, milli ve diğer unsurların Türk ulusunun buhranlı dönemlerindeki toplumsal bütünleşmesi üzerindeki etkisi buna örnek olarak verilebilir.

Güç durumlar, güçlü liderleri, güçlü liderler, güçlü birliktelikleri, güçlü birliktelikler ise güçlü milletleri meydana getirmektedir. Toplumsal hayatla ilgili en kıymetli fikirler, sosyal hadiselerin bireyleri en çok etkilediği buhran ve karışıklığın hâkim olduğu zamanlarda ortaya konulmaktadır (Bouthoul 1967'den akt. Günay, 2014: 341). Türk ulusunun kaderinin akrebin kısılcığında yoğrulduğu milli mücadele döneminde bağımsızlık meşalesinin yakılmasında öncülük edenlerden birisi de Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Halide Edip Adıvar'dır. Hayatının bir bölümünde Gökalp'ten etkilenmiş olan Halide Edip, buhranlı zamanlarda dini ve milli unsurlarla bezenmiş ateşli konuşmalarıyla Türk ulusunu vatanın kurtuluş ülküsü etrafında bütünleşmeye çağırmıştır. Bu bağlamda araştırmanın konusu Halide Edip Adıvar'da Toplumsal Bütünleşme ve Dindir.

Halide Ediple ilgili literatürde yapılmış birçok çalışmayla karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmalar edebiyat, tarih, siyaset, ilahiyat, sosyoloji, din sosyolojisi, eğitim, din eğitimi, tiyatro, basın ve yayın, halkla ilişkiler ve tanıtım gibi farklı disiplinlerde yapılmıştır.

Bunların arasında milli mücadele ve cumhuriyet dönemiyle ilgili yapılmış çalışmalarda bulunmaktadır. H. Murat Arabacı'nın (1996) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında, Halide Edip Adıvar'ın milli mücadele dönemindeki faaliyetleri incelenmiştir. Esat Can'ın (1998) yapmış olduğu doktora tezinde, Halide Edip'in Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye isimli romanları da dâhil olmak üzere çeşitli yazarların milli mücadele dönemini anlatan 39 eseri üzerinde Türk halkının durumu iç cephe kavramıyla incelenmiştir. Ali Öncü'nün (2009) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında, din eğitimi bağlamında yazarın romanlarındaki tipler analiz edilmiş ve yazarın din eğitimine bakış açısı incelenmiştir. Seda Çetin'in (2014) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında yazarın eserleri üzerinde kurtuluş savaşına ve cumhuriyet inkılaplarına bakışı incelenmiştir. Duygu Ünalın (2016) yapmış olduğu doktora tezinde Halide Edip'in ve çeşitli yazarların milli mücadeleyi anlatan eserleri üzerinde popüler kültür incelemesi yapılmıştır. Nergiz Uludağ'ın (2017) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında, rıza mühendisliği bağlamında yazarın mitingleri üzerinde inceleme yapılmıştır. Alev Yeşiltarım Koyun'un (2019) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında Halide Edip'in ve Yakup Kadri'nin milli mücadeleyle ilgili romanlarının tarih öğretimindeki rolü öğretmen görüşlerine dayanılarak incelenmiştir. Zeynep Ersöz'ün (2019) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında, Halide Edip'in ve çeşitli yazarların milli mücadeleye bakış açıları incelenmiştir. Naz Sariaslan'ın (2023) yapmış olduğu yüksek lisans tezinde, Halide Edip Adıvar'ın Ateşten

Gömlek ve Vurun Kahpeye isimli romanları ve çeşitli yazarların milli mücadele dönemini anlatan eserlerinin, Türk ulus kimliğinin ve kolektif şuurun oluşumunda etkisi incelenmiştir.

Milli mücadele dönemindeki Halide Edip'e ilgili yazılan makaleler de bulunmaktadır. Fatih Sakallı'nın (2012) yazdığı makalede, yazarın milli mücadele dönemiyle ilgili hikâyelerindeki kadınların çektiği çileler ve kurtuluş mücadelesinde kadınların ehemmiyeti incelenmiştir. Erdoğan Kul'un (2013) yazmış olduğu makalede yazarın Vurun Kahpeye isimli romanı farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, vatanın bağımsızlığı için cephe mücadelesinin yanında, modern bir eğitim mücadelesinde gerekli olduğu konusu irdelenmiştir. Veysel Şahin'in (2013) yazdığı makalede Halide Edip'in Yeniden Turan isimli eseri üzerinde vatanın kurtuluşu ve yeniden inşasında milli benliğe uygun farklı alanlarda geliştirdiği fikirleri incelenmiştir. Hatice Yıldız'ın yazdığı (2013) makalede Halide Edip'in, Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesini orman metaforu üzerinden işlediği Dağa Çıkan Kurt isimli eserinin teması ve alegorik unsurları incelenmiştir. H. Murat Arabacı'nın (2015) yazmış olduğu makalede Halide Edip'in, vatanın kurtuluşu için verdiği mücadeleler anlatılmıştır. Ramis Karabulut'un (2017) yazmış olduğu makalede Halide Edip'in, 1882-1964 yılları arasında yazdığı romanları üzerinde din- modernleşme ekseninde yazarın dine bakış açısı incelenmiştir. A. Metehan Şahin'in (2019) yazdığı makalede Halide Edip'in, Ateşten Gömlek isimli eserindeki şahıslardan hareketle milli kimlik oluşturmadaki işlevi incelenmiştir. Murat Köylü ve Ayhan Cankut'un (2022) yazdıkları makalede Halide Edip'in, Milli mücadelede Amerikan mandacılığını savunması eleştirel olarak analiz edilmiştir. Pelin Görgülü'nün (2022) yazdığı makalede Halide Edip'in, Türk'ün Ateşle İmtihanı ve Yakup Kadri'nin, Ankara, Aka Gündüz'ün Dikmen Yıldızı isimli eserleri üzerinden, milli mücadele dönemindeki Ankara'nın durumu betimlenmiştir. Duygu Koroncu Özbilen'in (2023) yazdığı makalede, yazarın Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye isimli eserlerinde, feminist bakış açısıyla kurtuluş savaşının Türk kadınının direnişi üzerindeki işlevi incelenmiştir. Değindiklerimizin dışında Halide Edip'le ilgili yazılmış başka makaleler de bulunmaktadır. Alanyazına bakıldığında Halide Edip'in, milli mücadele dönemiyle ilgili eserlerinin, bilhassa romanlarının Türk kimliğinin inşasındaki etkisi incelenmişken, milli mücadelede Türklük şuurunu oluşturan ve Türk ulusunu bir araya getiren, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve toplumsal bütünleşmeyi bozan unsurlardan ve bu unsurlar üzerinde dinin etkisinden bahsedilmemiştir. Çalışmanın alanyazındaki bu boşluğu dolduracağı umut edilmektedir. Çalışma din, toplumsal bütünleşme çerçevesinde Halide Edip Adıvar'ın milli mücadeleyi anlatan eserlerindeki dini, milli ve diğer unsurların toplumsal bütünleşme üzerindeki işlevini ve bu unsurlar üzerinde dinin etkisini ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda araştırmamızın birinci bölümünde Halide Edip'in hayatı, eserleri, düşünce dünyası ve dönemin

fikri akımları irdelenmiştir. İkinci bölümde din ve toplumsal bütünleşme ilişkisi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise din sosyal bütünleşme bağlamında yazarın dine ve sosyal bütünleşmeye bakışı, milli mücadeleyi anlatan eserleri üzerinde dini, milli ve diğer unsurların, milli mücadelede döneminde Türk ulusunun, toplumsal bütünleşmesi üzerindeki işlevi irdelenmiştir. Milli mücadelede Yunanlıları bütünleştiren ve ayrıştıran unsurlara da yer verilmiştir. Ayrıca milli mücadele döneminde bütünleştirici ve ayrıştırmacı işlev gören unsurlar üzerinde dinin etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi.

Araştırmanın ana problemi Halide Edip Adıvar'ın, roman ve hikâyelerindeki dini, milli ve diğer unsurlar Türk ulusunun buhran dönemlerindeki toplumsal bütünleşmesi üzerinde etkili midir? Şeklinde belirlenmiştir. Bu ana problemin yanında tezde şu alt problemlere de yer verilmiştir:

1. Din, toplumların bütünleşme üzerinde etkili bir unsur mudur?
2. Din, toplumların ayrışmasında etkili bir unsur mudur?
3. Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarındaki dini, milli ve diğer unsurlar nelerdir?
4. Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarındaki dini, milli ve diğer unsurlar toplumsal bütünleşme ve ayrışma üzerinde etkili midir?
5. Toplumsal bütünleşmeyi ve ayrışmayı sağlayan dini, milli ve diğer unsurlar üzerinde din etkili midir?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı Halide Edip Adıvar'ın, milli mücadele dönemini anlatan hikâye ve romanlarındaki dini, milli ve diğer unsurların, milli mücadele döneminde Türk Ulusunun toplumsal bütünleşmesi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu temel amacın yanı sıra çalışmada şu alt amaçlarda bulunmaktadır:

- Dinin, toplumsal bütünleşme ve ayrışma üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması,
- Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarında toplumsal bütünleşmeyi ve ayrışmayı sağlayan dini, milli ve diğer unsurların tespit edilmesi,
- Dini, milli ve diğer unsurların toplumların bütünleşmesinde ve ayrışmasındaki etkisinin ortaya çıkarılması
- Toplumsal bütünleşmeyi ve ayrışmayı sağlayan unsurlar üzerinde dinin etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Edebi, tarihi roman ve hikâyelerin toplumların bütünleşmesi üzerindeki katkısını ortaya koyması açısından çalışmanın önem arz ettiği düşünülmektedir. Buhran ve galeyan zamanlarında Türk milleti üzerinde bütünleştirici fonksiyona sahip unsurların saptanması,

ulusça bu unsurlara sıkı sıkıya bağlı kalmanın önemini ortaya çıkarması da çalışmayı önemli kıldığı söylenebilir. Ayrıca Türk toplumunun bütünleşmesine zarar veren unsurların tespit edilerek, unsurlar üzerinde çalışma yapılarak toplumsal bütünleşmeye zararı minimum düzeye indirilebilir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Edebiyat, tarih ve din sosyoloji alanlarını kapsayan bu çalışmada Halide Edip'in, milli mücadeleyi anlatan "İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi" isimli eser içerisinde yazara ait olan "Vurma Fatma", "Emine'nin Şehadet" ve "Bayrağımızın Altında" isimli hikâyelerinin; "Ateşten Gömlek" ve "Vurun Kahpeye" isimli romanlarının sosyolojik analiziyle sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Sayıtları

Araştırmanın Sayıtları aşağıdaki cümlelerden oluşmaktadır:

Din, toplumsal bütünleşme üzerinde etkili bir unsurdur.

Halide Edip Adıvar'ın, hikâye ve romanlarında toplumsal bütünleşme üzerinde etkili olan dini, milli ve diğer unsurlar yer almaktadır.

Halide Edip Adıvar'ın, roman ve hikâyelerinde geçen dini, milli ve diğer unsurlar, toplumsal bütünleşme üzerinde etkilidir.

Toplumsal bütünleşmeyi ve ayrışmayı sağlayan unsurlar üzerinde din etkilidir.

Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Araştırmanın yöntem ve tekniğine değinmeden önce roman ve toplum ilişkisine değinmek, toplumsal olgunun betimlenmesinde edebi metinlerin önemini ortaya çıkaracaktır.

Roman, toplumsal problemlerle yüzleşme alanıdır. Böylece roman bu alanda kendisiyle toplum arasında bir bağlantı meydana getirir. Edebiyat ve toplum arasındaki bağlantının epistemik ve ontolojik temeli, edebiyatın insana dolayısıyla topluma özgü bir uğraşı olmasıyla ilgilidir. Bu uğraşının kaynağında gerek bireysel gerek toplumsal bir kaygı neticesinde olsun edebiyatın ve onun bir türü olan romanın yönü sürekli olarak topluma doğrudur. Edebiyat Sosyolojisinin öncülerinden olan Michaud, edebiyatı şöyle tanımlamıştır: Toplumun somut, siyasi ve iktisat yapılarındaki gibi, görünür şekilleri içinde toplumun anlatımıdır (2006: 59; Özdoğan, 2017: 35).

Edebiyat, sosyoloji için elverişli bir gözlem sahasıdır. Sosyoloji açısından edebiyatın önemi büyüktür. Sosyoloji açısından edebiyat, farklı toplum yapılarının en karakteristik niteliklerini yansıttığı gibi insan ilişkileri temelinde ortaya konmuş bir analiz birikimini ve alanını ifade eder. Edebiyat, toplumdan soyutlanmış bir ferdin ifadesi değil, belirli bir kültür düzeyinde gruplardan ve alt gruplanmalardan meydana gelen geniş bir toplumsal kesimin

ifadesidir. Bu aşamada, hem edebi dünyanın yapılarıyla alakalı bir sosyoloji, hem de bu edebi dünyayı meydana getiren grupların ve ortamların edebi psikolojisi söz konusudur (Michaud, 2006: 53-65).

Yazılı edebi türler içerisinde daha çok romanlar sosyolojik olarak ele alınmıştır. Romanın tercih edilmesi ilgi çekiciliğinden değil, yalnızca diğer türlerden daha belirgin bir şekilde, içindeki olay ve yorumlama süreçlerini ortaya çıktığı toplumsal şartlar ve çevre ile ilgili farklı konuları kurgusu içinde ele almasından dolayıdır (Noble, 2006: 31-52).

Edebiyat metinleri, bir sosyal bilimci için birer veri kaynağı olarak çeşitli şekillerde kullanılabilir. Kurgusal ürünler, gündelik hayata, sıradan insanlara ve büyük tarihsel dönüşümlerin arka planına ilişkin olguların ve detayların yansıtıcıları olarak incelenebilir. Bir roman, bilhassa da yazıldığı zamanla ele aldığı konu örtüşüyorsa, dönemin giyim kuşamı, müşterek acıları, duyguları, yönelimleri, zihniyeti vs. bir veri bütünü olarak okunabilir. Bu aktarımlar edebiyat sosyolojisi açısından zengin ve değerli birer kaynaktır (Soykan, 2009: 57).

Hikâyeler ise bir hafıza alanı olarak toplumun ortadan kalkmasını, dağılıp parçalanmasını engeller. Çünkü hikâye, toplumun müşterek mirası ve belleğidir. Okunup, söylenerek, dinlenerek yayılır ve yeni bir tecrübeye tahvil edilir. Hikâyeler, kendi tecrübemizi, eski nesillerin korumaya uygun gördükleri hatıraların üzerine kurmamızı sağlayarak, bu belleği tekrar var edebilmemize olanak tanıyan yetenektir (Manguel, 2009: 18).

Edebiyat, bütün dünyayı dolaşan bir göz gibi insanların yaşamlarındaki ince ayrıntıları, gizli kısımları, sırları, acıları, hüznleri ve ıstırapları kısacası dünyada olup bitenleri yankılamaktadır (Alver, 2012: 24). Edebiyatçı, bütün bir hikâye anlatmakta ve anlattığı hikâyede toplum bulunduğu gibi kendisi de bulunmaktadır. Yazar, toplumla kendisi arasında bir bağlantı kurarak bu anlatımı yapmaktadır (Alver, 2012: 33). Edebiyat, toplumsal ortamda doğmakta ve zorunlu olarak toplumla hemhal olmaktadır. Toplumu incelerken edebi metinlerden faydalanmak gibi bir bakış açısı tümüyle meşrudur. Kuşku yok ki, edebiyat içinde doğduğu toplumdan vazgeçemez, toplumu anlamak isteyen araştırmacı edebi metinlere bakmayı kendisine görev addeder. Edebi eserlerden hareketle toplumu okumak veya eserlerin mantığını ve dünyasını kavramak, elzem, ufuk açıcı ve zenginleştirici bir yöntemdir. Yazarların oluşturdukları kurgusal karakterlerin yaşadıklarıyla tarihi ve sosyal koşullar arasında bağ kurulmalıdır. Ferdi problemler, sosyal problemler halinde yeniden yorumlanmalıdır. Ancak hakikatle, edebi metin arasında katı bir ilişki olmadığı gerçeğinden hareketle temkinli olmakta gerekir. Çünkü edebiyatın doğrudan doğruya toplumu anlattığını söylemek sakıncalı olabilir (Alver, 2012: 41).

Edebiyat, insan sözü olarak ancak kültür harmanında mahsul durumuna gelmektedir. Bu açıdan insan ve toplumla zorunlu ve doğal olarak ilişkilidir. İnsan ve toplumun boyasından, ruhundan, duygusundan bağımsız değildir; onun hamurundandır. Edebiyat, insan ve toplumun kurumsal hikâyesidir. Yunan kimliği özelinde edebiyatın katkısını araştıran Jusdanis’a göre Edebiyat: “Kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verir ve aynı zamanda onun hikâyesini anlatır.”, “Edebiyat milletin, böyle bir birliğin üyeleri olarak yaşayan insanların, kendini yansıttığı hayali aynaydı. Hem bir milletin tezahürü hem de millet-oluşturma sürecinin bir parçasıydı. Edebiyat kanonu bir anlatılar toplamı olarak, bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyeleri kapsar. Edebiyat, bir anlamda bir milletin günlüğüdür, onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır” (Alver, 2012: 42; 1998: 68-76).

Edebiyat, insanın anlaşılmasının yegâne yollarından birisidir. İnsan ve toplum gerçekliğini amaçlayan, bu gerçeklik üzerine çalışan ne kadar araştırma alanı varsa edebiyatı engin bir kaynak olarak görmek durumundadır. Aksi halde gerçek ve bereketli bir pınar ziyan edilmiş olacaktır (Alver, 2012: 43).

Balkan savaşlarının açtığı yaraları sarmak için “Teali-i Nisvan Cemiyeti”nde görev yapan, İşgalleri kınamak için Sultan Ahmet Mitingi gibi çeşitli mitinglerde hatiplik yapan, Karakol teşkilatına katılarak silahların ve cephaneliğin Anadolu’ya kaçırılmasında görev alan, İkinci İnönü zaferinden sonra Eskişehir’deki Kızılay hastanesinde hastabakıcılık yapan, Sakarya Meydan Muharebesine katılan, Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları zulümleri kayıt altına almak için “Tedkik-i Mezalim” isimli heyetin başkanlığını yapan ve 30 Ağustos zaferinden sonra İzmir’e ilk girenlerden birisi olarak kendisine “Başçavuşluk” rütbesi verilen Halide Edip Adıvar, Türk Ulusunun milli mücadele döneminde yaşadığı acılara, hüznülere, zulümlere ve muhteşem zafere bizzat şahit olanlardan birisidir. Halide Hanım, Türk ulusunun çektiği çilelere ve bu çileler karşısında bütünleşerek şanlı bir zafer kazanmasına hikâye ve romanlarında kurgu metin halinde yer vermiştir. Halide Edip’in, hikâye ve romanları bir kurgu unsuru olsa bile Türk Milletinin büyük bir tarihsel dönüşümü olan Milli Mücadele döneminin arka planını yansıtması, Türk ulusunu bütünleştirerek şanlı bir zafer kazanmasını ve yeni bir devlet kurmasını sağlayan unsurlar hakkında aydınlatıcı bilgiler sunması, yazıldığı dönemle ele alınan konunun örtüşüyor olması bir sosyal bilimci için ziyan edilmesi mümkün olmayan bir veri kaynağı olması için yeterli bir sebeplerdendir. Ayrıca yazarın, hikâye ve romanlarında Türk ulusunun mücadelesini anlatırken kendi hayat hikâyesiyle örtüşen bilgiler sunması kurgu metinler içerisinde gerçek hayattan aktarımlarda bulunduğunu göstermektedir. Misalen, “Bayrağımız Altında” hikâyesi yazarın, “Tedkik-i Mezalim” tespitlerinin bir yansımasıyken;

“Ateşten Gömlek” romanındaki kurgu karakter Ayşe, yazarın hayatından bazı kesitler yansıtmaktadır.

Yazarın, hikâye ve romanları ortak bir hafıza ve miras alanı olarak Türk Ulusunun dağılmasını engelleyen ve milli bilinç kazandırarak ihtişamlı bir zaferin ardından Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmamızı sağlayan unsurların gelecek nesillere aktarılmasında, onların korunarak yeni tecrübelerle dönüştürülmesinde ve bu ortak mirasın tekrar var edilebilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Milli Mücadele döneminde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve bozan unsurların tespit edilebilmesi için betimsel bir nitelik taşıyan araştırmada dolaylı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde ulaşılan veriler, doküman analizi yöntemiyle tetkik edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİDE EDİP ADIVAR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Ailesi

Halide Edip Adıvar'ın yaşamından ve yazdıklarından söz etmek aynı zamanda yaşam sürdürdüğü ikinci Abdülhamit'in son zamanlarından başlayarak Osmanlının yıkılışına kadarki dönemlerden, Türk milletinin kahramanlık destanı yazdığı milli mücadeleden, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan ve yükselmesinden bahsetmektir. Halide Edip'in hayat hikâyesine, hatıra niteliği taşıyan Mor Salkımlı Ev, Sinekli Bakkal ve Türkün Ateşle İmtihanı eserlerinden ulaşmak mümkündür.

Anneannesinin mor salkımlı evinde 1882 yılında İstanbul'un Beşiktaş semtinde dünyaya gelmiş olan Halide Edip'in babası Mehmet Edip Bey, Annesi Bedrifem Hanımdır. Mehmet Edip Bey ikinci Abdülhamit devrinde Ceyb-i Hümayun kâtiplerindendir (Balcı, 2019: 30). Ailesi, ölmüş olan Halid isimli erkek çocuklarının ismini ona vermek istemiş ancak kız olarak dünyaya geldiği için ona Halide ismini vermişlerdir. Ancak babası ona hep Halid olarak hitap etmiştir.

Halide Edip'in, babası Selanik'te Abdullah Efendi'nin evladı olarak doğmuştur. Halide Edip'i hayatı boyunca babasının bir Yahudi olduğu söylemiyle karalamaya çalışanlar olmuştur. İnci Enginün, bu durumu "Doğu Batı Meselesi" isimli eserinde farklı kaynaklarda bulunan bir söylenti olarak değerlenmiştir. Çalışlar, Mehmet Edip'in ailesinin İspanyadaki engizisyon zulmünden kaçarak Bursa'ya gelmiş olan sefarad Yahudilerinden olduğunu belirtmiştir (2011: 10). İnci Enginün, imparatorlukta yaşamının doğal bir sonucu olarak bütün din ve milletlerin karıştığını, saf ırkın bulunmadığını, kendini her zaman Türk olarak gören birisini muhtemel bilgiyle babası üzerinden karalamaya çalışmanın yanlış olduğunu belirtmiştir (2007: 31).

Halide Edip'in anne tarafı ise tanınmış olan Nizamizade ailesindendir. "Haminne" şeklinde hitap ettiği büyükannesi Nakiye Hanım Mevleviliği benimsemiş, dinde riyadan uzak duran ve yardıma ihtiyacı olanlara yardım eden cömert bir kadındır. Sultan Reşat'ın kahvecibaşılığına kadar yükselen Kemahlı dedesi ise ona ilk milli hisleri aşılamıştır. Çocukluğu üzerinde önemli etkileri olan bu kişilerin, onun eserlerinin oluşumunda da etkisi görülmektedir (Bekiroğlu, 1999: 14). Hali Edip Adıvar'ın, tasavvufa, dini ve milli geleneklere bağlı Türk aile yapısı içerisinde yetişmiş olması onun hayatının şekillenmesindeki yeri çok büyüktür.

1.1.2. Çocukluk ve Öğrencilik Yılları

Halide Hanım, annesini daha küçük yaşlardayken kaybetmiştir. Annesi vefat ettiğinde önce Anneannesinin Mor Salkımlı evinde kalmış ve çocukluğunun en mutlu günlerini burada geçirmiştir. Anneannesinin evinde ramazan aylarında karşılaştığı kalabalık onun hayatında önemli izler bırakmıştır. Kyria Ellenie isimli bir Rum anaokulunda eğitim serüvenine başlamış ancak yaşadığı sağlık probleminden dolayı okuldan ayrılmıştır. Haminnesinin yanında okumayı öğrenmiştir. Büyüklere ona dini ve milli içerikli hikâyeler anlatmış ve ilk dini eğitimini onlardan almıştır. Babası Edip Bey, kızını İngiliz geleneklerine göre yetiştirmiş, giyiminden yiyeceklerine kadar her şeyini düşünmüştür. Haminnesinin evinde Türk kültürünü, babasının yanında ise batı kültürünü tanımıştır. Annesinin ardından birçok evlilik yapmış olan babasının evindeki sıkıntılı durumu görmüş, çok eşliliğinin zararlarına şahitlik etmiş ve ömrü boyunca bu düşüncenin karşında durmuştur (Balcı, 2019: 30).

Halide Hanım, mahalledeki mektebe âmin alayı yapılarak başlamıştır. Yeni okumayı öğrendiği Kur'an onu oldukça etkilemiştir. İlk okuduğu kitaplar Afrika Seyahatnamesi ve Sergüzeşt-i Mevt isimli kitaplardır. Ahmet Ağa ve Süleyman Ağa'nın anlattığı hikâyeler ve sonrasında Rıza Tevfik'in etkisi de bir araya gelince tüm bunlar onun, halk edebiyatına ilgisini cezbetmiştir. Ahmet Ağadan, Battal Gazi ve Ebu Muslim el- Horasani gibi hikâyeleri dinlemiş, ancak onu derinden etkileyen yiğit Hz. Ali'dir (Aydın, 2020: 7-8).

Kızının batı kültürüyle yetişmesini isteyen babası Halide'yi Amerikan Kolejine göndermiştir. Burada farklı bir bakış açısı kazanmış, İncil okumayı öğrenmiş ve batı kültürünü tanımıştır. Bu okul, onun hayatı ve düşünce dünyası üzerinde etkili olmuştur. Ders eksikliklerini tamamlamak için Türkçeyi Rıza Tevfik'ten, Matematik dersini Salih Zeki'den görmüştür (Enginün, 2019: 14). Herbert Spencer hayranı olan Rıza Tevfik'ten halk edebiyatı ve mistisizm, Auguste Comte hayranı olan Salih Zekiden pozitivizm alanlarında etkilenmiştir. Halide Edip'in, çocukluğunun ilk evresinde çok iyi bir dini ve milli bir eğitim almış olması onun özüne bağlı kalmasını sağlamıştır. Bu durum çocuklara kültüre uygun eğitim vermenin önemini ortaya koymaktadır. Halide Hanım, çocuklara ilk önce milli bir eğitimin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. O, misyoner kişilerle muhatap olduğunda Ziya Gökalp'in hasret duyduğu senteze ulaşmıştır. Milli şuurunun oluşumuna farklı kültürdeki bireylerle sürekli temas halinde olmasının katkı sağladığını savunmuştur. Yeni farklı bir kültüre yakinen tanıklık etmek onun dünyasını geliştirmiş ve milli kültüre daha sıkı bağlanmasını sağlamıştır (Tilek, 2019: 22).

1.1.3. Evlilik Yılları

Halide Edip, kısa ayrılıklara rağmen Amerikan kolejinden mezun olmuştur. Okulu bittiğinde Salih Zeki ile evlenmiş ve bu evliliğinden iki oğlu olmuştur.

Babası ve eşi için eser çevirileri yapmıştır. Eşi ittihatçılarla temas halindeydi. Onların yayın organlarından birisi olan Tanin gazetesinde “Halide Salih” ismiyle yazmaya başlamış, İlk yazısı da 1908 yılında yayınlanmıştır. Tanindeki yazılarında annelik, çocuk yetiştirmek, eğitim, siyasi ve günlük mevzular gibi konulara yer vermiştir. 31 Mart olayı esnasında hakkında ölüm kararı olması sebebiyle evlatlarıyla önce mısırda daha sonra ise Londra’ya gitmiştir. Londra’da tanıştığı kişiler onu etkilemiş ve bu durum eserlerine de yansımıştır. Eşi, ikinci defa evlenmek isteyince evliliğini sonlandırmıştır (Enginün, 2019: 14-15). Cemal Paşanın kendisini Suriye’ye davet etmesi üzerine burada tetkiklerde bulunmuş ve birçok okulun açılmasını sağlamıştır. Burada bulunduğu esnada, 1917 yılında vekâlet yoluyla Doktor olan Adnan Adıvar’la evlenmiş ve birbirlerine hayat arkadaşı olmuşlardır.

1.1.4. Türk Ocağı Yılları

Kız öğrencilerin okutulmasıyla ilgili çalışmaları bulunan, öğretmenlik, müfettişlik ve İstanbul Üniversitesinde profesör unvanıyla Batı Edebiyatını okutmakla görevli olan Halide Edip, Ziya Gökalp gibi Türkçülerin aralarında bulunduğu Türk Ocakları cemiyetine katılarak, “Türk Yurdu” isimli dergide yazıları yayımlanmıştır. Yeni Turan isimli eseri böyle bir ortamda gelişim göstermiş olan milliyetçi duyguların yoğun olduğu bir çalışmadır. Balkan savaşlarının açtığı yaraları sarmak için kurucusu olduğu “Teali-i Nisvan Cemiyeti” bünyesinde, göç etmek zorunda kalanlara ve yaralanan askerlere yardımcı olmak için gayret etmiş ve hastaların bakımı için çalışmıştır. Türk ocakları tarafından işgalleri protesto etmek için düzenlenen mitinglerde ateşli konuşmalar yapmıştır (Aktaş, 2013: 2-3). Halide Edip, Türk ocaklarının “Hars ve ilim” heyetinde Z. Gökalp, M. Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi ve Fuat Köprülüyle birlikte görev yapmıştır.

1.1.5. Milli Mücadele Yılları

Anadolu, Balkan savaşlarının yaralarını saramadan 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Osmanlı devleti Almanya’nın yanında savaşa katılmıştır. 1915’te Çanakkale’ye dayanmış olan düşmana Türk ulusu geçit vermemiş ve muhteşem bir zafer kazanmıştır. Birinci Cihan Harbinde çeşitli cephelerde savaşan Osmanlı devleti bu savaştan yenik olarak ayrılmış ve 1918’de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Bu mütarekeden sonra itilaf devletleri Osmanlı devletini işgal etmeye başlamışlardır. 18 Ocak 1919

yılında yapılan Paris Barış Konferansında İzmir ve çevresinin Yunanlılara bırakılmasından sonra 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İzmir'in işgal edildiği haberi Anadolu'da yayılmış ve bu durum büyük yankı uyandırmış, çeşitli yerlerde protestolar yapılmıştır. Protesto mitinglerinin koordine edilmesinde bazı cemiyetlerin çok büyük gayretleri olmuştur. Bu cemiyetler arasında Türk Ocakları ve Karakol cemiyeti sayılabilir. Bu iki cemiyet İstanbul'da yapılmış olan mitinglerde öncü olmuşlardır. Ayrıca İstanbul'daki Darülfünun öğretmen ve öğrencileri 'de mitinglerin yapılması ve halka hitap edilmesi gibi görevleri icra etmişlerdir (Kırmıt, 2020: 1330). İşgalleri kınayarak, Türk halkını uyandırmaya çalışarak, işgallere karşı halkı direnmeye, vatanın ve milletin bağımsızlığına sahip çıkmaya davet eden ve protesto hareketlerinde konuşmalar yaparak, halka öncülük eden aydınlar da bulunmaktaydı. Bu aydınlardan birisi de İstanbul'da düzenlenen Fatih, Üsküdar, Kadıköy ve Sultan Ahmet mitinglerinde hatiplik yapan Halide Edip Adıvar'dır (N. Çetin, 2017: 9-10). Ayrıca düşman elçiliklerine gönderilmesi ve camilerde okunması için işgalleri protesto eden yazıları hazırlayarak, altında imzası bulunanlardandır (Altınkaynak, 2004: 3).

Halide Edip, İstanbul'da kurtuluş savaşı hazırlıklarının yapılması için Kara Vasıf Bey ve Kemaleddin Sami Paşanın liderliğini yaptıkları "Karakol" teşkilatına girmiş, silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasında vazifeler yapmıştır (Aktaş, 2013: 2). İzmir'in Yunanlıların işgaline uğramasından sonra Halide Edip için her şey önemini yitirmiş, vatanın kurtuluşu için bir hürriyet delisi olarak kendisini millete vakfetmiştir. Bu dönemde milli duyguları oldukça yoğun bir hal almış olan Halide Hanım, milleti için yaşamış, yazıları toplumsal alana doğru kaymış ve vatanın kurtuluşu için yazılar yazmıştır (Uluköse, 2006: 45).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1918 Aralık'ta Halide Edip, Yunus Nadi ve Ahmet Emin Yalmanla beraber Wilson İlkeleri Cemiyetini kurmuşlardır. Halide Edip, diğer aydınlar gibi vatanın kurtuluşunu için çareler aramıştır. Bu derneğin gayesi ABD başkanı Wilson'un yayınladığı maddeler uyarınca, ABD'nin iktisadi alanda uzman ve danışman desteği sağlayarak Türkiye'nin kalkınmasını sağlaması ve yeni bir yönetimin kurulmasında destek çıkmasını sağlamaktır. Halide Hanım, "Dağa Çıkan Kurt" isimli eseriyle Wilson cemiyetinden çok ümitli olmadığını sezdirmiştir. İzmir'in işgalinin beşinci gününde Samsuna çıkan Mustafa Kemal, vatan müdafaası için aydınlar mektuplar yazmıştır. Mektup yazılanlar arasında olan Halide Edip, bu mektuba 10 Ağustos 1919'da cevap vermiştir. Vatanın selamete kavuşması için bazı öneriler sunmuş ve tüm benliğiyle Türk ulusunun geleceği için Atatürk'ün yanında yer aldığını beyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, yurdun kurtuluşunda çözüm yolunu Amerikan mandacılığında gören aydınlar örnek verirken bu mektuba Nutuk'unda yer vermiştir. Ayrıntılı bir biçimde tahlil edilmemiş olan bu mektup Halide Edibin arada bir

depreşen Amerikan Mandacılığıyla itham edilmesine sebebiyet vermektedir (Enginün, 2019: 19).

Halide Edip'in, bir tarafta işgalleri protesto etmek için Türk Ocaklarınca düzenlenen mitinglerde yaptığı konuşmalar, diğer tarafta ise Wilson İlkeleri cemiyetinin kurucularından olması ve Amerikan mandacılığıyla ilgili yazmış olduğu mektup dikkate alındığında vatanın kurtuluşu için çareler ararken ki çırpınışlarını gözler önüne sermektedir. Babasından ve Amerikan okulundan almış olduğu eğitim, Amerikan yanlısı kişilerle kurduğu temaslar onu kurtuluşu batıda aramaya itmiş, ancak Haminnesinin evinde almış olduğu milli ve manevi eğitim başta olmak üzere, Balkan savaşlarının ve Birinci Dünya Savaşı'nın açmış olduğu yaralar, İzmir'in ve İstanbul'un resmen işgali, yabancı devletlerin işgallere sessiz kalmaları ve Türk düşmanlığı yapmaları, onu kurtuluş mücadelesine dört elle sarılmaya ve kurtuluşun Türk ulusunda olduğu fikrine ikna etmiştir. Onun almış olduğu doğu ve batı tarzı eğitim tüm hayatına yansımış durumdadır. Düşünceleri doğu ve batının bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır.

1919 yılında Vakit isimli gazetede sürekli olarak, Büyük Mecmuada ise başyazar olarak yazılar yazmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından resmen işgal edilmesiyle Osmanlının son meclisi olan Meclisi Mebusan kapatılarak üyeleri sürgüne gönderilmiştir. Mecliste görevi bulunan Adnan Adıvar ve mitinglerde hatiplik hatan Halide Edip'te sürgün edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, meclis üyelerini ve vatanperver aydınları Ankara'ya mektupla davet etmiştir. Adıvar çifti de kılık değiştirerek Özbekler Tekkesinin vasıtasıyla meşakkatli bir yolculuğa çıkmışlar ve 2 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşmışlardır. Trenden indiklerinde onları Mustafa Kemal Paşa karşılamıştır (Paralı, 2001: 105-107). Halide Edip Adıvar, kurtuluş savaşıyla ilgili yazılarını 1920 yılında yazmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya davet eden mektubunu, 12 Ocak 1920'de "Yarınki Türkiye" isimli Vakit gazetesinde yayınladığı makalesiyle yorumlayarak Paşa'nın yanında olduğunu bir kez daha vurgulamıştır (Enginün, 2019: 20).

Halide Edip, milli mücadelenin eksik tarafının gazete ve propaganda olduğunu görmüştür. Bu eksikliği gidermek için Ankara yolundayken Yunus Nadi Beye Ajans kurma düşüncesinden söz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansı'nın kurulması fikrini beğenmiş ve tasdik etmiştir. Halide Hanım, Anadolu Ajansının kuruculuğunu, muhabirliğini ve yazarlığını yapmıştır. Haberleri toparlayarak kurtuluş mücadelesiyle alakalı bilgileri; telgrafla bildirmek, cami avlularına ve postanelere afişler asmak, yabancı basın organlarına abone olunarak onları her gün takip etmek, onlarla iletişim kurmak, yazıları çevirmek, Mustafa Kemal Paşa'nın yazı işlerini yürütmek, yabancı gazetecilerle iletişimde aracılık ve çevirmenlik yapmak, Yunus Nadi'nin çıkarttığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yardım etmek gibi görevleri

yerine getirmiştir (Altay, 2010: 95). Halide Edip, Milli Mücadelenin haklılığını, ehemmiyetini Anadolu Ajansıyla Türk milletine anlatmak için gayret etmiş, halkı aydınlatmaya, onları kurtuluş mücadelesinde toplanmaya ve davalarına daha sıkı bağlanmaya teşvik etmiş, gelişmeleri telgrafla Anadolu'nun her yerine yayarak ulusun moralini yüksek tutmaya, işgallerin haksızlığını ve Anadolu'daki zulümleri gün yüzüne çıkartarak uluslararası kamuoyu yaratmak gibi bir psikolojik savaşı da yönetmiştir.

Halide Edip Adıvar, Psikolojik savaşın yanı sıra cephede fiilen görev almak istemiş ve bu isteği Başkomutan tarafından onaylanmıştır. Birinci İnönü zaferinden sonra Kızılay tarafından cepheye gönderilmiş olan Halide Edip, Eskişehir'deki Kızılay hastanesinde hastabakıcılık yapmıştır. Düşman kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşması üzerine, tüm benliğini milli benliğe feda etmek üzere Atatürk'e 16 Ağustos 1921 tarihinde gönüllü olarak orduda görev almak istediğini iletmıştır. Onay geldikten sonra Sakarya muharebesine katılmış insan, cephe ve silah bakımlarının belirlenerek kayıt altına alınması görevlerini yapmıştır. Sakarya Muharebesinde kendisine onbaşı rütbesi verilmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan zulmünün saptanabilmesi için İsmet paşa tarafından görevlendirilmiştir. Halide Edip, Yusuf Akçura ve Yakup Kadri, bir subay ve tercümandan oluşan Tedkik-i Mezalim isimli bu heyet köy köy, kasaba kasaba Anadolu'yu gezerek yapılan zulümleri kayıt altına almıştır. Halide Edip, heyetin başı olarak tuttuğu raporları İsmet Paşaya iletmıştır (Öncü, 2009: 8). Bu heyette görev yaparken karşılaştığı yürek burkan manzaralar onu çok sarsmış ve bu durum eserlerine yansımış durumdadır. O günlerde Türk milletinin yaşadıklarını anlayabilmek için eserleri önemli bir kaynaktır.

Türk milletinin kaderinin tayin edildiği savaşlarda cephede olan Halide Edip 30 Ağustos 1922 zaferinden sonra İzmir'e girenlerden birisi olmuştur. Bu esnada kendisine Çavuşluk, İzmir'in kurtulmasından sonra ise Başçavuşluk rütbesi verilmiştir. Savaştan sonra kısa bir zaman Ankara'da yaşamış, Eşi Adnan Adıvar'ın Dışişleri Bakanlığı İstanbul Temsilciliğine tayini çıkınca İstanbul'a geri dönmüştür. Yaşadıklarını ve şahit olduklarını yazma işine bu dönemde daha çok önem vermiştir (Sari, 2018: 45).

1.1.6. Yurt Dışına Çıkış, Yurda Dönüş ve Ölümü

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonra, Cumhuriyet rejiminin iyice pekişmesi için siyasi partiler kurulmuştur. Adnan Adıvar, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi kurucularının yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924 yılında kurulmuştur. Tenkit okları Halide Edibe çevrilmiş ve her zaman kötü durumda olan sağlık durumu iyiden iyiye çöktüğü için tedavi amacıyla Adnan Adıvar'la Avrupa'ya seyahat etmişlerdir. Şeyh Sait isyanı

sonucu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, Mustafa Kemal Paşaya suikasta girişilmesi sonucunda ise daha sert önlemler alınmıştır. Önceden dost olanların arası bozulmuş, bu olaylardan ötürü Halide Edip ve eşi ülkeye geri dönmemiş, ilk etapta Londra'da sonrasında ise Paris'te hayatlarını devam ettirmişlerdir. 1928'de Washington Georgetown Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Yuvarlak Masa Konferansına ilk bayan olarak katılım sağlamış ve kendisi çok ilgi görmüştür. 1931 yılında Türkiye ile ilgili Columbia Üniversitesinde konferans vermesi için ABD'ye çağırılmıştır. Hindistan'da kurulmaya başlanmış olan İslami Üniversiteye destek olması için 1934 yılında davet edilmesi üzerine Halide Edip, burada altmış günlük etkileyici konferanslarını vermiştir. Ayrıca yurt dışındaki birçok üniversitede ders okutmuştur. Amerika'da olduğu gibi Hindistan'da kendisine ilgi alaka gösterilmiş, hakkında yazılar yazılmış, basın organları her gün onu izlemiş, doğan çocuklara onun adı verilmiştir. Hindistan Paris'e giderken torunu olduğunu öğrenince İstanbul'a geçmiş onları gördükten sonra Paris'e dönmüştür (Enginün, 2019: 22-24).

Türkiye'ye 1939 yılında dönen Halide Edip, İngiliz Filolojisine Prof. Ünvanıyla tayin edilmiştir. Türkiye'de Profesör unvanı bulunan ilk kadındır. 1950 yılında Demokrat Partiden bağımsız İzmir milletvekili seçilmiş, 1954'te siyaseti bırakmıştır. 1955 senesinde eşi Adnan Adıvar vefat edince üniversitedeki vazifesine tekrar dönmüştür. Eşinin ölümü onu çok derinden etkilemiş, sağlığı gittikçe bozulmuştur. 9 Ocak 1964 yılında ölen Halide Edip, Merkezefendi kabristanlığında toprağa verilmiştir (İleri, 1993: 89-90).

1.2. Eserleri

Halide Edip'in, fikir dünyasını ve sanat anlayışını iki döneme ayırmak mümkündür: Birincisi, Balkan Muharebelerine kadar geçen zaman içerisinde yazdıkları ferdi yani psikolojik dönem; ikincisi, Balkan Savaşlarından vefatına kadar geçen zaman içerisinde yazdıkları ise toplumsal yani sosyolojik dönem içerisinde değerlendirilebilir. Bireysel dönemdeki yazıları aşk, yalnızlık, annelik ve ölüm gibi temalardan oluşurken, sosyal dönemdeki yazıları ise savaşların açtığı yaralar, Türk ulusunun çektiği çileler, vatanının kurtuluşu, bağımsızlık gibi temalardan oluşmuştur (Ünalın, 2016: 84-85). Halide Edip'in, yazma ilgisini ferdi konulardan toplumsal konulara yönlendiren sebepler arasında balkan savaşlarının açtığı yaralar, Türk ocaklarında tanıştığı kişiler ve Ziya Gökalp'in etkileri sayılabilir. Gökalp'in etkisiyle yazdığı "Yeniden Turan" isimli eserle toplumsal konulara kapı aralayan Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadeleyle birlikte toplumsal konulardaki eğilimi doruk noktaya çıkmıştır. O, kendisini nasıl Türk Ulusuna vakfettiyse yazdıkları da artık bu dönemlerde hep Türk Ulusuyla ilgilidir.

Kendisi daha çok romanlarıyla meşhur olan Halide Edip, anı, hikâye, tiyatro, inceleme ve tercüme gibi birçok türde eserleri bulunmaktadır.

1.2.1. Anıları

1.2.1.1. Memoirs Of Halide Edip (1926)

Halide Edip, hayatını iki cilt eserle anlatmıştır. Hayat hikâyesini anlatan ilk otobiyografik eseridir. 1926 yılında İngilizce olarak Londra’da yayınlanmıştır. Son olarak 2005 yılında “Gorgias Press” tarafından beş yüz altmış sayfa olarak basılmıştır. Halide Edip, Mor Salkımlı evde geçen küçüklüğünden 1918 yılına kadar yaşamını bu eserde anlatmıştır. İki kısımdan oluşan bu eserde Osmanlı dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin doğuşuna şahit olan yazar alafranga ve geleneksel bir yaşamdan kesitlerle dönemlerin özelliklerini bizlere göstermektedir (Ataseven ve Araboğlu, 2015: 84-85).

1.2.1.2. The Turkish Ordeal (1928)

1928 yılında Londra’da İngilizce olarak yayınlanmıştır. Muharebe alanında Halide Edip’in aldığı günü birlik notlar hayat hikâyesinin ikinci cildini oluşturmuştur. Milli mücadeledeki hatıralarını kapsayan bu eser, onun bakış açısıyla tarihi, politik ve ideolojik hadiseleri aktarmaktadır. Özel yaşamına çok az değindiği bu eserinde, sürgünde geçirdiği zamanlara değinmemiş, İstanbul, Ankara ve Muharebe şeklinde anılarını bölümlere ayırmıştır (Ataseven ve Araboğlu, 2015: 85).

1.2.1.3. Mor Salkımlı Ev (1951)

Yazar, çocukluğundan 1918 yılına kadarki anılarını daha önce İngilizce olarak yayımlamış, ancak bu çalışmanın daha önce yayımlanan eserlerin çevirisi olduğunu söylemek güçtür. Çünkü iki çalışma arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İki çalışma arasında fark olmasına rağmen öz itibarıyla aynıdır. Yazar, hatıralarını önce İngilizce sonra Türkçe yazmıştır. Yazar, bu eserinde çocukluk ve eğitim gördüğü zamanları, ilk yazılarını, birinci nikâhını, boşanmasını, Balkan savaşlarını ve Osmanlının son anındaki manzarayı betimlemiştir. “Yeni İstanbul” gazetesinde 1955 yılında bölümler halinde yayımlanmıştır. Günümüzde Can yayınları tarafından basılmaktadır (Adıvar, 2019a: 9).

1.2.1.4. Türk’ün Ateşle İmtihanı (1959)

Yazar, ilk olarak 1928 yılında “Türk’ün Sıkıntılı Mücadelesindeki Payım” ismiyle “Asia dergisinde” İngilizce olarak anılarını bölümler halinde yayımlamıştır. Halide Hanım, anılarını ilk olarak İngilizce ardından Türkçe olarak yazmış ve bu eserleri çeviri değildirler.

Halide Edip, 1918 yılından 1923 yılı sonuna kadarki anılarını anlatmış, milli mücadeledeki manzarayı betimlemiştir. Hayat Mecmuasında 1959’da bölümler halinde yayımlanan bu çalışma, 1962 yılında kitap olarak basılmıştır. 2007’den itibaren Can yayınları tarafından basılmaktadır (Adıvar, 2023a: 11).

1.2.2. Hikâyeleri

1.2.2.1. Harap Mabetler (1911)

1911 yılında “Ahmet İhsan Matbaasında” yayımlanan çalışma, günümüzde Can Yayınları tarafından basılmaktadır. Bu çalışmadaki hikâye ve mensur şiirlerin konusu kimsesizlik, ayrılık, ölüm ve günahkârlık gibi hissiyatlardır. Aynı zamanda “Ervâh-ı Makamat” isimli hikâyesinde Türk Musikisinin makamlarını anlatmış, Türk ve Batı Musikilerini kıyaslamıştır (Aktaş, 2013: 10).

1.2.2.2. Dağa Çıkan Kurt (1922)

1912 Balkan Muharebelerinin etkisiyle Hali Edip, bireysel sorunlardan ziyade toplumsal sorunlara daha çok eğilmeye başlamıştır. Yahya Kemal, Alfred de Vigny’nin “Kurdun Ölümü” şiiriyle Türk ulusunun hürriyet duygusu arasında ilişki kurarak, bu şiiri mili mücadele dönemiyle özdeşleştirmiştir (Tanpınar, 2001: 18). Yahya Kemal’in şiirle ilgili yorumundan etkilen Halide Edip, “Dağa Çıkan Kurt” isimli hikâyeyi yazarak, 1922 yılında ilk defa Büyük Mecmua isimli dergide bölümler halinde yayımlanmış olan bu çalışmayı, ona ithaf etmiştir (Enginün, 2008: 160-165). Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Türk ulusunun, güçlü düşmanlar karşında verdiği yaşam mücadelesi orman metaforuyla işlenmiştir. Bu hikâyede ABD ormandaki kudretli hayvan olan fil ile teşbih edilmiştir. Bağımsızlığına evvelden beri âşık olan Türk ordusunun vatanına korumak için bir Bozkurt edasıyla gerekirse canını feda etmesi, Türk ulusunun ise açlık, yoksulluk ve hastalık gibi zorluklara göğüs germesi, yıkılmış ocaklarında anaların ve bacıların haykırıışları, acıları ve gözyaşları bu hikâyede bozkurt motifiyle işlenmiştir (Yıldız, 2013: 110-111). Bu çalışma 1922’de “Evkaf-ı İslamiyye Matbaasında”, 1945 yılında “Remzi Kitapevinde” basılmış günümüzde ise Can Yayınları tarafından basılmaktadır.

1.2.2.3. İzmir’den Bursa’ya (1922)

1922 yılında “Akşam- Teşebbüs Matbaası” tarafından bölümler halinde yayımlanmış olan bu çalışma 1974’te kitap olarak basılmıştır. 2023 yılında Pozitif yayınları tarafından “İzmir’den Bursa’ya Yunan Mezalimi” ismiyle basılmıştır. Bu çalışmada Halide Edip’in yanında Falih Rıfkı Atay’ın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun ve Mehmet Asım’ın da

hikâyeleri bulunmaktadır. “Vurma Fatma, Emine’nin Şehadeti ve Bayrağımızın Altında” isimli kurtuluş savaşını anlatan hikâyeler Halide Edip Adivar tarafından yazılmıştır. Halide Edip’in, yazdıkları ve tuttuğu vesikalar dünü, bugünü ve geleceği aydınlatacak güçtedir. Halide Edip, yazarlar ve gazeteciler İzmir’den yollara düşerek Yunanlıların çekilirken bir ot bile çıkmaması için sistematik olarak, vahşice yakıp yıktıkları köyleri ve şehirleri dolaşarak gördüklerini bu esere yansıtmışlardır (Enginün, 2019: 22).

Halide Edip, kocasını, canını ve namusunu odunla korurken Yunanlılar tarafından iki kurşun sıkılması sonucu şehadet şerbeti içen Emine’nin üzüntü verici durumunu Emine’nin Şehadetinde işlemiştir. Yunanlıların tecavüzüne maruz kalan Fadime’nin kurtuluş gayretini ve onlara hakaretlerine yer verilmiştir. Fadime şehit edilmiş ve zümrüt yüzüklü parmağı kesilmiştir. Bu hikâye Vurma Fatma eserinde anlatılmıştır. Hatice Nine göçlerden, malının çalınmasından, yakılmasından ve ölmekten korkmamaktadır. Sadece yabancı bir devletin bayrağı altında ölmekten korkmakta ve yalnızca Türk bayrağının dalgalandığı toprağa gömülmeyi şeref saymaktadır. Türk bayrağının altında özgürce yaşamayı da ölmeyi de şeref kabul eden bir milletin durumunu Halide Edip, Bayrağımızın Altında isimli hikâyesinde betimlemiştir.

1.2.2.4. Kubbede Kalan Hoş Seda (1922)

1922 yılında “Akşam-Teşebbüs” matbaasının Osmanlıca olarak bastığı bu eser, “Atlas Kitapevinin” vasıtasıyla 1974’te kitap haline getirildi. Bu eserde Halide Edip’in, bazı gazete ve dergilerdeki hikâyeleri toplanmıştır. Bu hikâyede ise Batı metodunun uygulanmasıyla meydana gelen Türk Operası işlenmiştir. Kırsaldan kente göç etmenin ortaya çıkardığı sorunlar kitap içerisindeki “Seydelaa” hikâyesinde anlatılmıştır (Aktaş, 2013: 10).

1.2.3. Romanları

Halide Edip’in, birçok türde yazıları bulunmasına rağmen daha çok romanlarıyla tanınmış ve bu alanda yirmi iki eser vermiştir. İlk roman denemesi Çingene Kız isimli çalışmasıdır. Ancak tamamladığı ilk romanı Heyulâ son romanı ise Hayat Parçaları isimli eseridir. Romanlarındaki metod ve içeriği değişiklik göstermektedir. Romanlarını üç kategoriye ayırmak mümkündür. Birincisi bireyselliği ön plana çıkaran Psikolojik romanlardır. Bunlar arasında Heyulâ, Raik’in Annesi, Seviye Talip, Handan, Son Eseri ve Mev’ut Hüküm sayılabilir. İkincisi ulusal, sosyal ve ideolojik içeriğe sahip olan Yeni Turan, Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye gibi romanlarıdır. Üçüncüsü ise Cumhuriyet devrindeki yeniliklerin topluma yansımalarını konu edindiği töre romanlarıdır. Bunlar arasında Sinekli Bakkal, Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, Sonsuz Panayır, Döner Ayna, Akile Hanım Sokağı, Kerim Ustanın Oğlu,

Sevda Komedyası, Çaresaz ve Hayat Parçaları gibi romanları sayılabilir (Bekiroğlu, 1999: 45). Halide Edip, töre romanlarında Türk ulusunun modernleşirken kendi değerlerini göz ardı etmemesi gerektiğini savunmuştur. İnkılapların toplumsal hayattaki yansımalarını inceleyerek, kendi kültürümüzle yoğrulmamış olan taklide dayalı batılılaşmanın yanlış olduğunu belirtmiştir.

Halide Edip, eserlerinde 1900'lü yılların başındaki Türk toplumunu, kadın konusu ve modernlik çerçevesinde incelemiştir. Devrin en mühim problemi olan Doğu-Batı çatışmasında sentez yaklaşımını benimsemesi eserlerine yansımıştır. Kadınların Osmanlı içerisindeki konumunu ilk romanlarında işlemiştir. Milli Mücadele döneminde ise Türk ulusunu vatanın kurtuluşu etrafında toplanmaya davet etmiş ve bunu kendisine toplumsal bir vazife olarak görmüştür. Türk kültürüne de eserlerinde yer vermiştir. Din olgusunu ise dinin içtimai hayattaki yansımaları bağlamında ele almıştır (Çelik, 2006: 216).

Halide Edip, kurtuluş savaşı yıllarındaki Anadolu'daki yoksullukları, zorlukları ve içler acısı durumu eserlerinde betimlemiştir. Aynı zamanda Türk milletini her türlü zorluğa göğüs gererek vatani işgallerden kurtarma ve bağımsızlık düşüncesi etrafında toplamayı hedeflemesi, ulusal bilinci geliştirerek bir kolektif bilinç oluşturmuştur. Oluşturulan bu bilinç, bütün yokluklara rağmen vatanın kurtuluşunda çok önemli bir rol oynamıştır.

1.2.3.1. Çingene Kızı (1899)

Halide Edip'in, ilk roman denemesi "Çingene Kızı" isimli çalışmasıdır. Güzide ve Rıfkı'nın, Çingene Kızı yetiştirmek üzere seferber olmalarını konu edinmiştir. Halide Edip, 17 yaşındayken yazmış olduğu bu çalışma 1899-1900 yılları arasında 19 sayıda Hanımlara Mahsus Gazete 'de bölümler halinde yayımlanmıştır. Halide Edip, Çingene kızın yaşamını anlatacakken tefrikanın son paragrafını tamamlayamamıştır. Ahmet Mithat, bu çalışmayla ilgili gazete de bir tanıtma yazdığı için İkinci Abdülhamit tarafından şefkat madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Halide Edip'in çevredeki gözlemlerini ve ailesinden değerleri gördüğü kişileri eserlerine yansıtmasını bu ilk çalışmasında görmek mümkündür. Çalışma Türk edebiyatını temsil etmesi ve Halide Edip'in doğum tarihinin doğru olarak tespit edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Halide Edip'in, Çingene Kızı isimli roman denemesini on yedi yaşındayken yazdığı düşünülmese, doğum tarihini 1882 yılı olarak esas almayı gerektirecektir. Onun ilk kitap olarak basılan çalışması 1897 yılında John Abbot'dan tercüme ettiği Mader isimli eseridir. Halide Edip'in, Mader çevirisini on üç veya on beş yaşındayken yapmış olması tartışma yaratacak bir durum değildir, çünkü hocasının gözden geçirdiği bu çalışmanın ne ölçüde düzeltilmediği bilinmemektedir (Enginün, 2019: 84-95).

1.2.3.2. Heyula (1909)

Halide Edip'in tamamladığı ilk romanı olan Heyula, 1909 yılında “Musavver Muhit” isimli dergide bölümler halinde yayınlanmıştır. Halide Hanım'ın, vefatına kadar bölümler halinde kalan Heyula romanı 1974 yılında İnci Enginün tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Roman, ilk yayımlandığında metin içerisinde resimlere de yer verilmiştir. Eserde Selma'nın ruhsal sorunları, Şahap'ın ve evladının ölümüyle divane olması işlenmiştir (Adıvar, 2019b: 57). Türk ve Batı değerlerinin beraber ele alındığı romanın konusu yasak aşktır (Aktaş, 2013: 6).

1.2.3.3. Raik'in Annesi (1909)

İlk olarak 1909 yılında Resimli Roman Mecmuasında basılmış, daha sonra çeşitli matbaa ve yayınevleri tarafından basılmaya devam edilmiştir. Halide Edip bu eserde çocuk ve anne ilişkilerini ele almış, evladını yetiştirmek için fedakârlık yapan ve evliliğini sürdürmek için gururunu ayaklar altına alan bir anneyi betimlemiştir (Aktaş, 2013: 6). Bu çalışma onun hayatından izleri de barındırmaktadır.

1.2.3.4. Seviyye Talip (1910)

1910 yılında Hüdavendigâr Vilayeti Matbaasında ilk kez basılmış olan eser yazarın İngiltere'ye dair intibaları içermekte, dönemin ideal kadını Macide karakteriyle anlatmaya çalışmıştır. Avrupalı ve milli kadınların pozitif yönlerini bir araya getirmiştir (Enginün, 2019: 15). Halide Edip, bu eserinde toplumsal konuların biraz daha üzerinde durmuş, sevdanın karşısında durmanın güç olduğunu kabullenmiş, ancak aile müessesinin çok daha mukaddes olduğunu belirtmiştir.

1.2.3.5. Handan (1912)

1912 yılında Tanin gazetesinde bölümler halinde yayımlanmış ve aynı yıl basılmıştır. Önceki eserlerinde “Halide Salih” imzasını kullanmış olan yazar, Salih Zeki'nin ikinci eş alma fikri dolayısıyla bu ismi bırakarak yerine Halide Edib ismini kullanmaya başlamıştır (Adıvar, 2013a: 9). Otobiyografik bir nitelik taşıyan eserde yazar hissiyatlarını taşıyan mektup ve anı kırıntılarına yer vermiştir. Roman kahramanın kişiliği farklı bireylerin izlenimleriyle oluşturulmuştur. Romanda Handan'ın, nitelikli bir ortamda büyümesine rağmen talihsiz bir evlilik yapması işlenmiştir (Enginün, 2019: 16).

1.2.3.6. Yeni Turan (1912)

1912’de Tanin’de bölümler halinde yayımlanan eser, bir yıl sonra Tanin matbaasında basımı yapılarak Türk Yurdunda kitap olarak yayımlanmıştır. 1916 yılında Almancaya tercüme edilmiştir. Romanda Türkiye’nin gelecek 20 yılı anlatılmaktadır. Dönemin fikir akımlarından Âdem-i Merkeziyet, Turancılık ve Modern hala getirilmiş Ümmetçiliğin sentezi yapılmış olan romanın, ana teması ise Turancılık fikridir (Gözütok, 2010: 412-413).

Eserde eğitim, iktisadi iyileşme ve demokrasiye dair düşünceler de yer almaktadır. Yazar, tam olarak demokrasiye ulaşabilmek için kaliteli bir eğitim, kadınların toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılması, siyasetçilerin istediklerinde keyfi olarak işleyişine engel olamayacakları bağımsız müesseselerin ve yasaların egemenliğiyle başarılacağı fikrindedir (Enginün, 2019: 16). Romanda Oğuz ve Kaya isimleri etrafında Türkçülük mefkûresi işlenmiştir.

1.2.3.7. Son Eseri (1913)

1913 yılında Tanin’de bölümler halinde yayımlanan eser daha sonra çeşitli kitapevlerinde basılmış ve günümüzde Can yayınlarınca basılmaya devam edilmektedir (Adıvar, 2024: 11). Halide Edip, yazar Feridun ile Resimci Kamuran’ın olanaksız aşkını ve üzüntüsünü eserinde işlemiştir (Enginün, 2019: 16).

1.2.3.8. Mev’ut Hüküm (1917)

1917 yılında Yeni Mecmua dergisinde bölümler halinde yayımlanan eser ilk olarak 1918 yılında Ayyıldız matbaasında, daha sonra da çeşitli kitapevlerinde basılmıştır. Avrupa’da eğitim görmüş doktorun İstanbul’a geri geldikten sonra yaşadığı hayatı anlatmaktadır. Eserde Doktor ’un, gariban insanların hastalıklarıyla ilgilenmesi, Balkan Muharebesine katılması ve cephedeki kadınların çektiği çileler işlenmiştir (Enginün, 2019: 17).

1.2.3.9. Ateşten Gömlek (1922)

Halide Edip’in, milli mücadele yıllarını anlatan iki romanı bulunmaktadır. Birincisi Ateşten Gömlek, ikincisi Vurun Kahpeye isimli eserleridir. 1922 yılında İkdam gazetesinde bölümler halinde yayımlanan eser, 1923 yılında “Teşebbüs Matbaası” tarafından basılmıştır. Birçok dile tercüme edilmiş olan bir eserdir. Halide Hanım, eserin önsözünde beyan ettiği üzere romanın ismini Yakup Kadri’den esinlenerek koymuştur (Mutlu, 2018: 688).

Yazarın Sakarya ordusuna ithaf ettiği bu çalışma, İzmir'in işgal edilmesinden sonra Anadolu'nun içinde bulunduğu sıkıntılı durum, Türk ulusunun Vatanın kurtuluşu için göstermiş olduğu büyük inanç, gayret ve fedakârlık anlatılmıştır.

1.2.3.10. Vurun Kahpeye (1923)

Halide Edip'in, milli mücadeleyi anlattığı ikinci eseri 1923 yılında Akşam gazetesinde bölümler halinde yayımlanmıştır. 1926 yılında Mahmut Bey Matbaasında basıldıktan sonra günümüze kadar çeşitli yayınevleri tarafından basılmıştır (Adıvar, 2023b: 11). Eserde, Batı Anadolu'ya muallime olarak gönderilen Aliye'nin yaşadığı sıkıntılar, dini kullanarak Yunanlılarla işbirliği yapan yobazlarca linç edilmesi anlatılmıştır (Enginün, 2019: 22).

1.2.3.11. Kalp Ağrısı (1924)

1924 yılında Vakit gazetesinde bölümler halinde yayımlanmış olan eser, aynı yıl Vakit Matbaasında basıldıktan sonra günümüze kadar çeşitli yayınevleri tarafından basılmıştır (Adıvar, 2013b: 11). Eserde küçüklükten itibaren birbiriyle dost olan iki kızın aynı kişiye âşık olmaları ve Zeyno'nun dostu için aşkını kalbine gömmesi anlatılmıştır (Aktaş, 2013: 7).

1.2.3.12. Zeyno'nun Oğlu (1926)

Kalp Ağrısı romanının devamı olan eser 1926 ve 1927 yıllarında Vakit gazetesinde bölümler halinde yayımlanmış, 1927 yılında kitap olarak basılmıştır (Enginün, 2007: 209). Eserdeki olay Zeyno'nun nikâhlanarak gittiği Diyarbakır'da geçmekte, devlet görevlileriyle halk ilişkilerinin kopukluğu, hatalı Garphlaşma ve kuşaklar arasındaki kopukluk işlenmiştir (Aktaş, 2013: 7).

1.2.3.13. Sinekli Bakkal (1935)

İlk olarak 1935 yılında Londra'da İngilizce olarak yayımlanmış olan eser, aynı yıl içerisinde Haber Akşam gazetesinde Türkçe bölümler halinde yayımlanmasının ardından bir yıl sonra Ahmet Halit Kitapevi tarafından basılmıştır (Adıvar, 2013c: 9). Çok defa basılmış olan roman, yazarın en çok tenkit edilen çalışmalarındandır. İkinci Abdülhamit devrinin, farklı kesimden insanların yaşadığı arka mahallede geçen bir olay örgüsü bulunmaktadır. Halide Edip, eserde Şark-Garp, eski ve yeni gibi tezatlıkların ayırıcı yönlerini belirtilerek birlikte işlemiş ve onları sentezlemiştir (Aktaş, 2013: 7-8).

1.2.3.14. Yolpalas Cinayeti (1936)

1936 yılında Yedigün’de bölümler halinde yayımlanan roman, Muallim Ahmet Halit Kitabevi tarafından 1937’de basılmıştır (Adıvar, 2023c: 9). Roman, İstanbul’da gerçekleşen bir öldürme eyleminin görüldüğü mahkemeye başlamıştır. Yazar İstanbul’la ilgili izlenimlerine ve sosyal yaşamın aksayan kısımlarına da yer vermiş ve öldürme olayının ruhsal analizini yapmıştır.

1.2.3.15. Tatarcık (1939)

1939 yılında Yenigün dergisinde bölümler halinde yayımlanan eser, Muallim Ahmet Halit Kitabevi tarafından aynı yıl içerisinde basılmıştır (Adıvar, 2009: 8). Yeni kurulan devletin çağdaşlaşmaya yönelik başlattığı hareketlerin ortaya çıkardığı yenilikler başka bir ifadeyle sosyal değişimler romanda işlenmiştir. Eser, Zeyno’nun Oğlu ve Sinekli Bakkal romanlarının devamı olarak kabul edilebilir. Yeni kurulan Cumhuriyet dönemine geçmeye çalışan toplumumuzda yaşanan gelenek ve modernizm mücadelesini betimlemektedir (Orman, 2016: 109).

1.2.3.16. Sonsuz Panayır (1946)

1946 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika olunan roman, aynı yıl Remzi Kitabevi tarafından basılmıştır (Adıvar, 2023d: 9). Toplumsal bir roman olan eserde İstanbul cemiyetinin önemli simalarının eğlence dünyalarını anlatmıştır. Anadolu modern bir yer olması gerekirken şehirlilerin burjuvaya hâkim olması ve kent soylulaşmanın ortaya çıkmasından dolayı yazar duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

1.2.3.17. Döner Ayna (1953)

1953 yılında “Yeni İstanbul” gazetesinde bölümler halinde yayımlanan roman, bir yıl sonra “Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık” tarafından basılmıştır (Adıvar, 2020: 9). Cumhuriyetle birlikte sıkça kullanılmaya başlanan demokrasi ve kadın hakları gibi kavramların farklı kesimlerde ortaya çıkan anlamlandırmalarına yer verilmiş, kırsaldan kente göç ve toplumsal yapıdaki değişimler konu edilmiştir (Aktaş, 2013: 8).

1.2.3.18. Akile Hanım Sokağı (1957)

1957-1958 yılları arasında “Hayat Mecmuasında” bölümler halinde yayımlanmış, bir yıl sonra Ahmet Halit Kitabevi tarafından basılmıştır. Yazar, romanda aynı mahalledeki üç farklı yaşam biçimine yer vermiş, çağdaş yaşam içerisinde ortaya çıkan yeni ilişki ağları, kadınların özgürleşmesi, nesiller arası farklılıklar, giyim kuşamdaki değişimler, modernizmin olumlu ve olumsuz yanları gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır (Akdaş ve Çıkış, 2022: 51).

1.2.3.19. Kerim Usta’nın Oğlu (1958)

1958’de Milliyet gazetesinde bölümler halinde yayımlanmış olan roman, Atlas Kitabevi tarafından 1974 yılında basılmıştır. Milli Mücadele döneminden başlayarak Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan bir yaşam serüveni Doktor Kasım’ın kendi anlatımıyla aktarılmıştır. Yazar, bu eserinde Doğu ve Batı kültürüyle ilgili evlilik, meslek hayatı, kadın ve erkek ilişkileri gibi kavramları kıyaslamıştır (Adıvar, 2012: 11).

1.2.3.20. Sevda Sokağı Komedyası (1959)

1959 yılında Cumhuriyet’te bölümler halinde yayımlanan roman, Atlas Kitabevi tarafından 1971’de basılmıştır. Abdülhamit dönemiyle Cumhuriyetin ilk yılları arasında geçen olayların anlatıldığı romanda, Anadolu halkının köyden kente göç etmesiyle yaşadığı geleneksel ile günün değerleri arasındaki çatışma, toplumsal ve psikolojik değişimler imkânsız aşklar çerçevesinde romanda işlenmiştir (Adıvar, 2011: 11).

1.2.3.21. Çaresaz (1961)

1961’de Cumhuriyet gazetesinde bölümler halinde yayımlanmış olan roman, 1971 tarihinde Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Modernleşme aşamasında Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul’daki toplumsal hayatı betimleyen eserin başkahramanı Muallime Mediha’dır. Yazarın, kendi yaşamından da kesitler sunduğu eserde aşk ve mantık, imam ve resmi nikâhı gibi konular işlenmiştir (Adıvar, 2014: 13).

1.2.3.22. Hayat Parçaları (1963)

Halide Edip, hayattayken basılmış sonuncu eseridir. 1963 yılında Remzi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Yaşamının son anlarında yazdığı bu çalışma anı romanı niteliğinde olup, geçmişteki ve yakın zamandaki hatıralarını bu esere yansıtmıştır.

1.2.4. Tiyatroları

1.2.4.1. Kenan Çobanları (1916)

Halide Edip, eseri 1914 yılında yazmış, 1918’de Orhaniye Matbaası tarafından basılmıştır (Adivar, 2023e: 9). Yazar, birden fazla bayanla izdivacın ortaya çıkardığı negatif yönleri Hz. Yusuf Peygamberin hayatına isnat ederek anlatmıştır. Halide Edip, Kenan Çobanları eserinin konusunu Tevrat’tan almakla beraber Türk ocaklarında tiyatro sergilenmeden önce halkın oyunu anlayabilmesi için Tevrat’tan bazı bölümleri de ön deyiş olarak okutmuştur. Üç perdeden oluşan oyun ilk sahnелendiğinde teması itibariyle çokça tenkit edilmiştir (Çiftçi, 2009: 660-666).

1.2.4.2. Maske ve Ruh (1945)

“Maskeli Ruhlar” ismiyle 1937 yılında Yedigün dergisinde tefrika edilmiştir. Halide Edip, dünyanın madde ve mana olarak değerlendirilmesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmek için 1945 yılında çalışmanın isminde değişikliğe giderek “Maske ve Ruh” olarak yayımlamıştır. Ardından bu çalışmayı İngilizceye tercüme etmiştir (Enginün, 2019: 24).

Maddenin mananın önüne geçtiği bu dönemde insanlar maskeler gibi birbirine benzemekte, bu durum karşısında Halide Edip eserinin başkahramanı olarak seçtiği Nasreddin Hoca ve diğer kahramanlarla unutulman manevi değerleri anımsatmaya çalışmıştır. Nasreddin Hoca’nın bakış açısıyla dönemi değerlendirmiştir. İbn Haldun, Bilal- Habeşi, Timurleng gibi daha birçok şahıslara da yer verilmiş olan bu çalışma Sosyolojik göndermelerin de yer aldığı tenkit içeren bir piyestir (Çetin, 2019: 273-280).

1.2.5. İnceleme Yazıları

“Talim ve Terbiye (1911)”, “Turkey Faces West (1930)”, “Conflict of East and West in Turkey (1935)”, “Hindistan’ın İç Yüzü (İnside India, 1937)”, “İngiliz Edebiyatı Tarihi (üç cilt 1940,1943, 1949)”, “Edebiyatta Tercümenin Rolü (1944)”, “Türkiye’de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri (1954)”, “Doktor Abdülhak Adnan Adivar (1956)” (Lök, 2021: 6; Şahin, 2010: 21-22).

1.2.6. Tercümeleri

“Mader (Mother, 1897)”, “Talim ve Terbiye (1912)”, “Babür Han (1914)”, “Gizli Belde (1928)”, “Hamlet (1941)”, “Nasıl Hoşunuza Giderse (1943)”, “Coriolanus (1945)”, “Antonius ve Cleopatra (1949)”, “Hayvan Çiftliği (1952)”, “Marcus Antonious (1955)” (Şahin, 2010: 22).

1.3. Yaşadığı Dönemin Fikri Özellikleri

İbn-i Haldun'un, Mukaddimede belirttiği üzere devletlerde tıpkı canlılar gibi döngüsel bir çizgide hareket ederek doğmakta, büyümekte ve ölmektedirler. Çöken uygarlığın yerini alan uygarlıkta aynı gidişatı yaşamaktadır. Osmanlı Devleti kuruluşundan sonra ihtişamlı günlerine ulaşmış ardından gerileme devrine girmesiyle beraber, devlet yöneticileri ve aydınlar çöküşü durdurmak ve devleti ayakta tutmak için çözümler üretmeye çalışmışlardır. Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı ulusçuluk akımı karşısında aydınlar devletten kopmaları engellemek için İttihad-ı Anasır, Ümmetçilik, Turancılık, Garpcılık ve Âdem-i Merkeziyetçilik gibi fikirleri öne sürmüşlerdir. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesi, fikri akımların ayırt edici yönlerini ilk defa net bir şekilde ortaya koyması bakımından son derece ehemmiyetli bir çalışmadır. Akçura, bu çalışmasında Osmanlının son zamanlarında etkili olan ve günümüz siyasetini de şekillendiren Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını değerlendirmiştir (Çilliler, 2015: 52).

1.3.1. İttihad-ı Anasır (Osmanlıcılık)

Osmanlıcılık, Osmanlı hâkimiyeti altında hayatını sürdüren bütün ulusların ilk siyasi aidiyetidir. Bütün insanlar din, dil ve ırk fark etmeksizin Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilecekti. Tanzimat ve Islahata kadar uzanan Osmanlılık ifadesi neticesinde 1864'te çıkarılmış olan kanunla ilk defa Osmanlı sınırları içerisinde hayatını idame ettirenlere kimlik verilmiştir. Bu durumlar esaslı değişmelerin ve gelişimlerin habercisiydi (Karpaz, 2006: 71-72). Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Paşa, Fuad Paşa ve Ahmet Rıza Bey Osmanlıcılık fikir akımının temsilcilerindendir (Mardin, 2014: 94). Hürriyet, Muhbir ve Meşveret gibi yayın organları bulunmaktadır.

Devletin kuruluşunda da yer alan bu fikir, İkinci Mahmut'un ben vatandaşımın farkını sadece mabetlerinde anlayabilirim, başkaca farkları bulunmamaktadır şeklindeki söylemi bu düşüncüyü yeniden canlandırmak için ortaya konulmuştur (Özcan, 2007: 485). Osmanlıcılık, vatan toprakları üstünde yaşayan herkesin eşit olduğu, ortak vatan ve millet tasavvuruna dayanıyordu. Devletin kuruluşunda etkili olan bu fikir uzun yıllar çeşitli milletleri bir arada tutmuş ve muteber görmüştür. Ancak Osmanlının son zamanlarında fikir itibarını kaybetmiştir. Rusya'nın ve güçlü devletlerin kışkırtmasıyla balkanlarda isyanlar baş göstermiştir (Hanioglu, 1985: 1393). Osmanlıcılık fikir akımının başarılı olamama sebeplerine de çalışmasında yer veren Yusuf Akçura, bu hareketin gayri Müslimler kadar, Türk ve diğer Müslim halk tarafından kabul görmediğini belirtmiştir (Akçura, 2005: 49-50).

Balkan Muharebelerinin açtığı yaralar fikrin itibarını kaybetmesinde etkin rol oynamıştır. Suni bir vatan ve millet tasavvurunun toplumsal gerçeklerle bağdaşmadığı gerçekleşen hadiseler neticesinde ortaya çıkmıştır. Aydınlar, milletin ne olduğunu, milleti ayakta ve bir arada tutan sosyolojik esasları sorgulamaya başlamışlardır. Tüm bu olaylar neticesinde Ümmetçilik ve Turancılık akımları ön plana çıkmıştır (Atasoy, 2019: 9).

1.3.2. Ümmetçilik (İslamcılık)

Gayri Müslim tebaanın devletten kopma hareketlerinin Müslim tebaa arasında yayılmasını engellemek, halifelik kurumunun etkisiyle tüm Müslümanları aynı amaç için bir bayrak altında toplamayı hedefleyen fikri düşüncedir. İslamcılık ikinci meşrutiyet devrinin en güçlü akımı konumundadır (Tunaya, 2003: 1-3).

Ümmetçilik, 19. ve 20. Yüzyılda hayatın tüm alanlarında İslam dininin tekrar egemen kılınması ve rasyonalist bir metotla Müslümanları, Garplıların zulmünden, sömürsünden, zorba idarecilerden, tutsaklıktan, özentilikten ve hurafelerden... Temizleyerek; muasırlandırmak, bir araya getirmek ve kalkındırmayı sağlamak üzere ortaya atılmış olan ilmi, siyasi ve fikri faaliyetleri, araştırmaları, öneri ve çareleri kapsayan hareket olarak ifade edilebilir (Kara, 2011: 17).

İslamcılığın savunucularından Said Halim Paşa, dinlerin medeniyetlerin gelişimini engellemediğini, akla çok ehemmiyet veren İslam dininin medeniyetlerin gelişiminde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bağınazlıkla uzun yıllar mücadele etmiş olan Hristiyanlar inancımızla ilgili karalama propagandası yürütmüşlerdir. Müslümanların gelişimini engelleyen ana etken dinin özünde olmayan inançlardır. Dinin esaslarına dönerek Batının boyunduruğuna girmeden gelişim sağlayacak bir çare üretilmelidir (Berkes, 2010: 413).

İslamcı aydınlar, Osmanlı devletinin kendi değerlerini ve örfünü bir köşeye iterek sadece Batıyı taklit ederek gelişim gösterme yanılgısı içerisinde olduğunu belirtmişlerdir (Kaan, 2008: 85). İslamcı aydınlar, Batıdan teknik alanında faydalanmanın gerekliliğini kabul etmiş, ancak inanç ve kültür gibi kıymetlerin korunması gerektiğini savunmuşlardır (Taş ve Göksüçukur, 2019: 479).

İslamcılığı, devlet politikası olarak kabul ederek ülke içinde ve ülke sınırları dışında uygulayan II. Abdülhamid, Osmanlı tebaasındaki bütünlüğü sağlamak ve aynı zamanda cihandaki bütün Müslümanları hilafet sancağı altında birleştirerek dış politikadaki üstünlüğü ele geçirmek istemiştir. Sultanın, bütün Müslümanların gücünü politikaya yansıtmayı amaçlaması, ülke içerisinde yaşayanların çoğunluğunun Müslüman olması, yayılma ve sömürü

politikası güderek Afrika'ya ve Asya'ya hâkim olmak isteyen devletlerin varlığı dikkate alınırsa o dönemdeki politika daha net kavranmış olur (Kurtcephe ve Beden, 2007: 74).

İslamcılık politikası kısmi olarak başarılı olmuştur denilebilir. İkinci Abdülhamit Müslümanların problemlerini çözmek için hilafet makamını kullanmış, Müslüman yurtlarındaki hareketlilikler sömürgeci devletleri endişe düşürmüş ve hilafet makamından korkmuşlardır (Yıldız, 1999: 290-291). Yine aynı şekilde Hindistan'daki 30 bin Müslüman, milli mücadele döneminde Türk milletine yardım ettikleri için İngilizler tarafından tutuklanmıştır. Milli mücadele için sağlık ve giyecek malzemesi de göndermişlerdir. Hindistan'daki bayanlar Türk ulusu için ziynet eşyalarını vermişlerdir. Ayrıca Hintliler, Mustafa Kemal Paşa'ya çok değer vermişlerdir (Khan, 1993: 203-205). İslamcılık politikası kısmi olarak da başarısız olmuştur. Afrikalı ve Hintli Müslümanların Birinci Cihan Harbinde, İngiltere ve Fransa orduları içinde yer alarak Türklere karşı savaşmalarını bu fikri akım engelleyememiştir (Değeralp, 2012: 50). Arnavutluk'un ve Arapların milliyetçilik akımından etkilenerek, isyan etmeleri neticesinde İslamcılık fikri itibarını kaybetmiştir (Acar, 2019: 419).

Osmanlı sınırları içerisindeki, Said Halim Paşa, Mehmed Akif, Şemsettin Günaltay, Ahmet Naim, İmparatorluk dışında ise Muhammed Abdullah, Cemallettin Afgani gibi kişiler İslamcılığın temsilcilerindendir. Sırat-ı Müstekim, Sebilürreşad, Volkan, İslam gibi yayınlarda yazmışlardır (Yıldız, 1999: 291).

1.3.3. Turancılık (Türkçülük)

Müslim ve Gayrimüslimlerin yer aldığı çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğun dağılmasını engellemek için ilk etapta Osmanlıcılık fikri ortaya atılmıştır. Osmanlıcılık fikri Gayrimüslimlerin devlete bağlılığını başaramayınca, Müslimlerin devlete bağlılığını devamlı kılmak için İslamcılık fikri ortaya atılmıştır. Türklerin dışındaki Müslimlerin milliyetçi duygularla Osmanlıdan ayrılmasıyla İslamcılık fikri başarısızlığa uğramıştır. Aydınlar, farklı millet unsurlarının devlete bağlılığını sağlamak için, kurucu unsur olarak millete dayalı bir akım olan Türkçülüğü en son ortaya atmışlardır. Gayri Müslim ve Türkler dışındaki Müslim tebaanın milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlıdan ayrılmaya başlamasıyla önceki fikirlerin başarısızlığını gören aydınlar, mevcut toprakları kurtarmak ve milli benliği korumak için Türkçülük akımına sarılmışlardır.

Farklı birçok milletlerin yer aldığı geniş topraklara hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, halkına dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş derecede hoşgörü politikası uygulamış, vicdan özgürlüğüne, temel hak ve kültürlerine saygı göstermiş ve onlara adaletle hükmetmiştir. Türk olmadıkları halde devlet yönetimindeki üst kadrolara görevlendirilenlerin

sayısının fazla olması, Türklerin ırkçı bir politika izlemediklerinin kanıtıdır. Türklerin izlemiş olduğu bu politika tüm cihana örnek olmuştur ancak İmparatorluk açısından olumsuz sonuçlarda doğurmuş, devletin güç kaybetmesiyle azınlıklar Türklere düşman kesilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusunun gafletle milliyetini unutması neticesinde elem verici cezalar çektiğini belirtmiştir. Osmanlıdaki çeşitli milletler ulusal esaslara dayanarak, ulusluk ülküsünün gücüyle kurtuluşa ermişlerdir. Türk milleti, o milletlerden farklı ve onlara yabancı olduğunun ve kendi varlığının farkına, sopayla içlerinden defedilince varmıştır. Devletin gücü zayıfladığında ise bizi aşağılayarak, hakir görmüşlerdir. Farkına vardık ki suçumuz aslında özümüzü unutmakmış şeklinde bu durumu ifade etmiştir (Cöhçe, 2000: 343-344).

Ziya Gökalp Turancılığı, lisan, inanç, ahlak ve estetik alanlarında Türk ulusunu yüceltmek, milli kültür ve Türk hazzını ulusa aşlamak olarak ifade etmiştir (Taş ve Göksüçukur, 2019: 484). Aynı harsa (kültür) sahip ve aynı eğimi almış insanların ulusu oluşturduğunu savunan Gökalp, cihandaki bütün Türklerin müşterek bir hars etrafında birleşmesini Turancılık olarak isimlendirmiştir. Gökalp, Turancılığın bir ütopya olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Zira Türklerin ulus devlet olma düşüncesi bir düş iken Oğuz Kağan bütün Türkleri bir bayrak altında toplayarak bunu gerçekleştirmiş, öyleyse Turancılık düşüncesinin de bir gün gerçekleşmesi mümkündür (Sağlam, 2015: 75).

Turancılık fikrini Orta Asya Hun devletinin Hakanı Metehan'a kadar dayandırmak mümkündür. Turancılığın ortaya çıkışıyla ilgili bazı açıklamalarda bulunan Gökalp, vatanımızda bu fikri akım meydana gelmeden evvel Batıda, Turancılıkla ilgili bazı hareketlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu hareketlerden ilki Fransızların Turquerie dedikleri Türk hayranlığı iken, ikincisi ise Türkiyat'tır. Osmanlı devletinde ise Turancılık fikri ilk etapta edebi ve tarihi çalışmalarla kültürel olarak ortaya çıkmış, milliyetçi duygularla ekalliyetlerin Osmanlıya karşı ayrılıkçı hareketlerde bulunmaları neticesinde siyasi bir hale gelmiş, Ümmetçiliğin Osmanlı için bir kurtuluş çaresi sunamaması ve itibar kaybetmesiyle ise Turancılık kudretli bir hal almıştır (Gökalp, 2012: 45-53)

Osmanlılık ve Ümmetçiliğe prensip olarak karşı çıkmayan Yusuf Akçura, bu fikirlerin uygulanmasının mümkün olmadığını, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda Türkçülük yapmanın şart olduğunu belirtmiştir. Akçura, Turanın nasıl gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Önce Osmanlıdaki Türklerin, Türk soyuna mensup olmadıkları halde birazcık Türkleşmiş olanların, maşeri vicdan eksikliği olanların bilinçlendirilmesiyle ve onları Türkleştirmekle mümkün olacağını savunmuştur. Daha sonrasında Asya ve Doğu Avrupa'da yaşayan Türkler birleştirilerek muhteşem bir siyasi ulusluk ortaya çıkarılacaktır (Atasoy, 2019: 15).

Turancılık fikrini savunan aydınlar lisan, kültür ve iktisadi konularla ilgili fikirleri ortaya koymuşlar, Osmanlı medeniyet hayatıyla ilgili yazıları neşrederek Batı’da Türkiyat’ın gelişim göstermesinde ve Türk şuurunun yaygınlaşmasında etkili olmuşlardır. Sovyetlerin istila etmeye çalıştığı bölgelerde hayat süren Türklerin milli benliklerini muhafaza etmek için gösterdiği gayretler, bu coğrafyalarda yetişen Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin İstanbul’a gelmeleri, Turancılığın yeni bir kaynak edinmesini ve kudretlenmesini sağlamıştır. Türkçüler, Osmanlının kurtuluşunun Türk milli ve manevi değerlerinin uygulanmasıyla olacağını, Garplılardan sadece bilim ve metodun alınması gerektiğini savunmuşlardır (Acar, 2019: 418).

Yusuf Akçura, Osmanlı hükümdarı Abdülaziz’e 1869 yılında kitap takdim eden Mustafa Celaleddin Paşa’nın, Turancılığın ilk temsilcisi olarak kabul edile bilineceğini belirtmiştir. Ancak Türkçülük fikri sosyolojik bir yöntemle ikinci Meşrutiyet devrinde sistematik bir duruma getirilmiştir (Özçelik, 2015: 63).

Gökalp, Türk toplumlarının kullandıkları lisanların tetkikini yapan ve Türkçe sözlük yazan Ahmet Vefik’i ve Türklerin İslamiyet öncesindeki dönemleriyle ilgili “Tarih-i Âlem” eserini yazan Süleyman Paşa’yı Turancılığın babaları olarak tanımlamış ve onların çalışmalarının tesiri altında kalmıştır. Lisan Milliyetçiliğiyle ilgili Gaspıralı İsmail’in ve Mirza Fethali Ahunzade’nin yaptığı çalışmalar, Turan Mefkûresini Türkiye’de ilk dile getiren Hüseyinzade Ali Bey’in, “Asya Tarihine Giriş” çalışmasıyla Leon Cahon’un, “İkdam” gazetesini çıkaran Ahmet Cevdet Bey’in, “ Türk Yurdu” mecmuasının, 1908 yılında kurulmuş olan Türk cemiyetinin, 1912 yılında kurulmuş olan Türk Ocağının, Türkiyat ve Türkoloji çalışmalarıyla Mehmet Fuat Köprülü’nün, Turancılığın doğuşunda ve gelişiminde önemli katkıları olmuştur (Çilliler, 2015: 59).

Ali Hüseyinzade, Turancılık, Ümmetçilik ve Garpcılık fikirlerini; Gökalp ise Osmanlıcılık, Ümmetçilik ve Turancılık fikirlerini uzlaştırmaya çalışarak Türkçülüğü savunmuşlardır. Türk Ocağında yapılan çalışmalarda İttihatçıları etkisi olmuş ve bu etki Hüseyinzade ve Gökalp eliyle vuku bulmuştur. Osmanlıcılar ve Ümmetçiler, Turancılığı ayrılmalara ve bölünmelere sebebiyet verecek bir akım olarak görmüşler ve karşı çıkmışlardır. “Üç Tarz-ı Siyaset” çalışmasıyla Akçura, bu üç fikri akımı birbirleriyle kıyaslamış ve Türkçülüğü diğer akımlara üstün kılarak onu savunmuştur (Taş ve Göksüçukur, 2019: 482). İslamcılar ile Batıcılar arasında çok çetin tartışmalar yaşanmıştır. Gökalp, Turancılık, Ümmetçilik ve Medeniyetçilik fikirlerinin birbirleriyle çelişmediğini savunmuş ve onları uzlaştırmaya çalışmıştır. İslamcılığı ve Medeniyetçiliği, Turancılığı kuvvetlendirecek unsurlar olarak değerlendirmiştir. Türkçüler ve İslamcılar Batıdan sadece bilimin ve tekniğin alınmasını, ancak sosyal yaşamda Türk

toplumunun değerlerinin dikkate alınması gerektiğini savunmuşlardır. Gökalp, Türk kültürünü muhafaza etmek ve çağdaşlaşma gereksinimini göz önünde bulundurarak, Hars ve Medeniyet ayrımını ortaya koymuştur. Fikri akımların ve Osmanlıdan sonra ortaya çıkan Türklüğün sentezini, biz millet olarak Türk'e, inanç olarak İslam'a ve medeniyet olarak ise Garp'a aidiz şeklinde ifade etmiştir (Değeralp, 2012: 86).

Gökalp, Millet, devlet ve ümmet ülkülerinin her birisinin mukaddes olduğunu belirtmiştir. Türklük, Osmanlılığın ve Müslümanlığın zıttı değildir, aksine çok büyük dayanağıdır. Türkleşmek ülküsü ortaya çıkar çıkmaz, İslamlaşmak gereksinimi tezahür etmiştir (Çalen, 2008: 29).

Turancılar, Türkçülüğü Müslüman Türkleri bir araya getiren, dine yeni hareketlilik katan ve dini tecrübeyle bütünleşmiş bir milleti ortaya çıkartan, sosyal bütünleşmeyi temin eden ve fertlerin yaşamını anlamlandıran bir olgu olarak değerlendirmişlerdir (Taş ve Göksüçukur, 2019: 485). Türkçülük akımıyla birlikte din yeniden yorumlanmıştır. Din, laiklik çerçevesinde tekrar tanımlanmış, millileştirilmiş, ferde ve vicdana indirgenmiştir. Türk kültürü ve tarihi, dini çerçevede ümmetçiliği aşmış yeni bir toplumsallık biçimi olan Türk ulusunu meydana getirmiştir. Ümmet ve Darulislam kavramların yerini Türk ulusu, Türk vatanı gibi kavramlar almıştır (Akgül, 1999: 283).

Turancılık, Akçura ve Gökalp tarafından değerlendirilmiştir. Akçura Turancılığı, Osmanlıda yaşayan Türkleri, Cihandaki tüm Türkleri bir araya toplayan siyasi Türk ulusunun bir parçası şeklinde değerlendirmiş; Gökalp ise Turanı, çeşitli ırki kategorilerden “Türkmen, Kürt, Çerkez...” teşekkül eden halkı, din ve kültür çerçevesinde birliği ve beraberliği sağlanmış mütecanis bir ulus oluşturma düşüncesi olarak değerlendirmiştir (Karpas, 2010: 653). Akçura, kana ve ırka dayalı birlikteliği oluşturan ulusu savunurken, Gökalp, tarihsel gelenek, tarihsel vakıa ve birçok unsuru içerisinde barından ortak vatan tasavvuruna dayalı ulusu savunmuştur. Gökalp'in liderliğini yaptığı bu Türkçülüğün içerisinde, “Yeni Turan” eserinin yazarı Hali Edip'te yer almıştır (Kaan, 2008: 82). Gökalp, vatana dayalı bir Turancılık anlayışı ortaya koymuşsa da, devletin varlığını sürdürebilmesi için kurucu bir ulusa dayanma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bir kan bağına yani bir millete dayanmayan devletlerin yıkılmaya mahkûm olduğunu savunmuştur (Yıldız, 1999: 298).

Gökalp'in, Türkçülük ifadesi farklı unsurların devlete bağlılığını ve milli bütünlüğü sağlamak için bir gerekliliktir. Başlangıçta kurucu unsura dayalı olan kimlik tanımlaması devletin sınırlarının genişlemesiyle farklı unsurları da içerisine alan yeni bir tanımlamanın yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Üst kimlik tanımlamalarının toplumsal birliği sağlayamaması ve milli benliğin gittikçe tehlikeye düşmesi durumunda tekrar kurucu millete dayalı bir

tanımlamaya dönülür. Rusya'nın milli benliklerini istila etmeye çalıştığı Kazan ve Kırım Türklerinde, Osmanlıdan daha önce Turancılık fikri ortaya çıkmıştır. Rusya'nın, Türk kurucu unsurunun varlığını tehdit etmesi nedeniyle bir refleks olarak kurucu unsura dayalı Türkçülük akımı Osmanlıdan daha önce ortaya çıkmıştır. Osmanlıda farklı unsurların varlığı üst kimlik tanımlamalarına yönlendirmiş ancak diğer unsurların birer birer ayrılmasıyla ve devleti kuran Türk ulusunun milli benliğinin tehdit edilmesiyle kurucu unsura dayalı Türkçülük akımı ortaya atılmıştır.

Türkçüler, milli dil oluşturma konusuna çok büyük önem vermişlerdir. Ulusal dil birliğini ilk savunan ve Türkçe olarak çıkardığı Tercüman gazetesinin manşetine “Dilde, fikirde ve işte birlik” ilkesini yerleştiren Gaspıralı olmuştur. Gaspıralı, Türkleri bir arada tutan en güçlü bağlantının lisan olduğunu belirtmiş, Türkçenin yabancı dillerden arındırılmasını ve Türkçenin sadeleştirilmesini savunmuştur (Taş ve Göksüçukur, 2019: 483).

Gökalp, dilin sade olmasıyla ilgili dinsel metin, ezan, ibadet yaparken, namaz sonrasında yapılan duaların dilinin Türkçe olması gerektiğini ileri sürmüş ve Kur'an-ı Kerimin Türkçe Mealinin okullarda okunmasını önermiştir (Öğün, 1995: 173).

Turan ülküsüne çok değer veren Gökalp, Turanın sınırlarını Türkçenin hâkim olduğu her yer olarak belirlemiştir. Lisanını unutan medeniyetlerin varlık sahasından silineceklerini, Türk diline sahip çıkmayan Türk kavimlerinin milli benliklerini yitirdiklerini belirtmiştir. Gökalp, daha sonraları Turanın Oğuz Türkleriyle olabileceğini, Türklerin kültürel olarak bütünleşmelerinin kâfi olacağını savunmuş ve Turanın hudutlarını sınırlamıştır. Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip Adivar, Fuat Köprülü, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi ve Ziya Gökalp Turancılığın temsilcilerindendir. Genç Kalemler, Türk Yurdu ve Küçük Mecmua Türkçülerin yayınlarındandır (Yıldız, 1999: 298).

Osmanlı'da en son ortaya çıkan fikri akım olan Türkçülük, imparatorluğun dağılmasını engelleyememesine rağmen milli mücadelenin kazanılmasında, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ve yapılan devrimler üzerinde en çok etkiye sahip olan fikri akımdır. Bu etkisi günümüzde de hala devam etmektedir.

1.3.4 Garpcılık (Baticılık)

Garpcılık fikrini savunanlar, Garphlaşmayı Osmanlı devletinin çöküşünü engelleyecek tek çözüm yolu olarak görmüşlerdir. Garpcılık, yakın dönemdeki Türk siyasi hayatı üzerinde önemli etkileri olan politik düşünce hareketlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Baticılığı savunanlar yeni oluşturulacak değerler ve kültürün önündeki en büyük mâni olarak İslam dinini

ve onun çerçevesinde şekillenmiş olan içtimai yapıyı görmüşlerdir. Batıcılık fikri bu nedenle ilk etapta Müslüman tebaalar tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Kaan, 2008: 82).

Osmanlı devletindeki Batılılaşma hareketlerini 18. Yüzyılda III. Selim zamanına kadar götürmek mümkündür. Batılılaşma ilk etapta askeri, idari ve eğitim gibi alanlarda başlamış, ardından diğer alanlara da sirayet etmiştir. Lale devri ve II. Mahmut dönemindeki batılılaşma hareketlerini Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri takip etmiştir. Batıcılık Tanzimat'tan sonra siyasi bir düşünce haline gelmiştir. Batıcılık, Osmanlı'nın yıkılışını engelleyememiş olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyetinde Devlet politikası olarak benimsenmiş ve yapılan inkılaplar üzerinde en etkili olan akımlardan birisi olmuştur.

Garplılaşma, Garp uygarlıklarına nazaran geri kalan devletlerin politik, kültürel, içtimai, iktisadi ve teknik gibi alanlarda Garp düzeyine ulaşma istekleri şeklinde tanımlanabilir. Garp medeniyetlerinin çeşitli alanlarda ileri düzeyde olmaları “asrileşme”, “gelişme”, “modernleşme” ve “yenileşme” gibi kavramların Garplılaşmayla özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Garplılaşma fikrini medeniyetler içerisinde benimseyen aydınlardan bir kısmı Garplılaşmayı, Garp'ın tüm yönlerini aynısıyla taklit etmek olarak değerlendirirken, bir kısmı ise Garp'ı, Garp kültürü ve Garp medeniyeti diğer bir ifadeyle maddi ve manevi kültür şeklinde ayırmışlar ve sadece maddi kültürün alınmasını yeterli görmüşlerdir. Osmanlıdaki aydınlarda da aynı şekilde Garplılaşmayla ilgili ayrımlar mevcuttur (Yıldız, 1999: 280-281).

Osmanlı'da, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri gibi savunucuların yer aldığı Garpçılar, ılımlı ve Radikal olmak üzere iki grup şeklinde oluşum göstermişlerdir. İleri Mecmuasının yazarlığını yapan Celal Nuri'nin liderliğini yapmış olduğu ılımlı Garpçılar, Batının yalnızca bilim ve tekniğinin alınmasını kâfi görmüşler, Batının tüm yönleriyle taklit edilmesini gereksiz olduğunu savunmuşlardır. Batı kültürünün alınmasına karşı çıkmışlardır. İçtihat Mecmuasını çıkaran Abdullah Cevdet'in liderliğini yaptığı Radikal Garpçılar ise, İmparatorluğu kurtarmak ve kalkınmayı sağlamak için tek çıkar yolun batıyı tüm yönleriyle taklit etmek olduğunu savunmuşlardır. Batıyı bir bütün olarak değerlendirmişler, batının hem tekniğinin hem de kültürünün başka bir ifadeyle gülün dikeniyi birlikte alınmasını gerekli görmüşlerdir (Hanioğlu, 1981: 270). Abdullah Cevdet'in liderliğini yaptığı Radikal Batıcılar, Osmanlı'nın geri kalmasının sebeplerinden birisi olarak dinin devlet işlerini şekillendirmesini görmüşler ve bu durumdan kurtulmak için laikliği önermişlerdir. Aynı zamanda toplumun geride kalmasında Asyalı düşüncelerimizin ve yozlaşmış hale gelen geleneklerimizin etkili olduğunu savunmuşlardır. Gericilik ve ilerilik kavramlarını ortaya koymuşlardır. Toplumumuzun kültürünü ve Şark'a ait olanların tümünü gericilik, Garp kültürünü ve onlara

ait olanların tümünü ilerici olarak değerlendirmişlerdir. Ait oldukları milletin kültürünü küçümsemişler, Batıyı kudretli ve üstün olarak görmüşlerdir (Atasoy, 2019: 10).

Abdullah Cevdet, dinin iyi vatandaşlar yetiştirme, toplumsal düzeni, işleyişi ve güveni sağlamada, Müslümanlarda kültürel birliği ve millet fikrini canlandırmada başka ifadeyle sosyal bütünleşmeyi sağlamada yardımcı bir mekanizma olarak görmüştür. Dinin bu işlevleri sağlayabilmesi için içtihat kapısının açık kalması gerektiğini savunmuştur. Abdullah Cevdet, Osmanlıdaki halifelik kurumunun çok önemli olduğunu belirtmiştir. O, akla ve bilime dayalı olarak dini sosyolojik çerçeveye indirgeyerek sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı bir araç olarak görmüş ve Batı medeniyetlerindeki gibi dini, ferdi tecrübe boyutuyla değerlendirmiştir (Taş ve Göksüçukur, 2019: 476).

Batıcılık düşüncesini diğer akımları benimseyen aydınlar da görmek mümkündür. Türkçüler ve İslamcılar arasında Batıcılık düşüncesini benimseyenler bulunmaktadır. Turancılık fikrini benimseyenlerden Yusuf Akçura, Batının tüm yönlerinin alınması gerektiğini savunurken, Abdullah Cevdet'ten etkilenmesine rağmen Ziya Gökalp, kültürü Hars ve medeniyet şeklinde ayırmış, Türk milletinin harsına sahip çıkarak Batı medeniyetinin bilim ve tekniğinin alınmasını gerekli görmüştür. İslamcılar, Batılılaşırken inanç ve kültürün muhafaza edilerek, ılımlı Batıcılarda olduğu üzere Batıdan sadece bilim ve tekniğin alınması gerektiğini savunmuşlardır.

Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Rıza Tevfik, Ali Kami ve Cahit Yalçın Batıcılık fikrinin temsilcilerindendir. Yayın organları arasında Mehtab (Şebtab), İctihat, İleri ve Tanin dergileri sayılabilir.

1.3.5. Âdem-i Merkeziyetçilik

Âdem-i Merkeziyetçilik fikrinin Osmanlı'daki en ünlü temsilcisi olan Prens Sabahaddin'dir. Babası Mahmut Celadeddin Paşa, Annesi ise II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan'dır. Hükümette adalet bakanı olarak görev yapan Mahmut Paşa, Çırağan baskınına adı karıştığı için azledilmiştir. Daha sonra iki oğluyla beraber yurt dışına kaçmışlardır (Şahin, 2009: 32-33).

Ülkemizde sosyolojinin gelişmesinde önemli katkıları olan Prens Sabahaddin, Le Play ekolünün temsilcisi konumundadır. Prens Sabahaddin, Osmanlının çöküşünün yapılan ıslahatlarla engellenemeyeceğini, İmparatorluğun çöküşünün altında kültüre dayalı, bireyciliği ortadan kaldıran eğitim sisteminin ve merkeziyetçilik anlayışının olduğunu savunmuştur. Onun için radikal bir değişim yapılmasını, kamu yapısından bireyin hâkim olduğu yapıya geçiş yapılmasını önermiştir. 1902'de Prens Sabahaddin liderliğinde Paris'te yapılan toplantıda

devrimlerin yapılması için askeri güç desteğinin sağlanması konusunda fikir birliği sağlanmış, ancak Sabahaddin'in Osmanlı'da devrimlerin yapılabilmesi için yabancı devletlerin ülkeye müdahale etmesini istemesi farklı oluşumları beraberinde getirmiştir. Auguste Comte'tan etkilenen Ahmet Rıza Bey liderliğindeki grup merkezîyetçiliği savunurken, P. Sabahaddin'in gurubu ise teşebbüsü şahsi ve Âdem-i Merkezîyetçiliği savunmuşlardır. Bu isimle Anadolu'da birçok cemiyetler kurmuşlardır. Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki grup ise İttihat ve Terakki'yi kurmuşlardır. Âdem-i Merkezîyetçiliğin, federasyon isteği şeklinde algılanmasından ötürü P. Sabahaddin, çok ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Kendisinin özerlik için mücadele etmediğini, şahsi yaşamın ve yerel yönetimlerin faaliyet alanlarının özgür hale getirilmesini için mücadele ettiğini belirtmiştir (Değeralp, 2012: 88-89).

İlber Ortaylı, âdem-i merkezîyetle ilgili yapılan tartışmaların, yerel demokrasiyle irtibatlı bir şekilde değerlendirilmesini gerektiğine değinmiştir. Prens Sabahaddin, illeri yöneten valilerin yetkilerinin arttırılması, o bölgede yaşayan halkın seçtiği heyetlerin oluşturulmasını ve bu sayede halkın yerel ve idari yönetimi denetleme salahiyetine sahip olacağını savunmuştur. Tanzimat itibarıyla yapılan yeniliklerin yetersiz olduğunu belirten P. Sabahaddin, bireyciliğin hâkim olduğu bir yapının inşası için merkezîyet dışı ve yerel demokrasiyi önceleyen bir yönetim sistemini müdafaa etmiştir (1974: 236).

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü tüm unsurların teşebbüsüyle engellene bileceğini savunan P. Sabahaddin, âdem-i merkezîyet fikrine dayanan yönetimin parçalanmaların önüne geçeceği düşüncesindedir. P. Sabahaddin'e göre yerel yönetimlerde demokrasiyle kendisi daha fazla yönetim ve denetim mekanizması içerisinde yer alan birey, devletin kudretlenmesi için mücadele verir. Merkezden uzaklaşmaya çalışan topluluklara aidiyet hissiyatını aşılayarak böylelikle fertlerin İmparatorluğa olan bağlılığı sağlanmış olur. P. Sabahaddin, milli refahın çoğalması, şahsi girişime destek sağlaması ve insanı hür hale getiren sistemin âdem-i merkezîyet olduğunu belirtmiştir (Kia, 2015: 333-334).

P. Sabahaddin, fertlerin yaşam mücadelesi verirken devletin ve ailesinin desteğine ihtiyaç duymadan, bizzat kişisel gayretiyle hayatını idame ettirebilmesini "Teşebbüs-i Şahsi" olarak değerlendirmiştir. Garpcılarda olduğu gibi toplumun gelişebilmesi için fert cemaatin konumunda olmalıdır. P. Sabahaddin'in fikirleri yanlış anlaşılmış ve tatbik edilme şansı bulamamıştır. Halide Edip'in Yeni Turan ve Abdullah Cevdet'in İçtihad'ın İçtihadî isimli çalışmalarında bu fikrin yansımalarına rastlamak mümkündür (Karataş, 2009: 214-215).

P. Sabahaddin önderliğindeki bu fikrin savunucuları arasında Hüseyin Siret, Hüseyin Tosun, Nihat Reşat ve Ahmet Fazlı gibi kişiler bulunmaktadır. Terakki isimli dergide bu akımın fikirlerine yer verilmiştir (Alkan ve Doğan, 2010: 81).

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için Osmanlıcılar ortak vatan tasavvuru, İslamcılar dinin esaslarına dönüşü, Türkçüler milli benliğe dayalı ulusçuluğu, Batıcılar Batı'daki medeniyeti taklit etme, Âdem-i Merkeziyetçiler ise yerinde yönetim ve bireycilik fikirlerini ortaya koymuşlardır. Devleti kurtarmak ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak için yeniden yorumlanan dinin, fikri akımların başlıca unsurlarını oluşturduğu görülmektedir.

1.4. Halide Edip Adıvar'ın Fikri Hayatı

Halide Edip'in, fikirlerine baktığımız zaman birçok düşüncenin sentezi olduğunu görmek mümkündür. Küçük yaşlardan itibaren Doğu ve Batı tarzı bir eğitimle yetiştirilmesi, irtibat kurduğu kişiler, geniş bir ufka sahip olması ve vatanın kurtuluşu için çareler ararken ortaya koyulan farklı fikirleri değerlendirmesi senteze ulaşmasında etkili olmuştur. Halide Edip'in, fikirlerine eserleri üzerinde ulaşmak mümkündür. Örneğin, Yeni Turan eserinde romanın ana temasını oluşturan Turancılık fikrinin yanı sıra Âdem-i Merkeziyet, Ümmetçilik, Osmanlılık gibi fikirleri de değerlendirmiştir.

Halide Edip, Yeni Turan romanında, imparatorlukta tüm unsurlar için birleştirici fikrin Turancılık olduğunu savunmuştur. O, bu fikirle en başta Türk ulusunun menfaatini ve selametini gözetiyor gibi görünse de aslında diğer uluslarında menfaati ve selametini gönlünde taşıdığını ve bütün unsurları selamete kavuşturacak en uygun fikrin Turancılık olduğunu belirtmiştir (Adıvar, 2021: 34-35).

Halide Edip, Osmanlının içinde bulunduğu buhranlı dönemlerin, bilhassa Balkan Muhaberelelerinin ve Türkçülerin etkisiyle toplumsal alana ve milliyetçi duygulara yönelmiştir. Halide Edip'in Yeni Turan romanı üzerinde Gökalp'in tesiri bulunmaktadır. Halide Edip'te, tıpkı Gökalp gibi Turancılık, İslamcılık ve Muasırlaşmayı uzlaştırmaya çalışmış ve İslam dininin muasırlaşmaya mani olmadığını belirtmiştir. Ancak Halide Edip, turanı kendi bakış açısıyla yeniden yorumlamıştır. Turancılık konusunda Halide Edip ile Gökalp arasında görüş farkı bulunmaktadır. Gökalp, Turanı cihandaki tüm Türklerin birlikteliği olarak değerlendirirken; Halide Edip ise, Turancılığı Osmanlı Türkleriyle sınırlandırmış ve İmparatorluk içerisinde yaşayan Türklerin egemenliğine dayalı ulus olarak görmüştür (Sağlam, 2015: 76). Turan romanındaki kahraman Oğuz, Türklerin yanı sıra Anadolu'da yaşayan tüm Müslim ve Gayrimüslimleri Turan Mefkûresi etrafında birlik olmaya davet etmiştir (Adıvar, 2021: 34). Halide Edip, Türk kavramını daha öncede belirttiğimiz üzere ırk bağlamından ziyade kültürel bağlamda değerlendirmiş, İmparatorluk içerisinde kendisini Türk hisseden tüm unsurları Türk ulusuna dâhil etmiştir.

Halide Hanım, Turancılığı “Evimize Bakalım” çalışmasında ele almıştır. Ülkede yoksulluk ve ihtiyaç hâsıl olmuşken muallim, tabip, memur ve amirlerin Anadolu dışında görev icra etmesini doğru bulmamış, Türk ulusunun, bizatihi evinde başka ifadeyle Anadolu’da görev icra etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ülke perişan bir durumdayken Turancılığın iştiğal alanının Anadolu’dan ibaret olması gerektiğini savunmuştur (Balcı, 2016: 28). Gökalp ve Köprülü ise bu konuda Osmanlı dışındaki Türkleri düşünmenin Türkiye’yi ihmal etmek olmadığını, Turancılığın politik bir yanının olmadığını, amacın tüm Türklerin müşterek kıymetler etrafında toplanmasını sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Turancılıkla ilgili iki farklı düşünce biçimi mevcuttur. Birincisi tüm Türkleri bir bayrak altında toplama başka ifadeyle siyasi bütünleşme düşüncesi; İkincisi, müşterek tarihi harsa, kıymetlere, müesseselere ve gelişime sahip olan tüm toplulukları sosyolojik olgular ışında, uzun bir süre zarfında kültüre dayalı olarak ortaya çıkan sosyal bütünleşme düşüncesidir (Vurucu, 2009: 92).

Halide Edip, Turancılık ve Âdem-i merkeziyet düşüncelerini yeniden yorumlamış, genişletmiş ve İslam dininde içtihat kapısının devamlı olarak açık kalması gerektiğini savunan anlayışla, bu düşüncelerin sentezini yaparak Yeni Turan idealini ortaya koymuştur. Âdem-i merkeziyet fikrini, Turanı sağlamadaki vasıtalardan birisi olarak değerlendirmiştir. Eserin yazımının Balkanlardaki unsurlarının isyan ettiği yıllara denk gelmesi göz önünde bulundurulduğunda milliyetçilik akımıyla bağımsızlık isteyen unsurları, Amerika’daki gibi federatif bir yönetimle İmparatorluğa bağlılıklarını sürdürmeyi amaçlamıştır. Turanın kapsamı içerisine Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan tüm unsurları alarak kavramı genişletmesine rağmen, İmparatorluk sınırları dışında yaşayan Türkleri kapsam dışında tutarak Turanın sınırlarını çizmiştir. Halide Hanım’ın, Yeni Turan romanında ortaya koyduğu Turancılık fikri Osmanlı’yı kurtarmak için ortaya atılmış bir düşünceydi.

Türk ulusu, devletin varlığını sürdürebilmesi için harıl harıl çalışmakta, cepheden cepheye koşmakta, vergi ödemekte kısacası tüm külfete tek başına katlanmakta ancak Gayrimüslimlerden daha az devletin nimetlerinden yararlanmaktaydılar. Gayrimüslimler aynı duyarlılığı göstermedikleri gibi devleti zora sokan faaliyetlere başlamışlardır. Tüm varlığını vatan uğruna feda etmeye hazır olan Türkler, bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. Halide Edip, Türklerin omuzlarındaki yükün bir nebze olsun hafifletilebilmesi için, diğer unsurların müstakil yönetimlerle birlikte bazı sorumlulukları üstlendiği federatif bir devlet yapısını önermiştir. Ona göre, Türklerin omzundan diğer unsurların yükü indiğinde, Türk ulusu gelişecek, nüfusu artacak ve ayağa kalkacaktır. Aynı zamanda yerel yönetimle birlikte unsurların aidiyet hissi ve ortak vatan tasavvuru bağlılıklarını devam etmesini sağlayacaktır. Eserdeki Yeni Turan Partisi Reisi Oğuz’un, Türkleri tek bir bayrak altında toplayan Hakan’ın

ismini taşıması, onun ölümünden sonra Osmanlı'nın birinci başşehrinde yetişen Ertuğrul'un başa geçmesi tarihi süreklilik içerisinde Türklerin kabiliyetini ve Turancılık mefkûresini yansıtmaları bakımından ehemmiyetlidir (Karataş, 2013: 41-51). Turancılık bir sosyal bütünleşme düşüncesidir. Halide Hanım, Yeni Turan yoluna Türklerin yanı sıra Türkiye üzerinde yaşayan, bu toprakta tarihi, geçmişi ve ataları bulunmuş olan; Kürtleri, Arapları, Ermenileri, Rumları kısacası bütün unsurları çağırması bir sosyal bütünleşme düşüncesini yansıtmaktadır (Adıvar, 2021: 34). Halide Hanım, aynı zamanda bu eserinde kadınlara seçme hakkı verilmesini ve sosyal hayatın içerisinde kadınların daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Türker Acaroğlu'na göre, Gökalp'in tesiriyle tekrar alevlenen milliyetçiliği, Halide Edip'in Yeni Turan eserinin ana teması olarak seçmesi onun edebi hayatına yeni bir soluk getirmiştir (1964: 7). Gökalp, Halide Edip'in Yeni Turan romanıyla Türkçülüğü çok kıymetlendiğini belirtmiştir (2012: 53). Yeni Turan romanının çok büyük yankılar meydana getirmesiyle Halide Hanım'a, "büyük kadın", "Türklerin ulu anası" şeklinde unvanların verilmesi bu ortak hissiyatı dile getirirken ortaya çıkmıştır (Enginün, 2019: 47). Halide Edip, milli mücadelenin ardından yurt dışına gittiğinde, dört sene İngiltere'de ve on sene de Fransa'da kaldığı zamanlarda üniversitelerin Türkoloji bölümlerinde ders okutmuştur (Terzi, 2021: 8).

Halide Hanım, Atatürk milliyetçiliğini benimsemiştir. Türk ırkının, dağılarak tarih sahnesinden silinmesini önlemek için diğer unsurlarla, ortak bir duygu etrafında Türklüğün varlığı sürdürülmelidir. Türk varlığını sürdürebilmek için dil eğitime çok ehemmiyet verilmelidir. Türk dili eğitime önceki zamanlarda gereken önem verilseydi, diğer unsurlar kendilerini Türk hâkimiyeti altında görmezlerdi. Ülkede birden fazla ırk ve dilin var olmasının sebebini milliyetçilik fikriyle ilgili olmadığını, lisan eğitiminin istenilen düzeyde verilmemiş olmasıyla ilgili olduğunu savunmuştur (Sağlam, 2015: 76).

Halide Hanım, 1912 yılında Darülfünunda gerçekleştirilen kadın konferansındaki konuşmasında önemli konulara değinmiştir. Balkan Muharebeleri sonrasında toplumsal durumu ve ulusal uyanışı betimleyen, yoğun milliyetçi hissiyatları içeren bu konuşmada önceleri Osmanlıya boyun eğen milletlerin bağımsız olmak için devletimize karşı başkaldırdıklarını ve Osmanlının bu ayaklanmalarla baş etmede güçlük çektiğini belirtmiştir. Bu güçlüğe ise milli duyguların eksikliğinin sebep olduğunu vurgulamış, eksikliği gidermek için Türk ulusuna düşen en önemli görevin Türklüğünü sevmek ve Türklüğüyle onur duymak olduğu belirtmiştir. Türk annelerinin ise evlatlarına ait oldukları Türk ulusunun sevgisini aşılacak, kudreti ve yeteneği ölçüsünde Türk'ün kavgasını desteklemek gibi önemli görevleri olduğunu belirtmiştir (Balcı, 2016: 25). Halide Edip, Türk ulusunun teminatı olan nesilleri

yetiştirmek için aile kurumunu çok önemli görmüştür. Onun, Haminnesinin evinde almış olduğu milli ve manevi eğitimi Türk ulusuna yaptığı hizmetlerin mihenk taşını oluşturmuştur. Yeni Turan eserinde, ailede nitelikli bir eğitim alan çocukların memleketin problemlerine karşı daha duyarlı hale geldikleri tespit edilmiştir (Uyguner, 1994: 57-58).

Halide Hanım, bireyleri, aileyi ve toplumu şekillendiren eğitimin ağdaş ve milli olması gerektiğini Yeni Turan eserinde belirtmiştir. Milli bir eğitim alan gençlerin toplumdaki sosyal, siyasi ve iktisadi gelişmeye katkı sağlamasıyla devletin önceki kudretini elde edeceği fikrinin gerçekleşebilmesi için, “Yeni Turan Yurtlarının” ve Cuma okullarının hızlıca teşkilatlanarak artması gerekmektedir. Cuma okullarında ağdaş eğitimin yanı sıra ahlaki bir eğitiminde yapıldığını, eğitimin bilgi vermenin yanında toplumu eğitmek gibi bir gayesi de olduğunu belirtmiştir. Cuma okulları, dini ve milli değer eğitimlerinin yapıldığı ağdaş okullardır. Yeni Turan lküşüyle dini değerlerin bütünleşmesini sağlayan “Yeni Turan Okulları” , ulusun yozlaşmış dini değerlerini yeniden şekillendirmeyi hedeflemiştir. Halide Edip, Yeni Turan eserinde İşlam dininin uygarlığa engel olmadığını savunmuştur. Ayrıca Türk toplumunun en temel birimi olan aile müessesinin varlığını sürdürebilmesi için gelecek kuşakları yetiştirmede en büyük payı olan kadınlarımızı eğitmeliyiz. Çünkü o kadınların yetiştireceği evlatların vatanımızın gelişmesinde ve kalkınmasında önemli vazifeleri icra edeceklerini belirtmiştir (şahin, 2013: 119-120). Halide Edip, ferdiyetçiliğe de çok büyük önem vermiştir. Bireyciliğin bulunmadığı yerde cemiyetin, hakkın bulunmadığı yerde ise görevin angarya olduğunu belirtmiştir (Enginün, 2019: 51).

Halide Edip, Batıcılık konusunda taklidin ulusları yok edeceği kanısındadır. Bir ulusun tüm yönleriyle bir ulusu emsal alamayacağı, her ulusun milli ve manevi değerlerinin ışında gelişim ve ilerleme göstereceğini, ancak bazı değerlerin ise tüm ulusların ortak malı olduğunu belirtmiştir. Ancak bir ulus kalıcı ve geçici değerler arasındaki ayrımı ortaya koyabilmeli, dünyadaki değişime uyum sağlamaya, yaşamı biçimlendirmeye ve ilmi sahada gelişmeye çalışırken özünü var eden harsını, g ve değer kaynaklarını koruyabilmelidir. Milli ve evrensel değerlerin sınırını belirlemiştir. Bu düşüncelerde Gökalp’in tesirleri görülmektedir. Halide Hanım, bir ulusun kendi kültürünü ve öz benliğini korurken modernleşmesi gerektiğini, aynı zamanda maneviyatla medeniyet arasındaki dengeyi sağlaması gerektiğini savunmuştur. Doğu ve Batı medeniyetlerinin sentezini yapan ulusların güçlü bir medeniyet inşa edeceğini, ülkemizde böyle sentezin çok kudretli bir şekilde var olduğunu belirtmiştir (Enginün, 2019: 37-38).

Halide Edip, insanların en çok gereksinim duyduğu dinin, bağnaz din adamları ve siyasetçiler tarafından sömürü aracı olarak kullanılmaması için laikliği gerekli görmüştür. Ferdi

müdahalelerin olmadığı yasalara dayalı bir yönetim anlayışının olması gerektiğini savunmuştur (Enginün, 2019: 38). Halide Edip, dini içtimai hayattaki yansımaları bağlamında da değerlendirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

2.1. Toplumsal Bütünleşme

Sosyal, siyasi, iktisadi, edebiyat, sağlık ve spor gibi birçok alan tarafından incelenmiş olan sosyal bütünleşme kavramının sosyologlarca çok sayıda tanımı yapılmıştır. Sosyal bütünleşmenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından ilk önce kavramın açıklanmasında yarar olacağı kanaatindeyim.

Bütünleşme çoğunlukla armoni, birlik, dayanışma, denge ve uyum gibi terimlerle anlamdaş olarak kullanılmakta, fakat sosyokültürel olgunun statik ve dinamik yönlerini barındırdığı ölçüde bu terimler sosyal bilimciler için anlamlı hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle bütünleşme terimi düzen ve yapının yanında hareket ve fonksiyonları da içermekte, “akkültürasyon”, “amalgamasyon”, “özümseme” ve “sosyalizasyon” gibi sosyal süreçleri de içerisinde barındırmaktadır (Fichter, 2001: 199). Sosyolojik manada bütünleşme kavramı, toplumu meydana getiren unsurlar arasındaki uyumu veya düzenli işleyişi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bütünleşme, toplumu oluşturan fertler, gruplar, müesseseler ve kuruluşlar arasındaki bütünlük ve fonksiyonel birliktelik olgusunun karşılığıdır (Karaca, 2012: 229). Birbirinden farklı ve ayrı parçaları tek bir fert haline getiren süreç bütünleşmedir. Bu yönden bütünleşme bir çeşit teşkilatlanma sürecidir. Bütünleşme, toplumun muhtelif faaliyetlerinin birbirleriyle uyumlu olma ölçüsüdür (Dönmezer, 1982: 192).

Bütünleşme sürecinin öncesinde amaçlar ve sosyal davranışların bağlantısı hayli az iken bütünleşme süreci aracılığıyla amaçlar ve kıymetler birliği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple bütünleşme süreçleri sosyalleştirme süreçleri olarak da ifade edilmektedir. Grupla bütünleşmeyi temin etmek üzere bireye, hedef ve amaç içeren dış ve iç davranış örneklerinin nakledilmesiyle birey, içinde yaşadığı toplumun ve kültürün normlarını öğrenerek, kendisinden beklenen sosyal rolleri yapmasına vesile olacak bilgi, beceri, görgü ve alışkanlıkları kazanır. Böylelikle bireyin toplumun sosyo-kültürel normlarını benimsemesiyle o topluma mensubiyeti gerçekleşmiş olur. Bütünleşme süreci diğer süreçleri de kapsamaktadır. Birey sosyalizasyon sürecinde iş birliği, rekabet, çatışma ve uyuma süreçlerini öğrenerek benimser ve toplumla bütünleşir. Bireyin toplumun kültürünü öğrenmesi, kabullenmesi ve davranışlarına yansıtması bu etkileşim sürecinde ortaya çıkar. Bu süreçte bir taraf ilk etapta belli zamana kadar pasif iken zamanla etkileşimde aktif olarak rol almaya başlasa da, ölüncüye kadar toplum tarafından etkilenir. Bütünleşmede bir tarafın aktif, bir tarafın ise pasif olarak yer alması bütünleşme sürecini diğer süreçlerden ayıran bir niteliktir. Toplumun kültürünü, inancını, değerlerini ve

davranışlarını gelecek kuşaklara öğretmek ve benimsetmek için aile, okul, akran grupları, dini grup ve cemaatler sosyalizasyon sürecinde aktif rol almaktadırlar (Arslantürk ve Amman, 2014: 369).

Sosyalizasyon, en basit anlatımla topluma hazırlanma ve katılma sürecini ifade etmektedir. Klasik bir tanımla sosyalleşme ferdin içinde bulunduğu toplumun kültürünü ve toplumdaki rolünü öğrenerek toplumla bütünleşmesini ifade eden sosyal süreçtir. Sosyalizasyon, ferde ve topluma bağlı olarak, toplumsal açıdan sosyalizasyon ve bireysel açıdan sosyalizasyon olarak ele alınabilir (Kızılcıkel ve Erjem, 1996: 483-484).

Sosyalizasyonu asli ve tali olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür. Asli sosyalizasyon, ferdin çocukluk döneminde başından geçen ve onu toplumun bir mensubu durumuna getiren ilk sosyalizasyondur. Tali sosyalizasyon ise, mevcut olarak sosyalleşmiş olan ferdi ait olduğu toplumun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara girmesini sağlayan herhangi bir sonraki süreçtir (Berger ve Luckmann, 2008).

Asli sosyalizasyon, fert açısından genellikle en ehemmiyetli sosyalizasyondur. Tali sosyalizasyon temel yapı olarak asli sosyalizasyona benzemelidir. Fertler nesnel bir toplumsal yapının içinde doğar, ilişki kurmanın tabii bir neticesi olarak anlamlı bir farklılığa ulaşan fert araçlardan aldığı süzerek tali sosyalizasyonunu buna göre kurgular ve biçimlendirir (Karlı, 2012: 63).

Birleşmek, kaynaşmak, birlik, uyum, denge içerisinde bulunmak ve tek yürek haline gelmek gibi anlamlara gelen bütünleşme, Batı dillerindeki “integration” kelimesinin karşılığıdır. Bu kelime literal olarak toplumsal yapı içerisindeki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, çıkar grupları ve kurumlar gibi unsurlar arasındaki tamamlanma ve kaynaşma sürecini ifade etmektedir. Sosyal bütünleşme, bir toplumu oluşturan bireylerin, farklı grupların ve daha büyük çeşitli unsurların bağımlılık ve uyum içerisinde sistematize bir duruma gelmesidir. Bir başka ifadeyle sosyal bütünleşme, toplum ve sosyal grup içerisinde egemen durumda olan kültürel kıymetlerin, yapıyı oluşturan bireyler tarafından alınarak içselleştirilmesi ve bunun sonucunda sosyokültürel değerleri benimseyen bireyler, toplumsal yapıyla uyumlu yaşama yeteneği de geliştirmektedirler (Günay, 2014: 343). Sosyal bütünleşme, toplum içerisindeki küçük cemaatler, menfaat birlikleri ve kurumlar gibi toplumsal yapının çeşitli maddi ve manevi kültür unsurlarının manalı bir hal alacak ve sistemli bir bütün yaratacak şekilde birbirlerini tamamlamaları olarak ifade edilebilir (Bilgiseven, 1976: 90; 1995: 285). Bireylerin ve toplumsal grupların dünya görüşleri arasındaki farkların toplumun müşterek kültüründen minimum düzeyde sapması sosyal bütünleşmeyi ifade eder (Bilgin, 1997: 16). Sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesinin ön şartı kültürel bütünleşmenin gerçekleşmesidir.

Kültürel bütünleşme olmadan sosyal fertler örüntü ve rollerine yeterince yerine getiremezler, toplumsal gruplar kurumlaşmış yapıları uygun bir şekilde kullanamazlar, toplum da koordinasyonunu kaybeder, üstelik birbiriyle çatışan karşıt güçler ortaya çıkar ve gitgide çözülür (Coşkun, 2004: 113). Bütünleşmenin bir toplumda tastamam bir şekilde vuku bulması zor olsa da, derecesi ne olursa olsun sosyal bütünleşme toplum olarak örgütlenmenin tabii bir niteliği olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi için toplumun tüm kesiminin tamamen homojen bir nitelik taşıması gerekmemektedir. Bütünleşme, bir özdeşim ve benzerlik konusundan ziyade yapı ve işlev konusudur. Toplumdaki kişilerin farklı, grupların çeşitli olduğu, statü ve rollerin çoğulluğu sıkça vurgulanmaz. Böyle bir birlik mantıksal bir kavramdır. Fertlerin ve grupların manalı bir bütün haline gelecek şekilde bir araya getirilmesini ve sosyal gereksinimlerin sistemli bir şekilde giderilmesini ifade etmektedir. Sosyal bütünleşme, farklılıkları engellemez, ancak farklılıkları koordine eder ve yönlendirir (Fichter, 2001: 204). Diğer bir ifadeyle sosyal bütünleşme, toplumdaki fertlerin ve grupların birbirlerinin farkını ve farklılıklarını kabul etmelerini ve birlikte yaşama imkânı geliştirmelerini sağlamaktadır (Akkaya ve Koçak, 2021: 144).

Sosyal bütünleşme, ulus olma süreci ve uluslaşma şeklinde de tanımlanabilir. Bu manada sosyal bütünleşme, bir toplumsal düzenin unsurlarının veya bir ulusun fertlerinin müşterek tavır ve davranış sergilemelerine vesile olan karşılıklı bağımlılıktır. Diğer bir ifadeyle grupların veya fertlerin müşterek norm ve değerleri benimsemeleriyle meydana getirdikleri ortak bilinç ve bir topluluk oluşturacak şekilde anlaşarak kaynaşmaları sosyal bütünleşmedir (Türkdoğan, 1988: 52).

Sosyal bütünleşme, toplumsal istikrar ve ahengin sürdürülebilirliği açısından her zaman bütün toplumların önemle üzerinde durduğu konulardan birisi olmuş ve birçok bilim insanının dikkatini üzerine toplamıştır. Sosyoloji biliminin İslam dünyasındaki öncüsü ve kurucusu kabul edilebilecek olan İbn Haldun, toplumsal hayatın teşekkülü ve dinamizminin enerji kaynağı olarak kabul ettiği “asabiyet” kavramı üzerindeki incelemeleriyle sosyal bütünleşme konusunu incelemede de öncülük etmiştir (Günay, 2014: 342).

İnsan yaşamındaki bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, endüstrileşme ve kentleşmenin meydana getirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel değişimler, sanayi devrimiyle birlikte geleneksel toplumların yaşantı ve sosyal yapılarında meydana gelen değişmelerin ardından ortaya çıkan istikrarsızlık, çalkantı ve çözümler sosyologların bütünleşme üzerine önemle eğilmelerini sağlamıştır. Klasik dönemde Durkheim, sosyal bütünleşme konusuna eğilmede öncülük etmiş, ondan sonra birçok sosyolog bütünleşmeyi incelemiş ve incelemeyi de sürdürmektedir.

Durkheim sosyal bütünleşmeyi mekanik ve organik dayanışma şeklinde incelemiştir. Fertlerin homojen nitelik taşıdığı, asıl niteliklerini koruduğu, müşterek değer ve inançlardan ortaya çıkan sosyal bütünleşme mekanik dayanışma; değer ve inançların fertlerin ve grupların başarılı bir şekilde işbölümü yapmalarını sağladığı sosyal bütünleşme ise organik dayanışma olarak tanımlanabilir (Dönmezer, 1982: 192; Günay, 2014: 341-342).

Sosyoloji biliminin ülkemizde yerleşmesinde ve gelişmesinde önemli katkıları bulunan Durkheim ekolünün temsilci olan Ziya Gökalp, ülkemizde sosyal bütünleşme konusunu inceleyen ilk sosyologdur. Gökalp'in fikirlerinde sosyal bütünleşme konusu önemli bir yer tutmaktadır. Gökalp, ulusumuzun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal buhranlara sosyolojiden yararlanarak çözümler üretmeye çalışmıştır. Gökalp'te aynı Durkheim gibi toplumunun dayanışma ve birliğini arzulamakta, sosyal değişme evreleri üzerinde fikirler ortaya koymaya çalışmıştır (Türkdoğan, 1983: 91). Gökalp, Türk toplumunun ulusal bilinç ekseninde bütünleşerek uluslaşma seviyesine çıkmasının en önemli ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Sosyal bütünleşme konusunda ortaya koyduğu en kıymetli kavramlardan birisi olan “milli vicdan” kavramı Türklerin harsi ulus olmasını arzulayan fikrin temelini oluşturmaktadır. Durkheimdeki kolektif bilinç kavramını Gökalp, Türk kültürüne uyarlamış ve milli vicdan demiştir (Kongar, 1996: 49). Gökalp, nerdeyse bütün sistemini milli vicdanın var olması için vakfetmiş ve bunun için “mefkûre” kavramını oluşturmuştur. Mefkûreyi, bireyleri toplum şuuru etrafında bütünleştiren kudret olarak tanımlamıştır. Ona göre bireyler yoğun bir toplumsal şuur altında hayat sürerek insan seviyesine ulaşır. Bireyler yine toplumsal şuur sayesinde hayvani ve şehvi varlıklarından sıyrılarak, içinde yaşadığı toplumun mensuplarıyla mefkûrelere yaraşır bir şekilde düşünmeyi ve hareket etmeyi öğrenerek şahsiyet olurlar (Arslantürk ve Amman, 2014: 128). Gökalp'in düşünce sisteminin temelinde sosyal bütünleşme fikri bulunmakta ve Türk ulusunun bütünleşerek harsi millet seviyesine ulaşmasını arzulamıştır. O, milli vicdan, hars, dayanışma ve mefkûre kavramlarıyla sosyal bütünleşme konusunu incelemiştir. Onun Turancılık ideali de bir sosyal bütünleşme düşüncesidir.

2.1.1. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar

Sosyal bütünleşmeyi tesis eden unsurları özsel ve yardımcı unsurlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Özsel unsurların temel üç niteliğinden bahsedilebilir. Birincisi değerler üzerinde anlaşmadır. Bütün toplumlarda en düşük seviyede de olsa değerler ve normlar üzerinde ittifakı söz konusudur. Fertlerin çoğunluğu müşterek olarak önem verilen değerler serisine istekli bir şekilde uyarlar. Değerler ve normlar bireylerin üzerinde ittifak ettiği umumileşmiş manalar sağlayarak sosyo-kültürel bütünleşmenin ana unsuru olarak

değerlendirilirler. İkincisi müşterek fonksiyonların paylaşımıdır. Şeyleri beraber yerine getiren fertler, beraber bir işin üstesinden gelmenin ehemmiyetli olduğuna inanırlar. Güdülenme, beraberindeki fertlerin takdirleri, uğrunda çalışılan değer ve amaçların ulviyeti ve isteklilik seviyesi de iş birliği yapma üzerinde etkilidir. Üçüncüsü ise muhtelif kültürel örüntülere sahip farklı gruplardaki fertlerin çoğul katılımıdır. Birey katıldığı gruplardaki farklı sosyal rollerini çoğunlukla diğer bireylerin belirlediği dizilerde oynar. Yardımcı unsurlar ise arızı yani şartlara bağlı olarak gerçekleşen unsurlar olmasından dolayı sosyal bütünleşmeye yardımcı olan unsurlardır. Bunlardan birincisi toplum mensuplarının karşı karşıya kaldığı dışsal baskı, tehdit ve tehlikelerdir. Bu duruma en güzel örnek olarak bir savaş esnasında düşmanın yarattığı tehdit ve tehlike karşısında ortaya koyulan toplumsal tepki verilebilir. Tehlikeye karşısında gösterilen mücadelede muvaffak olma ümidinin bulunması halinde halkın birlik ve beraberlik içinde göstereceği toplumsal tepki de kudretlenir. Ne kadar acı verici olursa olsun müşterek özveriyle kültürün güçlendirilmesi toplumun bütünleştirilmesine katkı sağlar. İkincisi statü farkları, yaptırımlar ve hukuk kaideleri sosyal bütünleşme doğrultusunda işlev yürütebilirler. Karşılıklı menfaate dayalı bağlılık-bağımlılık da bütünleşmeyi sağlayan yardımcı unsurlardandır. Muhtelif grupların menfaatleri birbirinden farklı olmasına rağmen toplum açısından farklı menfaatlerin çoğu karşılıklı bağımlılık içindedir (Fichter, 2001: 204-208)

Sosyal bütünleşmenin ilk başladığı yer olan aile müessesesi de sosyal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisidir. Aile, bireyin sosyal hayata ve topluma uyum sağlamasında önemli bir öğretim fonksiyonuna sahip olan unsurlardan birisidir. Toplumsal değerler, sosyal yaşamla ilgili fikirler, örf ve adetler ilk etapta aile vasıtasıyla fertlere aktarılır (Gürsel, 2011: 54).

Toplumsal grupların bütünleşmesinde iç ve dış faktörler etkili olmaktadır. Bütünleşme de mensupların sayısı, müşterek mekânın olması, bireyler arasındaki benzerlik, liderlik ve disiplin çok ehemmiyetlidir. Bireylerin doygunluğa erişmesi, emniyet hissi, moral gibi vb. ruhsal etkenler de toplumdaki birlik şuurunun yoğunluğu üzerinde rol oynamaktadır. Ulaştırma ve iletişim araçları da kitle kültürünün var edilmesi ve yaygınlaştırılmasında, sosyo-kültürel bütünleşmenin gerçekleşmesinde hayli etkili olmaktadır. Homojen bir kültürde yeni kültürel unsurların ortaya çıkması, toplumdaki aşırı seviyedeki mobilité ve akıcılık sosyal bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır (Günay, 2014: 344).

2.1.2 Toplumsal Bütünleşmeyi Engelleyen Unsurlar

Toplumsal bütünleşmeyi engelleyen unsurlar arasında müsamaha ve ulusal mutabakatın teşekkül etmemiş olması, milli bir şuuru benimsemek yerine dar manada biz duygusuna sahip olarak boy, aşiret, kabile ve cemaat mensubiyetini ön plana çıkararak kutsallaştırma, mikro ırkçılık yapılarak, biyolojik ve genetik esasların kültürel değerlerin önüne geçirilmesi, insan hakları kavramının milletlerarası anlaşmalara rağmen gaye ve manasının dışında ve devletlerin iç işlerine karışmak için kullanılması, yabancı kaynaklı nüfusu kabul eden ülkelerde gettolaşmaya neden olan yabancı husumeti, etnosantirizm kendi dışındakileri ötekileştirme, yerel değer ve niteliklerin umumî toplum yapısının ve ulusal kimliğin haricinde ele alınması, toplumdaki marjinal ve radikal grupların kitleleştirilmesi ve karşı kültür alanlarının genişletilmesi, kavram kargaşasının çıkarılması, ulusal kimliği dikkate almadan kültürel kimliği sadece yalın hukuki bir bağa veya müşterek bir yere istinat ettirme, müşterek kültür birliğini dikkate almama, grup ve cemaat menfaatlerinin ulusal menfaatlerin önüne geçmesi, aşırı hemşhricilik yapılması, devletin bireylere; bireylerinde devlete müşteri anlayışıyla yaklaşma hatası, farklı İslam inşası planları, İslam'da yıkıcı ve bozucu çabalar, aşırı iç ve dış borçlanmanın negatif tesirleri gibi unsurları saymak mümkündür (Erkal, 2014: 256).

2.1.2. Toplumsal Bütünleşme Çeşitleri

Sosyal bütünleşme çeşitleriyle ilgili birtakım sınıflamalar mevcuttur. Bu bölümde bu sınıflamalara yer verilmiştir.

2.1.2.1. Normatif Bütünleşme

Sosyal yaşamda fertlerin ve grupların sosyal yaşantıları belli kaidelere göre biçimlenmiştir. Bir toplumun kültürel yapısını büyük oranda normlar var etmektedir. Toplumsal yaşamı tanzim eden bu standart kaideler sosyal norm olarak tanımlanabilir. Sosyal normlar toplum mensuplarının belli durumlar karşısında yapması ve kaçınması gerekenler hakkında bilgi veren kaideler bütünüdür (İşçi, 2016: 119-120). Normatif bütünleşme ise bir topluma ait bireylerin eylem ve davranışlarının, o toplumun münasebetlerini idare eden normlarla uyumlu bir şekilde eş güdümlü olması durumunda meydana gelen bütünleşmedir. T. Parsons, toplumda normatif bütünleşmenin yaratılabilmesi için toplumun müşterek kıymetlerinin, sosyal sistemlerin yapısal unsurlarında kurumsallaşmış olması gerektiğini belirtmiştir. Böyle bir bütünleşmenin toplumda üst seviyede gerçekleşmesi toplumsal istikrarı ve böylelikle toplumsal sistemin devamlılığını sürdürür. Zira bu yolla hem toplum mensuplarının sosyal normlar üzerinde ittifakı sağlanmış olur, hem de bu normların kuşaktan

kuşağa aktarımı ve gelecek kuşakların onlara yaraşır davranması sağlanarak, sosyal sistem süreklilik kazanmış olur (Günay, 2014: 344-345).

2.1.2.2. Fonksiyonel Bütünleşme

İnsanların ferdi kabiliyetleri, bedenî ve zihnî etkinlikleri birbirinden farklıdır. Buna toplum içerisindeki kişisel farklılıklar denilmektedir. Bu açıdan her fert kabiliyet ve maharetine göre farklı eğitim görmekte ve farklı mesleki alanlara yönelmektedirler. Böylece sosyal yapı içerisinde farklı ihtisas alanları meydana gelmektedir. Her fert ihtisaslaştığı alanla sosyal yapı içerisinde yer alacak ve farklı fonksiyonları icra edecektir. Farklı ihtisas alanlarının eş güdüm halinde olmaları ve farklı işlevlerin birbirini fonksiyonel olarak tamamlamaları, fonksiyonel bütünleşmeyi ortaya çıkaracaktır (Altıkardeş, 2004: 252). Bireylerin ait oldukları toplum içerisinde üstlendikleri vazife ve roller bakımından yani toplumsal işlevleri itibarıyla birbirlerini karşılıklı olarak tamamlamaktadırlar. Toplumdaki iş bölümünün uyumlu bir şekilde gerçekleşmesi neticesinde fonksiyonel bütünleşme meydana gelmektedir (Günay, 2014: 345).

Durkheim'ın mekanik ve organik şeklinde sınıflandırdığı dayanışmayı, A. Kurtkan Bilgiseven “mana etrafında bütünleşme” ve “fonksiyonel bütünleşme” olarak adlandırmış ve hakiki bütünleşmenin “mana etrafında bütünleşme” olduğunu ifade etmiştir. Çağımızdaki toplumlar geleneksel ve sanayi toplumu ideal tiplerinden yakın olduklarına ait nitelikleri daha çok sergilemekte, ancak sanayileşmeye doğru bir değişimin olmasından dolayı fonksiyonel bütünleşmenin revaçta olduğunu görmek mümkündür (Arslantürk ve Amman, 2014: 415). Fonksiyonel bütünleşme için iş bölümü elzem olan bir unsurdur. Ancak fonksiyonel bütünleşmenin gerçekleşmesinde yalnızca iş bölümü ve sosyal roller kâfi gelmemektedir. Değer yargısı, müessese ve organizasyonlar bu bütünleşme tipi üzerinde tesirli olmaktadır. Bunlar bir araya gelerek sosyal yapıya ve gruba işlerlik kazandırarak bütünleştirir. Başka bir ifadeyle işlevleri bakımından birbirini tamamlamalarıyla, tam manasıyla fonksiyonel bütünleşme ortaya çıkma imkânı bulur (Bilgiseven, 1995: 291; Sanay, 2014: 218). Yalnızca işlevsel bütünleşmenin yer aldığı toplumlardaki karakter tip, pragmatik ve mekanik ilgilere yöneliktir. Günümüzdeki endüstrileşmiş çağdaş toplumda bu karakter tipi yaygındır. Bu çeşit toplumlarda meydana gelen birçok psiko-sosyal problemler, yalnızca işlevsel insan tipinin bütünleşmesinde yeterli olamayacağını göstermektedir. Toplumun moral değerleri etrafında ortaya çıkan manalı bütünleşmenin yaratılmasıyla fonksiyonel bütünleşme anlamlı hale gelmektedir. Böylece manalı bütünleşme, fonksiyonel bütünleşmeyi tamamlayarak, onun bir amaca doğru yönelmesini sağlar (Altıkardeş, 2004: 257; Bilgin, 2009: 172).

2.1.2.3. Mana Etrafında Bütünleşme

Bütünleşmede kültür unsurları ehemmiyetli bir rol üstlenmektedir. Maddi ve manevi kültür unsurlarının ahenkli bir bütün oluşturacak şekilde “bir mana etrafında toplanarak bir birlik meydana getirmeleri” durumunda meydana gelen bütünleşme çeşididir. Bu bütünleşme şekli en eş güdümlü sosyal bütünleşme tipi olarak nitelendirilmektedir (Günay, 2014: 345). Fonksiyonel bütünleşmede daha çok sosyal ve kültürel unsurların maddi tarafına değinilirken, mana etrafında bütünleşme ise sosyo-kültürel bir bütünlemeyi anlatmaktadır. Milli ve dini hissiyat ve değerler, gelenekler, görenekler, kültürel kıymetler mana etrafında bütünleşme de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu duygu ve değerler işletilerek ortaya çıkarılan birleşme ve bütünleşme mana etrafında bütünleşmeyi sağlamaktadır (Altıkardeş, 2003: 32). Bu tür bütünleşmelerde milli kültürün elemanları birleştirici ve kaynaştırıcı bir rol üstlenir. Grupların uluslaşması milli kültürün varlığıyla ilişkilidir. Aksi halde soy ve kan birlikteliği bütünleşme için kâfi değildir. Şayet bir kültürün özünde milli bütünlük bilinci bulunuyorsa, o kültürü benimsemiş olan ulus bütünleşmiş demektir (İşçi, 2016: 119).

Sosyal bütünleşme çeşitleri arasında en çok birleştiricilik niteliğine sahip olan mana etrafında bütünleşmedir. Zira fonksiyonel bütünleşme, sosyal bütünleşmenin maddi boyutunu betimlerken, mana etrafında bütünleşme manevi boyutunu betimlemektedir. Bu bütünleşme sosyal bütünleşmenin anlamlı ve mantıklı çeşididir. Sosyal bütünleşme de doğru düşünmek çok önemlidir. Çünkü sosyal bütünleşme açısından aklıyla önem atfedilen insandır (İşçi, 2016: 118).

Bir toplumsal yapı içerisinde sosyal bütünleşmeden söz edebilmek için normatif, fonksiyonel ve manevi bütünleşmenin de bulunması elzemdir. Çünkü mana etrafında bütünleşme, sosyal yapıyı meydana getiren unsurların aidiyet hissiyatıyla sosyal yaşam içerisinde aktif olarak rol almalarını ve içtimai normları özümsemelerini sağlamanın yanında; toplumun kültür, değer ve estetik zevkinin müşterek bir değer haline getirerek, özümsemesini ve fertlerde içtimai şuurun teşekkülüne katkı sağlamaktadır (Aydın, 2006: 11).

Mana etrafında bütünleşen cemiyetlerdeki unsurlar yalnızca işlev icabı bütünleşmenin ötesinde içerdiği öz karakterleri itibariyle birbirini tamamlamaktadırlar (Bilgiseven, 1995: 297). Mesela toplumsal yapının çok büyük tehdit ve tehlike altında kaldığı Çanakkale savaşında ve milli mücadele döneminde Türk ulusu vatanına duyduğu sevgi ve bağlılık sonucunda, dininden ve inancından da aldığı kudretle ortaya koyduğu harikulade birlik ve beraberlik şuurunu göstermiştir (Doğru, 2022: 68).

Bir mana etrafında kusursuz bir bütünleşmede ise hiç kuşkusuz toplumun kültür unsurları arasında ehemmiyetli bir yeri olan ve toplumdaki temel rollerinden biri bağlayıcılık işlevinde kümelenen dinin, asli unsurlardan birisi olduğunu görmek mümkündür. Bu konu bizi, sosyal bütünleşmenin dinle olan ilişkilerine sevk etmektedir (Günay, 2014: 346).

2.2. Din

İnsanlığın her devrinde toplumların yaşamını etkileyen “aşkın” bir güç ve sosyal bir olgu olan din, geçmişte de günümüzde de bir “yaşam biçimi” olarak toplumsal davranışların ortaya çıkışında ehemmiyetli bir faktör olarak varlığını sürdürmekte ve toplumun; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal gibi alanlarında varlığını sezdirmektedir. Tarih boyunca toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde dinin toplumsal bir niteliğin bulunması, inananlara bazı değerler ve semboller sistemi aktararak bir “zihniyet” kazandırdığı için merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bu yönden de sosyolojinin ilgilendiği konular arasında din, ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Nitekim başlangıçtan beri dönemin en ünlü sosyologları ihmal edilmesi mümkün olmayan dine özel ilgi göstermişler ve düşünce sistemlerinde ehemmiyetli bir unsur olarak yer vermişlerdir (Taş, 2015: 37).

2.2.1. Dini Tanımlama Problemi

Dinin tanımlamasına geçmeden önce tanımlamada karşılaşılan güçlüklerle değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyim. Bütün tanımlamaları yaparken karşılaşılan zorluk dinin tanımlamasında da karşımıza çıkmaktadır. Bütün dinleri kapsayan ve üzerinde tam olarak ittifak edilen, evrensel sosyolojik bir tanım yapmak zordur. İlk aşama da dinin kolay tanımlana bileceği ve dolayısıyla herkesin dini tanımlayabileceği düşünülür. Fakat işin içerisine girildiği zaman bunun çok kolay olmadığı görülecektir. Bu durum dinin kendine özel doğası, âlemşümul olması, çeşitli biçimlerde ortaya çıkması, heterojenliği ve çoğunlukla bu niteliklerinin görülmeyişinden ötürü ortaya çıktığı söylenebilir (Okumuş, 2020: 53). M. J. Yinger, birkaç saat içerisinde yüzlerce din tanımının toplanabileceğini ifade etmiştir (Kehrer, 1998: 19). Sosyal bilimcilerin müşterek bir din tanımlaması üzerinde uzlaştıklarını söylemek mümkün değildir. Sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi sosyal bilim dallarının her birisinin kendi ilmi ölçütleri doğrultusunda dini tanımlamalar yapmaları farklı birçok tanıma ortaya çıkarmıştır. Toplum bilimlerinde pozitivistin etkisinin yoğun olduğu zamanlarda din, bireyin ve toplumun doğru olarak kabul ettiği ve davranışlarını onunla düzenlediği sistem olarak değerlendirilmiş; ancak pozitivistin tesirinin azalmasından sonra dinin tarifi içerisinde metafizik ve ahlaki unsurlarda yerini almıştır. Böylelikle sosyal bilimlerde din tanımının kapsamı genişlemiş ve geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Diğer yandan birçok sosyal bilimci dinin yapısında taşıdığı

niteliklerinden ötürü tanımlanamayacağını, ancak birtakım tipik niteliklerinin betimlene bilineceği bir şey olarak ifade etmişlerdir (Taş, 2015: 38). Dini ifade etme de birçok araştırmacının karşılaştığı ilk zorluk tanım konusu olmaktadır. Dinin vasfı, tanımlamayı yapanın karakteri (hisleri, bakış açısı, ilgilendiği alan) tanımlamanın yapıldığı devrin genel durumu veya o zamanda egemen olan eğilimler, din kelimesinin nasıl kullanılacağından ziyade tanımlamanın nasıl yapılacağı konusunda kapalılıklar, çok yönlü olarak ortaya çıkan din olgusunu, yalnızca bir cepheden değerlendirmek yeterli olmamaktadır. Din bir taraftan bir inanç ve duygu haliyken, diğer taraftan içtimai yansımaları bulunan diğer bir ifadeyle toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağlayan bir olgudur. Dinin hem teorik hem de pratik yönü bulunma hatta pratik yönü daha ağır basmaktadır. Dine tek cepheden bakmak yeterli olmadığı için, sürekli olarak yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulması, yeni tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Bu tanımlamaların tespitini bile yapmak başlı başına güçtür. Sonuç olarak oldukça karmaşık bir yapısı bulunması nedeniyle genel geçer bir tarif şöyle dursun dinin tarifini yapmak bile oldukça güç bir durumdur (Yaparel, 1987: 403-406).

Din kavramı, çeşitli dinlere inanların zihninde aynı şeyi çağrıştırmamaktadır. Hatta aralarında birçok müşterek nitelikleri olan inanç grupları bile dinden aynı manayı çıkarmayabilirler. Nitekim bazı din tanımlamalarında dinin “kognitif” yönüne ağırlık verilirken, psikolojik yönü görmezden gelinmekte, bazıları ise kognitif yönünün aleyhinde olacak biçimde ahlak ve duyguyu öne çıkarmaktadır. Aslında her disiplin dine kendi penceresinden bakarak din kavramına işlerlik kazandırmaktadır (Aydın, 1990: 4). Din tanımları araştırmacının araştırma konusuna ve anlayışına uygun olarak geliştirilmekte ve çoğunlukla “ihtiyari” olarak ortaya çıkmaktadır. Ayırıyeten unutulmamalı ki din tanımlamalarını doğru ve yanlış olarak değerlendirmekten ziyade az veya çok yararlı olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle tanımlamalar üzerinde tartışmanın çok faydası yoktur (Berger, 1993: 89).

Sonuç olarak baktığımız disiplinlere göre dinin tanımlaması değişmektedir. Mesela teologlar, kelamcılar, psikologlar ve sosyologların tanımlamaları birbirinden farklıdır. Görülen bu tanımlama farklılığı sadece disiplinler arasında sınırlı olmayıp, disiplinlerin kendi içerisinde de meydana gelmektedir. Sosyoloji biliminde ortaya çıkan farklı din tanımlamalarının hepsini bir araya getirmek mümkün olmadığı için burada dini tanımlamaya yönelik yaklaşımlara ve onların oluşturduğu kavramsallaşmalara değinilecektir. Ancak dinin sosyolojik tanımlamalarına geçmeden önce dini daha iyi ifade edebilmek için öncelikle etimolojik ve semantik tanımlamalarına göz atmak faydalı olacaktır.

2.2.2. Dinin Çeşitli Anlamları

a. Din kavramı etimolojik ve semantik olarak Arapça'da “de-ye-ne” veya “da-ne” kökünden gelmiş ve çoğunlukla üç çeşit kaynaktan beslenerek farklı anlamları ifade etmektedir. Arapça'da “adet, huy, tutulan yol ve usul” gibi anlamları içermektedir.

b. Dinin, Arami-İbrani dillerinden türediğini belirtenlere göre manaları arasında “hesap, mükâfat, ceza, hükmetmek, muhasebe, mülk, idare etmek, yargı” gibi ifadeler yer almaktadır.

c. Din, kelimesinin Farsça, Zend- Avesta'daki Daena ifadesinden türediğini belirtenlere göre manaları arasında “adet edinmek, mezhep edinmek, inanmak ve din” gibi ifadeler yer alır.

d. Kur'an-ı Kerim'de ise din kelimesi Kafirun:1-6; Zümer:1; Yunus: 104; Al-i İmran: 19,73; Maide: 3; Bakara:112 gibi çeşitli ayetlerde “itaat, taat, teslimiyet, ibadet ve millet” gibi anlamlara gelmektedir.

e. Eski Yunanca'da din kelimesi “korkuyla karışık sevgi ve saygı” anlamlarına gelmektedir.

f. Batı dillerinde ise Hristiyan Çicero olarak bilinen Lactantius, din kelimesinin iki kökten türediğini belirtilmiştir. Çicero, ilk olarak “İlahi Müessese” isimli eserinde dinin “Religare” yani “bağlanmak” kökünden türediğini belirtmiş, bu da insanların din vasıtasıyla Tanrı'ya ve birbirlerine bağlanmalarını ifade etmektedir. “Tanrının Mahiyeti” isimli eserinde ise dinin “Religere” kökünden türediğini belirtmiş ve bu da “bir işi tekrar tekrar ve dikkatlice yapmak” manasına gelmektedir. Tekrar tekrar yapmak ifadesiyle ibadet ve ayinlerin kastedildiği düşünülmektedir (Günay, 2014: 212-213).

2.2.3. Sosyolojik Din Tanımlamaları

Din sosyolojisi literatüründe din tanımlamaları genel olarak iki kategoride toplanmıştır. Din özsel ve fonksiyonel olarak iki kategoriye ayrılarak sosyologlar tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. İlk kategori içerisine giren tanımlamalarda din, kutsal ve aşkın anlam ve değer muhtevasına dayalı olarak tanımlanmaya çalışılmasından dolayı özsel; ikinci kategorideki tanımlama girişimlerinde ise din, birey ve toplum yaşamında yerine getirdiği işlevlere bağlı olarak tanımlanmasından dolayı fonksiyonel tanımlar ismini almışlardır (Taş, 2015: 38-39). Din tanımlamalarındaki tartışma genel olarak Weber merkezli dinin ne olduğuyla yani mahiyetiyle ilgili açıklamalarda bulunan özsel tanımlamalarla, Durheim merkezli dinin ne işe yaradığını açıklamaya çalışan fonksiyonel tanımlamalar arasında gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle özsel tarifler dinin ne olduğunu; fonksiyonel tarifler ise dinin ne yaptığını bizlere anlatmaktadır. İki tanımlamada tek yönlüdür ve kesin çizgilerle birbirinden ayrılarak dışlayıcı nitelikler taşımaktadırlar. Günümüzde dini tanımlama sorunu halen tartışılmakta ve bu döngüye

bir çözüm sunmak için politetik ismiyle kapsayıcı bir tanımlama, özsel ve fonksiyonel tanımlamaları bir araya getirmeye çalışmaktadır. Politetik tarifler diğer iki tanımlamaya nazaran çok yönlü ve kapsayıcıdır (Kurt, 2008: 74-75).

2.2.3.1. Özsel (Substansiyel) Din Tanımları

Özsel tanımlarda din, muhteva olarak sahip olduğu kutsal, ilahi, aşkın ve metafizik anlam ve değer içeriklerine göre tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma sahip olanlar dinin özüne veya esasına odaklanarak onu tespit etmeye çalışmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle bu tanımlama girişimi dinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Özsel tanımlar, din olarak vasıflandırılan dini muhtevanın kategorilerini ve dine ait olmayan diğer kategorileri belirlemeye çalışmaktadır. Bu tanımlarda din tarif edilirken, çoğunlukla gayriinsani etkenler, tabiatüstü dünya, deney- dışı reellik, aşkın reellik ve mukaddes kozmos gibi ifadelerle yer verilmektedir. Dinin aşkın ve kutsal yönüne vurgu yapılmaktadır (Okumuş, 2020: 56).

Araştırmalarında dinlerin metodik sosyolojisi ve din ile iktisat arasındaki münasebetler üzerine yoğunlaşmış olan ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusu Max Weber, çalışmanın en başında dinin tanımını yapmanın doğru olmadığını, ancak en sonunda bir din tarifi yapmak için yeltenmenin doğru olacağını savunmuştur. Weber, belirli bir din tanımı yapmaktan geri durmuş, asıl tahlil edilmesi gerekenin dinin ortaya çıkardığı sosyal davranışlar olduğunu belirtmiştir. Weber, bir dinin tanımı yapmaktan kaçınmasına rağmen çağın din biliminde muteber olan özsel tanımı benimsediği ve takip ettiği anlaşılmaktadır.

Din bilimlerinde yaygın olan anlayışa göre bütün dinleri içerecek biçimde ortaya koyulan ilk din tanımı onu “kutsalın tecrübesi” olarak değerlendiren Rudolf Otto’ya aittir. Sonraki zamanlarda birçok sosyolog tarafından bu tanımlama kabul görmüştür. Bu tanımlama ilk bakışta çok şekli ve kapalı görünmesine rağmen, hem bireyde kutsalı yaşayabilme yeteneğinin mevcudiyetini ve hem de ortaya çıkan tecrübenin insanların mevcudiyeti gereği ortaya çıktığını belirtmesi yönünden ehemmiyetlidir. Ayrıca bu tanımlamasıyla dinin tek tek bireylerin bilincine yerleştiği gerçeğini de ifade etmiştir. Otto’nun bu din tanımlamasını benimseyenler arasında Joachim Wach ve Peter L. Berger’de bulunmaktadır. J. Wach bu tanımı hala en zengin, en kısa ve en basit din tanımı olarak değerlendirmiştir. Ancak bu tanımlama dinin sadece sofistike doğası üzerinde yoğunlaştığı ve dini tecrübenin objektif niteliğini ihmal ettiği için J. Wach tarafından eleştirilmiştir (Taş, 2015: 39).

Özsel tanımlarda müşterek başat dini fenomen Tanrı kavramıdır. Bu tanımlarda inanç, kutsal, aşkın, insanüstü, bambaşka, kutsal kozmos ve ruh gibi başat kavramları görmek mümkündür. Mesela Otto’nun dini “kutsalın tecrübesi”; Edward B. Tylor’ın “ruhsal varlıklara

inanç”; Melford Spiro’nun “din insanüstü varlıklarla kültürel bir etkileşim” ; Berger’in “kutsal kozmosla oluşturulan beşeri girişim” olarak tanımlamalarını açısından değerlendirecek olursak dini bir sandalyeye benzetebiliriz. Bu tanımlamalarda sandalyenin ne işe yaradığından ziyade; ne olduğu üzerinde yoğunlaşılır. Nasıl ki Tanrı âlemin yoktan yaratıcısıdır; aynı şekilde sandalyede dört ayağı ve oturacak yeri bulunan bir mobilyadır. Aynı biçimde zekâtta Allah’ın rızasına kavuşturan bir ibadettir. Burada sandalyenin istirahat aracı; zekâtında toplumsal bir tesanüt çeşidi olduğu vurgusu zayıf bırakılmaktadır. Diğer bir söylemle dinin dünyevi yönü yani işlevsel yönü değil; ahiretle ilgili yani aşkın yönü ön plana çıkmaktadır. Bir bakıma zekât verirken Allah’ın rızası için mi (Substansiyel olarak mı); yoksa sosyal tesanüt için mi (fonksiyonel olarak mı) zekât vereceğiz? Dengeli olmayacak bir şekilde terazinin bir tarafına ağırlık verdiğimizde ya özsel ya da işlevsel tarafı vurgulamış oluruz (Eyüpoğlu ve Batuk, 2015: 100-101).

Görüldüğü gibi özsel tanımlar; dinin kutsal ve aşkın (ilahi, doğaüstü) niteliklerini vurgulamaktadır. Bazı sosyologlar özsel tanımları, “dar tanımlar” olarak değerlendirerek, doğaüstü kavramını içerisinde bulundurmeyen birçok dini dışarıda bıraktığını ileri sürmüşlerdir (Taş, 2015: 40).

2.2.3.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Din Tanımları

Fonksiyonel tanımlarda din, fert ve toplum yaşamında ifa ettiği fonksiyon bağlamında değerlendirilerek tanımlanır. Bu tanımlamayı benimseyenler, dinin özde ve temelde ne olduğundan ziyade ne yaptığı üzerinde yoğunlaşmaktadırlar (Okumuş, 2020: 59). Diğer bir ifadeyle fonksiyonel tanımlara yoğunlaşanlar dini, dünyevi zuhurları; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre tanımlamaktadır. Mesela, inanç sistemi hem bireylerin sosyal hayatında, hem de toplumun ruhsal yaşantısında belirli bir rolü yerine getiriyorsa din olarak değerlendirilmekte, ancak gerekli olan işlevi yerine getirmediği takdirde farklı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir durumda din, toplumu birleştiren veya fertlerin ölüm korkularını frenleyen bir vasıta olarak ifade edilebilir. Aynı şekilde din, fertlerin saldırganlık hislerini engelliyor ve toplumsallaşmalarında yararlı oluyorsa o zaman siyasi hükümetler tarafından dindarlık, arzu edilen halini alarak bu doğrultuda politikalar üretilebilir. Bu yaklaşımda din, bireylerin dünyasını açıklamaktan ziyade, bireylerin sosyal bütünleşmesini sağlaması, ruhsal ve duygusal yönden destek olarak hayatını sürdürmesinde yardımcı olmaktadır. Örneğin, ibadet ve ayinler bir cemaat olgusu etrafında bütünleşmemizi veya kargaşa halinde akıl ve ruh sağlığımızı korumamızı sağlamaktadır. Dini tamamen faydacı bir bakış açısıyla değerlendirdiği için indirgemeci olarak nitelendirilen bu anlayışa göre din,

gerçekte ulûhiyetin ya da kutsalın bir bölümünü paylaşmak veya onlara dâhil olmaktan ziyade, birey ve toplum için fonksiyonel bir emniyet kemeri; sosyal tesanüt ya da tansiyonu düşürme vasıtasıdır (Kurt, 2008: 77-78). Başta Comte ve Durheim olmak üzere, sosyolojinin doğmasında emek sarf eden birçok sosyolog, dine pragmatist bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Din, fertlerde psikolojik güç, dayanak ve rahatlama; toplumlarda ise nizam, birlik ve süreklilik sağladığı takdirde kıymetli olarak görülmektedir (Kurt, 2012: 34).

İşlevsel din tariflerinin öncülerinden biri olan Durkheim, dini sosyal bir olgu ve sosyal tecrübenin bir yansıması olarak görmüş ve onu insanlık tarihinin ilk dönemlerinden çağımıza kadar mevcudiyetini muhafaza eden bir fenomen olarak değerlendirmiştir. Bundan ötürü de sosyoloji dine kayıtsız kalamamıştır. Durkheim'in sosyolojisinin temelini oluşturan "kollektif bilinç" düşüncesinin merkezinde din önemli bir yer tutmaktadır. Dinin toplumsallığı üzerinde önemle duran Durkheim'da, toplumdaki müşterek tasavvurların toplamından müteşekkil olan kollektif bilincin temelini dini inançlar meydana getirmektedir. Böylelikle tüm toplumsal kurumlar toplumsal tesanütün en önemli unsuru olan din kaynağından beslenmektedirler. Durkheim dini, kutsal şeyler yani bir kenara ayrılmış ve menedilen şeylerden müteşekkil, inanç ve pratikleri içeren, bu inanç ve pratikler onları onaylayan bireyleri kilise isimli manevi bir cemaat halinde bir araya getiren birleşik bir sistem olarak tanımlamıştır. Durkheim, dini özel bir biçimde tarif eden Weberci anlayışın karşısında durmuş, dine sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve onun toplumsal fonksiyonları öncelmiş ve merkezi bir konum atfetmiştir. Durkheim'in yanı sıra başka sosyologlarda işlevsel din tanımlaması yapmışlardır. Mesela dini, J. Milton Yinger insanların sorunların çözümünde araç olarak kullandıkları inanç ve pratikler sistemi olarak; İşlevselcilik kuramının önemli temsilcilerinden birisi olan T. Parsons, yaşamı anlamlandırmayla alakalı sorunlara verilen yanıtlar olarak; İşlevsel tanımların içerisinde en genel tanımlamayı yapan T. Luckmann, insani olan her şey fiilen dindir diyerek tarif etmişlerdir. Luckmann göre din hem sosyal hem de hem de antropolojik bir fenomendir (Taş, 2015: 40-41).

C. Geertz ise dini, sosyal motivasyonlar temin etmeye yönelik semboller düzeni olarak ifade etmiştir (Eyüpoğlu ve Batuk, 2015: 102). Marx ise yabancılaşma kuramının kaynağını oluşturan dini, yabancılaşmanın emaresi ve toplumsal yapıdaki sınıfsal ayrışmaları sürdüren bir "afyon" olarak tarif etmiştir. Bu sınıfsal ayrışma sürecinde dinin mucitleri, onu bir avuntu mekanizması olarak kullanan sömürülen ve ezilen sınıflardır. Din, ölüm sonrasındaki hayat için bir kurtuluş ve felah içerisinde olma sözü vererek çekilen acıları uyuşturur, çatışma ve kaosa katlanabilme imkânı sağlar (Kurt, 2012: 78-79). Dini sosyal bir gerçeklik olarak değerlendiren Spencer, toplumların sosyal bütünleşmesi ve sosyal düzenin teşekkülünde dinin ehemmiyetli

bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Böylece fonksiyonel bir din kuramının tohumlarını ekmıştır (Coşkun, 2014: 30-37).

İşlevsel tanımlamalarda; toplumsal bütünleşmeyi sağlayan, ferdî davranış yönelimini belirleyen veya değer kategorisi olarak vazife ifa eden, velhasıl bir mana sistemi olan tüm düşünce ve davranış biçimleri “din” olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Tanrı kavramına atıfta bulunmayan işlevsel tanımlarda, din dışı ideolojileri de din olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla işlevsel tanımlamalarda dini ve dini olmayan arasındaki sınırları belirlemek pek mümkün değildir (Taş, 2015: 41). İşlevsel tanımlar birtakım sınırlılıkları nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmış olsa da bazı avantajlı yönlerinin bulunduğunu da söylemek gerekir. İşlevsel tanımların avantajlı bazı yönleri arasında; din sosyolojisinin gelişme ve olgunlaşmasını sağlama, din sosyolojisini, dine meta-sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşımdan kurtarma, daha belirgin, daha yalın ve daha net sosyolojik çözümleme metoduna uygun olması, geniş olması, dinin muhtelif boyutlarını değişen taraflarını meydana çıkarmada özsel tanımlara nazaran iyi durumda olması ve çoğu toplumsal ortamların dini özelliğine gözlemcilerin duyarlılık göstermesini teşvik etmesi sayılabilir. Ancak özsel ve işlevsel tanımlamaların avantajlı ve dezavantajlı yönleri bulunmaktadır. İki tanımdan birisini tercih etmek bir strateji işidir. İki tanımlamanın da geniş ve sınırlı yönlerini bilmek toplumsal meseleleri daha kritik bir şekilde değerlendirme imkânı sunacaktır (Okumuş, 2020: 63-64).

Dinin özsel ve işlevsel tanımları isteğe bağlı olarak ortaya çıkmamış olan ve sosyologların din tetkiklerinin neticesine kesin bir biçimde tesir eden ehemmiyetli bir konudur. Din konusunun başında da ifade ettiğimiz gibi sosyologların üzerinde anlaşma sağladıkları bir tanımlama mevcut değildir. Dolayısıyla sosyologlar toplum ve sosyoloji anlayışlarında da farklılaşmışlardır. Sosyoloji ve din sosyolojisinin ayrı birer dinamik disiplin olması, hakikat arayışı noktasında farklı görüşleri tercih etmelerinin gayet doğal olduğu ve daha da önemlisi, din sosyolojisi sahasındaki her tanımın teorik birtakım öncüllere dayandığı, bu durumda din araştırmaları yapan sosyologların bilimsel çalışmalarının sonucuna etki edeceğini belirtmek gerekir. Meselâ çağdaş toplumlarda toplumsal değişme ve din münasebetlerini veya sekülerizasyon konusunu araştıran bir din sosyoloğunun çalışma neticesinin, dini nasıl anladığı ve onu nasıl tarif ettiğiyle sınırsız bağlı olduğunu anlamak güç olmayan bir iştir (Günay, 2014: 226).

Son olarak ifade etmek gerekirse, dini tanımlarken indirgemeci bir anlayıştan uzak durarak, dinin kutsal ve aşkın yönünün olduğu gibi; kutsala ait inanç ve pratiklerinde bulunduğunu, grupla alakalı bir fenomen olduğunu ve nihai anlam problemleri ismiyle bilinen şeylerle münasebet içerisinde olduğunun farkına varmak gerekir. Dini tanımlamalarda özsel ve

işlevsel tanımlamalardan birisini tercih etmek bir strateji işidir. Araştırma konusuna göre özel ve işlevsel tanımlardan birisi tercih edilebildiği gibi, hatta iki tanımı da kapsayacak karışık bir tanımlamaya da yer verilebilir. Başka bir ifadeyle dinin aşkın ve fonksiyonel boyutunu betimleyen kapsayıcı bir tanımlama yapılabilir. Böyle bir kapsayıcı tanımlamanın, toplumsal fenomenleri betimleme, yorumlama ve anlamada daha fonksiyonel olacağı kabul edilmektedir (Okumuş, 2020: 64).

2.2.3.3. Çok Yönlü Kapsayıcı (Politetik) Din Tanımları

Politetik din tanımlaması, özel ve işlevsel din tanımlarını da içeren daha genel bir yaklaşımdır. Diğer iki din tanımlaması da birbirini dışlamaktadır. Dini yalnızca işlevsel olarak tanımlayanlar, dine dışarıdan bakanların düşüncesini yansıtmakta; din dâhilindekilere karşı ise ihmalkâr davranırlar. Dinin sadece kutsal yönüne odaklanan toplumsal özelliğini dikkate almayan ve onu yalnızca ferdî tecrübeden ibaret sayan özel tanımlarda yeterli değildir (Kurt, 2012: 49). Özel ve işlevsel din tarifleri dışlayıcı nitelikte olduklarından tek yönlü (monetetik) tanımlar olarak isimlendirilmekte ve çok yönlü tanımlar ise iki tanımı da elzem olarak değerlendirdiği için politetik (kapsayıcı) tanım olarak adlandırılmaktadır. Politetik tanımlar iman mı amel mi ehemmiyetlidir? Sorusunu manasız bularak, iman ve amelin birbirini tamamladığını, dolayısıyla ikisinin de ehemmiyetli olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde dinin ne olduğunu yani dinin inanç yönüne yoğunlaşan tarifler ile dinin ne işe yaradığına yani ameli yönüne yoğunlaşan tarifler yalnız olarak bir anlam ifade etmeyeceği; iki tanımında birbirini tamamladığı ve aralarında ayrılmaz bir gerçeklik olduğunu ifade etmektedir. Söz gelimi, zekât hem sırf dini bir buyruk olduğu gibi hem de sosyal dayanışmayı sağlama gibi hikmetleri bulunmaktadır. Ancak zekât ne yalnızca dini bir buyruktur; ne de yalnızca bir sosyal dayanışmadır; zekat aynı anda her ikisidir (Usta ve Eyüpoğlu, 2019: 50).

Politetik tanımlar, dinin hem dünyevi hem de uhrevi yönünü kapsayan tanımlardır. Dinin özü ve işleviyle ilgili her iki yöne birden gereken önemi veren politetik bir din tarifi İslam âlimleri tarafından da yapılmaya çalışılmıştır. İslam âlimlerine göre din: Allah tarafından vahiy ve peygamberler vasıtasıyla indirilen; insanların kendi özgür iradeleriyle tercih ettikleri, inananlarını dünyada huzur ve güvene, ahirette de kurtuluşa erdiren, itikat ve amellerden bileşik kaideler bütünüdür. Bu din tanımlamasında ahiret-dünya veya öz-işlev dengesi kurulmak için, başka bir ifadeyle dinin öz ve işlevi arasındaki tamamlayıcı bütünlüğe önem vermek için çaba gösterilmiştir (Usta ve Eyüpoğlu, 2019: 60-61).

K. Pargament'in yapmış olduğu din tanımlaması ise şöyledir: Din, kutsalla ilişkili biçimde meydana gelen bir mana arayışıdır. Bu tarif hem kutsala hem de inanan ve bağlananların yaşamında yerine getirdiğı işlevlere değinmektedir (Kartopu, 2009: 58).

C. Bovay ve Roland D. Campiche'de, politetik bir din tarifi yapmışlardır: "Din, hem tecrübesi ötesi aşkın bir hakikatle ilişkili hem de belirli bir toplumda uyum, kimlik, kolektif tecrübenin ifadesi, bireysel ve sosyal hayatın yapı olarak kararsız karakterine cevap verme gibi muhtelif işlevlerden birisini veya birkaçını anlatan, az ya da çok organize edilmiş inançlar ve ameller yekûnudur." Bu tarifte, özsel ve işlevsel din tanımının birleştirildiğini görmek mümkündür. Dine, geniş bir perspektiften yaklaşmayı sağlama gibi birçok faydası olan bu din tarifinin ortaya çıkardığı birtakım problemlerde bulunmaktadır. Dinin icra ettiği işlevlerin zaman ve mekâna göre çok büyük değişiklik arz etmesi esas sorunu tekrar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, özsel ve fonksiyonel tanımları bir araya getirmek demek, iki din tanımının da problemlerini bir araya getirme riskini taşımak demektir (Willaime, 2003: 327-328).

Politetik yaklaşım, dini tarif etmekten ziyade dini olanla olmayanı saptamak için bazı ölçütler ortaya koymaya çalışır. Böylece dini olan ve olmayanlar belirlenmiş olur. Southwold, dini olanın tespiti için geçici ve tahminen tamamlanmamış olan bazı maddeler sıralamıştır. Politetik yaklaşım, monotetik yaklaşımın eksik yönlerini bizlere göstermektedir. Politetik anlayış, ortaya çıkabilecek sorunlardan kaçınmak için hiçbir kati sınır çizmemiş, ancak diğer yandan birçok belirsizliğe sebep olmuştur. Dini fenomenin sınırlarıyla ilgili bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktayız. Örneğin bir sistemin din olarak kabul edilebilmesi için, listede bulunan niteliklerden ne kadarını kapsamalıdır? Bunların ekseriyeti mi yoksa bir tanesi mi elzemdir? Şayet böyleyse bir ya da daha çok niteliği yapısında taşıyan milliyetçilik, komünizm vb. dünyevi oluşum ve düşünce akımlarının din kabul edilip edilmeyeceği tartışılabilir. Sonuç olarak sosyolojik din tanımlarının her birisinin gerçeği anlatmakta bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Özsel ve fonksiyonel tanımlar bağımsız olarak yalnız olarak ele alındıklarında, karşılıklı olarak dışlayıcı bir niteliğe sahiptir. Politetik tanımın en büyük noksanlığı ise kutsal ya da seküler dini olarak değerlendirilebilecek her fenomenin din olarak kabul edilebileceğini savunmasıdır. Dini tanımlama yaklaşımlarından üçünü de en az bir yönüyle eleştiriye tabi tutulabiliriz. Dolayısıyla politetik yaklaşımın da kitabi din anlayışla uyumsuzluğu bulunduğu aşikârdır. Bu sebeple dini kutsal ya da ilahi kaynağı açısından değerlendiren din sosyologları ve din bilimcilerinin yaklaşımları daha bütüncül bir perspektif olarak görünmektedir. Dini içeriden müşahade eden din sosyologları, hem dinin ilahi kaynağını dikkate almışlar hem de özsel ve fonksiyonel görünümelerini de değerlendirmişlerdir (Kurt, 2008: 81-83).

2.3. Toplumsal Bütünleşme ve Din

Sosyal bütünleşme ve din karşılıklı bir ilişki içerisinde. Sosyal bütünleşmenin din üzerinde tesirleri bulunduğu gibi dinin de sosyal bütünleşme üzerinde tesirleri bulunmaktadır. Bizler bu bölümde yalnızca dinin sosyal bütünleşme üzerindeki yerini ve rolünü inceleyeceğiz. Dinin toplumsal bütünleşme içindeki konumu ve rolü mevzuu, bizleri dinin toplumsal işlevi meselesine sevk etmektedir (Günay, 2014: 346).

Din, insana yaşamın mana ve gayelerini açıklayan bir mana düzeni olmasının yanı sıra nizam temin edici, bütünleştirici, dengeleyici, uyumlaştırıcı gibi farklı biçimlerde ortaya çıkan sosyal tesirleri bulunmaktadır. Bütünleşme teorilerinde din, bir bütünleşme ve toplumsallaşma müessesesi olarak değerlendirilmiş ve sosyal düzenin dengeli ve devamlılığına yardımcı olduğu belirtilerek bu yönüyle her toplumun yaşarlığını sürdürmesinde muteber bir ön koşul olarak kabul görmüştür (Furseth ve Repstad, 2011: 268). Diğer bir söylemle din, sosyal gerçekliğin insanlar arasında muhafaza edilmesi ve yaşatılmasında bir yardımcı olarak kabul edilmiştir (Berger, 1993: 77).

Din, ilk etapta tek tek fertlere nüfuz ederek, onlarda temellenmekte ve beraberinde zaruri olarak fertleri aşarak nesnel hale gelir. Din, öncelikle fertlerin şuuruna yerleşir, yaşanılan bir iç hal olarak muhtelif tecrübelerle dönüşür. Ancak tecrübelerin özellikle bazı çok tesirli olan tecrübelerin fertlerle münhasır kalması düşünülemez. Onlar ortaya çıktıkları fertlerden ayrılarak yaygınlaşır, başkaları tarafından öğrenilerek objektifleşirler. İşte bu merhalede din tecrübesinin “topluluk oluşturu” etkisi ortaya çıkmış olur (Freyer, 2016: 54-55). Görüldüğü gibi din, öncelikle bireylere, bireyler vasıtasıyla da var olan sosyal olgu ve müesseselere öylesine nüfuz eder ki, bu mana da din, kültürün ayrılmaz bir unsuru durumuna gelir. Muhtemelen, insanlara takdim ettiği perspektif ve âlemşümül mesajları yoluyla bireylere nüfuz edebilme yeteneği sayesinde din, bütün kültür alanlarına egemen durumdadır (Akyüz, 1998: 298).

İlk etapta, içerisinden çıktığı sosyolojik çevrenin tesiri altındaymış gibi görünen din, teoride toplumsal yaşamı organize eden normlar koyarken, pratikte öteden beri olagelen toplumun içine nüfuz ederek, onu yeni baştan tertipler ve bir perspektif meydana getirir. Böylelikle her din, şartlara göre şümüllü bir şekilde sistemleştirilebilen ve bireyler arasında uyumu sağlayan ahlaki normlar ve manevi değerleri yanında getirir (Wach, 1987: 7-8).

Bergson, dinin içtimai önemini vurgulamış ve dinle ilgili de şunları söylemiştir. Din, hangi şekilde açıklanırsa açıklansın, ister özünde isterse tesadüf neticesi sosyal oluşunda, şurası bir gerçektir ki, din her daim bir sosyal rol oynamaktadır. Fert ve toplum arasındaki münasebet diyalektik bir münasebet olduğu kadar, din ve toplum arasındaki münasebette aynı şekilde

diyalektik bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple din, yoğun olarak, ferdî ve şahsi, kaçınılmaz olarak da sosyal bir gerçektir (Coşkun, 2005: 20).

Din, zümreler içerisindeki insanları birbirlerine bağlar. Bu bağlama işi, bireylerin dinlerini beraber uygulamaları yani dini pratikleri beraber yapmalarından ötürü ortaya çıkmaktadır. Bu ayinler sosyal tesanütü geliştirmede ve yaşatma da merkezi bir rol üstlenmektedir. Dini ayinlere katılım, insanlara topluluk içerisinde birbirleriyle bağ kurma hissiyatı vermenin yanı sıra toplumsal kaideleri kabullenmede de yardımcı olur. Dinin insanların topluluk içerisinde birbirlerine bağlamasının muhtemel neticelerinden biri de insanları birbirinden ayırması da mümkündür. Mesela herhangi bir dini cemaat, başka bir cemaati kendisine muhalif olarak görebilir (Bird, 2015: 24-25).

Dinin sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir unsur olduğu gerçeği ortadadır. Ancak toplumu iç ve dış ilkeler etrafında birleşmiş bir organizma olarak değerlendiren ve bu yönden de var olan her unsur toplumun bütünü için gerekli olduğu ve bir ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıktığını iddia ederek, bütün inanç ve amellerin kısacası dini unsurların her birisinin bir işleve hizmet ettiğini iddia ederek aşırılıklara kapılmak doğru olmayacaktır. Çünkü toplum bazen birbiriyle uyuşan, bazen paralel bir şekilde yan yana bulunan, bazen de birbirini bozan müesseseler ve cemaatlerin karmaşık bir bütününden müteşekkil olup, sosyal yaşam neredeyse birbiriyle çelişen güçlerin dengesi içerisinde işlemektedir. Fiiliyatta dinin kapsadığı unsurların yerine göre bir fonksiyonu icra ettiğine, bazen bir fonksiyonu icra edememesine ve hatta fonksiyonsuzluğa sebep oluşunu da görmek mümkündür. H. Desroche'un da belirttiği üzere dinin, sosyal yaşam içerisinde durum ve şartlara göre “sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı” işlevinin yanında “ihtilafa vesile teşkil edici” ve hatta “protesto rolü oynayıcı” gibi işlevleri bulunmaktadır (Günay, 2014: 347).

Sosyolojik olarak dinin iki etkisi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi pozitif ve uzlaştırmacı bütünleştirme niteliği iken; ikincisi ise negatif, yıkıcı ve birliği bozucu etkisidir. Din cemaatleri bütünleştirirken kuşkusuz ibadeti ön plana çıkarır. İbadetlerle birlikte meydana gelen ayinler, semboller ve ibadet için teşkilatlanmalar dinin bütünleştirici niteliklerindendir. Din sosyal tabakalar arasında inanç birliğiyle bütünleşme sağlarken, ilk olarak girdiği toplumda ise sosyal yapıyı değiştirici bir etkiye sahip olur (Wach, 1995: 66-67). Şimdi dinin bu iki yönünü sırasıyla ele alalım.

2.3.1. Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Din

Toplumu birleştiren unsurlar üzerinde araştırma yapan sosyologların dikkatini birleştirici bir fonksiyona sahip olan din olgusu çekmiştir. Din sosyal bütünleşmeyi sağlayan en önemli unsurlardan birisidir. Fertlerin toplumla bütünleşmesinde ve toplumun varlığını sürdürmesinde dinin önemli bir roller üstlendiğini birçok sosyolog ifade etmiştir. İbn Haldun, din ve sosyal bütünleşme konusuna el atmada öncü olarak kabul edilebilir. O, dinin ümrânın ehemmiyetli bir tezahürü olduğunu vurgularken toplumda birliği muhafaza eden ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan iki kudretli unsur olan din ve asabiyet münasebetleri üzerinde durmuştur. Haldun, bahsedilen konuya dinamik bir yaklaşımla yönelmekte ve bugün toplumsal değişme olarak isimlendirilen vakıanın dinle olan münasebetlerine değinmektedir. Toplumla münasebetleri açısından dini dinamik bir değişken olarak değerlendiren Haldun, toplum ve dinin karşılıklı olarak birbirini etkilediğini belirtmiştir. Aynı şekilde asabiyet ve din arasında karşılıklı bir bağımlılık ve etkileşim söz konusudur. Din, kudretli bir asabiye yaslanmadıkça, toplumda kendini kabullendirip genişleme fırsatı yakalayamaz. Aynı şekilde bir asabiyet de, temel sosyal işlevi fitne ve fesadı yok ederek toplumu birleştirip bütünleştirmek olan dinden beslenmeden varlık sahasında kalamaz (Günay, 1986: 102-103; Uludağ, 1988: 125). Toplumsal yapının bütünlüğü ve sürekliliğinin gerçekleşmesinde dinin yadsınamaz bir önemi vardır. Haldun'a göre bir toplumda bireylerin yüreklerinin buluşması ve birbiriyle kaynaşması, o toplumda müşterek dini değerlerin yaşanmasıyla ve Allah'ın yardımıyla vuku bulur. Bu durumun sebebi dini mesajın asabiyet hissinin ortaya çıkardığı mücadeleyi engelleyip toplumu meydana getiren fertlerin kalplerini tanrısal gerçekliğe çevirmesidir. Toplumu meydana getiren fertler aynı gerçeklikte bir araya geldiklerinde ayrışma var etmek isteyenlerin planları güçleşir. Zira gaye birdir ve toplumun fertleri tek bir gayeye yoğunlaşmıştır. Durkheim'e göre de kutsiyet ve tanrı gibi mukaddes şeyler toplumun birlik ve beraberliğinin simgesidirler. Dini simgeler, sosyal birlik ve bütünlüğün esası ve bunun ifade edilişidirler (Öz, 2020: 208-209).

Modern dönemde din sosyal bütünleşme ilişkisine el atmada öncülük eden Durkheim, dinin toplum içerisinde dört temel vazifeyi icra ettiğini belirtmiştir. Birincisi, din bireyin belirli kaidelere uyarak kendini disipline etmesine yardım eder. İkinci olarak fertler arasında birleştirme ve tesanüt sağlar. Üçüncü olarak örflerin sürekliliğini sağlar. Dördüncü vazifesi ise dini ayinler bir huzur ve güven ortamı var ederek onları mutlu eder, kaygı ve endişelerden uzaklaştırır (Özkalp, 2011: 204).

Durkheim'in üzerinde en çok yoğunlaştığı konu sosyal bütünleşmede dinin rolü konusudur. Onun, bütün Sosyolojik çalışmaları dinin toplumda büyük birleştirici ve bütünleştirici bir kudret olarak değerlendirmeye neticelenmektedir (Okumuş, 2020: 71).

Dinin sosyal bütünleşme içindeki konumu ve rolü meselesi, bizi dinin toplumsal işlevi konusuna ulaştırmaktadır. Durkheim ve onun etrafında toplanmış olan ekolün sürüklendiği indirgemeci bir anlayışa sahip olup dini yalnızca sosyal yaşamın bir işlevi olarak değerlendirmek hatalı olsa da, İslam âlimlerinin “korku ile karışık saygı”yı canlandırıldığını ileri sürdükleri ve R. Otto’nun “korkutucu ve büyüleyici sır” olarak nitelediği “kutsal”ın tecrübesi veya yaşanması olarak betimlendiği ve bu yönden de asıl mevcudiyet nedeni ve çok özel karakteri yönüyle başka her çeşit bireysel ya da toplumsal kategoriye veya olaya döndürme imkânı bulunmayan kutsalla tesis edilen, manevi, ulu, deneyüstü ve ilahi ilintiyle tespit edilen dinin, bu kendi öz amaçlılığının haricinde, birçok toplumsal işlevlerinin de var olduğu, muhtelif tarihi ve sosyolojik örnekleriyle aşikâr olarak anlaşılabilecek bir konudur (Günay, 2014: 346-347).

Sosyologlar, dinin sosyal fonksiyonlarını iki ana kategoride incelemeye gayret etmişlerdir. F. Fürstenberg tarafından bu iki fikir kategorisi “ödülleme” ve “bütünleme” tezi şeklinde açıklanmıştır. Bütünleme teziyle ilgili görüşler, dinin toplumsal fonksiyonunu toplum içindeki değer ve davranış biçimlerinin bir düzeni, bilhassa da kalıcı ve bütünleştirici bir kudretin meydana çıkması yönünde yoğunlaşmıştır. Bu fikre mukabil destekleme işleviyle ilgili tez, dinin sosyal fonksiyonunu, ferdin toplumsal davranış ve kendini gerçekleştirme için semboller yaratma gayreti olarak değerlendirir. Bu perspektiflere göre din, fertlere ve toplumsal cemaatlara ihtilaflarda, güvensiz şartlarda, çatışmalarda ve felaketlerde inanç seviyesinde çözüm bulmalarına yardım eder (Akyüz, 2008: 193).

J. Wach da dinin birleştirici rolüyle ilgili şunları belirtmiştir. Entelektüel faaliyet cemaat içerisinde gruplar ya da bireylerin farklılaşmaları ve hatta saf dışı bırakılmaları neticesine ulaştırırken, buna karşılık takva, dini cemaatleşmeyi yaratır, bütünleştirir ve geliştirir. İbadet dini bencilliği engeller, toplumsal ve mezhepçi farklılıkları bertaraf eder. Wach, ibadet hareketlerinin, aynı merkezî tecrübe tarafından harekete geçirilenleri bağlama ve birleştirmeye yönelik olduğunu belirtmiştir (Albayrak, 2015: 24).

Wach, insanın yaşadığı dini tecrübenin, onun kutsal bir varlıkla münasebeti ve bu münasebet üzerine kurulan uygulamalarla meydana geldiğini, bu durumun iman edeni, ilahi varlığın iradesine uygun davranış sergilemeye sevk ettiğini belirtmiştir. Ayrıyeten o, bu gerçeğin, dini tecrübenin toplumsal ve ahlaki neticelerini doğurduğunun altını çizmiştir. Wach, toplumsallaşma ve toplumsal bütünleşme dinin gayeleri arasında bulunmamasına rağmen, bu

aşkın insani tecrübenin toplumsallaştığını ve toplumsal bütünleşmeyi sağladığını ifade etmiştir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2012: 45).

Taplamacıoğlu ise, dini tecrübenin tatbikî anlatımı olan ibadetlerin dini cemaatin kurulması, birleşmesi ve gelişmesine sebep olduğunu belirtmiştir. Underhill de ibadetlerin dini ferdiyeti yendiğini, sosyolojik ve mezhepsel bölünme ve ayrılmaları engellediğini belirtmektedir. İbadet ayin ve dini törenler aynı merkezi tecrübeye yaslanan kişilerin birbirine bağlanmalarını ve birleşmelerini sağlamaktadır. Namaz kılmak, kurban kesmek, şükretmek, zikretmek, ilahi söylemek ve yakarmak için toplanan iman edenler ibadet ayin ve törenlerin örneklerinden en güzellerini sergilemektedirler (1983: 199-200).

Kurtkan, din ve toplumsal yapı arasındaki münasebet üzerinde durmuş ve dinin toplumu biçimlendirme kudretine sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre, toplumsal müesseselerin temelinde tevhit inancının bulunduğu bir sosyal yapıda din toplumun kültürünü biçimlendirme kudretine sahiptir. Zira böyle bir toplumda maddi kültür unsurları arasında meydana gelen uyum kadar, manevi kültür değerleri etrafında birbiriyle bütünleşmiş toplumsal müesseselerden müteşekkil bir yapı mevzubahistir (Kaya, 2008: 64-65).

Din toplum içindeki dağınıklık, gayrinizamilik, bunalım, kriz, acziyet ve umutsuzluk gibi olumsuzlukların yerine bütünleşmeyi, umudu ve motivasyonu yerleştirir. Din hem fertle toplum münasebetini, hem fertle müessese münasebetini, hem de kurumsal münasebetleri bir bütünlük içeresinde tertip etme fonksiyonunu yerine getirir. Din, bütünleştirme fonksiyonuyla sosyal tesanütün kudretli bir mihenk taşı olma özelliğini korumaktadır (Okumuş, 2020: 71).

2.3.2. Ayrıştırıcı Bir Unsur Olarak Din

Önceden de ifade ettiğimiz gibi davranış ve değerler, dini inanç ve ibadetler, fonksiyonel oldukları gibi disfonksiyonel olabilmektedirler. Dinin disfonksiyonlarından birisi olan çatıştırma, kimi zaman bütünleştirmenin aksine parçalayıcı olabilmektedir. Hakikaten de dinin tarihsel ve modern olarak toplum içinde muhalefet, çatıştırma ve savaş fonksiyonuna sahip olduğu anlaşılmaktadır (Wach, 1995: 316-319).

Geliştirdikleri cemaat kimliği ve hususi mensubiyet hissiyatı dini topluluklarla topluluk harici bireyler arasında görünür veya görünmez, esnek ya da katı sınırlar çizmektedir. Cemaat dâhilindekilere içsel bir arınma fırsatı takdim eden dini topluluklar, aynı anda müntesiplerini grup haricindeki tehlikelere karşı muhafaza eden bir kalkan veya sığınak fonksiyonunu yerine getirirler. Kendi düzgüsel cemaat kimliğinden hareketle dışarıdakinin “ötekileştirilmesi” potansiyel dini çatışmanın ilk aşamasını meydana getirirken, cemaat harici kimlikler “biz” ve

“onlar” ikileşimi içinde algılandığında çatışmanın bilişsel altyapısı kendiliğinden teşekkül olmaya başlayacaktır (Aydıncı, 2010: 196).

Din, kendi iman edenleri arasında birlik ve bütünlük var ederken, daha genel manada bir çatıştırma fonksiyonu icra edebilir. Dinin bir yorumu, çeşitli inanç ve görüş, cemaat, mezhep, sekt ve akımlarıyla toplumu bütünleştirir, sulh ve müsamaha gibi olumluluklar içerisinde yaşatırken, diğer bir yorumu aynı toplum içerisinde çatışmacı bir nitelik taşıyabilir. Ancak şunun altını çizmek gerekir ki dinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkan çatışma, belirli bir zamansal çatışma, devrim, kavga ve savaş durumundan sonra toplumun bütünleşmesini bozmayacağı veya daha kudretli bir bütünleşmeye sebep olabileceği gibi; aksine sosyal bütünleşmeyi ve dayanışmayı bozarak, toplumu parçalama ve tefrikaya da yol açabilir (Okumuş, 2020: 71-72).

Din, farklı din mensupları arasında ayrıştırıcı, parçalayıcı ve yok edici fonksiyona sahip olabilmektedir. Merkezî otoritenin kabilelerin elinde toplandığı, birçok dini unsur bulunan ve mevcut sosyal yapı da bulunmayan adalet ve tevhit prensiplerini vurgulayan İslam ismiyle yeni bir dinin Mekke’de tezahür etmesi, kesişen dini sınır ve otoriteleri altüst eden toplumsal ve iktisadi bir devrim vasfına sahiptir. İslam dininin ortaya çıkışıyla birlikte baskı ve cebri eylemlerde ortaya çıkmış; fakat Müslümanlar fiili bir çatışma içerisine aşama aşama katılmışlardır. Medine’de kurumsallaşma içerisine giren İslamiyet’i yok etmek isteyen müşriklere karşı, toplumsal tabanını oluşturarak kudretlenen Müslümanlar, var olan dini anlayış ve geleneklerin yanı sıra iktisadi, toplumsal ve politik nizama karşı tehdit doğurduğu ölçüde ilk önce müşrikler, daha sonrasında ise Yahudi ve Hristiyanlarla çatışma içerisine girmişlerdir. Nitekim bu tehdit ve savaş ortamında Kur’an-ı Kerim cihat ve şehadet ekseninde ölmeye ve öldürmeye mukaddes bir görev yüklemiştir (Güler, 2002: 43-45). Mekke’de yeni ortaya çıkan İslam dini, cahiliye toplumu olarak isimlendirilen mevcut sosyal yapıyı yıkarak yerine adalet ve huzurun hâkim olduğu bir sosyal düzeni kurmak istemiştir.

Tarih sahnesinde gerçekleşen ve gerçekleşmekte olan savaşlarda din başat unsur olarak rol oynamaktadır. Mesela Türkler, Müslüman olduktan sonra nizam-ı âlem ve i’la-yi kelimetullah davası için birçok yere akınlar düzenlemişler, Anadolu’daki birçok şehri, İstanbul’u, Asya, Avrupa, Ortadoğu ve Afrika’daki birçok şehri fethetmişlerdir. Hristiyanlarda, Türkleri durdurarak Anadolu coğrafyasından atmak, kutsal şehirleri özellikle Kudüs’ü ele geçirmek; Latin, Yunan ve Batı Hristiyanları arasında yakınlık kurmak için kutsal savaş olarak niteledikleri haçlı seferlerini düzenlemişlerdir. Haçlı seferlerinde din, hem çatışma sürecini başlatan hem de Doğu Hristiyanlığını da içeren zulmü meşrulaştıran bir yapı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Hristiyanlar arasında bu savaşlara karşı çıkanlar olsa da

çoğunluğu şiddet ve yağmayı meşrulaştırarak Tanrının buyruğu olarak değerlendirmişlerdir. Yakın tarihte bilhassa stratejik ve iktisadi olarak kıymetli olan bölgeler soyo-kültürel ve dini farklılıklara rağmen milli sınırlar içerisinde tutulmaya çalışılması şiddetli etnik ve dini çatışmalara sebebiyet vermektedir. Örneğin Pakistan- Keşmir, Çin Sincan Bölgesi- Doğu Türkistan, Çeçenistan, Karabağ, Filistin çatışmaların yaşandığı bölgelerdir (Aydınalp, 2010: 197-198). Ayrıca Kurtuluş Savaşını da, dinin çatıştırma işleviyle ortaya çıkan çatışmalara örnek olarak vermek mümkündür. Din kendi mensupları arasında mükemmel bir sosyal bütünleşme işlevi sağlarken, ötekiler için parçalayıcı bir işlev görmektedir. Sosyal bütünleşmesi daha iyi olan uluslar bu çatışmayı kazanmaktadırlar.

Dinin çatışma çıkarıcı, devrim yapıcı veya parçalayıcı fonksiyonları bağlamında Weber tarafından geniş olarak irdelenen karizmatik lider ve hareketlere dikkat çekilebilir. Dini temele dayanan karizma, kendisini elinde bulunduran lider ve hareketin, toplum içerisinde harekete geçmesiyle devrimin vuku bulmasında önemli bir rol oynayabilmektedirler. Din sosyolojisinde çok ilgi gören konular arasında olan karizmatik hareketlerde olduğu gibi din de, devrimlerin vuku bulmasında önemli bir fonksiyon icra edebilmektedir. Bilindiği üzere karizma toplumda tıpkı bir doğal afet etkisi yaratarak ananevî yapıları altüst eder. Sosyal yapı içerisinde tezahür eden yeni bir din, var olan inanç, din, hayat tarzı ve sosyal nizama karşı muhalefet ederek çatışmaya sebebiyet verebileceği gibi kurumsallaşmayla, teşkilatlanıp bürokratikleşme ile veya asli karizmatik kişiliğin, dini liderin veya peygamberin vefatının ardından karizmanın rutinleşmesiyle beraber dini topluluk içinde itiraz, protesto, itizal, başkaldırı vs. tezahür etmesi nedeniyle çatışma vb. durumlar vuku bulabilmektedir (Okumuş, 2020: 72).

Farklı din mensupları arasındaki çatışmalara şahitlik edildiği gibi aynı din mensupları arasında ve aynı mezhebe mensup olan farklı tarikatlar arasında hatta aynı tarikat içerisinde bile din ayrıştırıcı bir unsur olarak görev yapabilmektedir. Bazen de bir grubun tüm toplumla çatışma içerisine girmesine şahitlik edilebilir.

Aynı dini sınırlar içerisinde yer alan çatışmalara İslam dünyasındaki Hz. Osman zamanında yaşanan olaylar, Cemel Vakası, Sıffin savaşı, Kerbela Olayı, Şii-Sünni çekişmeleri; Hristiyan dünyasındaki engizisyon uygulamaları, Mezhep savaşları, Otuz Yıl Savaşları ve Kuzey İrlanda olayları örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak dinin toplum bütünleşmeyi sağlama işlevi olduğu gibi; toplumsal bütünleşmeyi parçalayıcı, yok edici ve çatışma çıkarıcı bir işlevi de bulunmaktadır. Ancak din, öteki gruplar için çatışma çıkarıcı işlevini icra ederken bile, çatışma içerisinde olan grupları kendi içinde biz düşüncesi etrafında örgütleyerek bütünleştirici işlevini icra etmektedir. J. Wach'ın da hassaten vurguladığı gibi dinin toplum içindeki yapıcı ve bütünleştirici işlevi, ihtilaf

yaratıcı ve parçalayıcı işlevini kat kat aşmakta ve asıl gayesi bu olmamasına rağmen din toplumsal bütünleşmeyi icra etmeye yönelmektedir (Günay, 2014: 347).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN

3.1. Halide Edip Adivar'ın Toplumsal Bütünleşme 'ye ve Dine Bakışı

Toplumlar üzerinde önemli tezahürleri olan dine birçok sosyolog ilgi göstermiştir. Klasik dönemde dine işlevsel yaklaşan ilk sosyolog Durkheim'dır. Ülkemizde Durkheim'ın temsilcisi olan Gökalp, dinin toplum üzerindeki etkilerini ve milli bütünleşme üzerinde dinin etkilerini ilk inceleyen kişidir. Gökalp'in, sosyolojiden yararlanarak ülkemizin içinde bulunduğu buhranlara çözümler üretmeye çalıştığını önceki bölümlerde ifade etmiştik.

Gökalp'ten, birçok konuda etkilenen Halide Edip'in din hakkındaki fikirleri de onunla paralellik gösterir. Gökalp'e göre, Türkler din anlayışında sevgiye ehemmiyet vermişlerdir. Aynı hissiyatları taşıyan Halide Hanım'a göre, bu din anlayışı katı bir şariat kurallarına bağlılıktan ziyade; Türk ulusu içtenlikle Allah'a bağlı olarak, onun "celal" sıfatından çok "cemal" sıfatını ön plana çıkarmışlardır. İnsanları cehennem ateşiyle korkutan vaizler, Allah'tan aşk ve güzellik olarak söz eden tasavvufçular kadar sevgi görüp, kabullenilmezler. Başka bir ifadeyle Halide Hanım, yaratıcının ve dinin bir korku unsuru olarak kullanılarak insanların terbiye edilmeye çalışılmasından ziyade, yaratıcının sevgi yönüne vurgu yapılarak, onun insanlara için bahsettiği güzelliklerden söz etmenin daha etkili olduğunu belirtmiştir. O, bir halk ayini olarak bilinen Mevlide büyük bir sevgi göstererek "Vurun Kahpeye", "Seviye Talip" ve "Sinekli Bakkal" gibi romanlarının en güzel sayfalarında Mevlitten söz etmiştir (Enginün, 2019: 44-45). Yazar, İslam dinine hümanist yanından yaklaşmakta, din insanların korktuğu ve bu sebeple ikiyüzlülükle de olsa yücelttiği bir şey değildir. Halide Edip, İslam dinini şöyle tanımlamıştır: "Din nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin, şefaatin tecellisiydi. Kundakta ümmeti için şefaate talep eden Peygamber'in asi ümmetine melce olan Büyük Muhammed'in dini idi" (Adivar, 2023b: 143) Yazarın dine bakış açısını yansıtan eserlerinden birisi olan Vurun Kahpeye romanıyla ilgili yazarı İslam karşıtı olarak gösteren birtakım yazılar yayımlanmıştır. Hâlbuki Halide Edip Adivar, dine değil, dinin taassubuna, karanlık ve korkutucu olarak gösterilmeye çalışılan yönüne karşıydı.

Yazar, dinden söz ederken teokrasiye dayalı devletin resmi inancı olan Müslümanlığı kastetmemektedir. Âlimlerin anladığı şekilde kaidelere dayalı dini değil, Osmanlının resmi inancının yanında tarikatlarda ortaya çıkan tasavvufu anlatmaya çalışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle o, Mevleviliğin aşka ve müsamahaya dayalı, halka bir çeşit bilgelik kazandıran mistik bir perspektifi anlamaya çalışmaktadır (Moran, 2011: 179). Bu durum onun, yetişmesi üzerinde önemli etkiye sahip olan Mevleviliğe bağlı Haminnesinin tesirinin bir dışı vurumudur.

Halide Edip'in din anlayışının İkinci Meşrutiyet Türkçüleriyle paralellik göstermektedir. Din, milli kültürün, toplumsal ve bireysel yaşamın ehemmiyetli birleştirici bir unsurudur. Hiçbir ulus veya grup din olmadan var olamaz. Diğer taraftan politikayı dine veya dini politikaya alet etmenin olumsuz yönlerinin bilincinde olarak, laikliği gerekli görerek savunmuştur. Ancak “din softaları” kadar “dinsizlik softalarına” da karşı çıkmıştır (Çetinsaya, 2005: 161).

Halide Hanım'a göre din, sosyal yapı iz düşümünün başlıca belirleyenlerinden birisidir. Dine ve manevi değerlere özel bir önem vermiş; ulusların öz kültürlerini ve benliklerini koruyabilme koşuluyla, manevi değerlere, maddi ve mekanik güçler kadar önem vermelerinin gerekli olduğunu savunmuştur. O, dinin yalnızca vicdanlara indirgenerek, ferdi yaşam içerisine hapsedilmesine, sosyal hayattan soyutlanmasına, devlet tarafından dine müdahale edilmesine karşı çıkmaktadır. Batıcıların, Türkiye'nin geri kalmışlığının yegâne nedeni olarak İslam dinini görmeleri ve göstermelerinin karşısında durmuş, İslam'ın Türkler için sonsuzluğu simgelediği ve bu sonsuzluğun güvencesi olarak kabul edilebilecek olan Türk milletinin kudreti de manevi bir güce dayanmaktadır (Yavaş, 2013: 753-754). Halide Edip, daha öncede ifade ettiğimiz gibi Turancılık, İslamcılık ve Muasırlaşmayı uzlaştırmaya çalışmış, Yeni Turan romanında İslamiyet'in medeniyet inşa etmeye ve muasırlaşmaya engel olmadığını belirtmiştir (Adıvar, 2021: 43-44).

İlk başta askeri sahada görülen, Tanzimat'la birlikte devlet idaresi, siyasi ve sosyal hayatta etkisini gösteren batılılaşma hareketi kültürel alana da sirayet ederek derinden etkilemiştir. Yapılan savaşlar, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması, yapılan devrimler politik ve sosyal alanda birçok değişmelere sebep olmuştur. Yaşanan olay ve değişimler başta aydınlarda olmak üzere toplum içerisinde değer çatışmasına yol açmış ve bu değerler içerisinde sosyal bir müessese olan din de bu durumdan etkilenmiştir. Birçok aydın ve sanatçı dinle ilgili görüşler ileri sürmüşlerdir. Halide Hanımda, genel manada Doğu-Batı çatışması içerisinde bulunan Türk toplumunun geniş portesini çizmeye ve özel manada ise birtakım romanlarında daha çok devrimler çerçevesinde din meselesini ele almıştır. Çeşitli eserlerinde ele aldığı din meselesine yaklaşımı Haminnesinin evinde almış olduğu Türk-İslam terbiyesi ve babasının yanında aldığı modern tarzda eğitimin neticesinde ortaya çıkan bir sentez durumundadır. İslam dinini, en önemli değerlerden birisi olarak görmesi, ferdi ve sosyal hayattaki gerekliliğinin farkında olması ama aynı zamanda laikliği savunması ve taassuba karşı çıkması bu sentezi yansıtmaktadır. Balkan ve kurtuluş savaşı zamanlarında gerçek yüzünü tanıdığı batının körü körüne de taklit edilmesine karşı olan yazar, düşünce dünyasında da bir senteze ulaşarak Türklerin kendi kültürlerini koruyarak modernleşmesi gerektiğini savunur. Onun, geleneklerine

bağlı hatta yer yer muhafazakâr olduğu ve sahip çıkılması gereken değerlerin başında dinin geldiğini belirtmiştir. Ancak bu din anlayışı, tüm insanları bağrına basan bir sevgi, hoşgörü, akla ve laikliğe dayanan taraflarıyla “heterodoks” anlayışla yakınlık gösteren özgün bir yorumdur. Halide Hanım’ın, eserlerinde ortaya koyduğu bu din anlayışı bir inanç sisteminin yanı sıra yerli ve milli olmanın ehemmiyetli bir unsuru olarak ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle din, batılılaşma ve değişim karşısında ulusal kimliği oluşturarak ve muhafaza ederek ehemmiyetli bir fonksiyon icra etmektedir (Karabulut, 2017: 176-179).

Onun, eserlerinde din, Türk ulusunun elzem bir değer kaynağı olarak takdim edilmiştir. Eserlerindeki ideal tipler ulusal değerleri bilen, yozlaşma ve taklide karşı tenkidi bir tavır sergileyen, mutlaka dindar veya en azından dini duygulara saygı gösteren şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır (Enginün, 2007: 32).

3.2. Halide Edip’in Eserlerinde Toplumsal Bütünleşme ve Din

Halide Edip, dini içtimai yönüyle ele almıştır. Eserlerinde din toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin yanı sıra milli değerlerde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardandır. Bu bölümde kurmaca hikâye ve romanları üzerinde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve bozan unsurlar analiz edilecektir.

3.2.1. Hikâyelerinde Toplumsal Bütünleşme ve Din

Bu bölümde “İzmir’den Bursa’ya Yunan Mezalimi” (Atay vd., 2022) isimli Pozitif Yayınevi tarafından basılan eserin birinci baskısı esas alınarak, eser içerisindeki Halide Edip’e ait olan “Vurma Fatma”, “Emine’nin Şehadeti” ve “Bayrağımız Altında” isimli hikâyelerin sosyolojik analizi yapılmıştır.

3.2.1.1. Vurma Fatma

Hikâyenin Konusu

Halide Edip Adıvar, Vurma Fatma hikâyesinin sonunu daha en başta vermiş, Fadime bir birey olarak ele alınmaktan ziyade Türk ulusunu temsil etmektedir. Fadime, nasırlı elleri ve patlak tabanlarıyla nice yokluğa ve yoksulluğa katlanarak düşmanla çarpışmış ve düşmanı vatandan kovmuştur. Bu kadar yokluğa katlanmış olan Fadime’yi, gelecekte bağımsızlık içerisinde nice güzellikler beklemektedir. Vurma Fatma hikâyesinde Yanako Dimitriyadis’in, nasıl asker ve çavuş olduğu, yaptığı zulümler ve ölümü anlatılmıştır.

Hikâyenin Özeti

Yanako Dimitriyadis, bir kundura dükkânının üstündeki küçük odada doğmuş, bazen okuldaki hocasından, bazen Papazdan bazen de ihtiyar annesinden “Megalo İdea” dersleri

almıştır. Ancak bu düşüncelerini Yunanlılar İzmir'i işgal edinceye kadar Türk çocuklarını taşlamakla ve meyhanede mastika kadehleri kırarak gerçekleştirdi. Ancak Dimitriyadis, bu idealin taş atmak ve kadeh kırmakla yeterli olmayacağı düşüncesine kapıldı. Bir gün kundura dükkânına çocukluk arkadaşı Papaz Enderiko'nun oğlu Tanaş gelmiş beraber sohbet etmişler ve sohbet meyhaneye taşmıştır. Tanaş, Dimitriyadis'e İzmir'de Türklere yapılan zulümleri ve Fatma ismindeki kadına ait zümrüt yüzüğü göstererek onu, nasıl katlettiğini anlattığında bu Dimitriyadis'i oldukça etkilemiş ve ertesi gün gidip Yunan ordusuna gönüllü asker olarak yazılmıştır.

Türkiye Rumlarından olduğu için Türkçe bilen Dimitriyadis'e, Türk köylerini yağmalama görevi verildi. Türk köylerini yakıp yıkıyor taş taş üstünde kalmıyor, köyü yakıp ahaliye gelip evlerinizi söndürünüz diye söylüyor ve evlerini söndürmek için gelen köylüleri ateşe atıyordu. Onun yapmış olduğu zulüm tüm Yunan askerleri arasında model alınarak meşhur hale geldi. Kısa sürede zengin olan Dimitriyadis, yaptığı eziyetlerden ötürü kısa sürede çavuş oldu. Onun geçtiği köylerde çocuk, yetişkin, yaşlı, kadın ve erkek fark etmeksizin bir canlı olmak bile fenaydı. Yaptığı eziyetlerden birçok kız çocuğu aklını yitirmiştir. Dimitriyadis'in, en büyük zevki eski Roma hükümdarları gibi insanları acı içerisinde görmektir, Küçük Asya'da (Anadolu'da) köyler azaldıkça şiddetini uygulayacağı alanlar azaldığı için sıkıntı çekiyordu. Ancak onun heyecanını diri tutan ve orduya katılmasını sağlayan Tanaş'ın anlattığı elinde zümrüt yüzüğü bulunan o kadını, bulma hayali onu, bu işe daha da sevk ediyordu. Eziyet ettiği köylerde ismi Fatma olan birçok kadın bulmuştu ama daha zümrüt yüzüklü Fatma'yı bulamamıştı. Bir akşam zengin iki köye baskın için plan kurmuş, yolda çetelerin pusuya yatmış olabileceğini düşünerek Aleko'nun emrindeki efzun taburuyla gitse güvenli olurdu, ancak Aleko ve askerlerinden kendisine bir ganimet kalmayacağını düşündü. Dimitriyadis, Kuzaç köyünün yakınına geldiğinde sürülerin çingirak sesine doğru üç askerle birlikte yürüdüğünde elinde zümrüt yüzük bulunan Fadime'yle karşılaştı. Dimitriyadis, Fadime'ye saldıran üç askerini durdurduktan sonra onunla sohbet etti ve Fadime'nin kızına şeker verdiğinde, çocuğun şekeri almamasına kızdı. Çocuk gürültüsüne köylüler toplandığında Fadime ellerinden kaçtı, Fadime'yi köylülere sorduğunda net bir yanıt alamadı. Dimitriyadis'in askerleri köylülere işkence etmeye başladığında akşamüzeri Aleko'nun taburu yetişerek yarım alan işi tamamlamış ve köyü yakmışlardır. Dimitriyadis, Kuzaç köyünden yağmaladığı on beş arabaya yüklediği mallarla giderken şiddetini elinden alan Aleko'ya kızgın bir şekilde küfretmiştir. Kuzaç köyüyle, Keçek köyü arasındaki dereye sekiz Yunan askerinin ortasında Fadime'ye tekrar rastlamış, önünde kızının cansız bedeni ve dere kenarında bir rençper cesedi vardı. O gece Dimitriyadis, dereye hâkim olmuş, Fadime'nin parmağını kesip yüzüğünü almış

ve onu şehit etmiştir. Fadime'nin, “domuzun kundağı köpekler... Dini gâvur oğlu gâvur herifler” (Adıvar, 2022a: 33) haykırışı Dimitriyadis'in peşini bırakmamıştır. Bundan on bir ay sonra bir gece iki Yunan askeri kemik dilenmek için Dumlupınar'a geldiklerinde kadından ziyade intikam fırtınasına benzeyen kadın topluluğun elinde parçalandılar. Siyah tırnaklı esmer kadın elleri Dimitriyadis'in ölüsünü didiliyor, hayatı sönerken gözünün önüne ateş yanan derede kapanmayan iki yeşil göz geldi. Bir ses siyah perde inen dünyaya haykırdı: “Vurma Fatma, Vurma Fatma!”

3.2.1.1.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri

Fadime

Hikâyedeki Fadime karakteri bir kişiyi temsil etmekten ziyade Türk kadınlarını ve Türk ulusunu temsil etmektedir. Nasırlı ellere ve patlak tabanlara sahip Fadime çok yoksulluk ve acı çekmiş, tüm zorluklara göğüs gererek milli mücadelenin yükünü taşımış, kurtuluş ordusunu doyurmuştur. Birçok fedakârlık yapmış olan Fadime'nin yurdu, namusu, kurtuluşu ve istikbali için kanlar akmış ve şehitler onu hür ve mutlu görmenin hayaliyle gözlerini yummuşlardır. Fadime'yi namusun, mutluluğun ve istiklalin bir âlemi olarak görenler vatanlarına sahip çıkarak, zalimlere karşı mücadele etmeye hazır beklemektedirler (Adıvar, 2022a: 27). Fadime karakteri bir simge isim olarak sosyal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Gelecekteki Fadime'yi mutlu ve mesut nice günler beklemektedir.

Yanako Dimitriyadis

Türkiye Rumlarından olan Dimitriyadis, ailesinden, okuldan ve Papazdan aldığı eğitimle “Megalo İdea” düşüncesiyle yetişmiştir. Kunduracılık yaparken bir gün dükkânına kundura sipariş etmek için gelen çocukluk arkadaşı Papaz'ın oğlu Tanaş'ın anlattığı hikâyeden etkilenerek Yunan ordusuna katılmıştır. Türk köylerini yakıp yıkmış ve insanlara akıl almaz işkenceler yapmıştır. Yaptığı eziyetlerle kısa sürede zengin olmuş ve kısa zaman içerisinde Yunan ordusunda çavuşluğa kadar yükselmiştir. Yaktığı evleri söndürmeleri için çağırdığı Türk köylülerini yanan ateşe atmayı icat etmişti. Bu şiddet eylemi tüm Yunan ordusu arasında moda olmuş ve onları bu şiddet eylemi etrafında bütünleştirmiştir. Zümrüt yüzüklü Fadime'ye yaptıklarından on bir ay sonra aç ve sefil bir haldeyken yemek bulma umuduyla gittiği Dumlupınar'da kadınların elinde parçalanarak ölmüştür.

Çavuş Tanaş

Papaz Enderiko'nun oğlu olan Tanaş Yunan ordusunda görevli olan bir çavuştur. Aynı mahallede yetiştiği Dimitriyadis'in, kundura dükkânına ayakkabı siparişi için gitmiş ve akşam meyhanede ona Türklerin kanlarını nasıl akıttıklarını ve kahramanlık hikâyelerini anlatmıştır.

Ancak Dimitriyadis'in, en çok ilgisini çeken Fatma'nın parmağını keserek aldığı zümrüt yüzüğü anlatışı olmuştur. Tanaş anlattığı bu şiddet olaylarıyla Dimitriyadis'in Yunan ordusuna katılımını ve bütünleşmesini sağlamıştır.

Teğmen Aleko

Yunan ordusuna bağlı Efzun taburu komutanı olan Aleko, açgözlü ve şeytan gibi uyanık bir kişiydi. Aleko'nun, taburu Kuzaç köyünü ateşe vermiş, eğlencesi elinden alınan Yanako Dimitriyadis ise bu durum karşısında köyden ayrıldıktan sonra araba üstünde giderken Aleko'ya küfretmiştir. Dimitriyadis'in şiddetini elinden olan Aleko, romanda bütünleşmeye gölge düşüren bir tip olarak sunulmuştur.

3.2.1.1.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak İstiklal

Bir fert, içtimai grup veya toplumun iktisadi, siyasi, kültürel vb. yönlerden başka fert, grup veya toplumların güdümü ve yönetimi altına girmeyi reddetme haline istiklal denir (Yüksel, 2008: 3-1). Halide Edip Adıvar'ın, hikâyenin sonunu ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan istiklali en başta vermesi dikkat çekicidir. Yazarın, kahramanın soğuktan mustarip oluşundan, kirli ve eski bir yemenisinden, çıplak ve çamur olmuş ayağından bahsetmesi Anadolu insanının çektiği zorluk ve acıları ortaya koymaktadır. Gözleri delecek ve insanı altüst edecek gazap ateşli göz ve dudak vurgusu Türk ulusunun intikamını yansıtmaktadır. Fadime'nin şahsiyetinde Türk ulusunun intikamını aldırılmış ve onun nezdinde Türk ulusunun acılarını, hüznüleri ve dibine kadar hak ettikleri istiklali, umutları ve yarınları ifade etmiştir. Fadime'nin, nasırlı el ve patlak tabanlarıyla param parça olmuş garip kalbiyle oynayanların cezalarını çektiğini belirtmektedir. Yine Fadime'nin, savaşın yükünü taşıdığını, imkânsızlıklar içinde Türk ordusunu beslediğini, sevgiye, kurtuluşa ve istikbale hasret kaldığını ve çok açılar çektiğini belirtmektedir (Adıvar, 2022a: 26). Türk halkı Fadime'nin şahsiyetinde, kurtuluş ve gelecek için her şeyini feda ederek istiklal ülküsü etrafında bütünleşmişlerdir. İstiklal, yazarın eserlerinde sosyal bütünleşmeyi sağlayan en önemli unsurlardan birisidir.

Türk ulusunun, tarih boyunca uğruna mücadele ettiği ve icap ettiği vakit hiç çekinmeden canını seve seve feda ettiği ebedi ve mukaddes değerler bulunmaktadır. Bu değerler arasında hürriyet ve istiklal ulusumuzun en mukaddes değerlerindendir. Türkler, tarih sahnesinin hiçbir aşamasında devamlı olarak esir kalmamışlardır. Düşmanın yaptığı her türlü eziyete göğüs germiş, her çeşit çileye katlanmış, varıyla yoğunla savaşıp ancak asla esir kalmamışlardır. Şehit düşmeyi, ölmeyi esir düşmeye tercih etmişler ve bu duruma tarih şahitlik etmiştir (Tay ve Nalçacı, 2020: 263-264). Atatürk, "Ya İstiklal Ya Ölüm" parolasının hâkim olduğu Kurtuluş

savaşını Nutuk'ta “Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölümsüz abidesidir.” şeklinde tasvir etmiştir (2015: 39-514).

Fadime'nin yani Türk ulusunun vatanı, namusu, kurtuluşu ve istikbali için kanlarını aktığını, kanlarını feda eden şehitlerin, vatan toprağı üzerinde ulusun, hür olarak dolaşmasını ve mutlu olmasını temenni ederek gözlerini yumduğunu belirtmiştir. Gelecekteki Fadime'nin ayakları sıcak, elleri yumuşak ve genç göğsü dolu olacaktır, çiçekli şalvarlar, altın süslü başı, mesut ve gururlu yüzüyle genç Türkiye'nin en güzel nişanı olacaktır (Adıvar, 2022a: 26-27). Yazar, hikâyenin başında Türk ulusunun çektiğı çilelere, istiklal uğruna yaptığı fedakârlıklara ve bu fedakârlıklar neticesinde hür, mutlu, gururlu, umutlu ve rahat yarınları sonuna kadar hak ettiğine değinmiştir. Türk ulusunun istiklali etrafında bütünleşmesi kurtuluşu getiren en önemli paroladır.

Bütünleştirici ve Ayırıştırıcı Bir Unsur Olarak Şiddet

Şiddet, insanlık tarihinden beri var olagelmış bir olgudur. Şiddet sözcüğü genel manada aşırı his halini, bir olgunun yoğunluğunu, katılığını, kaba ve katı davranışı betimlemektedir. Hususi olarak ise mütecaviz davranışları, kaba kuvveti, beden kuvvetinin kötüye sarf edilmesini, yakma, yıkma ve yok etme eylemlerini, taş, sopa ve silahla gerçekleştirilen saldırıları, ferde ve topluma zarar veren fiilleri ifade etmektedir (Köknel, 1996: 20). Şiddet olayları, insanları pıstırmak ve korkutmak için var edilen olay veya teşebbüsler olarak tarif edilmektedir (Ünsal, 1996: 29).

Vurma Fatma hikâyesindeki başkahramanlardan birisi olan Yanako Dimitriyadis gençken papazdan, mektep öğretmeninden ve annesinden “Megalo İdea” fikri eğitimini almıştır. Dimitriyadis, küçük yaşlardan itibaren Yunanistan'a ait olduğunu iddia ettikleri toprakları ele geçirme ve Bizans İmparatorluğunu diriltme idealiyle yetişmişti. Dimitriyadis'in şiddet olgusuna başvurma sebeplerden birisi olarak da papazdan almış olduğu dini eğitimi görülebilir (Adıvar, 2022a: 27).

“Dinsel şiddet” ifadesine daha çok şiddeti dinselikleştirme arzusu olduğu zaman başvurulmaktadır. Yani “dinsel şiddet” yapılan şiddetin sebebi olarak dinin algılandığı veya genellikle algılanma arzusunun olduğu her çeşit şiddeti ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, dini metin veya bu metinlerin yorumları haricinde, temelinde bireyin dini bağlılığının ve içtenliğinin yer almadığı durumlarda söz konusudur. Bu aşamada din ve dini hisler yalnızca erişilmek istenen dünyalık menfaatler için kullanılmaktadır. Bu halde icra edilen yalnızca insanların emperyalist amaçlarının dinsel ifadelerle bezenmesi yani mukaddes görünüme büründürülmesidir (Çelik, 2017: 23).

Dimitriyadis, aşılana fikirler çerçevesinde Yunanlıların İzmir'e girişine kadar çocukken, Türk çocuklarını taşıyarak ve gençken meyhanede mastika kadehleri kırarak şiddetini yansıttı (Adıvar, 2022a: 27). Erken zamanlarda görülen mütecaviz davranışlar ve kötü muameleler fert üzerinde tesir ederek ilerleyen zamanlarda mütecavizliğe meyilli duruma getirdiği düşünülmektedir (Yörük, 2010: 12). Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden sonra Dimitriyadis, "Megalo İdea" düşüncesinin pencerelere taş atarak ve kadeh kırmakla gerçekleşmeyeceği düşüncesine kapıldı. Dimitriyadis'in, kundura dükkânına gelen Yunan ordusunda görev yapan papazın oğlu çavuş Tanaş'ın dükkânda ve meyhanede anlattıkları çok ilgisini cezbetti. Tanaş, ona Yunan ordusunun karşısında kimsenin duramadığını, arkalarında müttefik orduların onları koruduğunu, İzmir iskelesini nasıl Türk kanlarıyla boyadıklarını, kadın erkek, çoluk çocuğun "zito" şeklinde bağırarak süngüleri altında nasıl dolaştıklarını ve daha birçok kahramanlık hikâyelerini anlattı. Tanaş, cebinden altınlar, gerdanlıklardan koparılmış pırlantalar ve en sonunda üstünde kurumuş kanlar olan zümrüt taşlı yüzüğü gösterdi. Bu yüzük Fatma'ya ait parmağıyla birlikte keserek aldım, ondan hatıra sonra onu öldürdüm. Anlatılardan çok etkilenen Dimitriyadis, o akşam uyuyamadı, ardından bir hafta sonra gönüllü asker olarak Yunan ordusuna katıldı (Adıvar, 2022a: 27-28). "Megalo İdea" etkisini yadsımamakla birlikte Dimitriyadis'i, şiddet olgusu cezbetmiş ve bu olgu onda kolektif şuur haline gelerek onu Yunan ordusuyla bütünleştirmiştir. Grubun gruba, devletin gruplara gerçekleştirdiği örgütlü şiddet olan kolektif şiddet, genellikle sistemli ve planlı olarak yürütüldüğünden dolayı kitleler üzerinde daha büyük yıkımlara yol açmaktadır. En tehlikeli şiddet şekli olarak görülen kolektif şiddet cazip özellikleriyle dikkat çekici olmaktadır (Nair, 2015: 85).

Türkiye Rumlarından olan ve Türkçe konuşmayı bilen Dimitriyadis'e Türk köylerini yakma ve yıkma görevi verildi. Bu görevi layıkıyla yerine getirdiği için kısa zamanda çavuş rütbesine yükseldi. Onun geçtiği köylerde taş taş üstüne kalmıyor, köye şimşek hızıyla girerek yağmalıyor, güzel kızları İzmir'e gönderiyor, yaşlı bayanları öldürüyor ve evleri ateşe vererek evlerinizi söndürün diye onları çağırıp ateşe atmayı keşfederek bunun Yunan ordusu arasında moda haline getirdi. Dimitriyadis'in, saldırdığı köylerde kadın, erkek, genç, yaşlı olmak fark etmeksizin felaket bir şeydi ancak kız çocuğu olmak en fenasıydı. Aklını yitiren, sakat kalan ve talihi lütfkâr davranarak şehit edilen kız çocukları bulunmaktaydı. Herkesin bir zevki vardır, Dimitriyadis'in, zevki ise eski Roma İmparatorları gibi insanları işkence çekerken görmek ve bu şiddeti en acı şekle büründürmek için işkenceler icat ediyordu (Adıvar, 2022a: 28-29). Dimitriyadis'in icat ettiği şiddet şeklinin Yunan ordusu arasında kabul görmesi de şiddetin bireysellikten çıkarak kollektif bir hale büründüğüne işaret etmektedir. Dimitriyadis, Türk halkı

üzerinde fiziksel, sözel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinin hepsini en ağır şekilde uygulamıştır.

Şiddet, fertlerin beden ve ruhen tahribata uğramasına, yaralanmasına ve engelli kalmasına yol açan ferdî ve toplu hareketlerdir (Aktaş, 2013: 13). Bireylerin canını yakmak, yaralama, öldürme ve malı tahrip etmek kastıyla güç kullanmak; kanuna muhalif güç kullanmak; gayrikanuni hedefe varmak için şiddet uygulamak veya uygulamakla tehdit etmek; genelde onaylanan yasa ve ahlaki ilkelere muhalif şekilde fiziki yok etme ve lüzumsuz yere kırma eylemleri; içtimai münasebetlerde onaylanan bilirlilik sınırlarını aşan cibrî fiiller, şiddet tanımlaması içerisinde yer alan bazı müşterek unsurlardır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010: 24).

Şiddet müptelalığına tutulan Dimitriyadis, Küçük Asya’da köyler azaldıkça sıkıntıya içerisinde oluyor. Ancak onu, bu işe sevk eden ve heyecanını diri tutan önemli anlatılardan birisi olan parmağında zümrüt yüzük taşıyan Fatma isimli bir Türk kadınına daha bulamamıştı. Ancak bir akşam iki zengin köye baskın düzenlemeyi planladı ancak bazı tehlikeleri gidermek için tabur komutanı Aleko ile gitmek mantıklı olabilirdi. Ancak Dimitriyadis’in, Aleko ve askerlerinden kendisine bir mal düşmeyeceğini düşünmesi, menfaatperestliğin bütünleşmeyi zedelediğine işaret etmektedir. Kuzaç köyündeki mısır tarlasında Fadime isimli bir Türk kadını bulan Dimitriyadis, ondan çok etkilendi. Kargaşadan yararlanarak kaçan kadını köydeki herkese sordu. Kuzaç köyündeki ahaliye işkence ediliyor ve Yunan askerleri küfrediyordu. Akşama doğru Aleko’nun taburu geldi ve köyü ateşe verdiler. Kaçış, Çılgınlık, ateş, kan ve ortaya çıkan ihtirasın en son azgın sahneleri yerine getirilmişti. Kuzaç köyünden, Keçek köyüne on beş arabaya yüklenirken Dimitriyadis, Aleko’nun taburu eğlencesini elinden aldığı için küfrediyordu (Adıvar, 2022a: 29-32). Şiddet olgusu, Yunan ordusu arasında bütünleşme işlevi gördüğü gibi ayrıştırıcı bir unsur görevini de icra etmiştir.

Bir dere kenarında Sekiz Yunan askerinin ortasında Dimitriyadis, Fadime’yi tekrar gördü, önünde bir kız ve parçalanmış bir rençper cesedi duruyordu. O gece Dimitriyadis, dere ve eğlenceye hâkim durumdaydı. Derenin üstünden gelen sestən kaçarken Dimitriyadis’in hayalinde büyük bir ateş, derin ve siyah bir dere, çıplak gözlerini kapamayan bir kadın cesedi, göğsüne saplanan bir kasatura, başında donmuş kanlar, yuvalarından fırlayacak gibi donuk donuk yapan yeşil gözler, gözünün önüne geliyordu. Kulağını Fadime’nin şu sesi tırmalıyordu: “Domuzun kunnadığı köpekler... Dini gâvur oğlu gâvur herifler!” Kulaklarını tıkadığında gözleri, gözlerini kapadığında moraran dudakları haykırıyordu. Elindeki iki diş izi zaman zaman sızlıyor. Cebine koyduğu zümrüt yüzüklü kesik parmak Dimitriyadis’in, etlerini yoluyordu. Karşılaştığı her varlık yeşil gözlü ve o sesi haykırıyordu (Adıvar, 2022a: 33-34).

Şiddet sözcüğündeki ihtiva nispi ve nazaridir. Şöyle ki kesin anlamda öldürme eylemi şüphesiz şiddetle özdeşleştirilebilir; fakat bu eylem bazı sınırlamayla şiddet kapsamı dışında tutulabilir. Örneğin, durduk yerde can almak tam anlamıyla şiddettir; ancak saldırıyla karşı karşıya kalındığında teselli ve meşru müdafaa halinde vuku bulan öldürme eyleminin şiddet olduğunu söylemek çok kolay olmasa gerektir. Bu şekilde bakıldığında küçük bir çocuğa fiske vurmak ya da bir canlıya işkence etmek şiddet iken, söz gelişi Çanakkale ve Milli Mücadelede yüzbinlerce can alıp, can verilmesi şiddet kapsamında değerlendirilmemesi gerekir (Öztürk, 2016: 8-9).

On bir ay sonra bir gece açlık çeken iki Yunan askeri Dumlupınar’a yiyecek için dizleri titreye titreye indikten otuz dakika sonra, ateşin alevleri önünde kadından daha çok intikam fırtınasına benzeyen topluluk tarafından parçalandılar. Küçük kız, siyah kıvrıkcıklarını esmer elleriyle didikliyor, dişleriyle yaralarını koparıyordu ve şöyle diyordu: “Domuzun Kunnadığı gavur oğlu gavur! Kollar, taşlar, kaslar kara tırnaklı esmer kadın elleri Dimitriyadis’in ölüsünü didikliyor, o ise hayatı sönmek üzereyken ateş yanan derede kapanmayan iki yeşil göz kafasında canlandı. “Bir ses üstüne siyah perde inen cihana bağırdı: Vurma Fatma, Vurma Fatma!”(Adıvar, 2022a: 34) Halide Hanım, Türk milletine ağır işkenceler eden, dayanılmaz acılar çektiren Dimitriyadis’i, siyah tırnaklı, nasırlı ve esmer ellere sahip, cefa çeken Yüce Türk kadınları nezdinde Yüce Türk ulusunun intikamını aldırıştır. Vurma Fatma hikâyesi bireysellikten ziyade içtimai nitelikleri içerisinde barındıran kurmaca bir eserdir.

3.2.1.2. Emine’nin Şehadeti

Hikâyenin Konusu

Bu hikâye Yunanlıların yakıp yıktığı Kasaba’nın kenar mahallesine de ateş geldiğinde hem canını hem namusunu hem de eşini yanık bir odunla savunan ve kırk sekiz saat sonra harabelerin arasında yaralı bulunup tedavi edilmeye çalışılırken şehit olan Emine’nin hikâyesidir.

Hikâyenin Özeti

Mübarek kanların izleri takip edilerek ulaşılan Yunanlıların yakıp yıktığı kasanın eski şen ve bakımlı halinden eser yoktu. Kasaba İstasyonunda Yunanlıların sürükleyip götürdüğü sevgililerin hikâyelerini siyahlı, örtülü ve hasret yüzlü kadınlardan ve ayağı çıplak çocuklardan dinledikten yegâne sağlam yer olarak seçilen hükümet konağının camından harabeye dönmüş kasabalıların hayatlarını yeniden kurmak için kaynaştıkları görünüyordu. Kaymakam Bey, Emine’yi kırk sekiz saat sonra harabeler arasında bulduklarını, doktor olmadığı için kangren olmuş omuz ve dizinin yarasını kendisinin sardığını ve kocasıyla birlikte onu yaşatmak için çok

mücadele verdiklerini, genç yaşında öleceğini bildiği halde acı içerisinde akıttığı gözyaşları arasında vatanın kurtuluşu için sevindiğini anlattı.

Siyah kaşları arasında içinden ağlayan yeşil gözleri olan ve nasırlı elleriyle omuz ve göğsündeki yarayı gösteren Emine'nin eşi, olayı anlatmaya başladı. İki defa göç ettik düşmandan kurtulduk sanmıştık yine geldiler, Emine sizin gelip bizi kurtaracağınızı biliyordu. Kasaba Yunanlılar tarafından yakılmaya başlandığında kenar mahalleye ateşin gelmeyeceğini düşünmüştük ancak ateş bize de geldiğinde evde nineyle birlikte, Emine ve Emine'nin yaşlı teyzesi vardı. Kadınları alıp bahçe kapısından ovaya doğru kaçırmaya çalışırken yanan evlerin arasından kadın çığlıkları geliyordu. Ovada çırılçıplak soyulmuş Müslüman bir kız cesedi gördüğümde Emine için daha çok korkmaya başlamıştım. Emine hep koluma boynuma sarılıyordu. Yunanlıların seslerini duydukça Emine'ye sen gençsin ovaya kaç, bana saldırınsınlar dedikçe o bana daha çok sarılıyor ve ben seninle birlikte ölürüm diyordu. Sonunda tarlada başımıza toplandılar. Beni darp ederlerken Emine'ye kaçması için bağırdım, bu esnada iki kadını tüfekle vurdular. Emine, yanık bir odunla sağa, sola ve arkamdakilere saldırıyor ve bir Yunan askerini yere seriyordu. Sürekli açılan ateşle beni vurdular gözlerim kapanırken onu ayakta odunla gördüm, Yunanlıları yanına yaklaştırmıyordu. Daha sonra onu da vurdular, sonrasını hatırlamıyorum. Kırk sekiz saat sonra Emine'yi yaralı bulduk yaşatmak için çok uğraştık, beni ve namusunu kurtardı, ben kaldım o şehit oldu dedi. Ardın ayağa kalkıp yalnızca kaymakamı selamladıktan sonra yeryüzünde karısının gözleriyle birlikte kendisini de kapayan bir adam olarak gölge gibi çıkıp gitti.

3.2.1.2.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri

Emine

Genç ve güzel bir Türk kadını olan Emine, Türk ordusunun kendilerini gelip kurtaracağından emindi. Yunanlılar saldırdığında onları yanmış bir odunla hem yurdundan hem kendisinden hem de eşinden uzaklaştırmaya çalışan ve kaçıp gitmektense eşiyle birlikte ölmeyi göze alan, ölürken vatanın kurtuluşu için sevinen cesur ve yiğit Türk kadınlarından birisidir. Emine bu nitelikleri itibarıyla bütünleşmiş bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emine'nin Eşi

Türk kadınlarını korumak için mücadele ederken göğsünden ve omzundan yaralanan, eşini acı bir şekilde kaybetmesine rağmen, devletine ve milletine kırgınlık hissetmeyen sosyal bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaymakam Bey

Halkın zor ve sıkıntılı zamanlarında yanında olan, onların acılarını paylaşan, sahaya inerek onların yaralarını saran, halkla kaynaşmış sosyal bütünleşmeye sahip bir devlet yöneticisidir.

3.2.1.2.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Şehadet

“Bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” gibi sözlük manaları bulunan şehadet masterından türemiş olan şehid kavramı, dini bir terim olarak din, iman, vatan, namus gibi kutsal değerler uğrunda ve Allah yolunda savaşırken öldürülen mümini ifade etmektedir (Atar, 2010: 428).

Yazar, mübarek kanın izleri üzerinde girdiği kasaba da, yersiz yurtsuz ahalinin evleriyle, çarşı pazarla, taş yığınları içerisinde bir şehir cesedi üzerinde hayatlarını yeniden kurmak için kaynaştıklarını, başlarının sargılı ve kollarının askılı ve koltuk değnekli olduklarını görmüştür. Kaymakam ciddi ve asker yüzü, üzüntüyle mücadele içerisinde titrer bir sesle Emine’den söz etti: İki gün sonra yıkıntılar arasında bulduk, hekim olmadığından kangren olmaya başlayan omuz ve diz yarasını ben sardım. Eşiyle birlikte yaşatmak için çok mücadele verdik. Emine’nin genç yaşta öleceğinin farkına varması, çektiği ıstırapla gözyaşı akmasına rağmen, vatan kurtulacağı için sevinmesi kaymakamı derinden etkilemiştir. Emine’nin eşi ifade vermek için geldiğinde gözleri yaşlı, elleri nasırlı bir şekilde omzunda ve göğsündeki yaraları göstermiştir. Mahzun bir şekilde olayı anlatmaya başladığında kalbi eriyor ve gözleri başka âlemlere dalıp gidiyordu: Emine bir gün sizlerin bizi kurtaracağını biliyordu. Türk ordusunun geleceği gün Yunanlılar kasabayı yaktılar ve bu yangın bizim mahallede sıçradı. Evimizde nine, Emine’nin yaşlı teyzesi ve Emine olmak üzere üç kadın vardı. Yunanlılar baskın verdiğinde kadınları alıp ovaya kaçtık, bu esnada kasabadan çığlıklar duyuluyordu, ovada çıplak bir Müslüman kız cenazesi gördük. Emine’den kaçıp kurtulmasını istediğimde, o bana sarılıyor ve ben senle birlikte ölürüm demişti. Yunan askerleri bana saldırırlarken Emine’ye tekrar kaçmasını söyledim. Silah sesi duyuldu ve iki kadın yere serildi. Emine elinde yanık odunla sağ, sol ve arkamdakilere saldırıyor ve bir Yunan askerinin kafasına odun vurarak yere serdi. Gözlerim açıkken onu ayakta görmüştüm, Yunanlıları yanına yaklaştırmıyordu, Yunan askerleri onu da iki kuşunla vurdular ve sonrasını hatırlamıyorum. İki gün sonra cenazesini ararken sağ bulduk çok uğraştık, Emine beni namusunu korudu ancak ben kaldım, o vefat etti (Adıvar, 2022b: 35-37).

Merkezinde din unsurunun ve kutsal değerlerin yer aldığı şehadet kavramı Emine'nin Şehadeti hikâyesinde insanları bütünleştirerek, seve seve vatan için canlarını feda etmelerini sağlamaktadır. Toplumdaki bireyler yakınlarını kaybetmelerinin hüznü içerisinde olmalarına rağmen vakarlı bir duruş sergilemektedirler. Şehit olanların hüznünü ve acısını paylaşmak toplumdaki bireyleri birbirine yaklaştırdığı gibi halk ile devlet idarecilerinin de bütünleşmelerini sağlamaktadır. Hikâyede kaymakam, Emine'nin eşiyle birlikte Emine'yi kurtarmak için çok çaba göstermiş, üzüntüsünü paylaşmış ve ona destek olmuştur. Kaymakam halkla kaynaşmış ve bütünleşmiştir.

Şehit cenazeleri de milli şuurı sağlamlaştırdığı gibi gözdağı, tesanüt ve cesaret buluşması olan merasimlerde slogan, dini aksanlar gibi vb. bazı yeni unsurlarda dikkat çekmektedir. Üst düzey devlet yöneticilerinin katılımıyla devlet- ulus kaynaşması ve bütünleşmesi olarak biçimlenmiş olan merasimler bir taraftan da öngörölmüş ve planlanmış mukavemet atmosferi oluşturmaktadır (Akyol, 2009: 113).

3.2.1.3. Bayrağımızın Altında

Hikâyenin Konusu

Bu hikâye Salihli de bayrağını çok seven, yokluklara rağmen umudunu asla kaybetmeyen, hayatta tek bir arzusu olan, o arzusu da öldüğü zaman cenazesinin düşman bayrağı altında kalmaması olan Hatice Nine'nin hikâyesidir.

Hikâyenin Özeti

Salihli de sağlam kalmış beş on evlerin birisinde olan yazar, olan manzarayı betimlemiştir. Halk, kâbusun geçtiğine bir türlü inanamıyor ve uyuyamıyordu. Zafer yolunda unutulmayacak yüzlerden birisi olan Hatice Nine'nin yüzüdür. Salihli'deki kadınların kimisi sevdiği birisini, kimisi vatani, kimisi de karnını doyurabilme güvenini kaybettikleri için yüzlerinde bir karamsarlık vardı. Ancak en fakiri, en yaşlısı ve halsizi olmasına rağmen onun yüzünde karamsarlık yoktu. Beş kere evi yanıp göç etmiş her defasında yabancı bayrağından kaçarak Türk bayrağının gölgesine sığınmıştır. Bayrağını çok mu seviyordun diye sorulduğunda gözyaşları sel olmuş, sevmek ne demek elli yıldır ben bayrağımı kovalıyorum. Bayrağımız nereden çıktıysa bende oradan çıktım. Her gün Yunan zulmünden kaçıp size gelmek istiyordum ama onlar bırakmıyorlardı. Baktım sizler gecikiyorsunuz, bir bineğimde olmadığı için ben de sürüne sürüne bayrağıma kaçtım. Yolda ölseydim oğlum cenazemi alıp bayrağımızın olduğu yere defnedecekti. Sonunda bizim askerler Salihli'ye geldiler fakat sayıları azmış daha çok gelmek için çıktılar, bende peşlerinden dilim dışarı çıka çıka, tabanlarım patlaya patlaya gittim ve onları buldum. Bayrağımız artık Salihli'ye büyük bir orduyla girdi

artık çıkmaz. Hatice Nine için hayatta ne yangın, ne facia, ne zarar ve ziyan ne de işkencenin onca manası vardı. Onun için hayatta tek önemli şey öldüğü zaman cenazenin düşman bayrağı altında kalmamasıydı. Hatice Nine şöyle diyordu: Allah emanetini istediği dakika alsın, toprağım bizim bayrağın altında olacak!

3.2.1.3.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Hikâyedeki Kişilik Tipleri

Hatice Nine

Elli yıl göçmen hayatı yaşamasına, beş defa evi yanmasına ve yoksulluk çekmesine rağmen asla isyan etmeyen, umudunu asla kaybetmeyen, bayrağını her şeyden çok seven fedakâr Türk kadınlarından biri olan Hatice Nine bayrağıyla ve Türk ulusuyla bütünleşmiş bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1.3.2. Hikâyede Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Bayrak

Bayrak, bir ulusun mevcudiyetini, bir devletin egemenliğini temsil eden askeri veya mütenasip bir kurumun renklerini, belirtilerini taşıyan bir gönderin veya bir mızrak ucunda dalgalanacak biçimde asılan simge, emare, şey, râyet, sancak ve alem olarak tarif edilmektedir (Soysal, 2010: 211-212). Türkçe bayrak olarak telaffuz ettiğimiz kelimenin kökü Dîvânu Lugâti't- Türk'te belirtildiği üzere “batrak” kelimesinden gelmektedir. Batrak, yalın kılıç savaşı, savaşçılara ait ve ipekten yapılmış alem olarak tanımlanmaktadır. Oğuzlar arasında da bu şekilde söylenmektedir. Eski Uygur metinlerinde ise “badruk” şeklinde yazılmıştır (Arseven, 1983: 196).

Dini, milli, tarihi ve kültürel değerleri üzerinde taşıyan, ulusun birliğinin sembolü olan bayrak, ulusların hürriyetini, esarete boyun eğmemesini, varlığını, namusunu, onurunu ve şerefini temsil etmektedir. Aynı zamanda bayrak, uğruna feda edilenleri ve onun uğruna feda edilecek her şeyi, bir ulusun hüznlerini, geçmişini, umutlu ve mutlu yarınlarını da temsil etmektedir. Bayrağın toplayıcı ve birleştirici bir niteliği de bulunmakta ve ulusları bir bayrağın altında toplayarak sosyal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır.

Halide Edip, Yunanlıların yakıp yıktığı Salihli’de geçen bu hikâyesinde ayakta kalmış olan evlerin birisinde Hatice nineyle karşılaşmıştır. Halk kâbusun geçtiğine inanmıyor, huzur, güven ve açlık endişesi yüzlerinden okunuyordu. Ama bu olumsuz duyguların hiçbirisi Hatice Nine’de yoktu. Evi Yunanlılar tarafından yakılıp yakılmadığı sorulduğunda, beş kez göç ettiğini, düşman bandırasından, Türk bayrağına kaçtığını, önceki kurtuluş gün ümidini kaybedince tekrar size, bizim bayrağına kaçtım demiştir (Adivar, 2022c: 38). Emine Nine, esaretten, boyunduruktan kaçarak hürriyete ve Türk vatanına kavuşmuştur. Bayrağımıza ve size

kaçtığımdan kasıt, parçalayıcı ve yok edici etkiye sahip olan düşman bayrağından kaçarak; birleştirici ve bütünleştirici bir unsur olan mübarek Türk bayrağı olgusu çerçevesinde Türk ulusuyla bütünleşmiştir. Bayrak, yazarın eserlerinde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan en önemli unsurlardan birisi olarak betimlenmiştir.

Bayrağını çok mu seviyorsun diye sorulduğunda aniden gözyaşları sel olmuş ve nine avuçlarında muhayyel aziz bir şeyi öpmüş, sevmek kelimesi yetersiz kalır, elli yıldır bayrağımı kovalıyorum, bayrağımız nereden çıktıysa ben de oradan çıktım demiştir. Her gün kaçarak size gelmeyi istiyor, vefat edersen kabrimin düşman bayrağı altında kalacağı düşüncesi beni divane ediyordu. İmkânsızlara rağmen sürüne sürüne Türk bayrağına gelmeye çalıştığını, yolda ölürse cenazesini düşman bandırasına bırakmayarak ve Türk bayrağının altına, sırtında taşıması için oğlunu tembihlediğini söyledi. Türk Askeri Salihli'ye geldiğinde ihtiyar Emine Nine, ayakları şişerek ve dili dışarı çıkarak onların yanına varmıştır. Nihayet Türk bayrağı büyük bir orduyla bir daha çıkmamak üzere Salihli'ye girdi. Ne yangının, ne facianın, ne tahribatın ve ziyanın ne de zulmün bir anlamı yok. Hayatta tek mühim bir şey var o da öldüğümde cenazemin düşman bayrağı altında kalmaması. Hatice Nine, mezarım üzerinde bayrağımız dalgalanacağı için ölsem de gam yemem diyerek Allah emanetini istediği zaman alsın demiştir (Adivar, 2022c: 39).

“Konaksız, saraysız; evsiz, yuvasız, köysüz kalabilirim, Her şeysiz kalabilirim, her şeysiz olabilirim. Sevdiklerim gidebilir, sevenlerim ihanet edebilir, Bayraksız olamam, bayraksız olamam!” (Asya, 1973: 63). Şairinde belirttiği gibi Türk ulusu, bayrak dalgalansın, birliğimiz, dirliğimiz ve hürriyetimiz devam etsin diye, nice ocaklarını feda etmiş ve hala da feda etmeye devam etmektedir. Çünkü bayrak muhafaza edici bir ruhtur. Bayrak, zaferleri var etmektedir. O, kutlu ve mübarek bir ferde benzer; sevinir, kızar, ancak kırılır ve düşerse onu tutanlarda yok olurlar. Bayrak, kökü yerde; başı ise gökyüzünde olan bir mevcudiyettir. Gökyüzünde enginleşir, yayılır ve yücelir, ulusların nesebinin ve temelinin simgesidir (Ögel, 1984: 311- 313).

3.2.2. Romanlarında Toplumsal Bütünleşme ve Din

Bu bölümde Halide Edip Adivar'ın, Can yayınları tarafından basılan Ateşten Gömlek (Adivar, 2023f) ve Vurun Kahpeye romanlarının (Adivar, 2023b) sosyolojik analizi yapılmıştır.

3.2.2.1. Ateşten Gömlek

Roma'nın Konusu

Halide Edip Adivar'ın, Kurtuluş Savaşını anlattığı ilk romanı olan Ateşten Gömlekte İzmirli Ayşe, Peyami, Cemal ve İhsan gibi karakterler üzerinden Kurtuluş Mücadelesini, bu

mücadelenin safhalarını başka bir ifadeyle İtilaf Devletlerinin işgalleri, Kuvva-i Milliye ve düzenli orduya geçiş süreci aşk, kıskançlık ve kavga çerçevesinde işlenmiştir.

Romanın Özeti

Halide Hanım'ın, Sakarya Ordusuna ithaf ettiği Ateşten Gömlek romanının başında eserin ismini ödünç almak istediği Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yazdığı açık mektuba yer vermiş ve yazdığı mektubu şu satırlarla sonlandırmıştır:

“Benim ‘Ateşten Gömlek’i eğer zaman söndürüp bir tarafa atmazsa Türk romanları arasında iki tane ‘Ateşten Gömlek’ olacak. Belki elli sene sonra bir kütüphane rafında yan yana oturacak olan bu iki kitap Hans Andersen’in masallarındaki gibi belki dile gelir, birbirlerine geçmiş günleri söylerler. Kim bilir o uzak atide Türk gençliğinin sırtındaki ‘Ateşten Gömlek’ ne kadar bizimkilerden başka olacaktır...” (Adıvar, 2023f: 15). Karaosmanoğlu, kitap ismi için müsaade verdiğinde Halide Edip, ateşten gömleği alıp sırtına geçirmiştir.

Roman, alafranga bir aileye mensup olan, İzmir yolunda iki bacağı yitirmiş ve başında kurşun varken yaşadıklarını yazan Peyami isimli karakterin ağzından anlatılmaktadır. Annesi, Peyami'yi akrabalarından İzmir'de yaşayan Ayşe ile evlendirmek istemiş, ancak Peyami bu evliliği istemeyerek Avrupa'ya kaçmış bu esnada Ayşe, başka akrabasıyla evlenerek İzmir'e dönmüştür.

Hariciye Memuru olan Peyami, ülkenin içinde bulunduğu durumu çok iyi kavrayamamış ve memleket konularıyla fazla ilgilenmeyen bir kişidir. Ayşe'nin, ağabeyi askeriyede Subay olan Cemal, kendilerini ziyaret için gelmiş ve onunla birlikte gittikleri “Meserret Kırathanesinde” subayların ülke meseleleriyle ilgili konuşmaları Peyami, üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. İstanbul, işgal edildikten sonra İzmir'de işgal edilmiş, Ayşe yaralanmış eşi Mukbil Bey ve oğlu Tahsin şehit edilmiştir. Ayşe, Peyami'nin annesinin yanına yerleşmek için İstanbul'a hareket etmiş, İstanbul'a geldiğinde vapur iskelesinde onu, ağabeyi Cemal, İhsan ve Peyami karşılamıştır. Peyami, kendisine doğru gelen Ayşe'yi ilk gördüğünde İzmir geliyor düşüncesine kapılmış, İhsan ise, Ayşe'den çok etkilenmiştir. Cuma günü, o zamana kadar vuku bulmamış muhteşem bir kalabalığın katılımıyla Sultan Ahmet Mitingi düzenlenmiştir. Ayşe, Cemal ve Peyami bu mitinge katılmış, Ayşe'yi ağlarken gören Peyami ondan ve mitingde gördüğü manzaradan çok etkilenmiştir. Mitingden beş-altı gün sonra İhsan'ın annesinin Şişlideki evinde Ayşe ile röportaj yapmak isteyen İngiliz Muhabir, Türklerin İngilizlerden af dilemesi gerektiğini söylemesi üzerine Ayşe, ona gereken cevabı vermiş ve İngiliz mandacılığını reddetmiştir. Bu manzara karşısında Haşmet Bey, Sabri Paşa ve İhsan gibi subaylar, Ayşe'nin önünde diz çökerek İzmir yolunda ölünceye kadar dövüşeceklerine dair yemin etmişlerdir. Peyami de İzmir yolunda her uzvu kopuncaya kadar dövüşeceğine dair yemin etmiş, ilerleyen süreçte bu uğurda iki bacağı kaybetmesine rağmen iki eliyle dövüşmeye devam edeceğini

belirtmiştir. Ayşe bu olaydan sonra “İzmir’in Kızı” unvanını almıştır. Ayşe, İngiliz muhabire verdiği cevap sonrası ayrı bir eve taşınmış, elindeki tüm parayı İzmir uğruna vakfetmiş, kendi geçimini sağlamak için dantel, dikiş yapmaya ve çocuklara Türkçe dersler vermeye başlamıştı. Dinlenmek veya eğlenmek için İzmir’den göçenlerin çocuklarına çorap örmüştür. Ayşe kurtuluşu halk ihtilalinde görüyor, dağlarda vuruşan efeleri ve genç İzmirli çok seviyor; İhsan ise ancak bu işi düzenli ordu halleder diyordu.

Peyami rahatsızlanmış ve tedavisi devam ederken doktordan İstanbul’un, İngilizler tarafından işgal edildiğini, Meclis-i Mebusan’ın kapandığını, birçok mebusun Malta’ya sürüldüğünü, birçok kadın ve erkeğin Anadolu’ya geçtiğini öğrenmişti. Peyami, Ayşe’yi iyice merak etmiş, onun kendisine yazdığı mektuplarda Anadolu’ya geçmek istediğini haber aldığı anda, Anadolu’ya geçmek için kendisini iyileşinceye kadar beklemesi gerektiğini belirten mektupları Ayşe’ye yalvararak yazmıştır. Peyami, iyileştikten sonra Ayşe’yi arayıp bulmuş, Teğmen Seyfi ile beraber köylü kılığında Anadolu’ya geçmişlerdir. Peyami’nin, sırtında ateşten gömlek, Ayşe’nin elinde ise ateşten kamçı bulunmakta ve Peyami, onun götürdüğü yolda gitmekteydi. Geçtikleri yollarda Ayşe’nin hayat hikâyesini dinleyenlerin gözünde ihtilal ateşleri yanıyor ve onu İzmir mücadelesinin en kutsal alameti olarak görüyorlardı.

Adapazarı’na yaklaştıklarında Binbaşı İhsan, onları karşılamak üzere Ahmet Rıfkı’nın da içinde bulunduğu bir grubu göndermişti. Adapazarı, yoğun çatışmaların yaşandığı bir yerdi. İhsan’ın, bulunduğu yere gelmişlerdi. Peyami, Adapazarı’na hiç uğramadan Ayşe’yi koruma altına alıp götürme düşüncesindeyken, İhsan, Ayşe ve Peyami’nin dikkat çekmeden alelade bir yolcu gibi köylü kıyafetiyle yolculuğa devam etmesini istiyor, Ahmet Rıfkı ise sekiz adamıyla birlikte Ayşe’yi geçirmek istiyor ve gerekirse dövüşeceklerini ve bu dövüş sırasında yaralanma olursa Ayşe’nin yaralarını saracağını söylüyordu. Ayşe, ise İhsan’ın ve Ahmet Rıfkı’nın askerleriyle birlikte geçmek istiyor ve şöyle diyordu, ben sizin kuvvetlerin hastabakıcısıysam her tehlikeli yerde sizinle olmam gerekir, siz hareket saatini kararlaştırınız. Ayşe, birliği sağladıktan sonra birlikte yola çıkılıyor ve milli mücadele taraftarı bir köyde duruluyor, köy kadınları Ayşe’ye ilgi gösteriyordu.

Seyfi, İhsan’ın kuvvetlerine katılmış, Peyami ise Ahmet Rıfkı’yla birlikte köyde kalmıştı. Ayşe, ise hastane haline getirilmiş olan evde yaşıyordu. Peyami, İhsan ve Ahmet Rıfkı fırsat buldukça Ayşe’yi ziyaret ediyorlardı. İhsan, babası İngilizler tarafından şehit edilmiş bir çavuşun kızı olan Kezban’ı, Ayşe’nin hastanede yetiştiresini telkin ediyor, Ayşe ise ona belirsiz cevaplar veriyordu. Kezban, Ayşe’ye soğuk ve hırçın davranıyor ve kin besliyordu. Ayşe, bu durumu biliyor ancak bildiğini belli etmiyordu. Kezban en çok İhsan’la meşgul oluyor, Ahmet

Rıfkı ise Ayşe'yle meşgul oluyordu. Ahmet Rıfkı'nın, Ayşe'yle meşgul olması karşısında İhsan, ona gitgide artan bir kin besliyor, o ise tertemiz ruhuyla bunun farkında bile değildi.

İhsan, Ayşe'yi Eskişehir'e Cemal'in yayına göndermek istediğini söylediğinde cümle bitmeden terastan inerek Ahmet Rıfkı'nın adamlarından birisiyle konuşup dörtlüye at sürmüş, İhsan ve Peyami de peşlerinden gittiklerinde Ahmet Rıfkı'nın vurulduğunu öğrenmişlerdir. Peyami, İhsan'ın Ahmet'e duyduğu kininden dolayı hemen pişmanlık duyduğunu, belki de Ayşe'nin onun için ıstırapla koşuşturan felaketi kışkırttığını hissetmiştir. Ayşe, Ahmet Rıfkı'nın yarasına müdahale etmek istediğinde ceketinin altında gömleğinin olmadığı ve ucu yırtık bir kuşağın pantolonu tuttuğu görülmüştür. Ahmet Rıfkı, şehit olmuş Ayşe cenaze defnedilinceye kadar köyden ayrılmamış ve onun için çok ağlamıştır. İhsan, Peyami ve Ayşe köyden ayrılmışlar yolda onlara Kezban yetişmiş ve İhsan'a kendisini de alması için ağlayıp yalvarmıştır. Ayşe, Kezban'ı teselli etmek istemiş ancak Kezban onu öfke ve şiddetle itmiştir.

İhsan, Cemal'in mektubu üzere bir taraftan Ayşe'yi Eskişehir'e göndermek isterken diğer taraftan yanında kalmasını istiyordu. Ayşe'de, İhsan'ın seyyar kuvvetlerinde hasta bakıcı olarak kalmak istiyor ancak bunu İhsan'ın açıkça dile getirmemesinden dolayı istemeye istemeye gitmeyi kabul etmişti. Ayşe, Peyami'ye kardeş gibi davranıyor o ise Ayşe'nin, İhsan'la ilk karşılaştıklarında arabanın kapısını açan İhsan'a baktığı gibi bir defa kendisine bakmasını istiyordu. Ayşe, gitmeden önce İhsan'la Peyami'nin durumunu konuşarak, onun İstanbul'dan Anadolu'ya büyük bir yeğene dadılık yapmak için gelmediğini, onlar gibi dövüşmeye ve İzmir'i kurtarmaya geldiğini ve orduya katılması gerektiğini belirtmiştir. Ayşe'nin, Peyami'yi İzmir yolunda çarpışacaklardan birisi olmaya layık görmesi onu ziyadesiyle memnun etmiştir. İhsan, Ayşe'nin Eskişehir'e dönüşü için Mehmet Çavuş'u görevlendirmiştir.

Ayşe'nin gidişi Peyami'de hürriyet duygusu uyandırmış, asıl gayesinin Ayşe'ye bakıcılık yapmak olmadığını fark etmiştir. Peyami, Ayşe'nin takdirini kazanmak için milli mücadeleye daha azimle sarılmış ve Mehmet Çavuş'tan silah dersleri almıştır. İhsan, Ayşe gittikten sonra Peyami'ye Ayşe'nin yakını olduğu için bir taraftan ilgi gösteren; diğer taraftan bu yakınlığı çekemeyen ve intikam almak isteyen bir adamın görüntüsünü veriyordu.

İhsan, Peyami ve Mehmet Çavuş'a cephane taşıma görevi vermiş bu görevi yaparken Mehmet Çavuş, Kezban'ı görüp âşık olmuş, onu gizlice karargâha getirmiş ve onunla evlenmek istediğinden söz etmiş ancak Kezban, bunlara hiç kulak asmayarak sadece İhsan'ın, kendisini orduya kabul etmesini düşünüyordu. Kezban'ı, karargâhta gören İhsan onu köyüne göndereceğini ve onun gitmesine kim karşı çıkarsa asacağını söylemiştir. Kezban, Peyami'ye İhsan'a olan aşkıdan, kin ve kıskançlıkla Ayşe'den söz etmiş, Ayşe'nin yiğit olduğu kadar,

erkekleri birbirine düşürdüğünü ve Ahmet Rıfka'nın onun yüzünden öldüğünü belirtmiştir. Kezban, zebani olarak tanımladığı Mehmet Çavuş'un İhsan'a bir zarar vermemesi ve ona ihanet etmemesi için izdivaç teklifini kabul etmiş ve arabalarla geri köyüne döneceğini söylemiştir. Kezban, gitmeden Peyami'yi bu durumlarla ilgili uyarmak ve İhsan'ı son kez görmek için karargâhta kalmış, Mehmet Çavuş tüm bu olanlardan ötürü Kezban'ı kıskanarak Peyami'yi kolundan vurarak, Kezban'ı kaçırmıştır. Peyami uzaktan atılan bir kurşunun kazayla koluna geldiğini söyleyerek durumu toparlamaya çalışmıştır.

Ankara hükümeti aleyhine gerçekleştirilen Konya İhtilalini bastırmak için İhsan ve Peyami'de bölgeye gitmişlerdi. Mehmet Çavuş, padişah düşmanı ve ihtilalci bir ruha sahip olmasına rağmen Kezban kıskançlığından dolayı isyan ederek hilafet yanlısı olan Hamza Bey çetesine çatılmıştır. Mehmet Çavuş, çoğunluğun padişah aleyhtarı olduğu köy halkını kandırıp kışkırtarak İhsan ve Peyami'ye tuzak kurdurmuş, İhsan tutuklanarak zindana atılmıştır. Mehmet Çavuş, zindandaki İhsan'ın üzerine halkı saldırtmaya çalışmış ancak emeline ulaşamamıştır. Kezban, İhsan'ın kurtulması için altı saatlik yol yürüyerek Muhsin Bey'e haber vermiş o da gelip onları kurtarmış, köy temizlenmiş ve Mehmet Çavuş asılmıştır. Kezban, aranmış ancak bulunamamış, ırmak kenarında bir palto ve bir çift çizme bulunmuştur. İhsan, tarafından Eskişehir'e gönderilen Peyami kolu sargılı bir şekilde Eskişehir'e yani Ayşe'ye gitmenin gururunu yaşıyordu. Eskişehir'den sonra Peyami, milli savunma bakanlığında evrak işlerinde görevlendirilmiş, Ayşe, ise Eskişehir'de hastanede hemşirelik yapmış, ardından Haşmet Bey tarafından cephede gezici hastanede görevlendirilmiştir. Ayşe, Peyami'ye yazdığı mektupta İzmir yolunda hala sararmış kâğıtlara bakarak mı yürüyeceğini sormuş, bir nevi onu cephede mücadele etmeye yönlendirmiştir.

Peyami, cepheye gitmek için tutuşurken, Rumca bilen mütercim ve fotoğrafçı ihtiyacı ortaya çıkınca amirleri tarafından bu görevi icra etmesi için cephede İhsan'ın bulunduğu kolorduya görevlendirilmiş ve İhsan ona Ayşe ile ilgili anılarını anlatmıştır. İnönü savaşı bittikten sonra Sakarya Savaşı başlamak üzereydi, Ayşe'nin bulunduğu seyyar hastane Haşmet Bey'e yakındı, Cemal'de onun fırkasında görev yapıyordu. İhsan, teftiş bahanesiyle onların yanına gitmiş, Ayşe'nin daha önce yaralanmış olan Haşmet Bey'in koluna masaj yaptığını öğrenerek kıskançlık krizine girmiştir. Yunanlılar geri çekilmeye başlamış yavaş yavaş İzmir yolu açılmaya başlamıştır. İhsan, Ayşe ile olanları konuşmak ve Eskişehir'de birbirine verdikleri sözü hatırlatmak için geldiğini söylediğinde Ayşe, artık ikisinin de değiştiğini, ikisinin bir dost ve aynı yolun yolcuları olduğunu söyleyerek, bunların söz konusu olacağı zamanın geçtiğini söylemiştir. Ardından Ayşe, Haşmet Bey'in koluna masaj yapmak için yola çıktığında yanında bulunan İhsan'a, bugün sabah onun odasında amcasının kızından gelen

mektubu ve resmi gördüğünden söz etmiştir. Köye geldiklerinde bir ateşin etrafında oturmuşlar ve İstanbullu bir sesin yatsı ezanını okuduğu anda göz göze geldiler ve ikisinin ‘de gözlerinden yaşlar akmıştır. İhsan, Ayşe’ye niçin ağladığını sorduğunda vedalaşarak Haşmet Bey’in karargâhına doğru gitmiştir.

İhsan, Ayşe’yle ilgili anılarını Peyami’ye anlattığı ertesi gün şehit olan Alay komutanının yerine göreve başlamış ve Peyami’yi de yanına emir subayı olarak almıştır. İhsan’ın artık yüzü hiç gülmüyor, Ayşe’nin, Kabil olmadığı için bir senede İhsan’a verdiği evlilik sözünü geri almayacağını düşünen Peyami, İhsandan izin alarak Ayşe’yi ziyaret için yola çıkmış ve yolda İhsan’ın Ayşe’ye olan aşkıdan nasıl söz edeceğini aklından geçirmiştir. İçinden bir ses Peyami, sen kendi aşkıdan söz et demiştir ancak bu kadar kötü bir insan olamayacağını düşünüp vazgeçmiştir. Ayşe, İhsan’a dönecek o da eskisi gibi ona hissiz bir amcazade ve dost olacaktır. Ayşe’yle, Peyami konuşmuşlar ve Ayşe, en son İhsan’ın zaferine dua ettiğini söylemiştir. Cemal ve İhsan, Haşmet Bey’in emrinde Yunanlılarla dövüşmeye başlamış, çatışmaların en yoğun olduğu anda düşmana Allah Allah diyerek koşan İhsan bir kaya üstündeyken vurulmuş, seyyar hastaneye götürülmüş yer olmadığı için Hemşire Ayşe’nin, odasına yatırılmıştı. Peyami, Ayşe’yi sormuş firkanın sıhhiye bölümüyle gittiğini öğrendiğinde İhsan’ın, gözlerini kapamak için bile yanında olmayan Ayşe’den bir an nefret etmiştir. Yunanlılar, Karadağ’dan çekilmiş kaçıyorlar, sonra bir feci bir ses daha geldi Ayşe, İhsan’ın vurulduğunu öğrendiğinde hemen sedyeyle yola çıktı, yolda yaralı bir askere müdahale ederken topla yaralandı ve şehit oldu. Ayşe ve İhsan’ı yan yana yatırdık ve onlara şöyle seslendim birbirinizi aldınız ve İzmir’e girdiniz. İkisi bana evlenmiş gibi geldiler. Sabah, al bayrağa sarılı iki tabutla ikisini de köyün mezarlığına defnettik. Ardından Haşmet Bey, Peyami’ye emir subayı olmasını Yunanlıların arkasından Ayşe’nin, İzmir’ine beraber girmeyi teklif etmiştir. Peyami, Basri köyünde bir oda da otururken Haşmet Bey’in, kurnazlığını seziyordu, o bayrağı herkesten önce İzmir’e taşıyacak ve Ayşe’ye katılacaktı. Ama bu olanaklı bir şey mi? Ayşe ile İhsan yan yana yatmıyor mu? Şimdi Şehit İhsan’a, bitmek tükenmek bilmez acı bir nefret duyuyorum. Bütün bunları Ayşe’yi öldürtmek için yaptı sonra kendisi beş adım gitti hayvan gibi vuruldu, hani İzmir’e girecekti. İzmir’e en önce ben gireceğim ve Gökçepınar’a gelip Ayşe’ye söyleyeceğim. Ayşe, İhsan’a İzmir’e girerse evleneceğini söylemişti. Ayşe, ne İhsan’ı ne başkasını sevmişti, o yalnızca İzmir’e girecek adamı sevecekti. Ben, Haşmet Bey’den önce İzmir rıhtımında al bayrağı taşıyacağım.

Bu sabah doktorla kavga ettik yazı yazma diyor. Başımda soğuk bir yatıyorum. Yarın ameliyat yapacaklar. Cemal, benim bacaklarımla birlikte toprağa düştü ve Haşmet Bey onu da Gökçepınar’a defnettirdi. Kendisi hala İzmir yolunda... Ayşe bak benim ayaklarım gitti ama

iki kolum sağlam, her uzvum parçalanıncaya kadar İzmir yolunda dövüşeceğime yemin ettim. İhsan, kardeşim sen iki sene sırtında o ateşten gömleği taşıdın ben, ise onu öldükten sonra da sırtımda taşımaya devam edeceğim. Göğsümde bir ölünün başından çalınmış bir tutam siyah saç var. Salim'e, eğer ölürsem Ayşe ve İhsan'ın ayakucuna gömmelerini vasiyet ettim.

Peyami, başındaki kurşun çıkarılırken vefat etmiştir. Cebeci Hastanesi'nin yolunda iki doktor yürürken konuşurlardı. Doktorun biri diğerine, Peyami'nin evrakındaki isimleri tetkik ettiğini, Ayşe isimli birisinin hiçbir kolordu seyyarında çalışmadığını, İhsan isminde alay kumandanı olmadığını söylemiştir. Cemal isminde şehit olan bir dayısı ve Cemal'in bir kız kardeşi varmış ancak ne ismini ne de ne olduğunu bilen var. Tüm bunlar kurşunun beyindeki tesiri. İki Doktor Peyami'nin ateşten gömleğine çetin ve Latince bir isim koydular.

3.2.2.1.1. Sosyal Bütünleşme Bağlamında Romandaki Kişilik Tipleri

Peyami

Zengin bir ailenin çocuğu olan Peyami, memleket meselelerini tam olarak kavrayamamış, Cemal'in onun üzerinde çok tesiri olmuş, Cemal ve İhsan'la birlikte gittiği kıraathanede milli mücadeleye ilgi duymaya başlamış, Ayşe'nin sevdasıyla geçtiği Anadolu'da, İzmir yolunda dövüşürken bacaklarını kaybetmiş ve bu uğurda vefat etmiştir. Peyami, beşeri aşk uğruna çıktığı yolda vatan aşkını tatmıştır. Başka bir ifadeyle bireysel bir arzu uğruna çıktığı yolda toplumsal arzuyu tatmıştır. Ayşe'nin, İhsan'ı sevmesine rağmen İhsan'ın emrinde çarpışmış, İzmir yolunda mücadele etmiş, Ayşe'nin ölümü haricinde İhsan'a kin gütmemiş aksine ikisinin arasını yapmak için mücadele ettiği zamanlar olmuştur. Peyami, Ayşe'yi ilk gördüğünde "İzmir geliyor" demiş ve aslında Ayşe'nin İzmir'e Türk bayrağını dalgalandıracak erkeği seveceğini fark etmiştir. Ancak Ayşe, şehit olup gittiği zaman vatanla özdeşleştirdiği Ayşe'nin ideali için savaşımaya devam etmiş ve vatanı kurtarma idealine en sıkı sarılanlardan birisi olarak sosyal bütünleşmeyi benimsemiş bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer açıdan roman yazarın bireysel konulardan toplumsal konulara meyledişini de işlemektedir.

Peyami'nin Annesi

Peyami'nin annesi, İzmirli zengin bir ailenin İstanbul'da büyümüş bir kızıdır. Şişli hanımlarından olan ve alafranga bir yaşam süren hanımefendi Şişli- Büyükaada hanımlarını soluna toplardı. Durumu iyi olan ve çiftliklerinden para gelmeye devam ettiği için ne kendisinin ne de oğlunun savaş zamanlarında bile alışkanlıkları bozulmamıştır. Peyami'nin Annesinin, Salonunda Şişli Hanımlarından Salime Hanım'ın, getirdiği gazeteci 'ye Ayşe'nin verdiği cevap sonrası evinin İngilizler tarafından basılması ve oğlunun tutuklanması korkusu, Şişli hanımları arasında itibarını kaybetmeye ve salonunun merkez olmaktan çıkmasına hiç tahammülü

olmadığı için Ayşe'yi evinde istememiştir. Memleket sorunlarından bihaber ve İngiliz mandacılarına yakın olan bir şahsiyettir. Şişli Hanımları grubuyla bir bütünleşme gerçekleştirmesine rağmen sosyal bütünleşmesi olmayan menfaatperest bir tiptir.

Salime Hanım

Şişli Hanımlarından olan ve alafranga bir yaşam süren Salime Hanım, İngiliz mandacılığını savunarak, milli mücadeleyi desteklememiş ve vatanın kurtuluşu iadeliyle bütünleşmemiştir. Salime Hanım, Ayşe'yle röportaj yapması için İngiliz bir muharibi getirmiş, Muhabir, Çanakkale'de altmış bin İngiliz'i öldürdünüz, onun için İngilizler sizi affetmeyecek dediğinde, Salime Hanım “Onları biz öldürmedik İttihatçılar öldürdü, biz savaş istemedik İngiliz dostluğunu kazanmak için her fedakârlığa razıyız ve muhakkak kendimizi affettireceğiz” (Adıvar, 2023f: 47-49) demiştir. Ayşe bir evde Türkçe ders verirken Salime Hanım da aynı eve gelmiş ve ev ahalisine çocuğun eğitimi için bir İngiliz Mürebbiye ile anlaşmalarını telkin etmiştir. Salime Hanım, Ayşe'nin aksine gayri millî bir eğitimi savunmuştur. Salime Hanım, yaşadığı toplumun değerlerinden, inançlarından ve ideallerinden kopuk sosyal bütünleşmesi olmayan İngiliz mandacısı bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Binbaşı Cemal

Ayşe'nin abisi ve İhsan'ın yakın arkadaşı olan Cemal, taşrada yetişmiş, vatan için çok yaralar almış ve düşmanla çok mücadele etmiştir. İzmir yolunda Albay Haşmet Bey'in, fırkasında savaşırken şehit olmuştur. Cemal, vatanın kurtuluşu idealiyle bütünleşmiş ve sosyal bütünleşmeye sahip Anadolu tipi bir genç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İzmir Kızı Ayşe

Geleneksel toplumlarda görülen bir evlilik çeşidi olan aile içi evlenme çeşidine yönelmiş olan Ayşe, kuzeni Peyami'yle evlenmek için İstanbul'a gelmiş Peyami yurt dışına kaçtığı için başka akrabası olan Muhlis Bey'le evlenmiştir. Bu evlilikte Tahsin isimli oğlu olmuştur. Eşi ve beş yaşındaki oğlu Tahsin, Yunanlılar tarafından şehit edilmişlerdir. Yazarın, İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu sıkan gazeteci Hasan Tahsin'in ismini çocuk kahramana vermesi dikkat çekicidir. Ayşe, teyzesinin evinde İngiliz gazeteci Mister Cook'a “İngilizler aflarını talep edenlere versinler” (Adıvar, 2023f: 49) gibi daha birçok cevabı vermiş, bu olaydan sonra “İzmir kızı” unvanıyla anılmıştır. Haşmet Beyi, Sabri Paşayı, Cemal'i, İhsan'ı, Peyami'yi ve daha birçok subayı İzmir yolunda bütünleştirmiş, milli mücadele için bankadaki tüm parasını vermiş ve geçimini sağlamak için çalışmış, boş zamanlarında İzmir çocukları için çorap örmüştür. Çocuklara Türkçe dersler vererek onlara milli bir bilinç aşılamak üzere çabalamıştır. Kezban'ın kendisine kötü davranmasını görmezden gelmiş, Eskişehir hastanesinde ve cephede hemşirelik yapmış ve İzmir yolunda, vatanın kurtuluşu ideali etrafında hem bütünleşmiş hem

de diğerlerinin bütünleşmesine aracılık etmiştir. Türk milletinin bağımsızlığı ve vatanın kurtuluşu için varını yoğunu feda etmiş ve cephede şehit düşmüş olan Ayşe, sosyal bütünleşmeye sahip en güçlü tiplerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İhsan

Yazar, Peyami'nin diliyle İhsan'ı şöyle tasvir etmiştir, alafranga genç bir subay ruhu olan İhsan, her zaman nazik, her zaman başkasının rahatını ve istediğini düşünen yeni bir Osmanlı örneği, Türk demiyorum. Çünkü yeni Türk genci daha saldırgan ve daha çok isteği olmasına rağmen İhsan'ın çok istediği yoktur. Şeref ve namus duygusu için cepheden cepheye koşmuş, yaralanmış, gösteriş yapmayan biraz da mağrur bir insandır (Adıvar, 2023f: 26-27). Cemal'in, arkadaşı olan İhsan, Ayşe'ye sevdalanmış bir subaydır. Düzenli ordunun İzmir'i kurtaracağını ve düşmanı vatan topraklarından atacağına inanıyordu. Ayşe'nin, önünde İzmir yolunda çarpışacağına dair yemin edenlerden birisi olan İhsan, vatanın kurtuluşu için yaralanmış, iyileştikten sonra tekrar Cephe'ye dönerek bu uğurda canını feda etmiştir. İzmir yolunda ve vatanın kurtuluşu ideali etrafında bütünleşmiş, fedakâr yeni Osmanlı gencini temsil eden bir tip olarak karşımıza çıkmasına rağmen Ayşe'ye, olan sevdası şahsi menfaate ve kıskançlığa döndüğü zamanlarda sosyal bütünleşmeye gölge düşüren bir tipi de ortaya koymaktadır.

İhsan'ın Annesi

Peyami'nin annesiyle dost olan, Şişli'de yaşayan, kibar, medeni ancak erkeklerle konuşmayan, Babıali görgüsüyle temiz, aşırı nezaketli ve azıcık da muhafazakâr olan bir kadındır. İhsan'ın Annesi, Muhafazakâr Müslüman, Türk kadını tipolojisini yansıtmaktadır.

Teğmen Ahmet Rıfkı

Ayşe ve Peyami'yi karşılamış olan İhsan'ın emrinde görev yapan Ahmet Rıfkı gözü kara yiğitlerden birisidir. Onca tehlikeye rağmen Ayşe'yi, Adapazarı'ndan Anadolu'ya geçirmek için adamlarıyla birlikte düşmanla çarpışmayı göze almıştır. Ayşe'ye, yakın ilgi gösterdiği için İhsan, tarafından kıskanılmış ancak o temiz yüreğiyle bunu fark etmemiştir. “Köylüler onun cinnet derecesine varan namuskârlığından, fedakârlığından bahsederler, bütün sıkıntısına rağmen, şahsı için para vermeden köylüden bir şey almamıştır. Zavallının parası da hiçbir zaman yoktur” (Adıvar, 2023f: 87). İzmir yolunda, vatan uğruna çarpışırken şehit düşmüştür. Ceketinin altında gömleği olmayan, pantolonunu yırtık bir yün kumaşın tuttuğu bu yiğidin arkasından Ayşe çok gözyaşı dökmüştür. Vatanın kurtuluşu ideali etrafında çıkarsız bütünleşmiş ve sosyal bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kezban

Şehit kızı olan Kezban, İzmir yolunda, vatan uğruna çarpışmak için can atan yiğit bir Anadolu kızıdır. Mehmet Çavuş'u, sevmeyip zebani olarak nitelendirmesine rağmen onun tarafından yapılan evlilik teklifini İhsan'a zarar gelmemesi ve Mehmet Çavuş'un, düzenli orduyla bütünleşmesi için kabul ederek fedakârlık yapmıştır. Mehmet Çavuş'un, İhsan'a tuzak kurduğunu Muhsin Bey'e haber vererek onun idamdan kurtulmasını sağlamıştır. İzmir yolunda, vatanın kurtuluşu ideali etrafında bütünleşmiş olmasına rağmen, İhsan'a olan sevdasından dolayı Ayşe'yi kıskanmış, kin gütmüş ve onu itmiştir. Kezban'ın, İhsan'a olan sevdası onu şahsi menfaate ve kıskançlığa sürükleyerek sosyal bütünleşmesine gölge düşen bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mehmet Çavuş

Anadolu'da düşmanı ilk karşılayanlardan olan Mehmet Çavuş daha önce Rumeli'de Bulgar çeteleriyle vuruşmuş ve Makedonya'nın kanlı ihtilalinde pişmiş, Anadolu'lu bir nevi siyasi şakiydi. Bütün gâvurların Türklerin canına kast ettiklerine dair bir kanaati vardı. En güçlü inancı ise padişah düşmanlığıydı. Milletin işi eline almasını bekliyordu, ancak silahı eline almayan ve düşmanla dövüşmeyenleri millettten kabul etmiyordu (Adıvar, 2023f: 98). Mehmet Çavuş, bütün Hristiyan dünyasının zulmettiği, katlettiği bir Müslüman Türk milleti tanıyor, bir de milleti kurtarmak için daha çıkan insanları tanıyordu. Mehmet Çavuş'a göre dağdakiler ölüyor ve zorluk çekiyorlar, o zaman onların karnını doyurup, sırtını girmelidir. İhsan'ın halktan alınanlar karşısında para ödemesine kızıyordu. “Yunandan sonra en sevmediği jandarmaydı, jandarmasız ve Yunansız bir memleket, işte Mehmet Çavuş'un mefkûresi” (Adıvar, 2023f: 99).

“Mehmet Çavuş, birçok çile çektik ama bu iş biterse bizlere tilki gibi tuzak kurar, derimizi yüzersiniz değil mi?” (Adıvar, 2023f: 103) şeklinde Peyami'ye soru sormuştur. Mehmet Çavuş, düzenli orduyla uyum sağlayamamış bir eşkiyadır. Ancak vatanın kurtuluşu için mücadele etmektedir. “Rumeli'nin, kanlı boğuşmalarına şahitlik olan Mehmet Çavuş, kendini köylülere bu hakikati anlatmaya nazil olmuş eli sopalı ve silahlı bir nevi resul addediyordu” (Adıvar, 2023f: 104).

Kezban'a aşık olan Mehmet Çavuş, Kezban'ın, İhsan'ı sevdiğini bildiği için, şahsi menfaat ve kıskançlığa kapılarak inandığı davasından dönerek padişah aleyhtarı Hamza Bey çetesine katılmış, İhsan'ı öldürtmek için halkı kandırmış, onu halife ve din düşmanı olarak göstererek dini, şahsi menfaati için kullanan ve sosyal bütünleşmesi olmayan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Miralay Haşmet Bey

Ayşe'nin, önünde diz çökerek İzmir yolunda kılıçlarını vakfedenlerden birisi olan Haşmet Bey, bu uğurda İzmir yolunda ve vatanın kurtuluşu etrafında bütünleşmiş bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemal, İhsan ve Peyami onun emrinde düşmanla çarpışmışlardır.

3.2.2.1.2. Roman'da Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar

Alafranga bir İstanbul ortamında yetişmiş İhsan'ı ve Anadolu'da taşrada yetişmiş Cemal'i yani farklı nitelikleri bulunan bu iki insanı bir araya getiren, aynı şeyi yaptıran ve aynı şeyi hissettiren derin ve iptidai kuvvetler yok mu? Onlar birbirini tamamlayan bir sikkenin yazı tura tarafı gibi birbirini tamamlayan şeyler değil midir? (Adıvar, 2023f: 27). Bu bölümde farklı niteliklere rağmen aynı ideal etrafında insanları birleştiren ve bu bütünleşmeye engel olan unsurlara yer verilecektir.

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak İzmir Kızı Ayşe

Ateşten Gömlek romanı, ilk okuma da bir aşk romanı izlenimi uyandırır da, aslında amacı ferdi bir aşkı ifade etmekten ziyade vatan aşkını ifade etmektir. Bunu sağlamak için Ayşe'yle vatan arasında bir özdeşleştirme yapılmıştır (Sarıaslan, 2023: 23). Bu özdeşleştirmenin ilk izlerine Peyami'nin, Ayşe'yi "Cemal'in yanında kolu bir bağ içinde simsiyah örtülü bir kadın olarak ilk gördüğü anda içinden İzmir geliyor" (Adıvar, 2023f: 37) demesiyle rastlamak mümkündür. Bu andan itibaren Ayşe, bir vatan toprağı olan İzmir'le, yani vatanla özdeşleştirilmiştir. "İki farklı şey arasında tek bir ortak özellik bu iki şeyin özdeş sayılması için yeterlidir." (Cebeci, 2013: 91) Ayşe'nin, bütün bedeni, el, göz ve saç gibi uzuvları vatana ve vatani temsil eden bayrağa benzetilmiştir (Mutlu, 2018: 690). Peyami'nin, yine Ayşe'yle ilgili ilk izlenimleri şöyledir, "Koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri yaslı İzmir'in zeytinliklerini örten yas örtüsü gibiydi" (Adıvar, 2023f: 37). Yazar, Milli Mücadele zamanındaki İzmir'in görünüşüyle Ayşe karakteri arasında benzeşen bazı unsurlar sunarak okuyuculara bu metaforik benzetmesinin ne kadar doğru olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Yazar, "Ayşe İzmir'dir" metaforunu oluşturmak için Ayşe'nin göz ve kirpiklerini, İzmir zeytinliklerine benzetmiştir. Ayşe'nin, gözleri İzmir zeytinlikleri gibi yeşil renktedir. Kirpiklerinin siyahlığı ise işgalcilerin İzmir'e girdikten sonra şehri ve zeytinlikleri yakmalarına ve bu yangından geriye sadece yas örtüsü gibi siyah bir katmanın kalmasına gönderme yapmıştır. Yazar, Peyami'min ağzından "Ayşe İzmir'dir" metaforunu desteklemek için benzer örnekler vermeye devam etmiştir (S. Çetin, 2017: 612-613):

"Ayşe hemen hiç konuşmazdı. Arkasında ebedî siyah bir entari vardı. Sol kolu henüz beyaz bir sargı içinde biraz açık yakasının üstünde boynu ve siyah kesik saçlarıyla solgun başı eski fildişi bir heykel gibi görünüyordu. Yalnız acı yeşil gözleri, kızıl büyük dudakları bu beyazlı, siyahlı kadın şeklinde iki renk nağmesi

gibiymi. Gözleri siyah, ipek örtüleriyle yanmış İzmir'in hayalini, dudakları rengin nebatların en muhteşem renklerle tecelli ettikleri 'Serendib'in' bir nevi meyvesini, ihtiraslı karanfil ve narçiçeklerini düşündürüyordu" (Adıvar, 2023f: 43-44).

Ayşe'nin, "sırtındaki ebedi siyah entari" İzmir'in işgalinden dolayı tutulan yası ve işgalden kurtuluncaya yasın devam edeceğini simgelemektedir. Eski fildişi bir heykele benzettiği Ayşe'nin siyah kesik saçlarıyla solgun başı akla Efes Harabelerini akla getirmekte, siyah kirpiklerle çevrili yeşil gözleriyse milli mücadele anındaki İzmir'in durumunu yansıtmaktadır. Yunanlılar, Anadolu işgalinde ele geçirilen yerleri yakıp yıkmışlar, savaşı kaybedeceklerini anladıklarında geri çekilirlerken birçok şehri ateşe vermişlerdir. Bu şehirlerden birisi olan İzmir'deki yangından çıkan dumanla Ayşe'nin yeşil gözlerini çevreleyen siyah kirpikler arasında bağlantı kurulmuştur. Aynı zamanda "sargılı kırık kol", "siyah kesik saçlı solgun baş" ve "siyah kirpikler" işgal altındaki İzmir ve Anadolu insanının çektiği çileleri, acıları ve tutulan yası da simgelemektedir (S. Çetin, 2017: 613). "Gözleri siyah, yanmış İzmir'in hayalini, dudaklarını en muhteşem renklerle tecelli ettikleri 'Serendib'in' meyvesini, ihtiraslı karanfil ve narçiçeklerini düşünüyor" cümlesinde Halide Edib, Hz. Âdem'in (a.s.) dünya 'ya indiğine inanılan Serendib ile İzmir arasında bağlantı kurmuştur. Cennetten çıkarılarak, Cennet nimetlerinden belirli süreliğine mahrum kalan Peygamber, nasıl yeni bir başlangıç yaparak, yeni bir düzen, yeni bir yaşam alanı var ederek, soyunun ve neslinin devamını sağladıysa ve tekrar Cennet nimetlerini nasıl elde ettiyse, güzel nimetleri elinden alınmış, bağımsızlığını yitirmiş, üzerini karabulutların kapladığı, yakılmış, yıkılmış, acı içerisindeki İzmir'in bir gün kurtulacağını, hayallerine, umutlarına kavuşarak, gelecek nesillere bağımsız, huzurlu, mutlu ve çiçekler açmış yemyeşil bir İzmir yani vatan bırakmayı tahayyül etmektedir.

Peyami'yle birlikte Anadolu'ya geçen Ayşe'nin Binbaşı Cemal'in kardeşi olduğu ve İngilizlerden kaçtığını ve feci hikâyesini dinleyen çetecilerin gözünde ihtilalin en hakiki ateşi yanıyor, onu İzmir mücadelesinin mukaddes bir alameti olarak görüyorlardı (Adıvar, 2023f: 77). Ayşe, hikâyesiyle onlara bu mücadelenin kutsiyetini aşılammış, insanlarda İhtilal ateşini yakarak onları İzmir yolunda mücadele etrafında birleştirmiş ve kanlarını bu uğurda feda etmeye ikna etmiştir. Peyami, Ahmet Rıfkı ve bilhassa İhsan tarafından Ayşe görünüş ve kişilik itibarıyla hayran olunan ulvi bir kadın olarak tahayyül edilmiştir. Romanın başından sonuna kadar bu hayranlık artarak devam etmiştir. Bahsedilen bu isimler Ayşe'ye olan hayranlıklarından ötürü milli mücadeleye katılarak, vatanın bekası için tüm tehlikelere rağmen canlarını siper etmişlerdir. Böylelikle yönlendirici bir konumda bulunan vatan için canından geçen Ayşe, romandaki kahramanlar için itici bir güç durumundadır (Şahin, 2019: 159).

“Ah, sevgili ve ateşli İzmir! Seni Ayşe’de mi görüp ateşe gidiyoruz; yoksa Ayşe senin kızın olduğu için mi bizi yeşil İzmir’e kızıl kanlarımızı akıtarak sürüklüyor?” (Adıvar, 2023f: 81)

Milli Mücadele sırasında benzer acıları yaşamış birçok şehir olmasına rağmen yazarın İzmir’i seçerek onu mücadelenin simgesi olarak sunmasının bir sebebi vardır. Zira İzmir, tarihi süreç içerisinde Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren kendi yorgunluğu ve bezginliğiyle umudunu yitirmiş toplumun tekrar canlanmaya başlamasını yansıtan, Türk ulusunun uyanışını, direnişini ve isyanını simgeleştiren bir dönüm noktasıdır (S. Çetin, 2017: 614).

Milli Mücadele esnasında İzmir’in yeri ve önemiyle ilgili Tevfik Çavdar şunları ifade etmektedir: İzmir’in işgal edilmesi direnme kararını yükselten ilk adımdır. O ana kadar sadece Vatansever aydınları alakadar ediyormuş gibi görünen konu emperyalizmin karşısında durma ihtiyacı, ansızın tüm toplum tabakalarında yayılmaya; vatanın çeşitli bölgelerinde işgale ve ona zemin hazırlayan emperyalizme karşı ses yükseltmeye başladılar. Bunları bir karabasan misali saran pısırlıklık ve yenilmişlik hissi sömürü karşısında ihtilale dönüştü. O zamana kadar savaşın yükünü sırtlanan, savaş sonrasının iktisadi şartları altında sessiz kalan kesimler, daha doğru bir ifadeyle yığınlar “Ne yapmalı?” sorusunu gerçek manada sormaya başladılar (2013: 175-176). Yazar, Ayşe’yi İzmir’in simgesi durumuna getirirken, İzmir’i de mücadelenin simgesi yapmıştır. İngiliz Muhabir Mister Cook, Türklerin Çanakkale’de öldürdüğü İngilizlerden dolayı af dilemesi gerektiğini söylemesi üzerine Ayşe ile arasında şu diyalog yaşanmıştır:

“İngilizler aflarını talep edenlere versinler Mösyö, affı zalimler değil, mazlumlar verir. Çanakkale’de dövüşürken ne asi ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denilir?”

“İngiliz kanıyla Türk kanı bir mi, madam?”

“Mikroskop altında İngiliz kanını görmedim. Rengi bizimki kadar kırmızı mı yoksa mavi mi, bilmiyorum. Fakat Türk kanı ateş gibi sıcak ve kırmızıdır.”

“Peki Madam, Türk kanını tahkir etmiyorum. Yalnız kendinizi İngilizlere affettirmeye muhtaçsınız, demek istiyorum.”

“Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün silâhlarımızı bize bıraktırdınız. Bugün memleketimize hırsızları katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları, tarihî bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir’i kan ve alev içinde bıraktınız” (Adıvar, 2023f: 49).

Ayşe, bu olaydan sonra “İzmir Kızı” unvanını kazanmıştır. İhsan, Cemal, Peyami, Haşmet Bey, Sabri Bey ve daha birçok subay İzmir yolunda mücadele edeceklerine dair Ayşe’nin önünde diz çökmüş, İzmir kızına kılıçlarını vakfetmişlerdir. Ayşe, onları İzmir yolunda bütünleştirmiştir. İhsan şöyle demiştir: “Her azamız kopuncaya kadar İzmir yolunda kılıcımızı kınına koymayacağız (Adıvar, 2023f: 50).”

Yaralı bir şekilde hastanede anılarını yazan Peyami ise Ayşe'nin önünde yemin edenlere katılmamış ve içinden şöyle yemin etmiştir:

“Ben hepsinden daha aşağı yüzükoyun yattım. İçimden haykırdım. Her azam kopuncaya kadar Ayşe! Sen duymadın, bilmedin, yeşil gözlerinde yaş kurudu. Bana merhametle baktın. Hala bilmiyorsun. Bak iki bacağım koptu fakat dövüşmek için iki kolum daha var. Aç gözlerine Ayşe alınıdaki kırmızı yarayı kaldır. Yanında yatan şehitten, etrafındaki ölenlerden ben aşağı değilim. Ben de senin için, İzmir için her azam kopuncaya kadar vuruşacağım” (Adıvar, 2023f: 50-51).

İzmir kızı Ayşe, Cemal'i, İhsan'ı, Haşmet Beyi, Sabri Beyi ve özellikle memleket meseleleriyle pek alakadar olmayan Peyami'yi, birçok subayı ve çete mensuplarını İzmir yolunda bütünleştiren romandaki en önemli unsurlardan birisidir. Romandaki kahramanlar bireysel mutluluklarını İzmir'in kurtuluşuna bağlamışlardır. İhsan, Ayşe'ye evlilik teklifinde bulunurken şunları söylemiştir: “Ayşe, eğer İzmir'e ilk giren fırka benim mensup olduğum fırka olmasa bile ben yine bir sancaktar nefer gibi ilk bayrağı götüreceğim. İzmir'e girersem benim olur musun, söyle?” (Adıvar, 2023f: 166)

Ayşe, ise onların bireysel arzularını İzmir yolunda bütünleştirerek toplumsal bir arzu haline getirmek için çabalamıştır. İhsan'ın, kendisine yaptığı evlilik teklifi karşısında Ayşe'nin vermiş olduğu cevap bu durumu yansıtmaktadır: “İhsan, dedi, ben o adama hayatta ne isterse ‘hayır’ diyemem, yalnız benim için evlenmek kabil değildir. Farz et ki hayatımdan bir taun geçti, beni bütün insanlardan uzaklaştırdı. Yalnız İzmir yoluna bağladı” (Adıvar, 2023f: 166).

“İhsan, dedi, İzmir'e girdikten ve Akdeniz'in kıyılarında yeşil İzmir için akan kanları tesit ettikten sonra istediğin zaman seninle evlenirim. O ana kadar yemin et, kalbinin bütün ateşi sade İzmir'e gitmek için yanacak... Sen ne istersen, o olacak Ayşe, dedim, gözlerimi öyle serin ve yumuşak bir temas ile kapadı ki, bir daha uyanmamak üzere uyuyacağım en mesut an o oldu” (Adıvar, 2023f: 167).

Ayşe'nin, İhsan'ın evlilik teklifini İzmir'in kurtuluşu sonrası seninle evlenirim şeklinde cevaplaması İhsan'ı, İzmir yoluna daha fazla bütünleştirmiş ve vatanın kurtuluşu için gayretinin artırmasını sağlamıştır. Ayşe unsuru roman boyunca İhsan gibi birçok kahramanı İzmir yoluna bağlamıştır.

Ayşe'nin İzmir ve vatan aşkı karşısında oldukça etkilenen İhsan, Ayşe'ye duyduğu aşkla vatan aşkı iç içe geçmiş durumdadır ve bu aşk onları vatanın kurtuluşu için bütünleştirirken aynı zamanda çatışmaya da sevk etmiştir:

“Ordunun haricinde hiçbir kuvvete inanmayan ben, ihtilâlin icabatı diye çeteler idare ettiğim zaman hep Ayşe'yi düşündüm. Memleketi baştanbaşa yiyen isyanları hâlâ titreyerek hatırladığım bir şiddetle bastırıırken, asi köyleri yakar, asi insanları asarken Ayşe'nin gözlerindeki yeşil ışıkların aydınlattığı İzmir yolunu açıyordum. Bütün bu dehşeti telkin eden aynı kadının bana merhametin, rikkatin en ince tecellilerini de telkin ettiğini hissettim. Bambaşka bir adam, Ayşe'nin yeniden yoğurduğu, şekil verdiği bir adam olmuştum” (Adıvar, 2023f: 161).

Yazar, Peyami'nin bakış açısıyla İhsan'ın sırtındaki ateşten gömleği ise şöyle betimlemiştir:

“İşte, diyorum, ‘şu dik erkânıharp yakasının altında kızıl bir gömlek, ateşin bir gömlek var.’ Bu zavallının teninden içine bu ateşin nasıl geçtiğini kendi gömleğim gibi biliyordum. Bu kızıl gömleği Ayşe’nin gözleri tutuşturdu. Bu garip gömleği İhsan’dan başka acaba kaç kişi taşıyacak? İhsan’ın içindeki fırtınanın, ihtilâlin soğumasına imkân vermeyen, insanı; keselerli ve taabı ateş sathında yakan Gömlek” (Adıvar, 2023f: 58).

Bu gömlek neyin gömleğidir? Kurtuluşun mu yoksa Ayşe’ye kavuşmanın mı? Roman sonunda bile anlaşılamamaktadır. Ayşe, roman süresince İzmir’i ve vatani temsil etmektedir. Romanda ateşten gömlek giymiş pek çok kahramanın sembolü olan Ayşe vatani da sembolize etmektedir. Ayşe’ye sevdalanmış olan erkekler ona kavuşmakla vatanın kurtuluşunu bir tutmuşlardır (Mutlu, 2018: 690).

Halide Hanım, bu romanında ordu, millet ve devlet bütünleşmesine de yer vermiştir. Asırlardır Türk milletinde ordu- millet anlayışı hâkimken, ordu ve millet ayrı bir sınıfmış gibi sunulmasının yanlışlığını dile getiren yazar vatani için tıpkı bir asker gibi savaşıyor yüce Türk ulusunun orduyla kaynaşması ve devlete hâkim olması gerektiğini belirtmiştir. Türklerde ordu, toplumun diğer kesimlerinden ayrı olarak düşünülmesi mümkün olmayan bir müessesedir. Tarih boyunca birçok savaşta Türk ulusu tek vücut halinde bütünleşerek savaşmış ve düşmanı koyduktan sonra tekrar günlük yaşamına geri dönmüşlerdir (Sarica, 2008: 88). İhsan, vatandan düşmanı koymakla işin bitmeyeceğini asıl yapılması gereken işin memlekete sahip çıkmak ve ordu millet bütünleşmesini sağlayarak, ulusu vatana hâkim kılmak olduğunu ifade etmiştir:

“Anadolu’nun ta ortasına gelenleri yenmek ile memleketimizi muhafaza kabil olamayacağını düşünüyorum. Onlar, düşmanlarımız, kendi memleketlerine sahip oldukları gibi biz de sahip olmalıyız. Şimdiye kadar zeytinyağıyla su gibi duran bu halkla biz kaynaşmalıyız. Göreceksin Peyami, bu halkı kendi memleketine sahip edecek yine bizim yaratacağımız ordu olacak” (Adıvar, 2023f: 116).

İhsan, vatandan düşman temizlendiği gibi Türk ulusuna zarar veren tüm kötü şeyleri silip yok edecek yeni bir cephe açmak gerektiğini ifade etmiştir. Türk ulusunun huzur ve refah içerisinde yaşayabilmesi için bu temizlik önem arz eden bir durumdur: “Yalnız İzmir’i almak yetmez. Memleketi temizlemek lâzım. Anadolu ordusu İzmir’den sonra öyle bir harb açacak ki... Köhne şeyleri, karanlık şeyleri, halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak...” (Adıvar, 2023f: 116)

Ayşe’ye sevdalanmış olan Peyami sırtına ateşten gömleği giyerek onunla birlikte Anadolu’ya gitmiştir. “Artık Ateşten Gömlek arkamda, ateşten kamçı Ayşe’nin elinde onun götürdüğü yola gidiyordum” (Adıvar, 2023f: 75). Bu cümleler Peyami’nin, Ayşe’nin etkisi altında kalışını ve onu milli mücadeleye sevk etmede Ayşe’nin rolünü göstermektedir. Ayşe’nin, Peyami’yi İzmir yolunda çarpışacaklardan birisi olmaya layık görmesi onu ziyadesiyle memnun etmiştir. Ayşe, Eskişehir’e dönmeden önce Peyami’yle ilgili İhsan’a şöyle demiştir:

“Zavallı Peyami, kocaman bir yeğene lalalık için Anadolu’ya gelmek çok garip bir şey olurdu; Peyami de sizin gibi çarpışmaya, İzmir’i kurtarmaya geldi. Hemen çarpışanlara, orduya iltihak etmelidir. Ayşe’ye beni yanından ayıran bu fikri için darılmadım, minnet hissettim. İlk defa beni İzmir yolunda çarpışanlardan biri olmaya lâyık görüyor, dairemin sarı kâğıt tomarlarını, tozlu havasını unutuyordu” (Adıvar, 2023f: 95).

İhsan, Ayşe’nin Eskişehir’e dönüşü için Mehmet Çavuş’u görevlendirmiştir. Ayşe’nin gidişi Peyami’de hürriyet duygusu uyandırmış, asıl gayesinin Ayşe’ye bakıcılık yapmak olmadığını fark etmiş, Ayşe’nin kalbini kazanma menfi isteğini mukadder olarak değerlendirmiş, Ayşe’nin İzmir yolunda dövüşen, yaşayan ve ölenlere bakarken gözlerinde oluşan şeyin kendisi içinde olmasını istemiştir. Kardeşi Cemal’in yaralarından söz ederken Ayşe’de oluşan kadın gururunun kendisi içinde olmasını istemiştir. Yazar bu durumu şöyle dile getirmiştir:

“Ayşe’nin İzmir yolunda dövüşen, yaşayan ve ölenlere bakarken yeşil gözlerinde hâsıl olan yumuşak şey, benim için de hâsıl olsun istiyordum. Hiç olmazsa beni de ebediyyen Hâriciyye’nin silik bir kâtibi görmesin. Beni de er ve mert olarak tanısin. Hatta kardeşi Cemal’in yaralarından, harb menakıbından ihtilâl sergüzeştlerinden bahsederken sesinde titreyen kardeşten ziyâde kadın gururu benden de bahsederken hâsıl olsun” (Adıvar, 2023f: 97).

Peyami, Ayşe’nin takdirini kazanmak, onun gözünde mert ve yiğit biri olarak anılmak için milli mücadeleye daha azimle sarılmış ve Mehmet Çavuş’tan silah dersleri almıştır. Ayşe’nin gözünde kahramanlık gururunu görme fikri Peyami’yi, İzmir yolunda daha istekli hale getirmiştir. Peyami, vurulup yaralandıktan sonra gururla Eskişehir’e Ayşe’nin yanına dönmüş ardından, Ankara’da Milli Savunma Bakanlığına tayin olmuş, masa başı evrak işlerine bakmaya başlamıştır. Ayşe ise, Haşmet Bey tarafından cephedeki gezici hastanede hemşire olarak görevlendirilmiştir. Ayşe, Peyami’ye yazdığı mektupta onu İzmir yolunda cepheye davet etmiştir. “Sen Peyami, İzmir yolunda hala sararmış kâğıtlara bakarak mı yürüyeceksin?” (Adıvar, 2023f: 147). Ayşe’nin gözüne girmek, onun nazarında silik bir kâtip olarak anılmak yerine, yiğit bir asker olarak hatırlanmak isteyen Peyami cepheye geri dönmüştür (Şahin, 2019: 164). Ayşe’nin, davetiyle tekrar cepheye dönen Peyami’nin, İzmir yolunda Türk ordusuyla bütünleşmiş olduğunu şu sözlerinde görmek mümkündür: “İrademde orduya dahil olduğum şu iki saatten beri bir felç var. Artık ismi ve hüviyeti olan bir adam değilim, bu hâkî insan denizinin sadece bir damlasıyım” (Adıvar, 2023f: 150). Vatan uğruna iki bacağını kaybetmiş olan Peyami, savaş bittikten sonrada eğer cepheye top patlarsa başka bir ifadeyle vatana bir düşman saldırısı olursa, kolları ve kafası sağ kalması durumunda sürünerek cepheye gideceğini ve şehit olan Ayşe’nin bunu bilmeyeceğini belirtmiştir (Adıvar, 2023f: 148). Vatanı simgeleyen Ayşe karakteri, hayattayken de vefat ettikten sonrada romanın başında

ülke meselelerine kayıtsız kalan, umursamayan ve milli bilinçten yoksun Peyami'yi, İzmir yolunda ve vatan savunmasıyla bütünleştirmiş ve seve seve şehadete yürümesini sağlamıştır:

“İzmir’e en evvel ben gireceğim. Sonra Gökçepınar’a gelip Ayşe’ye söyleyeceğim. O, İhsan’a İzmir’e girerse evleneceğini söylemişti. Yoksa İhsan’ı sevmemişti. Ben biliyorum. O kimseyi sevmemişti. Yalnız İzmir’e girecek adamı sevecekti. Haşmet Bey bu kurnazlığı yapacak; ha, ha, gülerim, ben ondan evvel İzmir rıhtımında al bayrağı taşıyacağım” (Adıvar, 2023f: 203).

Ayşe birçok subayı da İzmir yolunda bütünleştirmiştir. Sultan Ahmet Mitinginden sonra “Üç subay, Ayşe’nin elini öptüler. Onun hayatındaki faciayı mutlak duymuşlardı. O da minarelerdeki siyah bayrakların uyandırdığı huşûyu, vecdi uyandırıyor. Milletin başına gelen kanlı zilletin, acı matemini canlı ve somut alemi bu sakat Ayşe oluvermişti” (Adıvar, 2023f: 43). Ayşe’nin öpülen eli vatana ve vatani temsil eden bayrağa benzetilmiştir. Onun tüm varlığı Müslümanların ibadethanelerinde asılı olan siyah bayrağın ve Türk ulusunun acısının, hüznünün bir simgesi olarak sunulmuştur.

Ayşe ve Peyami Anadolu’ya geçerlerken Adapazarı, yoğun çatışmaların yaşandığı bir yerdi. İhsan, Ayşe ve Peyami’nin dikkat çekmeden alelade bir yolcu gibi köylü kıyafetiyle yolculuğa devam etmesini istiyor, Ahmet Rıfkı ise sekiz adamıyla birlikte Ayşe’yi geçirmek istiyor ve gerekirse dövüşeceklerini ve bu dövüş sırasında yaralanma olursa Ayşe’nin yaralarını saracağını söylüyordu. İhsan’ın, Ahmet Rıfkı’ya ve sekiz arkadaşına bakışından şu anlaşılmaktaydı, Ayşe orada olmasa itaat konusunda hiç şakası olmayan bir reisti (Adıvar, 2023f: 82). İhsan’ın, katı reisliğini Mehmet Çavuş şöyle anlatmıştır: “Bizim Kumandan da çok sert olmasa, yavuz adam. Biraz terslik, serkeşlik oldu mu çekip vuruyor. İstanbul’un bu tüysüz delikanlılarına şaşıyorum. Hepsi Köroğlu’nun yanında yetişmiş gibi...” (Adıvar, 2023f: 101) Ayşe ise İhsan’ın ve Ahmet Rıfkı’nın askerleriyle birlikte geçmek istiyor ve şöyle diyordu, ben sizin kuvvetlerin hastabakıcısıysam her tehlikeli yerde sizinle olmam gerekir, siz hareket saatini kararlaştırınız (Adıvar, 2023f: 82-83). Ayşe, aralarında anlaşmazlık çıkan İhsan ve Ahmet Rıfkı’yı İzmir yolunda birleştirip, ikisinin kuvvetleriyle beraber Anadolu’ya doğru yola devam etmiştir.

“Cemal başta olarak on subay ceplerinde yüzer lira ile meçhule, ölüme gittiler. Üçüncü hadise benim zihnimdeki bir tahavvüldü. Onlar Ayşe’ye vedaya geldikleri zaman bu tahavvülü açıklıkla hissettim. Hepsi, özellikle Ayşe’nin, Yunanlıların kıldığı sol elini öptüler. Kurtuluş Harbi’nin alemi olan bu el hepsinin kalbinde Kerbelâ ihtirası, şehadet humması uyandırmıştı” (Adıvar, 2023f: 54).

Düşmanla vuruşmak, zulmü durmak için yola çıkan Subayların, öptüğü Yunanlılarca kırılan kurtuluş savaşının simgesi olan Ayşe’nin sol eli bayrağı temsil etmektedir. Subayların gönlünde bu el yani bayrak Kerbela ihtirası ve şehitlik humması uyandırarak onları aynı yolda bütünleştirmiştir. Böylece yazar, Ayşe karakterine Serendib, Kerbela ve şehitlik gibi dini içerikli kavramları yükleyerek dini bir kutsiyet aşlamıştır.

Yazar, Ayşe'nin kırık sol eliyle Kerbela olayı arasında bağlantı kurmuştur. Peygamberimizin (s.a.v.) torunu Hz. Hüseyin ile yetmiş aile bireyinin 10 Ekim 680 (10 Muharrem 61) tarihinde Emevîler tarafından şehit edildikleri ve kabirlerinin bulunduğu yere Kerbela, bu üzüntü verici hadiseye ise Kerbela olayı denilmektedir (Öz, 2022: 271). Kufelilerin, daha önce mektupla bildirdikleri güven ve davet gereği yola çıkan Hz. Hüseyin (r.a.), valinin zulmünden korkarak kendisine destek olanların desteğini geri çektiğinden ve elçisinin şehit edildiğinden habersiz bir şekilde ailesi ve sevenleriyle beraber Kufe'ye doğru hareket etmiştir. Kufe'ye, gitmemesi yönünde bazı önerilerde bulunulması üzerine, Yezid'in saltanatına ve zulmüne boğun eğmemenin hem dini hem de insani bir sorumluluk olduğu fikriyle oraya doğru yola çıkmıştır (Yılmaz, 2023: 73). Milli mücadelede bir bakıma zulme boyun eğmemek ve zulmü bertaraf etmek için yapılmış hem insani hem de dini bir görevdi. Ceplerindeki yüzer lirayla Ayşe'nin kendilerinde uyandırdığı Kerbela ihtirasıyla ölüme giden Türk subayları bu görev için korkmadan şehadete yürümüşlerdir.

“Harekâtta uzun bir masa etrafında hiç kalkmayan bir genç yüzbaşı ve binbaşı dizisi var ki, onların hiç gölgelenmeyen imanlı genç yüzlerini çok seviyorum. Hepsi kılıcını İzmir yolunda kınına koymamaya yemin etmişe benziyorlar” (Adıvar, 2023f: 152-153). Ayşe'nin önünde İzmir yolunda dövüşmeye ant içmiş olan subaylar, imanları sayesinde hiç yeise düşmemişler ve İzmir yolunda çarpışma konusunda kararlı davranmışlardır.

Ayşe'nin izmir yoluna bütünleştirdiği kişilerden birisi de Seyfi'nin annesidir. Ayşe, İzmir'in ve kendisinin başından geçenleri anlattığında çok derinden ağlamış, karşıdaki evliyaların, ölümlerin hepsinin gazabının İngilizlerin üzerine olması için sabaha kadar namaz kılmıştır. Elinde tespihiyle Allah'ım, sen küffarı perişan eyle, diye dua etmiştir (Adıvar, 2023f: 70).

Birleştirici Bir Unsur Olarak Sultan Ahmet Mitingi

Halide Edip Adıvar, konuşmacı olarak katıldığı Sultan Ahmet Mitingiyle ilgili katılımcılardaki duygu izlenimlerini bu romanında izleyici olarak Peyami'nin gözüyle yansıtmak istemiştir. Fatih Mitingi geçmişti, Ayşe Perşembe günü gelecek, Cuma günü ise Sultan Ahmet mitingi olacaktı. Mitinge, Ayşe'de katılmıştı. Yazar, Peyami'nin diliyle İstanbul'u tasvir etmiştir. Sokaklarda anlamlı bir sükûnet hâkimdi. Müslümanlar, olağanüstü bir şekilde suskun, ancak karanlık görünüyorlar. Hristiyanlar, tedirgin; saldırgan olup olmamakta, Müslümanların bu durumuyla alay edip etmemekte kararsız görünüyorlar. Bütündeşilen çibanların arasından en koyu cerahat yerli Hristiyanların gürültülü zaferlerinden, İngiliz ve Fransızların desteğini alarak Türk'e göttükleri kin ve öfkeden akıyordu (Adıvar, 2023f: 38).

“Önümüzde sessiz yürüyen sakat kollu Ayşe’yi ve onun alâmeti olduğu bütün buradan bir millet faciasını düşünüyorduk” (Adıvar, 2023f: 39). Yazar, kolu kırık sessiz Ayşe, tasviriyle işgal altında acılar çeken ancak bu acılar karşısında sessiz kalan Türk ulusunu betimlemiştir.

O gün asıl Türkiye’yi ben ilk defa gördüm. İstanbul’un arka ve asıl mahallelerinde oturan ahalî, birçok yaşlı kadın ve erkek geliyor. Buruşuk boyunları yükselen yaşlı erkeklerin aşikâr olarak beyaz sakallarına gözyaşları akıyor. İpekli bol çarşaflar içindeki, buruşuk yanaklarına yaşlar akarak nineler geliyordu... Gözleri kırmızı, yüzleri Fransız Devriminde Versailles Sarayına akın eden kadınlar alayının tablosu gibi o kadar çok kadın var ki... Hiçbiri ne önünü ne de arkasını görüyordu. Hamal ile genç aydının, Karagümrüklü işçi, İstanbullu kadınla yüksek topuklu süslü kadının, omuz omuza, yüz yüze geldiği bir gündü. Derinliği görülemeyen meydanda müthiş bir insan denizi derin ve sessiz uğultusuyla akıyor, akıyor, yalnız çok yoğun olan ortası kımıldamıyordu (Adıvar, 2023f: 39).

Cinsiyetleri, yaşları, yaşamları, giyimleri ve “meslekleri birbirinden farklı olan, başka bir ifadeyle birbirinden farklı nitelikleri bulunan, İstanbul ahalisi tek bir amaç uğruna yola çıkarak Sultan Ahmet Mitinginde tek yürek olmuştur. Dizinde derman olmayan yaşlı nine ve dedeler bu mitinge katılacak gücü kendilerinde bulmuşlardır. Yazar, bireysel farklılıklarının biz potasında eriyerek toplumsal bir hareket olan Sultan Ahmet Mitinginde yüreklerin, akılların, hedeflerin ve vücutların İzmir’in işgalini protesto etmek ve işgallerin haksızlığını dünyaya duyurmak için bütünleştiği bu anı “asıl Türkiye’yi ilk defa gördüm” (Adıvar, 2023f: 39) diyerek anlatmıştır. Yazar, Türk ulusunun aslında savaşta da, barışta da nasıl olması gerektiğini tasvir etmiştir.

“Bütün bu canlı deniz üstünde Sultanahmed’in beyaz minareleri, hapishane binası yüzüyor gibi yükseliyordu... beyaz minarelerden uzanan siyah bayraklar bazan halkın başına, bazan beyaz güvercin bulutlu mavi göğe uçuyordu. Sultanahmed bahçesinin parmaklıklarına dayanmış bir ihtiyar dişsiz ağzı açık, fersiz gözlerinden, sürülmüş tarla gibi buruşan yanaklarına akan gözyaşlarıyla beraber bağıra bağıra ağlıyordu. Ayasofya menfezinden giren herkes uçan Osmanlı bayraklarını siyah görünce dudaklarından bir feryat, kısılmış bir hıçkırık fırlıyordu. Gözleri sürmeli olduğunu en boyalı genç kadınlar bile unutmuş, bütün boyaları yanaklarından yaşlarla akıyordu... Malul askerlerin, kiminin tek bacaklı, koltuk değnekli, kiminin bir kolu kesik, kiminin iki gözü kapanmış total bir arkadaşa tutunarak yürüdüklerini gördüm. Kendimin henüz ma’nâsını anlamadığım bu büyük sarsıntıyı, bu kalp ve beyin depremini en çok onlar anlamıştı. Hepsi itina ile giyinmiş, tıraş olmuş, hepsi dinî bir âyine gider gibi sessiz ve başları önünde idi” (Adıvar, 2023f: 40).

Yazarın, Sultan Ahmet’in beyaz minarelerinin, hapishane binasına benzetmesi, Müslümanların özgürlüğün simgesi olan camiiler, işgal altında olan Türk vatanında, esareti simgeleyen hapishanelerle tasvir edilmiştir. Halkın başına uçan siyah sancak, hüznü, yası betimlemekte, beyaz güvercin bulutlu mavi göğe uçan siyah sancak ise barışa düşen gölgeyi betimlemektedir. Türk ulusunun bağımsızlığının simgesi olan Osmanlı sancağını, siyah gören

tüm ahalinin gözlerinden yaşlar boşanmıştır. Bu durum en çok vatan uğruna çarpışırken gazi olan askerlere dokunmuştur. Gazi askerlerin hepsinin özenli bir şekilde giyinmesi, tıraş olması, dini ayin gider gibi sessiz ve başları önde olması, çok yaralar almış olmasına rağmen Türk ulusunun hala dimdik ayakta durduğunu ve mücadele etmeye hazır olduğunu simgelemektedir.

“Derin bir tekbir sadası bütün insan denizinin sathını titretti. Aşağıdan, yerin altından gibi pes bir ses dalgası, emsalsiz, mütehakkim güzellikle uzarken yükseklerden siyah bayrakların beyaz minare direklerinden daha tiz, daha yanık ve daha taze sesler ihtirasla, isyanla, fakat tatlı ve öldürücü bir güzellikte ta Marmara’ya yayılıyordu” (Adıvar, 2023f: 40).

Mitingde kullanılan dini bir slogan olan tekbir, toplumsal hareket üzerinde etkili olmuş, onları coşturmuş, siyah bayrakların beyaz minare direklerinden daha tiz, daha yanık ve daha taze sesler ihtirasla, isyanla, ancak tatlı ve öldürücü bir güzellikle Marmara’ya ulaşmıştır.

Halide Edip, Mitinglerin toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı işleviyle ilgili örnekler vermeye devam etmiştir:

“Önünde asırlık çınarların arasında siyah bayraklar altında siyah ve küçük bir kürsü var. Bütün bu sesler onun etrafından geliyor. Havadaki genç sesler ve yerdeki dedeler heyetinin derin ve muazzam bir gürültüsü geliyordu. Kürsünün önünde, gazi askerler bir hilâl gibi çevrilmişler, bu topraklar üstünde ne zaman yas, ne zaman bayram olsa onun mihrabında bu topraklar için parçalanmış vücutlarının toplanmasının en tabii bir şey olduğunu bütün İstanbul’la beraber onlar da anlamışlardı” (Adıvar, 2023f: 41).

Asırlık çınar ifadesi, Türk ulusunun köklü bir tarihe sahip olmasını, gücünü ve hükümlerliğini simgelemekte, Türk ulusunun tarih, kudret ve hükümlerliğinin, siyah küçük kürsüden yani bağımsızlığa engel olmaya ve üzüntü yaratmaya çalışan tarihi, gücü ve hükümlerliği sınırlı olanlardan kat kat fazla olduğunu, Türk ulusunun bunların üstesinden gelerek, nesline daha nice uzun ömürler sunacağını tasvir etmektedir. Günümüzde bilhassa Yörük topluluklarında katranın yanı sıra çınar ağacı da mukaddes olarak kabul edilmektedir. Çınar, asırlardır Anadolu’da hükmün, egemenliğin, yasanın bir simgesi olmuştur. Çınar ağacı, “Ben buralara hükmetme gücüne sahibim, kontrol bende benim hükümlerliğim geçerlidir.” düşüncesini ifade etmenin en tabii yoludur (Şanlı, 2020: 7).

Siyah bayrak, bazen yası bazen intikamı, bazen savaş ilanını ve bazen de gelen tehditlere karşı hazır olunduğunu simgelemektedir. Sancak-ı Şerif, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ve İslam dininin alametleri arasında bulunan siyah renkli ve ismi “Ukab” olan, Hz. Aişe’ye ait örtüden kare biçiminde yapılan bayraktır (Aydın, 2009: 71). Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında ve daha sonraları cihat ilanı olarak savaştan önce açılırdı. Peygamberimizden (s.a.v.) sonra dört Halife’ye, Emevilere ve Abbasilere intikal etmiştir. Moğolların, Bağdat’ı işgalinden sonra Abbasi Halifesi Mısır’a gitmiş, Yavuz Sultan Selim Han tarafından Mısır’ın fethedilmesiyle siyah sancak(sancak-ı şerif) ve daha birçok kutsal emanet Osmanlı’ya geçmiştir (Aydın, 2009:

74). Siyah Sancak, Osmanlı'da ilk defa 1596 yılında III. Mehmed'in yaptığı Eğri Seferinde, son olarak ise 24 Kasım 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında Cihad- Ekber ilan etmek üzere açılmıştır (Aydın, 2009: 83). Romanda geçen asırlık çınar ağaçları arasına asılan siyah sancakta, zulme karşı bir başkaldırı ve bir savaş ilanıydı. Gazi askerlerin kürsünün önünü hilal şeklinde çevirmeleri ise İslam'ın simgesini temsil etmektedir. Bu topraklar üzerinde ne vakit bir yas ve ne bayram, mutluluk olsa Hilal'in uğruna vuruşup parçalananlar onun mihrabında bütünleşmektedirler. Türk ulusu, mutluluklarda da, hüznlerde de, bilhassa vatan ve millet tehlike düştüğünde bir bütün olmayı başarabilen nadide milletlerden birisidir. Milli mücadele zamanında imkânsızlıklara rağmen Türk ulusunun bütünleşmesi neticesinde bu mücadeleden başarıyla çıkmışızdır. Mehmet Akif Ersoy'un da belirttiği üzere, "Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez" (2021: 514).

Halide Edib, mitingin bütünleştirici işleviyle ilgili olarak Peyami'nin ağzından şu sözleri dile getirmeye devam etmiştir:

"Kendim daha bunun manasını anlamıyordum. Bu müşterek bir sevgilinin cenaze merasimi mi? Yoksa ebedi ve kanlı bir düğünün ilanı mıydı? Bilmiyorum, yüz bin insan mucize gibi vücutlarından, vücutlarının bin bir alâkasından çözülmüş, bir oluvermişlerdi. Kalabalığın içinde harb borusu çalınınca iplerini kırıp koşan asil harb atları gibi ihtilâl havasını koklayan bir iki Fransız, siyah millet bayrağının altına dün karşı karşıya dövüştükleri sakat Türk askerlerinin arasına koşmuşlardı" (Adıvar, 2023f: 41).

Yazar, mitingdeki muhteşem kalabalığın, Osmanlı'nın yıkılışının mı, yoksa savaşı düğün sayan Türklerin vatanı uğruna kanlarını feda edeceklerinin, can verip can alacaklarının mı ilanı olduğunu sorgulamıştır. Çeşitli bireysel farklılıklarına rağmen yüz bin insan mitingde tek bir amaç uğruna, tek vücut olma mucizesini göstermişlerdir.

"Ah, beyaz ve güzel memleketim! Bu meydanda birçok imparatorlar ve imparatoriçeler en görkemli alaylar, yarışlar, resmigeçitlerle geçtiler. Fakat bu beyaz ve ezeli meydanı bütün bir milletin gözyaşıyla hiçbir görkemli alay, hiçbir Bizans ve Osmanlı ihtişamı takdis etmedi. Yeni Türkiye'yi doğuran esrarlı ve ilahi ruh mu bu merasimi bu millete öğretti? Yoksa İzmir'in zümrüt yamaçları, altın meyveleri, bal akan bağları üzerinden geçen kan ve ıstırap kasırgası mı burada tekrarlanıyor?" (Adıvar, 2023f: 41-42).

Sultan Ahmet Meydanı birçok yarışmaya, törene, resmigeçide, en ihtişamlı alaylara, krala, kraliçeye ev sahipliği yapmasına rağmen ne Bizans ne de Osmanlı'nın, bu miting kadar görkemli bir toplantıya yol açmadığı belirtilmiştir. Bu muhteşem bütünleşmeye ya Yeni Türkiye'yi meydana getiren esrarlı ve ilahi ruh'un ya da güzel İzmir'in çekmiş olduğu acı ve ıstırapın yol açtığı söylenmiştir. Yazar, Sultan Ahmet Mitingindeki muhteşem bütünleşmeyle Yeni Türkiye'nin kuruluşunun müjdesini vermektedir.

Miting alanının üstünde uçakların geçtiği esnada halktan hiç kimse başını kaldırıp göğe bakmamış, çünkü halkın duyduğu şey ölümden güçlüydü. Türk ulusu, ölümü meydan

okurcasına bütünleşmiş ve vatanın kurtuluşu için ant içmiştir. Cemal, keşke bomba atsalar da bu akdimizi kanımızla mühürlesek demiştir (Adıvar, 2023f: 42).

Sultan Ahmet Mitinginde, Ayşe'nin gözlerinden yaşlar süzülürken aynı zamanda vatanın kurtuluşunun şimşekleri çakmış, aynı anda belki elli bin çarşafının gözlerinden aynı şimşekler çakmıştı. Bu miting millete ve orduya güç, irade umut ve teselli vermiş, milli mücadeleye katkı sağlamış ve halkı uyandırarak Türk olduklarını hatırlatmıştır. Türklerin bu uyanışı karşısında tüm işgalciler ve destekçileri panikleyerek sokakları boşaltmışlardır: “Hep beraber yürüyerek Köprü’yü geçtik. Kudretli ve silahlanmış Beyoğlu’nun “Türkler geliyor!” diye geçirdiği “panik”in tepkisiyle o gün sokakları boşaltmışlardı. Kendi memleketimizde imişiz hülyasını bir an için rüya gibi hissederek Şişli’ye geldik” (Adıvar, 2023f: 43).

Birleştirici Bir Unsur Olarak Sancak

Romanda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan en önemli unsurlardan birisi de sancaktır. Memleket meseleleriyle alakadar olmayan Peyami, ezeli şeyler, sancak ve namus uğruna iki bacağına kaybetmiş, kafası parçalanmıştır. “Cemal! İhsan! Bak benim de iki bacağım koptu, kafam parçalandı. Bana karşı muhabbetinizde aşağı eğilen bir şey vardı. Niçin bunları görmeden öldünüz? Ben de bu ezeli şeyler için, bayrak için, namus için parçalandım” (Adıvar, 2023f: 29). Cemal ve İhsan’ın mukaddes değerler uğruna yaptığı kahramanlıktan ve Ayşe’nin bu kahramanlıktan bahsederken gözünde oluşan gururdan etkilenen ve aynı gururun kendisi için oluşması için mücadele eden Peyami’yi, bütünleştiren önemli unsurlardan birisi de sancak (bayrak) olmuştur.

Ayşe’nin, Peyami’ye yazdığı mektuplarda bayrağın bütünleştirici işlevini görmek mümkündür:

“Azası kavî, kolları kırmızı bayrağın direğine sarılmış ve su içinde yürüyen bir sancaktar: ‘Senin için ey sancağımız, ölürüz de vermeyiz...’ Arkamdan bütün koğuş gürleyerek devam etti: ‘Senin için ey sancağımız güle güle kurban oluruz.’ İnatla, ısrarla, heyecanla içeriden dışarıdan etrafımı saran bu sancak aşkı gözlerimden çocuk gibi sıcak sıcak yaşlar boşandırdı” (Adıvar, 2023f: 139).

Ayşe’nin tedavi ettiği yaralı asker de şöyle demiştir: “Senin için ey sancağımız, ölürüz de vermeyiz. Bu şikâyet etmeyenlerin acılarını boşaltışları” (Adıvar, 2023f: 191).

Türk askerini sancak bütünleştirmiş, sancağın düşman eline geçmemesi için mücadele etmişler ve bu uğurda seve seve hiç şikâyet etmeden canlarını feda edeceklerini ifade etmişlerdir.

Hüseyin Çavuş, hastanede yaralı olarak yatan ve hep bir ağızdan bayrak uğruna can vereceklerini söyleyen erlerin karşısında gözyaşlarını tutamamış ve bu durumu şöyle izah etmiştir: “Bursalı, çam ağacı gibi, delikanlı bir sancaktarımız vardı. Metris Tepe’de bizim

taburla beraberdi; yanı başımda sancağı kucağında çam gibi devrildi, şehit oldu, onu düşündüm de” (Adıvar, 2023f: 139).

Türk ulusu kadınıyla erkeğiyle, yaşlısıyla genciyle Kurtuluş Savaşında bayrağı düşman eline geçmesin ve bağımsız bir şekilde dalgalansın diye canını, cananını, umutlarını, geleceklerini kısacası tüm varlığını bayrağı uğruna feda etmiş ve hala daha bu uğurda fedakârlık yapmaya devam etmektedir.

Ayrıştırıcı Bir Unsur Olarak Mandacılık

Manda, siyasi ve askeri alanlarda gelişmiş olan devletlerin, gelişmemiş olan devletleri kendisini idare edecek seviyeye ulaştırıncaya kadar vekâlet yoluyla yönetmesidir. Bu sözcük hukuksal olarak ise bir milletin bir başka devlet tarafından vekaleten idare edilmesi anlamına gelmektedir (Mumcu, 1997: 36). Mandacılık, tarihte ilk devletlerin teşekkülünden itibaren farklı uygulamalarla var olmuştur. Yakın tarihte ise ilk defa Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra toplanan Paris Barış konferansında gündeme gelmiş olan manda, 16 Aralık 1918 tarihinde Güney Afrikalı General J. Chirstiaan Smuts tarafından önerilmiştir. Buna göre yenilen devletlerin yönetimi Milletler Cemiyetine bırakılacak, henüz bağımsız olma kabiliyetine sahip olmayan devletler, bu cemiyet tarafından eğitilecek, ancak bu işi cemiyetin kendisi yapmaktan ziyade büyük bir devleti vazifelendirecekti. Büyük devlet, cemiyetin vekili olarak sözü edilen milleti idare edecekti (Aytepe, 1999-2003: 475).

Halide Edip, Ayşe'nin diliyle İngiliz Mandacılığını reddetmiştir. Mandacılık, romanda, İngiliz gazeteci Mister Cook, Salime Hanım ve Peyami'nin annesi tarafından savunmuş olup, parçalayıcı ve yok edici bir işlevi yerine getirmektedir. Romanda mandacılığın bu işleviyle ilgili bazı örneklere rastlamaktayız. Ayşe'nin, İngiliz mandacılığını reddetmesinden ötürü Peyami'nin annesi onu evinde istememiştir. Bu durumu Ayşe'nin, Peyami'ye yazdığı mektuplarda daha iyi anlayabiliriz: “Halam, darılma ama, bizim Pâdişâh’a benziyor. İngiliz’e uşak olmayan herkesten vazgeçmiştir” (Adıvar, 2023f: 70).

Halide Edib Adıvar, Ayşe karakterinin diliyle yazdığı bu satırlarda Padişahı da İngiliz mandacısı olarak sunmuştur. Ülkenin tam bağımsız olabilmesi için Türk ulusu, birleşip tüm gücünü düşmanı ülkeden kovmak için kullanması gerekirken Padişah'ın savunduğu mandacılık parçalayıcı ve yok edici işlev icra ederek, milletin çocuklarını birbirine kırdırmaktadır:

“Anadolu’dan isyan haberleri geliyor, İngilizlerin Halifesiyle (Osmanlı Padişahıyla) milletin asi çocuklarının dövüştükleri söyleniyordu” (Adıvar, 2023f: 76).

“Çerkes köyleri etrafında Türk, Çerkes, Rum, hatta Ermeni bir hayli eşkiya Halife ordusuna iltihak etmiş, bizim kuvvetlerle yer yer vuruşuyorlardı” (Adıvar, 2023f: 78)

“Niçin beş on Çerkes, Pâdişâh’la beraber millet yolundan başka bir yolda gidiyor, diye kızıyorduk. Onlardan Türk toprakları üzerinde vaat edilen hükûmetin bir efsane olduğunu bilenler bizimle beraber değil

midirler? Bizimle el ele ihtilâlin en fedakâr uzuvlarından bazıları onlar değil miydi? Öbür tarafta vuruşanlar arasında kaç tane nankör Türk evlâdımız yok muydu? Bu güzellik, bu şiirle kanımızda akan kardeşlerimiz ne kadar zaman vefa ile kahramanlık ile omuz omuza kendilerinin olan bu memlekette ölmüşlerdi. Kaç namdar paşa, kaç isimsiz fedakâr, yüzlerce seneden beri bizimle ve bizden değil miydi?” (Adıvar, 2023f: 107)

Burada Halide Edip’in, Padişah’tan İngilizlerin Halifesi şeklinde söz etmesi dikkat çeken önemli bir noktadır. Osmanlı Padişahı aynı zamanda tüm Müslümanların lideri olarak Halife unvanını kullanmaktadır. Ancak yazar Padişah’ın İngilizlerin oyuncağı olduğunu, ordusunda Türklerin ve Çerkezlerin yanı sıra Rum ve hatta Ermenilerden oluşan gayrimüslimlerin bulunduğunu ve bu ordunun Müslüman Türklerle çarpıştığını vurgulayarak artık Halifeliğin Müslümanları temsil etmediğini vurgulamıştır (Dündar, 2021: 347). Dini bir boyut taşıyan Halife ordusuyla, Müslüman Türklerin vuruşması dinin ayrıştırıcı, parçalayıcı ve çatıştırıcı işlevine işaret etmektedir.

Milli mücadele zamanlarında Türk ulusunun geleceğini mandacılığa bırakmak isteyenler olmuştur. Mazhar Müfit Kansu, 25 Ağustosta Mustafa Kemal Paşayla bu durumu konuşurken, “Paşam, Sivas’ta galiba manda meselesi bizi çok üzecek ve yoracak” dediğinde Mustafa Kemal Paşa ise ona şöyle cevap vermiştir, “Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatani tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar” (1966: 171). Mustafa Kemal’in, 1919 yılındaki resmi durumuna bakıldığında alınacak kritik kararlarda yalnız başına hareket edemeyeceği alenen görülmesine rağmen İngiliz ve Amerikan mandacılığını arzulayanları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ikna etmiş ve tam bağımsızlık için Anadolu’da kudretli bir iradeyi tesis etmiştir (Akyol, 2008: 87-89).

Ayrıştırıcı Bir Unsur Olarak Şahsi Menfaat ve Kıskançlık

Şahsi menfaatlerin, toplumsal menfaatlerin üzerinde tutulduğu ve kıskançlık duygularının hâkim olduğu toplumlarda sosyal bütünleşme zarar görür. Toplumsal menfaatlerin şahsi menfaatlerin üzerinde tutulduğu veya menfaatlerin ortak payda da bulunduğu toplumlarda sosyal bütünleşme için yarar sağlamaktadır. Ateşten Gömlek romanında toplum menfaatinin üzerinde tutulan şahsi menfaat ve kıskançlık duygusu ayrıştırıcı bir işlev icra ederken; şahsi menfaat üzerinde tutulan toplum menfaati ise bütünleştirici bir işlev icra etmektedir.

Peyami’nin annesi şahsi menfaati için memleket menfaatini hiçe saymış ve İngiliz mandacılığını reddeden yeğeni Ayşe’yi ve Cemal’i evinde istememiştir. Bu durum Şahsi Menfaat unsurunun ayrıştırıcı bir işlev icra ettiğini göstermektedir. Peyami’nin Annesi şu düşüncedydi:

“Bir daha kan sergüzeştine milleti atacak hiçbir şeye taraftar olmadığını, ihtiyarlığında evi ve şahsı etrafında velvele istemediğini söylüyordu. Hele Şişli hayatında mevkiini

kaybetmeye, salonunun bir merkez olmadığını görmeye hiç mütehammil değildi” (Adıvar, 2023f: 53).

Yazar, Peyami’nin diliyle olayları betimlemeye devam etmiştir. Birlikte Anadolu’ya doğru hareket ederlerken Ayşe’nin, Ahmet Rıfkı’nın atına eğilip bir şey söylediğini gördüğü zaman İhsan’ın ceketinin karanlıkta kabardığını görece kadar kalbi attığını hissediyorum (Adıvar, 2023f: 83). İhsan, Ayşe’yi Ahmet Rıfkı’dan kıskandığı için ona karşı artan ve katılaştan bir kini var. Ahmet Rıfkı’nın ise o kadar iyi, o kadar berrak ruhu vardır ki bunun farkında bile değildir (Adıvar, 2023f: 87).

İhsan, şahsi menfaatini her şeyin üstünde tutarak Ayşe’yi, elde etme pahasına kendisine bağlı olan, canından çok sevdiği silah arkadaşı Ahmet Rıfkı’yı kıskanarak pusuya düşürüp öldürmeyi bile planlamıştır.

“Ayşe’yi onunla hayvan üstünde gördüğüm zaman ne ızırâb, ne azap çektim. Ayşe’nin ona sadece bir büyük kardeş şefkati vardı, biliyordum, bazan bu şefkat benim kalbime de sirayet eder; o küçük mülâzımı, canımı verecek kadar severdim. Bazan uyku kaçır ve o çocuğu pusuya getirip öldürmek için plân yapacak kadar kıskançlıktan muztarib olurum. Çok zaman yüksek sesle kendi kendime, ‘Ben deli oldum, ben çıldırdım,’ diye haykırdığım vakidir” (Adıvar, 2023f: 162).

Ahmet Rıfkı, Çerkezler tarafından şehit edildiğinde Ayşe, onun bulunduğu yere ulaşmış ve tedavi etmek için ağlayarak mücadele ederken İhsan, Ayşe’nin Ahmet Rıfkı için acı çekmesini kıskanmış iki duyguya kapılmıştır. Birincisi ölüyü parçalamak ikincisi ise ölen Ahmet Rıfkı’nın yaşaması için canını vererek Ayşe’nin ağlamasını engellemektir.

“Sonra o zavallıyı Hendek yolunda Çerkezler öldürdüğü zaman Ayşe’nin yalnız başına dörtnal gittiği günü hatırlar mısın? Onu Ayşe yerden bir çocuk gibi kollarıyla kaldırdığı zaman ve arkadaşlar onu sedyenin yanında ağlayarak getirirken iki hissin tesiri altında idim. Kudurmuş gibi ölüyü parçalamak yahut canımı o genç vücudun içine akıtıp, Ayşe, senin ağladığın bu çocuğa işte ben canımı verdim. O yaşasın, sen ağlama! diyebilmek için yandım”(Adıvar, 2023f: 162).

Kezban, Peyami’yle konuşurken Ahmet Rıfkı’nın ölümünün sorumlusu olarak Ayşe’yi göstermiş, doğal olarak onun ölümünde İhsan’ın parmağı olduğunu ima etmiş, Ayşe kıskançlığının İhsan ve Ahmet Rıfkı’nın aralarını bozduğunu belirtmiştir:

“O yiğit bir avrat, dedi. İki elim yanıma gelecek neyleyim, kahpe değil, emme kahpe gibi erleri birbirine gatiyo. Yiğit canlar uğruna telef olup gidiyo. O sarı oğlan, Mülâzım Ahmed Rıfkı neden öldü? Emme ben biliyom. Şehirli avrat garından asıl Cumandan Bey’e yanıyo. Tıpkı benim gibi” (Adıvar, 2023f: 122)

İhsan, Ayşe’nin akrabası olan Peyami’ye karşı da bir taraftan hassas davranırken diğer taraftan bu yakınlığı kıskanarak intikam gütmüştür. “Yalnız kaldığımız zaman bana karşı iki türlü vaziyet aldı. Biri Ayşe’ye temas eden bir mahlûka karşı payansız zaafı ve ihtiyacı; ikincisi bu yatkinliği, bu akrabalığı çekemeyen ve bu imtiyazımdan dolayı benden intikam almak isteyen bir adamın vaziyeti” (Adıvar, 2023f: 98).

“İzmir yolu açılıyor gibi. Muhakkak İzmir’e gireceğim ve muhakkak Ayşe benim olacak. Onu kimsenin elimden alması ihtimali yoktur. Bunu ben hayatım pahasına olsa, hatta Haşmet Bey’i öldürmek pahasına olsa da yine elde edeceğim” (Adıvar, 2023f: 183).

İhsan, Ayşe’nin koluna masaj yaptığı Miralay Haşmet Bey’i kıskanmış ve Şahsi menfaatini ön plana çıkararak onu elde etme uğruna, emrinde bulunduğu komutanı bile öldürmek istemiştir. İhsan’ın, İzmir’e bu kadar çok girmek istemesinin sebebi Ayşe’dir.

İhsan, Ayşe hakkında Peyami’yle konuşurken şunları söylemiştir: “Sözün kısası, senin gibi, herkes gibi ben de Ayşe sırtına tutuldum, fakat ötekiler gibi ben sadece sırtımı ateş kamçısının darbesine verip İzmir’e doğru yürümedim; herkes İzmir’e doğru giderken ben Ayşe’ye doğru gittim” (Adıvar, 2023f: 160).

Diğer taraftan Kezban, İhsan’a sevdalanmış; İhsan’ın, Ayşe’ye olan sevdasından dolayı Ayşe’yi kıskanarak kin gütmüş ve düşmanlık beslemiştir. Ayşe bunun farkında olmasına rağmen belli etmemiştir. Peyami, “Kezban’ın, Ayşe’ye yanaşmadığını, soğuk, hatta hırçın mukabele ettiğini, ona karşı âdeta kinle dolu olduğunu belirtmiştir” (Adıvar, 2023f: 86-87). İhsan ve ordusu Kezban’ın bulunduğu köyden ayrılmak için harekete geçtiklerinde Kezban, onlara yolda yetişmiş ağlayarak kendisini de almalarını istemiş, Ayşe bu durum karşısında onu teselli etmek istediğinde Kezban nefretle ve şiddetle onu itmiştir. “Ayşe bu genç ıztırâbdan müteessir miydi, bilmiyorum; arabadan atladı geldi, başını okşamak, teskin etmek istedi. Kezban’ın gözlerindeki ateş bütün bütün tutuştu; onu, nefretle, şiddetle itti” (Adıvar, 2023f: 90).

Mehmet Çavuş’un, en güçlü itikadı Padişah düşmanlığıydı, artık millet işi eline alsın demesine (Adıvar, 2023f: 98) ve “Padişah’ın Türk milletini aldattığını söylemesine” (Adıvar, 2023f: 105) rağmen Kezban’a olan aşkı ve İhsan’ı kıskanmasından dolayı tüm inandığı değerlere ihanet ederek Hilafet ordusu adına haydutluk eden Hamza Bey çetesine katılmıştır. Çeteci bir kişiliğe sahip olan Mehmet Çavuş’un bu ihanetinde düzenli orduya uyum sağlayamamış olmasını da yadsımamakla beraber, onu asıl ayarlayan ve çatıştıran unsurlar şahsi menfaatini toplumun ortak menfaatinin üzerinde tutması ve kıskançlığı olmuştur.

Mehmet Çavuş, şahsi menfaati ve Kezban’ı kıskandığı için Peyami’yi vurmuş, Kezban’ı da kaçırmıştır. İhsan ve Peyami, Mehmet çavuş hakkında konuşurlarken şunları söylemişlerdir: “Türk-Çerkes karışık, hilâfet ordusu namına eşkıyalık eden Hamza Bey çetesine katıldığı söyleniyor. Onun ihtilâlcî ve bilhassa pâdişâh düşmanı ruhunu düşünüyor, Kezban’ın yeşil gözlerini kıskanarak bütün hayatını inkâr edişine hayret ediyorum” (Adıvar, 2023f: 126).

İhsan ve Peyami Konya isyanını bastırmak için gidenler arasında yer almıştır. Mehmet Çavuş, köylüleri kandırıp İhsan ve Peyami’nin bulunduğu gurubu pusuya düşürmüştür. Nahiye

müdürünü ve jandarmaları köylüler şehit etmiş, İhsan ve Peyami ise tutuklanıp zindana atılmıştır (Adıvar, 2023f: 128-129).

“Parmaklığın bu tarafında ihtirasla, nefretle, müstekrih bir kasımayla Mehmet Çavuş, beş on kişiye mahbesin kapısını kırıp İhsan’ın işini tamamlamaya teşvik ediyor. Nahiye müdürünü, jandarmaları boğazlamışlar da bu pis, bıyiksız oğlanı ne bırakıyorlar? Bu da Halife düşmanı, din düşmanı, hemen gebertmeli” (Adıvar, 2023f).

Daha önce Anadolu’da düşmana ilk karşı koyanlardan olan Mehmet Çavuş, padişahı sevmemesine rağmen dini ve halifeliği kullanarak halkı kışkırtmış, düşmanı vatandan koymak için birlikte çarpıştığı Türk askerlerini şehit ettirmiş ve İhsan’ı da din ve halife düşmanı olarak gösterip öldürtmeye çalışmıştır. Şahsi menfaat ve kıskançlık, Mehmet Çavuş’un Peyami’yi vurmasında, isyan etmesinde ve İhsan’ın birliğini pusuya düşürmesinde ve sonunda Mehmet Çavuş’un asılmasında ayrıştırıcı ve parçalayıcı bir işlev icra ettiği gibi köylülerin kışkırtılmasında, Nahiye Müdürünün, Türk askerlerinin şehit edilmesinde kullanılan din unsuru ayrıştırıcı ve parçalayıcı bir işlev icra ettiği gibi köyün cezalandırılmasında da din aynı işlevi icra etmiştir.

Sıradan yaşam süren bir kadın iken eşinin ve oğlunun şehit edilmesinin acısıyla etrafındakileri savaşa yönlendiren, kararlı ve güçlü bir kadına dönüşen Ayşe’den, çevresindeki erkekler çok etkilenmişlerdir. Peyami ve İhsan’ın Ayşe’ye olan aşkları vatan aşkıyla örtüşmüştür. İhsan, Ayşe’ye yaptığı evlenme teklifi karşısında Ayşe ancak İzmir kurtulduğu takdirde onunla evlenebileceği cevabını verince İhsan’ı, milli mücadeleye sevk eden en önemli kuvvet Ayşe’nin aşkı olmuştur. Romanın sonuna kadar İhsan’ın, İzmir’in mi yoksa Ayşe’nin mi peşinden koştuğunu anlamak güçtür. Peyami ise Ayşe’ye olan platonik aşkını içinde yaşatmış Ayşe’nin, İhsan’ı sevdiğini bildiği halde bu aşk onda kıskançlığa yol açmamış aksine bir kıvılcımdan büyük bir vatan aşkına dönüşen bu aşkı onaylamıştır (Mutlu, 2018: 689-690). Şahsi menfaati için Ayşe’nin aşkıyla Anadolu yollarına düşen Peyami ise, Ayşe’nin kendisini değil İhsan’ı sevdiğini bildiği halde kıskançlık gütmemiş ve Türk toplumunun menfaatini, şahsi menfaatinden önde tutmuş, İhsan’la ortak menfaat paydası olan vatan sevgisinde buluşmuş ve onun emrinde İzmir yolunda bütünleşerek bu uğurda çarpışmış; İhsan ve Ayşe şehit olduktan sonra da bu uğurda çarpışmaya devam ederek iki bacağını yitirmiş ve daha sonrada şehit olmuştur. Ancak Peyami’nin hiç şahsi menfaat gütmemediğini iddia etmek doğru bir düşünce değildir. Peyami, romanın başında kendisinin de yakındığı silik bir hariciye memuru tipinden, Cemal, İhsan gibi asker olmaması hasebiyle onların göstermiş oldukları muhabbetlerinde aşağı eğilen şeyden, Ayşe’nin kendisini pısrık ve korkak bir kişi olarak görmesinden kurtulmak gibi bir takım şahsi menfaatleri gütmüş ve roman boyunca bunlardan sıyrılarak bir vatan kahramanı

olarak anılmak istemiştir. “Bende acayip bir heyecan var. İlk defa büyük ateşe gireceğim. İlk defa askerler gibi ölümün suratına ihtiyarî atılan mümtaz sınıftan biri olacağım. Ne Ayşe ne kimse beni artık geri mahlûkatından addetmeyecek” (Adıvar, 2023f: 193).

Şahsi menfaati yani kahraman olarak anılma düşüncesi vatanla ayrılmaz bir bütün olduğu için İzmir yolunda, vatan uğruna düşmanla çarpışarak önce yaralanmış, ardından iki bacağına kaybetmiş ve artık Ayşe’den, Cemal’den ve İhsan’dan kendi hakkının tesis ederek ona bir kahraman gözüyle bakmalarını istemiştir. Peyami, İzmir’e giren ilk Türk bayrağı taşıyan kişi olduktan sonra Ayşe’nin mezarına gidip bu durumu ona anlatmayı planlamış, iki bacağına vatan uğruna feda etme kahramanlığını görmeden ölen Cemal ve İhsan’a sitem etmiştir. İhsan’ın, şahsi menfaati Ayşe olduğu için onu elde etmek için aynı uğurda çarpıştıklarıyla çatışma içerisine girmiş; Peyami’nin şahsi menfaati ise vatan kahramanı olarak anılmak olduğu için Peyami, İzmir yolunda bütünleşmeye ve vatan uğrunda çarpışmaya mecburdur.

İhsan, Ayşe konusunda şahsi menfaatini düşünmüş, Ayşe ise onun aksine memleketin menfaatini kendi menfaatinden üstte tutarak İhsan’ın kendisine yaptığı evlilik teklifini İzmir kurtulmadan kabul edemeyeceğini söylemiştir. Ayşe için mutluluk İhsan ile evlenmekle değil, asıl mutluluk ve düğün İzmir’in ve vatanın kurtuluşuyla gerçekleşecektir. Ayşe’nin, memleket menfaatini öncelemesini şu cümlelerde görmek mümkündür: “İhsan, dedi, ben o adama hayatta ne isterse hayır diyemem, yalnız benim için evlenmek kabil değildir. Farz et ki hayatımdan bir taun geçti, beni bütün insanlardan uzaklaştırdı. Yalnız İzmir yoluna bağladı” (Adıvar, 2023f: 166).

Halide Edip Adıvar, anılarında İzmir’in işgal edilmesiyle ilgili duygularına şu şekilde yer vermiştir:

“Ben İzmir’in işgalinden sonra, hemen hemen bu mesele hakkında bir kimse ile konuşmamıştım. Fakat İstiklâl Mücadelesi hissi bende bir çeşit mukaddes cinnet hâlini almıştı. Artık şahıs olarak yaşamıyordum. Bu millî, mukaddes cinnetin bir parçasından ibarettim. 1922’de İzmir’i aldığımız güne kadar benim için hayatta başka hiçbir şeyin ehemmiyeti kalmamıştı” (Adıvar, 2023a: 35).

Ayşe, toplum menfaatini gözettiği gibi İhsan’ı da sadece İzmir’in kurtuluşuna başka bir ifadeyle vatandan tüm düşmanları temizlemeye odaklanması için toplum menfaatini düşünmeye sevk etmeye çalışmış ve İzmir kurtuluncaya kadar tüm şahsi menfaatlardan uzaklaşmasını isteyerek ülküsünü her şeyden üstün tutan Ayşe, kendisini ülküsünden de çok seven İhsan’a şart koştur (Albay, 2020: 480): “İhsan, dedi, İzmir’e girdikten ve Akdeniz’in kıyılarında yeşil İzmir için akan kanları tesit ettikten sonra istediğin zaman benimle evlenirim. O ana kadar yemin et, kalbinin bütün ateşi sade İzmir’e gitmek için yanacak” (Adıvar, 2023f:

167). Halide Edip, aşk, vatan ve ulus kavramlarının iç içe geçtiği bu romanında vatanın menfaatini önceleyerek şahsi menfaatlerin ikinci plana atılması gerektiğini ifade etmektedir.

Halide Edip Adıvar, romanı doktorların konuşmasıyla sona erdirmiştir. Başındaki kurşun çıkarılırken ölen Peyami'nin anılarında yazdığı isimleri doktorlar tetkik ettiklerinde Peyami'nin yalnızca Cemal isminde Şehit olan dayısı ve onunda bir kız kardeşi olduğu bilgisine ulaşmışlardır. Ancak o kız kardeşin ne ismine ne de hikâyesine ulaşamamışlar ve diğer kahramanların da olmadığı bilgisine erişmişlerdir (Adıvar, 2023f: 205). Bu durum bir hata olarak değerlendirilebilir ancak Peyami'nin canlı detaylarla anlattığı kahramanların hikâyelerini oluşturan bir zihin kurgusu olabileceğinin de işaretidir. Kahramanların ferdi hikâyeleri önemli değildir, asıl önemli olan ortak gayretleri başka bir ifadeyle yazarın kaygısı millettir. Ayşe ve İhsan kahramanları Anderson'un anlattığı üzere millet inşası projesindeki rollerini yerine getirmişlerdir (Albay, 2020: 481).

3.2.2.2. Vurun Kahpeye

Romanın Konusu

Halide Edib Adıvar, milli mücadeleden bir sahneyi anlattığı bu romanında dine bakış açısına da yer vermiştir. Roman, Anadolu'daki bir kasabaya öğretmen olarak giden Aliye karakterinin etrafında şekillenmekte, Anadolu halkının milli mücadeleye bakış açısı, bir tarafta ulusal direnişin simgesi olan Kuvayı Milliye güçleri ve milli mücadeleye destek olanlar, öbür tarafta ise geçmişin dini taassubunu sürdüren sözde din adamı ve milli mücadelenin karşısında yandaşları, idealist bir öğretmen olan Aliye'nin diliyle anlatılmaktadır.

Romanın Özeti

Asker babanın ve Fatihli bir verem hastası olan annenin kızı olan Aliye, küçük yaşta annesi vefat etmiş, annesinin vefatından sonra babasının izini Kafkaslarda kaybetmiştir. Darülmuallimat'ta okuyan tüm yetim çocuklar gibi şefkat ve sevgiye ihtiyacı vardı. Son sınıfındayken genç bir öğretmenin Anadolu'da çalışınız telkinini dikkate alarak öğretmen olarak atandığı Anadolu'ya gitmiştir. Maarif Müdürü ve Ömer Efendi, Aliye'yi gördüklerinde ikisi birden şaşırılmışlardır. Aliye, Ömer Efendi ve Gülsüm Hanım'ın evine yerleşmiştir. Onlar, Aliye'yi kızı yerine koymuşlar Aliye'de onları ailesi yerine koymuştur.

Aileye, kasabadaki mektebe gittiğinde fiziki şartların çok müsait olmadığını, kasaba ahalisini temsil eder görünen erkek çocuklarının, kız çocuklara karşı saldırgan davranıp baskıladıklarını, eşraf ve memur çocuklarının diğer çocuklara nazaran daha imtiyazlı olduklarını ve ikinci öğretmen Hatice Hanım'ın, ders esnasında ve teneffüslerde çocuklarla sigara içerek ve onlara küfrettiğini görmüştür. Gariban Durmuş, eşraftan Kantarcıların

Hüseyin'in küçük oğlunun ayağına sıranın altından ayağını çarpınca Uzun Hüseyin'in oğlu Sabri onu dövmeye başlamıştır. Gürültüyü duyan Hatice Hanım elindeki sopayla sınıfa dalarak Durmuş'a vurmaya başlayınca Aliye, ona müdahale edip eline Sabri'yi vermiş ve onu evine göndermesini söylemiştir. Hatice Hanım'ın, onun eşraf çocuğu olduğu açıklamasını bile dinlememiştir. Maarif müdürünün hanımı da çocuğuna ayrıcalıklı davranılmasını talep etmesine rağmen Aliye, tüm çocuklara eşit muamele yapmış ve Sabri olayından sonra tüm sınıfta sessizliği sağlamıştır. Uzun Hüseyin, kardeşi Sabri'yle birlikte kapıyı çalmadan sınıfa girmiş Aliye ona haddini bildirip sınıf dışına çıkarmıştır. Aliye hiçbir şeye aldırmadan kalbinden aldığı imanla mektepte çalışmaya devam etmiştir.

Memleket ikiye ayrılmış durumdaydı, hemen herkes Yunanlıları istememe konusunda hemfikirken, bir kısımda Kuvayı Milliye karşıtıydı. Aliye, okuldaki çocukların ellerine bayraklar vererek sokaklarda marş söyleterek kasabayla okulu kaynaştırmaya çalışıyordu. Aliye Öğretmen, yine bir Cuma günü çocukların elinde bayraklarla sokaklarda marş söyletirken; Hacı Fettah Efendi Cuma namazı sonrası halkı meydana toplayarak Kuvayı Milliye aleyhinde vaaz verirken Aliye Öğretmen, yürüyelim ileriye diye haykır haykır marş söyleterek çocukları yürütmüştür. O, kendisini Kuvayı Milliyecilerin tarafında görüyordu. Aliye Öğretmen ve öğrencileri hep bir ağızdan yüksek sesle bayrağa olan sevgilerini haykırırlarken Hacı Fettah, Aliye'yi halka hedef göstermiştir. Kuvayı Milliye komutanı Tosun Beyi gören halk dağılmaya başlamıştır. Tosun Bey, Ömer Efendinin evinde misafir olmuş, meydandaki hengâmenin içinde Tosun Bey ve Aliye birbirlerinden etkilenmişlerdi ancak Aliye, mücadele günlerinde sadece vatani düşünmek gerektiğini düşünüp onun karşısına çıkmamıştır. Hacı Fettah, eğer bir gün Yunanlılar gelirse Kuvayı Milliye taraftarı olan Ömer Efendi'yi onlara yem etmeyi düşünüyordu. Hacı Fettah, yüzünde peçe olmadığı için “namussuz” olarak değerlendirdiği Aliye'yi, Tosun Bey'in önüne atmayı düşünerek ikisinin dedikodusu kasabada yaymıştır.

Ömer Efendi, Hacı Fettah'ın Kuvayı Milliye aleyhtarlığı yaptığını ve kalabalığı öğretmen hanımın üzerine saldırtmaya teşvik ettiğini söylemiştir. Tosun Bey, ertesi gün okula gittiğinde Hatice Hanım, Aliye'nin tesettürsüz olduğu ve çocukları ahlaksızlığa sevk ettiği için cezalandırmasını talep edince Tosun Bey, namus ve dinin sadece peçeden ibaret olmadığını ve öğretmen hanıma dokunmaya çalışanın cezasını vereceğini belirtmiştir.

Yunanlılarla en çetin mücadeleleri yapan çetesinin geçimi için sağlamak için Tosun Bey, yalnızca kasabanın eşrafından para istemiş ve gariban halkı bu paradan muaf tutmuştur. Hacı Fettah, kendi payına düşen parayı veremeyeceğini söyleyince, hakkındaki söylentileri dile getiren Tosun Bey, onu tutuklamıştır. Ancak eşraf bir gecede yüz bin lira istendiğini ve bu

paranın herkesten alınacağını yaymışlardır. Ayrıca Aliye'yi, Tosun Beyin önüne atıp paradan vazgeçmesi için göndermeyi planlamışlar ve kasaba kadınlarını Aliye ile konuşmaları için okula göndermişlerdir.

Aliye, Tosun Beyin karşına dikilerek kasabaya neden zulmettiğiyle ilgili hesap sormuş, Tosun Bey ise Aliye ne isterse onu yapacağını, kasabadan bir çöp bile istemediğini yalnızca onunla evlenmek istediğini söylemiştir. Tosun Bey, kasaba halkına Aliye ile evlenmek istediğini, onlardan hiçbir şey istemediğini ve Aliye'nin hatırına Hacı Fettah'ı affettiğini, Yunan karargâhını basıp onları bertaraf ettikten sonra Aliye ile evleneceklerini söylemiştir.

Kinleri geçmemiş olan Hacı Fettah ve Kantarcıların Hüseyin, Yunan karargâhına gidip Yunan komutanı Damyanos'a olup biteni ve Tosun Beyin planını anlatıp, onu kasabaya davet etmişlerdir. Damyanos, kendi tarafına çektiği Türklerin bile icabına bakıp mallarına konan, milliyetperverliğini ve savaşı sadece cebini doldurmak için kullanan birisiydi.

Kasabanın merkez camiinde Latif Ağa'nın Çanakkale'de şehit olan iki oğlu için mevlit okunacaktı. Aliye ve Gülsüm Hanım kasaba halkıyla birlikte camiye gitmişlerdir. Camide namaz kılındıktan sonra tesadüfen kasabadan geçen İstanbullu Dede'nin okuduğu mevlit Aliye'yi derinden etkilenmiş ve onu çocukluğuna kadar götürmüştür. Hz. Amine'nin asırlardır anlatılan doğum hikâyesini, Aliye ve kasaba kadınları kalplerinden gelen sıcak yaşları yanaklarına akıta akıta dinlemişlerdir.

Bakkal Salim'in karısı camide arkada kalmış ve cemaat şeker dağıtan müezzinin ona şeker vermesini engellemiştir. İlk etapta bunu tabii bulan Aliye, cemaatle ortak dini heyecanın uyandırdığı sonsuz merhamet, hoşgörü ve dinlediği menkıbelerle kadınların hareketini zıt bulmuş ve kadının bulunduğu yere giderek avucuna şekerleri koymuştur.

Mevlit töreninden sonra herkes evlerine dağılmış sabaha karşı bağrıışma sesleri duyulmuş, kasabayı Yunanlılar basmıştır. Bu durum karşısında kasaba eşraf ve ileri gelenleri, Kuvayı Milliye karşıtı olan Hacı Fettah Efendiden yardım istemişlerdir. Hacı Fettah, Yunanlıların gazabından kurtulmak için Ömer Efendi gibi birkaç Kuvayı Milliyecileri Yunanlılara teslim etmek gerektiğini söylemiştir. Hacı Fettah, düşmanlarını nasıl Yunanlılara satacağını ve kahpeleri de nasıl öldüreceğini düşünüyor ve Yunanlılar kasabaya yerleştikten sonra bir daha hacca gitmeyi planlıyordu.

Hacı Fettah Efendi ve eşraf, Caminin önünden geçen Yunan ordusuna yetişmişlerdir. Damyanos, tercümanla Hacı Fettah'ın kulağına bilhassa Aliye'nin evine dokunanı cezalandıracağını ve onun evini koruma altına alacağını söylemiştir. Eşraf, Hacı Fettah'a kulağına ne söylendiğini sorduğunda, Aliye Kahpesi yüzünden Yunan belası geldi, şimdi

komutan onun evini korumaya aldırıyor, bu kahpeye inşallah bir gün bu meydanda şeriatın cezasıyla cezalandıracağız demiştir.

Damyanos'un, Hristiyan ve Yunanlı olmanın ödülünü alacağı, servetine servet katacağı son yer bu kasabaydı. Hacı Fettah'tan kasabadaki servet sahiplerinin isimlerini almış, önce kendi şahsi işlerini hallettikten sonra askerlerine yağma ve işkence için izin vermiş, itiraz edenlere işkence edilip mallarına el koyularak Yunanistan'a sürgün edilmekte ve kasaba da kadın çığlıkları gelmekteydi. Hacı Fettah, tam istediğini daha elde edememiş, Aliye'nin ismini Yunan komutanla çıkarıp ona namussuz damgası vuramamış ve Ömer Efendi daha yakalanmamıştır. Durmuş, Ömer Efendinin Yunanlılar tarafından tutuklandığını haber vermiştir. Aliye, Ömer Efendi'yi kurtarmak için Yunan karargâhında giderek komutan Damyanos'a hesap sormuş, ilk gördüğü anda ondan etkilenen komutan, Ömer Efendi'yi serbest bırakmıştır. Aliye'ye, âşık olan Damyanos, bunca yıl bin zorlukla ele geçirdiği servetinin üzerine bir Türk kızının konmasından korkuyor, onu Kantarcıların mallarına konmak için kullanmalı, sonrada etkisinden kurtulmalıydı.

Damyanos'un, Aliye'nin gönlünü kazanmak için birtakım tavizler vermesi halkı Hacı Fettah'tan uzaklaştırıp Ömer Efendi'ye yaklaştırmış, halk sürgündeki eşleri için Aliye'nin, Yunan komutana ricada bulunmasını isteseler de o, tahakküm altına girmek için bunları reddetmiştir. Halk, Damyanos'la Rumca konuşan Aliye hakkında Hacı Fettah'ın dediklerine itibar ederek ondan şüphelenmeye başlamışlardır.

Damyanos, Uzun Hüseyin'in tavsiyesi üzerine Ömer Efendi'yi yeniden tutuklatmıştır. Ömer Efendinin, tutuklanması üzerine Aliye tekrar Damyanos'a hesap sormaya gittiğinde, Damyanos, Aliye'nin kendisiyle Yunanistan'a gelmesi karşılığında hem Ömer Efendi'yi hem Tosun Beyi hem de kasabayı kurtaracağını söylemiştir. Çok zor ve ağır bir istek karşısında Aliye'nin isteğini reddetmesi üzerine Damyanos, Ömer Efendi'yi öldüreceğini söylemiştir. Aliye ise Ömer Efendi'ye bir şey olursa canına kıyacağını söylemiştir.

Aliye yolda giderken Durmuş'la karşılaşmış, soğuk havaya rağmen onun küçük çıplak ayakları, ince mintanı, eski ve yıpranmış kıyafetleri güzel ve kuvvet veren imanı bir kurtuluş müjdesini yansıtıyordu. Aliye, Durmuşla birlikte Hacı Fettah Efendi'nin evine babasını kurtarmak için yardım isteğini iletmek üzere gitmiş, dişsiz açılan ağzı ve mutaassıp hilekâr iki gözünde şeriatı Yunan eliyle bile olsa tatbik eden Hacı Fettah, ayetli ve hadisli nutuk çekmiştir. Aliye, Hacı Fettah'a sen Kâbe'den gelen bir hacı değil şeytanın bir elçisinin dediğinde o ise Aliye'ye şöyle demiştir: Sen iblisin kızıydın, yakın zamanda vücudunu şeriat ateşiyle temizleyeceğiz.

Aliye, babasını kurtarmak için Durmuş'la Kantarcıların Uzun Hüseyin'in yanına gittiğinde kendisine saldıran uzun Hüseyin'i, iterek sen Damyanos'tan daha gâvurmuşsun demiştir. Aliye, ardından Durmuş'la birlikte Yunan karargâhına gitmiş, Damyanos, Aliye'ye, Divanı Harp babanızı asmak istiyor, iyilik olarak onu Yunanistan'a sürdüre bilirim demiştir. Aliye, kendini yorgun, bıkkın hissediyor ve ölmek istiyordu. Tosun Bey'den bir haber bekliyordu. İncir bahçelerinde Tosun Beyle buluşan Aliye, ona olup biteni anlatmış, Damyanos'un kendisine olan duygularından bahsetmiş ve dayanmaya gücünün kalmadığını belirterek kendisini kaçırmasını söylemiştir. Tosun Bey, onun burada kalıp Yunanlılar hakkında istihbarat vermesini istemiştir.

Ömer, Efendi Yunanistan'a sürülmüş Hacı Fettah onun tarlalarına el koymuş, Uzun Hüseyin, Aliye'ye sahip olamadığı için kendisine Kuvayı Milliye taraftarı süsü vermeye başlamıştır. Uzun Hüseyin, Aliye'nin Yunanlılarla iş birliği yaparak babasını idamdan kurtardığını Türk askerleri gelirse ilk önce onu cezalandırmak gerektiğini söylüyordu. Damyanos'un, emrindeki askerler yeteri kadar keselerini dolduramadıkları için, Damyanos'un bir Türk kızı yüzünden Yunan ideallerini sattığını iddia ederek onu Atina'daki amirlerine şikâyet etmişlerdir. Damyanos, gittikten sonra adamları Uzun Hüseyin ve Hacı Fettah'ın servetini ele geçirmek için Uzun Hüseyin'in Tosun Bey'le iş birliği yaptığı, Hacı Fettah'ın ise Yunanlılarla iş birliği yaparak halka zulmettiğiyle ilgili haber yaymaya başlamışlardır. Bu durum karşısında Uzun Hüseyin ve Hacı Fettah hem servetlerini hem de itibarlarını korumak için Türk ordusuna taraftar olmaya mecbur kalmışlardır.

Türk ordusunun taarruza geçtiği haberleri yayılıyor, kasabadaki Yunanlılar sıkıntı içerisinde görünüyordu. Aliye, okuldaki çocuklara istikbal şiirleri öğretiyor, kızların analarına kırmızı beyaz elbiseler diktirmelerini ima ediyor, kendisi de ipek bir bayrak işliyor ve kasaba meydanında Türk ordusunu karşılayanın hayalini kuruyordu. Hacı Fettah ve Kantarcıların Uzun Hüseyin kendilerini Yunanlıların gazabına uğramış göstermeye çalışıyor ve Türk ordusu geldiğinde kahpe olarak nitelendirdikleri Yunanlılarla temas eden kadınları kurban etmeyi planlıyorlardı. Ömer Efendi, Yunanlılarca sürgün edildiği ve Damyanos Atina'da olması hasebiyle Aliye ile teması olmadığı için Aliye'yi kurban etmek zor görünüyordu. Damyanos, Yunanistan'dan geri kasabaya dönerken İzmir'e indiğinde Türk taarruzu başlamış, Tosun Bey'in kuvvetleri öncü birlik olarak, Yunanlıların kaçarken Anadolu'daki şehir, kasaba ve köyleri yakmalarına ve halka zulmetlerine engel olacaktı. Tosun Bey, kasabadaki Yunan cephaneliğinin yok edilme görevini üstlenmiş, bu vazifeyi başarması Türk ordusunun ilerlemesi ve düşmanı vatandan atmak için çok önemliydi. Tosun Bey, bir gece önce Aliye'nin evine gizlice gelip saklanmış, gündüz evde kaldıktan sonra akşam karanlığında evden çıkmak için

harekete geçecekken evin etrafının sarıldığını görmüştür. Tosun Bey, Aliye'yi görmeye geldiği için çok pişman olmuş, çünkü memleket davası için çok önemli bir vazifeyi yerine getirmesi gerekirken Aliye'nin aşkı onu zaafa uğrattığı için kendisini yiyip bitiriyordu. Tosun Beyin, bu halini gören Aliye, daha önce kendisine evlilik teklifinde bulunan Damyanos'a giderek millet ve kasaba için yapmadığı fedakârlığı Tosun Bey ve onun mefkûresi yapmaya karar verdi.

Aliye, sokakta karargâha doğru giderken ümidin ilahi tesellisi olan acıklı bir ezan sesi duyuluyor, "Allahüekber, Allahüekber" diye Allah'ın büyüklüğünü hiçbir dayanağı olmayan esir ve talihsiz halka tekrar ediyordu. Aliye, Damyanos'a evlilik teklifini kabul edeceğini ancak şartlarının olduğunu söylemiştir. Türk ordusunun zaferi arifesinde Aliye'nin bu davranışı Damyanos'u çok mutlu olmuş ve evin etrafındaki ablukayı kaldırmış, böylece Tosun Bey Yunan Cephanesini patlatmıştır. Aliye, bu hengâmede Gülsüm Ananın yanına kaçmıştır.

Türk ordusunun her an girmesinin an meselesi olduğu kasabayı Yunanlılar yağmalıyor yakıp yıkıyordu. Canını kurtarmak isteyen erkekler, iffetini ve çocuklarını kurtarmak isteyen kadınlar gibi Aliye ve Gülsüm Hanım da incir bahçelerini sığınmışlar, Yunanlılar onların izini bulup zulmetmişler ve ardından kasabadan çekilmişlerdir. Gülsüm Hala, yaşamış oldukları karşısında rahatsızlanan Aliye'yi sırtında taşıyarak Durmuşların kulübesine götürmüştür. Halk, tarafından birkaç saatten beri yattıkları hapishaneden kurtarılan Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin kendilerini milli kahraman gibi göstermişlerdir. Türk ordusunu karşılamak üzere bir heyet oluşturulmuş ve bu heyetin reisliğine Hacı Fettah seçilmiştir. Hacı Fettah, Yunanlılara namusunu satmış olan kahpeleri şu büyük cami meydanında Allah'ın evi önünde öldüreceğiz demiş ve halkı din ve ahlak namına galeyana getirerek kahpeleri bulmaya gitmişlerdir. Evden sürüyerek götürülen Aliye Öğretmen ve bir kadın öldürülmüştür.

Aliye, Uzun Hüseyin'in başörtüsünü ve mantosunu parçalar bulunca gözlerini açmış ve asıl Hacı Fettah ile Uzun Hüseyin'e halkın vurması gerektiğini söylemiştir. Hacı Fettah, bu kahpeyi daha ne söyletiyorsunuz bunu dinleyen de kâfirdir diyerek Aliye'yi şehit ettirmiştir. Ettiği yemini yerine getiren Aliye'ye, tarihte milleti için ıstırap çeken ve ölen kahraman kadınlar mukaddes bir ışıkla zafer tebessümüyle bakmışlardır.

Kasabaya ilk giren Binbaşı Ali Bey'e, Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin kendilerini Yunanlılarca zulme uğramış göstermeye çalışmışlar ancak suçlu bulanarak, kadınları şehit ettikleri yerde asılmışlardır. İki bacağını yitiren Tosun Bey, koltuk değnekleriyle dönmüş Durmuş'tan her şeyi öğrenmiştir. Tosun Bey, Aliye'nin incir bahçelerindeki mezarını ziyaret ederek canını ve kanını feda ettiği kutsal cihadın sona ermesinden sonra muhabbetin, rahmetin, dinin, iyiliğin simgesi ve bu güzel hayat abidesinin hilekârlar elinde yıkılmasına karşı korkmadan cesaretle Aliye gibi durmaya karar vermiştir.

3.2.2.2.1. Sosyal Bütünleşme ve Din Bağlamında Romandaki Kişilik Tipleri

Aliye Öğretmen

Asker babasından güçlü durmayı, verem hastası olan annesinden hassasiyeti almış olan Aliye Öğretmen, kimsenin gitmek istemediği Anadolu kasabasına giderek onların topraklarını toprağı, evlerini evi kabul etmiş, kasabanın çocuklarına bir ana ve ışık olmuş, hiçbir şeyden korkmayan cesaretli, mücadeleci, fedakâr, adaletli ve bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliye Öğretmen, namaz kılan, tesbihat yapan ve mevlit törenine katılan muhafazakâr bir kadındır. Aliye Öğretmen, öğrencilerine adaletli davranan, onlara bayrağını ve vatanını sevdirmeye çalışan, ellerine Türk bayrakları vererek kasaba sokaklarında marşlar söyleterek okulla kasabayı bütünleştirme çalışan bir kişiliktir. Aliye, Yunan cephaneliğinin yerini öğrenerek nişanlısı Kuvayı Milliye komutanı Tosun Bey’e bildirmiş, bir gün önce gelip Aliye’nin yanında kalmayı ve ertesi gün akşam karanlığında cephaneliği yok etmeyi planlayan Tosun Bey, Yunan askerleri evin etrafını sardığı için evden çıkamamıştır. Tosun Bey’in, cephaneliği yok etmesi bütün ordunun selameti için çok önemliydi. Aliye’ye, olan sevdasının yol açtığı zaaf yüzünden davasına ihanet etmiş bir mefkûre mücahidi ve ordusunu tehlikeye düşürmüş bir asker misali, namusunu ve memleketini attığı hezimetini bir ömür taşıyacak ve öldükten sonra da ruhu bunu taşımaya devam edecekti. Tosun Bey’in kendisini yiyip bitirdiğini gören Aliye, onu bu utanç ve hezimetten kurtarmak istemiştir: “Bütün sevmek kâbiliyeti, bütün hayat manası bunda toplanıyordu. Bunun için bunu, ölümden, utançtan kurtarmak için atılmayacağı ölüm ve ıstırap yoktu. Şimdiden damarlarında şehitliğin hummasını, gayri tabii, fakat derin ve esrarlı heyecanını duyuyordu” (Adıvar, 2023b: 175). Tosun Bey’in evden çıkarak cephaneliği hava uçurması için Aliye, bazı şartlar öne sürerek Yunan komutanı Damyanos’un evlilik teklifini kabul etmiş ve Damyanos’un kendisinden şüphelenmemesi için karargâhta bir oda hazırlatarak artık burada kalacağını söylemiş ve cephaneliğin havaya uçurulması esnasında ortaya çıkan kargaşadan yararlanarak Gülsüm Ananın yanına kaçmıştır. Yunanlılar kasabadan çekildikten sonra Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin, Aliye’nin geceyi Damyanos’un yanında geçirdiğini söyleyerek onu ahlaksızlıkla suçlayıp halka parçalatmışlardır. Aliye Öğretmen, dinde zorbalığı, kabalığı ve şiddeti savunanların karşısında durmuş dinde sevgiyi, merhameti ve hoşgörüyü savunmuş, dini, vatanı ve milleti için fedakârlıkta bulunmuş, ancak nihayetinde dinde zorbalığı ve şiddeti savunan taassup sahipleri tarafından şehit edilmiştir.

Maarif Müdürü

Sünepe, ikiyüzlü gözlere, hilekâr ve kibirli yüze sahip olan Maarif Müdürü zevk, eğlence ve kadın düşkünüdür. Aynı zamanda iftiracı bir kişiliğe sahip olan Maarif Müdürü, ırz düşmanı ve papaz kılıklı olarak betimlenmiştir. Müdür, kasabaya gelen kadınlara zorbalık

yapan ve eziyet eden, ne Allah'tan korkusu ne de Peygamberden utanması olan dini ve ahlaki yönü zayıf bir kişiliktir. İstanbul Ferit Paşa hükümetine bağlı olan Maarif Müdürü, Kuvayı Milliye karşıtı olan ve şahsi korkuları bulunan sosyal bütünleşmesi eksik bir tip olarak betimlenmiştir.

Hatice Öğretmen

Maarif Müdürünün şüpheli işlerine alet olan Hatice Öğretmenin boyalı kaşları ve sürekli içtiği sigarasıyla sapsarı olmuş elleri vardı. Hatice Hanım, öğrencilere hiç değer vermez, ders saatinde çoğunlukla sigarasını içtiği gibi öğrencilerle de karşılıklı sigara içer, sakızını çiğner, öğrencilerin yazması için tahtaya ezeli bir besmele yazar, birisi başını kaldıracak olsa küfrederek saldırdı. Öğrenciler arasında ayırım yaparak eşraf çocuklarını korur kollar diğer çocukları ise ezerdi. Aliye Öğretmene karşı da abartılı dalkavuklukla karışık öfkeli davranışları bulunmaktaydı. Aliye Öğretmeni yüzünü peçeyle kapatmadığı ve öğrencilerin eline bayrak vererek yüzleri açık bir şekilde marş söyleterek kasaba sokaklarında dolaştırarak halkın taassubuna dokunduğu için dinsizlikle ve ahlaksızlıkla suçlayan, Kuvayı Milliye komutanı Tosun Bey'e şikâyet eden, ikiyüzlü davranışlar sergileyen dini, ahlakı ve sosyal bütünleşmesi zayıf bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğrenci Durmuş

Babası öldükten sonra çalışarak evin bütün yükünü omuzlayan ve gündelikleriyle annesine bakan Durmuş, imkânsızlıklara rağmen küçük yaşında en mesut, en mert olan, kimsesiz çocuklara yardım etmeye kendini mecbur hisseden bir çocuktur. Aliye Öğretmenine çok bağlı olan cesur Durmuş, onunla birlikte vatanın, milletin ve kimsesiz çocukların geleceği için tehlikelere atılmış Kuvayı Milliye komutanı Tosun Bey'le Aliye arasında haberleşmeyi sağlamıştır. Soğuk havada ayağı çıplak, mintanı ince, kıyafeti eski ve yıpranmış olmasına rağmen Durmuş'un çevresindekilere kuvvet ve iman veren güzel yüzü, sıkıntılı zamanlarda bir kurtuluş müjdesini yansıtır gibiydi.

Hacı Fettah Efendi

Kuvayı Milliyeciler hakkında Cuma namazı çıkışında halka vaaz vererek onları din düşmanı ve kanı gâvur kanı gibi helaldir diyerek aleyhtarlık yapan, dinde kabalığı, zorbalığı ve şiddeti savunan, Müslümanları birbirine katan Hacı Fettah Efendi, dini kullanarak kasaba halkını aldatan taassup ehli, iftiracı, dedikoducu, vatan haini bir kişi olarak sunulmuştur. Hacı Fettah Efendi, dindar bir mümin olmaktan ziyade dini bir nitelik taşıyan Hacı unvanıyla kasaba halkının önemli bir değeri olan ve kitleler üzerinde önemli tesirleri bulunan din olgusunu kullanmış, onları istediği yöne yönlendirerek şahsi menfaatler elde etmiştir. Hacı Fettah, abdest almaya hazırlanırken Uzun Hüseyin'le Kuvayı Milliyecileri, Yunanlılara nasıl ihbar edeceğini

konusmuş, Yunan karargâhına giderek onları kasabaya davet etmiş, Yunan komutana kendisinin önderliğinde kasaba halkının onları karşılayacağını söylemiş ve dediğini de yaptırmıştır. Halk, Yunanlılar kasabayı bastığında ilk onun kapısını çalarak yardım istemişlerdir. Hacı Fettah, Yunanlılar kasabaya yerleştikten sonra hacı unvanının tesirini güçlendirmek için tekrar hacca gitmeyi düşünüyordu. Hacı Fettah Efendi, Kuvayı Milliye taraftarı Ömer Efendi'yi, Yunanlılara yem ederek tarlalarına konmuş, kadınları önce Yunanlılara sunmayı daha sonra ahlaksızlık yaptıkları gerekçesiyle şeriatı kullanarak taşıtmayı planlamıştır. Aliye'ye öğretmeni ilk gördüğü andan itibaren kasaba halkına linç ettirmek isteyen Hacı Fettah, kasaba, millet, vatan ve din uğruna fedakârlıkta bulunan Aliye'ye iftira atmış, din vasıtasıyla etrafına topladığı kitleyi yönlendirmiş ortalarında yüksek sesle tekbir getirerek din ve ahlak namına Aliye'yi ve bir kadını parçalatmıştır. Hacı Fettah, dinden ve dinin bütünleştirici işlevinden nemalanarak kasaba halkını etrafına toplayan, dinin parçalayıcı ve yok edici işlevinin icrasında en önemli rolü üstlenen bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ömer Efendi

Abani sarıklı, temiz yüzlü, kır sakallı, İdare Meclisi üyesi olan Ömer Efendi, kasabanın görmüş geçirmiş insanlarından birisidir. Aliye Öğretmene sahip çıkmış ve onu vefat eden evladının yerine koyarak her zaman koruyup kollamıştır. Kuvayı Milliye taraftarı, Tosun Beye kasabayla ilgili malumat veren, doğruluğu ve iyiliğiyle Hacı Fettah'ın gözüne batarak Kuvayı Milliyeci diye Yunanlılara yem edilen Ömer Efendi, vatani için mücadele ederken Yunanistan'a sürgün edilmiş ve Yunan taraftarı Hacı Fettah tarafından malları gasp edilmiştir. Ömer Efendi'nin kadınlara eksik etek diye hitap etmesi kasabada hâkim olan kadına bakışı yansıtırken; önemli konularda karısına danışması ve yüzünde peçe olmadığı için kasabada eleştiri oklarının hedefi olan Aliye Öğretmene sahip çıkması kadına verdiği değeri yansıtmaktadır. Ömer Efendi, Hacı Fettah gibi dini kullanan değil bizzat dini yaşayan dindar, ahlaklı, vatansever, cesur, mert, sosyal bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmakta ve Halide Edip Adıvar, adeta bu karakterle bir Müslümanın nasıl olması gerektiğini ve dine bakış açısını betimlemektedir.

Gülsüm Hanım

Gülsüm Hanım, küçük yaşta annesi ölmüş olan Aliye'yi bir anne şefkatiyle sarıp sarmış, sevgi göstermiş kol kanat gererek ona sahip çıkmıştır. Gülsüm Ana, Aliye ile birlikte namaz kılan, Mevlit törenine katılan başörtülü muhafazakâr bir kadındır. Gülsüm Ana, her akşam beş bin besmele ve beş bin “ya Vedûd” tesbihatını çekerken Aliye'de sayısını saymaktadır. Gülsüm Hanım'ın, Allah'ın güzel isimlerinden olan Allah, Rahman, Rahim ve Vedûd isimleriyle tesbihat yapması İslam dininin nezaket, merhamet, şefkat ve sevgi yönünü

yansıtması bakımından önemlidir. Lügatteki “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” manalarındaki rahmet kökünden türeyen rahman sözcüğü “şefkat, merhamet ve acıyan” manalarına gelmektedir. İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğuna göre rahman gibi rahim de rahmet kökünden türemiştir. Ancak bu iki ilahi isim arasında anlam farkı bulunmakta ve yaygın görüşe göre rahman dünya hayatında herkesi, rahim ise ahirette yalnızca müminleri kapsayacak olan ilahi rahmeti ifade etmektedir. (Topaloğlu, 2007: 415-416). Rahman ve rahim isimleriyle yakın bir anlam taşıyan Vedûd ismi ise “sâlih kullarını çok seven ve onlar tarafından çok sevilen” anlamına gelmektedir (Topaloğlu, 2012: 598). Dinin sevgisi yönünü temsil eden Gülsüm Hanım, dindar Anadolu kadınına yansıtan sosyal bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevlevi Dedesi

Dindeki rahmeti, merhameti, şefaati, hoşgörüyü ve iyiliği yansıtanlardan birisi de kasabadan tesadüfen geçen İstanbullu Mevlevi Dedesidir. Dede, giyim kuşamıyla ve asırların getirdiği Mevlevi harsıyla okuduğu mevlitle Aliye Öğretmende ve kasaba halkında müşterek derin dini duygular uyandırmıştır. Bu ortak dini heyecanın ortaya çıkardığı merhamet ve hoşgörü bütünleşmeyi sağlamıştır. Mevlevi Dedesi, dini törenlerin toplumsal bütünleşme üzerinde işlevini yansıtan ve romanda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlevi Dedesi, veli görünümlü olan ve romanda ideal din adamını yansıtan bir tiptir.

Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi

Allah’tan korkusu, Peygamberden utanması olmayan Uzun Hüseyin Efendi, Maarif Müdürü gibi kadınlara zorbalık ve zulüm yapanlardan birisiydi. Kasaba eşrafından olan Uzun Hüseyin, yörenin en zengini, zevk, sefahat ve eğlence düşkünü birisiydi. Aliye’ye öğretmene göz koymuş ona sürekli zorbalık yapmaya çalışmıştır. Kuvayı Milliye karşıtı olan Uzun Hüseyin, Hacı Fettah’la birlikte Yunan karargâhına giderek Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey’in, planını Damyanos’a anlatmış ve Yunanlıları kasabaya davet etmiştir. Bir taraftan Damyanos’un, emrine verdiği askerlerle Tosun Beyi yakalamak için uğraşırken diğer taraftan Damyanos’un gözüne girmek için eğlenceler düzenlemiş ve Türk kızlarını ona sunmuştur. Uzun Hüseyin, Ömer Efendiyi tutuklatmış, babasının asılmaması için kendisinden yardım isteyen Ali’ye öğretmene saldırmıştır. Aliye, Uzun Hüseyin’i iterek ona şöyle demiştir: “Ben, diyordu, babamı böyle kurtarmak istesem sana niye geleyim? Sen ne kadar olsa bir Türk ve Müslüman’sın diye geldim. Sen, Damyanos’tan çok fena, daha çok kâfirsin...” (Adivar, 2023b: 146). Aliye’nin, gâvurdan daha kâfirsın sözü ve Uzun Hüseyin’in ahlaki olmayan davranışları onun dini ve milli bir karakter olmadığını yansıtmaktadır. Koyu Yunan taraftarı olan Uzun

Hüseyin, Damyanos'un sözünü tutmayarak Aliye'yi kendisine vermemesi ve Yunanlıların kendisine yönelmesi üzerine hem servetini hem de şahsını korumak için kendisine Kuvayı Milliye taraftarı süsü vermeye ve Türk ordusuna taraftar görünmeye çalışmıştır. Uzun Hüseyin, kendisini Yunanlıların zulmüne uğramış gibi milli bir kahraman edasıyla Aliye'ye namussuz iftirasıyla yaftalayıp uzun zamandan beri bütün sinir sistemini bozan bir istek, şehvet, kin ve cinnetle toplanan gücüyle, milliyet namına halkı galeyana getirerek Aliye Öğretmenin üzerine saldırtmış, kendisi de bu esnada onun başörtüsünü ve mantosunu parçalamıştır. Şahsi menfaati için milletini, vatanı ve dinini satan Hacı Fettah, Aliye Öğretmeni din ve ahlak namına; Uzun Hüseyin ise milliyet namına yani vatan haini damgası vurarak tekbirler eşliğinde, vurun kahpeye diyerek en kötü arzularıyla insanlığını kaybedenlerin ellerinde parçalamıştır.

Yunan Komutanı Damyanos

Binbaşı Damyanos, aşırı bir Yunan milliyetperverliğin ortaya çıktığı zamanlarda yetişmiş, milliyetperverliği Yunan olmayan her şeye saldırmış zanneden en ilkel ve dar bir zihniyetle kendi idealini nutuklarıyla kendi ırkından olmayanların, özellikle Müslümanların (Yunan uyruğundan olsalar bile) canlarının ve mallarının Yunanlıların bir hakkı olduğunu düşünüyordu. Milliyetperverliğini icra etmek için her Türk'ü yok etme ve malını Yunanlılara mal etmek için Yunanistan'a hırsız ve katil sürüsü yetiştirmiş, Türkleri öldürmüş, mallarını yağmalamış, evlerini yakıp yıkmıştır. Damyanos'un hedefi Türkleri öldürmek ve Türkiye'yi almaktır. Damyanos, kendilerine hizmet eden Türkleri ilk etapta kullanır ardından Kuvayı Milliyeci olduklarına dair düzenlenen sahte belgeleri öne sürerek mutlaka onları da öldürür ve mallarını alırdı. Kuvayı Milliye'ye aleyhtarı olanları bile Yunanlılara karşı kinle doldurmuştur. Koyu bir Yunan taraftarı olan Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin'in de mallarını ele geçirme planları kurmuştur. Damyanos, bir Yunan milliyetperveri olmaktan ziyade milliyetperverliği şahsi menfaati için kullanan bir askerdir. Damyanos, yanında bulunan Eleni isimli kadına şöyle demiştir: "İster muvaffak olalım, ister olmayalım, seninle bütün ömrümüzü Paris'te geçirecek kadar para yaptım, yaşasın milliyetperverlik, amma da para getiriyormuş" (Adıvar, 2023b: 77). Damyanos, işgal edilen kasabalarda ilk önce kendi işini gördükten ve kesesini doldurduktan sonra adamlarına yağma için izin verirdi. Bu kasaba da son kez en iyi Hristiyan ve Yunanlı olmanın mükâfatını alacaktı. Alkol, zevk, sefahat ve kadın düşkünü olan Damyanos, Aliye'ye âşık olmuş ancak güçlkle biriktirdiği servetin ve gücün elinden kayarak bir Türk kızının servetine sahip olmasından çok korkuyor, Aliye düşüncesinden kurtulmak için çaba sarf ediyor ve onu, Uzun Hüseyin'e karşı yem olarak kullanıp malına çökmeyi düşünüyordu. Aliye, sevdasından kurtulamayan Damyanos, Yunanistan'a da, kendi aşkına da ve hırsına da hizmetini yeterli buluyor, Aliye'yi Yunanistan'a kaçırıp, hastalık bahane edip istifa etmeyi düşünüyordu.

Damyanos'da, Aliye sevdası Yunanlılıktan da, para, şan ve şeref isteğinden de, gücün daha önce verdiği zevkten de daha baskın bir duygu halini almıştır. Damyanos, Aliye'nin kendisiyle gelmesi karşılığında Yunanlıların en kanlı komutanı olarak savaştan çekildiğinde babasını, nişanlısını ve memleketini kurtarmış olacağını; kendisinin ise milletini, memleketini ve her şeyini Aliye için feda etmiş olacağını söylemiştir. Damyanos, Aliye'ye sevdasından bahsettikten sonra kendi çıkarı için hüngür hüngür ağlarken; Aliye ise ocağı tütmeyen kerpiç evlerde ağlayan kadınları, yıkılmış evlerde ayakları çıplak ıstırap ve zorluk çeken çocukları, hapsedilmiş olanları, dayak yiyenleri, şehit edilenleri düşünüyor ve harap olmuş memleketi için ağlıyordu (Adıvar, 2023b: 133-136).

Damyanos'un, emrindeki adamları da şahsi menfaatlerini düşünen çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduklarından, keselerini dolduramadıkları için Damyanos'u, Atina'ya şikâyet ederek bir Türk kızı için Yunan menfaatlerini feda ettiğini söylemişlerdir. Damyanos'un, Atina'ya giderken Tosun Bey, yakalanıncaya kadar Uzun Hüseyin'e dokunmayın emrini bile askerleri çiğneyerek Uzun Hüseyin'in mallarını ele geçirmek için aleyhinde propaganda yürütmüşlerdir. Tosun Bey, Yunan cephaneliğini patlatmak için bir gün öncesinde Aliye'nin evine gelerek gizlenmiş ancak evin etrafı Yunan askerlerince sarılınca Aliye, Tosun Bey'in evden çıkabilmesi için Yunan komutanı Damyanos'a giderek bazı şartlar karşılığında daha önce yaptığı evlilik teklifini kabul edeceğini söylemiştir. Türk ordusunun zafer arifesinde Aliye'nin evlilik teklifini kabul etmesine çok sevinen Damyanos'un, aklında ne askeri ne insani ne de milli hiçbir düşünce kalmamış ve Aliye'nin her şartını kabul etmeye hazırды: “Yunan ordusuna hıyanet, hatta Türk ordusuna katılmayı teklif etse, kabul edecek kadar bîhuştü” (Adıvar, 2023b: 187). Sonuç itibarıyla Damyanos, Hristiyanlığı ve Yunan Milliyetperverliğini kendi şahsi menfaati için kullanan çıkarıcı ve bütünleşmesi eksik olan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey

Tosun Bey, Karadeniz sahillerinin yetiştirdiği uzun, sert, kartal yüzlü, mütehakkim ve güzel bakışlı bir yüzbaşydı. Yunanlılar, İzmir'i işgal ettiklerinde hemşehrilerinden bir çeteye dağa çıkmıştır. Kesin bir imanı, çok müthiş bir kin ve isyanı vardı ki Yunan ordusu en çok onun çetesinden korkmuş, bundan dolayı Türk köylerinde en çok onun çetesine ait kıyım hikâyeleri yayılmış, gerçekten Yunanlılara yardım edenlere çok ağır cezalar veriyordu. Tosun Bey'in, bu hassasiyetinin farkında olan ağalar birini ortadan kaldırmak istediklerinde yalan söyleyip fesatlık çıkartarak bu kimse Yunanlılara yardım ediyor iftirasını atıyorlardı. Durumun farkında olan Tosun Bey, ince eleyip sık dokuyor tahkikat yapmadan kimseyi cezalandırmıyordu. Kuvayı Milliye destekçisi Ömer Efendi, Tosun Bey'e, Hacı Fettah'ın Kuvayı Milliye aleyhtarı olduğunu ve yüzü açık diye Aliye Öğretmeni halka parçalatmaya çalıştığını söylediğinde

tahkikat yapmadan ceza vermeye kalkmamıştır. Bir Cuma günü romana giriş yapmış olan Tosun Bey karakteri, ellerinde Türk bayraklarıyla öğrencilerine marşlar söyleten Aliye Öğretmeni Hacı Fettah'ın galeyana getirdiği kalabalığın elinden kurtarmıştır. Tosun Bey ve çetesi memleket için vuruşuyor, memlekette onları beslemeliydi. Ateşten Gömlek romanındaki Mehmet Çavuş, karakteri de bu söylemle benzerlik göstermektedir. Ancak Mehmet Çavuş, bir kız için ideallerinden vazgeçmişken; Tosun Bey ise idealleri için her şeyi feda etmeye hazırdır ve bu uğurda kendisi gazi, nişanlısı Aliye Öğretmen ise şehit olmuştur. Tosun Bey, memleketin içinde bulunduğu zor süreçte vatan savunması yapanların yaşeleri hazinden karşılanamayacağından dolayı yalnızca durumu iyi olan kasaba eşrafından çetesinin iâşesi için para istemiştir. Hacı Fettah, kendisinden istenilen parayı veremeyeceğini, Tosun Bey ve çetesi bizi Allah'a bırakıp gitsinler demiştir. Hacı Fettah hakkında tahkikat yapan Tosun Bey, Hacı Fettah'a şöyle demiştir: “Hacı Fettah Efendi, cuma günü meydanda Kuvayı Milliye'nin kanı gâvurlar gibi helaldir; Yunanlıları isteyiniz, onları istemeyiniz diye açıklama da bulunmuş, bunu bana söyleyenlerden üç dört kişi burada mevcuttur. Türklerin vatanını Yunan'a vermek, kendilerini birbirlerine kırdırmak isteyen Hacı Fettah Efendi isterse pis parasını Yunan'a versin, onun parasına hiçbir mücahit dokunmaz, fakat kendisine cezasını vereceğiz” (Adıvar, 2023b: 57) diyerek tutuklamıştır. Dinin ve namusun yalnızca peçe olmadığına inanan Tosun Bey, Aliye Öğretmeni korumuş kollamış ve bu iki vatansever birbirlerine âşık olmuşlardır. Aliye'ye ile nişanlanan Tosun Bey, onun hatırına Hacı Fettah'ı affederek kasabadan istediği parayı almaktan vazgeçmiştir. Aliye'ye duyduğu sevdayı, memleket sevdasından farksız gören Tosun Bey, memleketin kurtuluşunu canından, yârinden ve her şeyden daha üstte tutan bir vatansever olarak Yunanlıların Cephanesini patlatırken vücudunun yarısını kaybederek gazi olmuştur. Tosun Bey, vatan için canını, yârini ve yarenleri feda eden dindar ve bütünleşmeye sahip bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Halide Edip Adıvar, Vurun Kahpeye romanında olumsuz kahraman tiplerine yer verdiği gibi olumlu kahraman tiplerine de yer vermiştir. Aynı zamanda kahramanların bazı niteliklerine yer vermiştir. Olumsuz karakterlerden Hacı Fettah, şahsi menfaat elde etmek için dini ve ahlakı kullanarak, dine ve ahlaka uymayan her türlü kötülüğü yapmış olmasına rağmen Aliye Öğretmeni din ve ahlak namına halka parçalamıştır. Uzun Hüseyin Efendi ise Koyu Yunan taraftarlığıyla kendi milletini ve vatanını şahsi menfaati için satmış olmasın rağmen elde edemediği Aliye Öğretmene vatan haini damgası vurarak onu milliyet namına halka parçalamıştır. Yunan komutanı Damyanos ise, Hristiyanlık inancını ve Yunan milliyetperverliğini kendi şahsi menfaati için kullanan ve bu aşırı derece de tutulduğu

şahsi menfaat hastalığından dolayı Aliye'ye sahip olmak pahasına Yunan ordusunu bırakıp Türk ordusuna dahi katılmayı düşünmüştür.

Yazar, olumsuz tiplerin karşına olumlu tipleri çıkararak onların bazı niteliklerinden söz etmiştir. Hacı Fettah karakteri üzerinden, İslam dinini kaba, korkunç ve şiddet yanlısı olarak göstermeye çalışanları eleştirmiş, bu karakterin karşısına İslam dininin rahmet, merhamet, şefkat, sevgi, hoşgörü, yardımseverlik ve iyilik gibi asli yönünü yansıtan ve dini doğru bir şekilde tanıtan Ömer Efendi, Gülsüm Ana, Mevlevi Dedesi, Aliye Öğretmen ve Tosun Bey'i yerleştirmiştir. Yazarın en çok eleştiri aldığı Hacı Fettah karakteridir. Yazarı, din adamını ve dini kötölemekle itham edenler olmuştur. Halide Edip Adıvar, dini ve din adamını kötölememiş ve dine karşı çıkmamıştır. İslam dininin, korku duyulan bir olgu olarak anlatılmasına, din gibi kutsal bir değer için şahsi menfaatler için kullanılmasına karşı çıkmış ve dini istismar etmenin yol açacağı olumsuz sonuçları ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, olumlu karakterlerle aslında İslam dininin sevgi, huzur, mutluluk ve güzellikler dini olduğunu ortaya koymaya ve dinin bu şekilde algılanmasıyla ortaya çıkan olumlu sonuçları göstermeye çalışmıştır. Dini istismar eden Hacı Fettah, vatanını ve milletini satıp, fitne yayarak dinin parçalayıcı ve yok edici bir işlevini icra ederken; İhlâslı bir imana sahip olan Ömer Efendi, Aliye Öğretmen ve Tosun Bey vatanın ve milletin selameti için her türlü zorluya göğüs gererek dine bütünleştirici işlevini icra etmişlerdir. Yabancı karakter Damyanos'ta, Hristiyanlık inancını ve Yunan milliyetperverliğini ilk önce kendi cebini doldurmak için kullanmış ve ardından şahsi menfaat hastalığı giderek artmış ve gönlünü Aliye ile doldurmak için kendi milletine ihanet etmeyi bile düşünmüş ve birkaç askerini öldürmüştür.

Uzun Hüseyin ise milliyetperverliği kendi şahsi menfaati için kullanan karakterdir. Koyu bir Yunan taraftarı olmasına rağmen, milliliği kullanarak Aliye'yi şehit ettirmiştir. Yazar, milliyetperverliği şahsi menfaatleri için kullanan Damyanos ve Uzun Hüseyin'in karşısına Ömer Efendi'yi, Aliye Öğretmeni ve Tosun Bey'i yerleştirerek okuyucuya milliyet, vatan ve bayrak için her türlü fedakârlığı yapmaya ve memleket sevgisini her idealin üstün tutmaya yönlendirmek istemiştir. Yazar, aynı zamanda muhafazakâr karakterlerle bir Müslümanda bulunması gereken ahlaki niteliklere, vatan, bayrak ve millet sevgisine yer vermiştir.

Yazar, olumsuz karakterlerin bazı ortak niteliklerine yer verdiği gibi olumlu karakterlerinde ortak niteliklerini yer vermiştir. Hacı Fettah, Uzun Hüseyin ve Damyanos karakterlerinin ortak niteliği şahsi menfaatlerini her şeyin üstünde tutmalarıyken; Ömer Efendi, Aliye Öğretmen ve Tosun Bey karakterlerinin ortak niteliği vatan için her şeyi feda etmekten çekinmemeleridir. Bilhassa Tosun Bey, vatan idealini her şeyin üstünde tutan imanlı bir vatanseverdir.

3.2.2.2.2. Romanda Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan ve Bozan Unsurlar

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Eğitim

“Eğitim, önceden belirlenmiş kurallar aracılığıyla bireye iradi davranış kazandırma, davranış geliştirme ve davranış değiştirme süreci veya kişiliğin gelişmesine yardım eden ve onu temel alan, onu yetişkin hayatına hazırlayan, gerekli bilgi, beceri ve davranışları kazanmasını sağlayan süreç” (Tezcan, 1992: 3) olarak ifade edilebilir.

Toplumsal bütünleşme, daha öncede ifade ettiğimiz gibi sosyalleşme sürecini de kapsamaktadır. Bireyler ilk önce ailede ve sosyal çevrede informal olarak daha sonra okullarda formal olarak sosyalleşmektedirler. Eğitimin temel niteliği, onun bir sosyalizasyon (sosyalleştirme) süreci olmasıdır. Tüm sosyal olay ve olgular bir eğitim süreci esnasında yapısal hale gelirler. O, her zaman ve her yerde bulunmakta: Ailede, iktisatta, dinde, siyasette vb. olgularda bulunmaktadır. Fakat bu etkileme sürecini eğitim kendine özgü müesseseler meydana getirerek yapar; müesseselerin teşekkülü, yapısı ve işleyişi geliştirilen eğitim sistemleri çerçevesinde yapılaşmaktadır. Eğitimin görevi, ferdin daha sonra ulaşmayı istediği statüye onu önceden hazırlamak ve ona istediği statüyü kazandırmaktır. Doğal olarak fertlerin, isteklerini yönlendirecek asıl unsur yetenekleri olacaktır. Bu görevden hareketle eğitimin, aynı zamanda toplumsal yapıyı da düzenlediği sonucuna da varılabilir. Bu da demek oluyor ki, toplumu oluşturan sosyo-kültürel yapı, eğitimle doğrudan ilişkilidir; eğitim bir taraftan kültürü var ederken, diğer taraftan var ettiği kültürlerle toplumsal yapıyı anlamlandırmakta, sonrasında da gelecek kuşaklara aktararak toplumun varlığını sürdürmesini sağlamaktadır (Arslantürk ve Amman, 2014: 350-351).

Eğitim, hem maddi ve manevi kültürü aktarma vazifesini icra ettiği gibi hem de fertlerin sosyal hayata uyumunu da sağlamaktadır. Eğitim sayesinde bu uyuşma ve bütünleşmenin temin edilmesi mümkündür (Doğru, 2022: 65). Bu süreçte fert, içinde bulunduğu toplum ve kültürün normlarını öğrenir ve bu sayede kendisinden beklenen toplumsal rolleri ifa etmesini sağlayacak bilgi, görgü, beceri ve alışkanlıkları kazanır. Bu sebeple sosyalizasyonda okullar çok önemlidir. Çünkü okullarda öğrencilere, toplumun öğretilecek değerleri ve normları, kazandırılacak kültürün nitelikleri daha önceden belirlenerek, eğitim programları bu amaçlar doğrultusunda düzenlenir. Toplumsal bütünleşmede eğitimin rolü inkâr edilemez. Çünkü eğitim, toplumsal değişmelerin gelecek nesillere aktarılması, fertlerin, grupların ve toplumun, değişimin ortaya çıkardığı yeni durumlara uyum sağlama, toplumsal değişmelerin gerektirdiği yeni insan tipinin yetiştirilmesi ve bu değişmelerin gerçekleştirilmesinin bir vasıtası olarak fonksiyon icra eder. Eğitimin, temel fonksiyonun sosyalizasyonla öğrencilerin topluma entegrasyonunu sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal entegrasyonun ana ilkesi ise okulların imkânları

çerçevesinde her öğrenci dâhil edebileceği sosyal süreçleri oluşturmalıdır. Bu sebeple okullar her türlü ayırmadan uzak durarak, tüm öğrencilerin eğitim öğretim hakkını, toplumsal entegrasyonun en önemli ilkesi olarak görülmelidir. Toplumsal entegrasyon karşılıklı bir öğrenmeyi de içermektedir (Şimşek ve Şimşek, 2013: 75-76).

Eğitim sistemi bozuk, geri düzen içerisinde bulunan bir toplum, yalnızca bitkisel bir yaşam sürer. Fakat eğitim sisteminde belli bir amacı ve hedefi olan, böylelikle belli bir bakış açısı kazanan bir toplum, kendi tarihi oluşumuna olumlu bir yön tayin edebilir (Arslantürk ve Amman, 2014: 153). Toplumsal bütünleşmeyi sağlama ve gelişmiş bir toplum var edebilmek için eğitim, toplumların hayatında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu sebeple devletler ilk önce eğitim sistemini düzenlemektedirler. Toplumsal değişmelerin bu düzenler üzerinde etkisinin olması doğaldır. Çünkü eğitim sistemleri, toplumsal değişimin etkisiyle biçimlendiği gibi aynı zamanda milletler ve devletler eğitim sistemiyle tarihi süreçte yerlerini almaktadır. Eğitimin milli olması milletlerin kaderini etkilemektedir, bu sebeple eğitim milli bir nitelik taşımalıdır (Arslantürk ve Amman, 2014: 352).

Vurun Kahpeye romanı Aliye Öğretmenin şu yeminiyle başlamıştır: “Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billâhi!” (Adıvar, 2023b: 21). Bu yemin roman içerisinde Aliye Öğretmen tarafından dört kez, öğrencisi Durmuş’un ağzından bir kez ve romanın sonunda nişanlısı Tosun Bey’in ağzından bir kez tekrarlanmış ve böylece yazar romana bu yeminle başlayıp bitirmiştir. Yazar, Vurma Fatma hikâyesinde olduğu gibi Vurun Kahpeye romanında da metnin en can alıcı kısmını daha metnin en başında vererek okuyucunun tüm dikkatini buraya toplamaya çalışmıştır. Yazar, Vurma Fatma hikâyesinin en başında Türk ulusunun yapmış olduğu fedakârlıklar karşısında bağımsızlığı sonuna kadar hak ettiğine dikkat çekerken; Vurun Kahpeye romanında ise Aliye Öğretmenin vatan toprağına sahip çıkarken ve geleceğimizin teminatı olan çocukları aydınlatırken yaptığı fedakârlıklara dikkat çekilmiştir.

Küçük yaşta verem hastalığından annesi ve ardından asker babası vefat eden Aliye, Darülmualimat’ın tahta sıralarındayken tüm yetim kızlar gibi sevgi ve şefkate muhtaç bir şekilde büyümüş ve sevmek ihtiyacını Darülmualimat’ta çalışan başhademe’nin kedisine vermiştir. Aliye, son sınıfındayken sinirli ve ateşli bir genç öğretmenin Anadolu’da çalışınız telkinini dikkate almış ve diplomasını alır almaz Anadolu’da görev almak için can atmıştır. Taşra hizmetinden veba hastalığından ürker gibi kaçan ve İstanbul’a atanmak için yıllarca Milli Eğitim Bakanlığının koridorlarında yorgun ve umutsuz bekleyen her türlü hor görülmeye katlananlara o küçümsemeyle bakmış, kendisine yapılan ilanı aşklara ilgisiz kalarak, kimsenin

gitmek istemediği kasabaya atanarak, yalnız başına ve eski bir sandıkla Haydarpaşa trenine binerek kasabaya gitmiştir.

Yazar, Aliye Öğretmen üzerinden bir öğretmen de bulunması gereken nitelikleri de betimlemiştir. Fiziksel olarak kusursuz olan Aliye ülküsü uğruna bir genç kızda olma ihtimali bulunan hayallerinden vazgeçecek kadar romantikken, beşeri arzulardan vazgeçecek kadar sağlam bir kişiliğe sahiptir. Hiçbir insanın gitmek istemediği Anadolu'ya istekli olarak tayin istemiş ve karanlıklar içerisinde kalmış olan Anadolu'yu aydınlatmak için çaba sarf etmiştir (Göz, 2020: 543). Öğretmen, görevini ifa etmek için vatanın her köşesine canla başla gitmeli, öğrencilerine tıpkı bir ebeveyn gibi davranmalı, vatani içerisindeki tüm insanları sahiplenmeli, onların sorunlarına ve toplumsal sorunlara karşı duyarlı davranmalı, her türlü tehlike ve sıkıntıya göğüs gererek, cesaret ve kararlılıkla insanları bilimin ve aklın ışığıyla aydınlatmalıdır (Kul, 2013: 73).

Geleneksel toplumlarda cinsiyete, ekonomiye, sosyal mevkie ve saygınlığa dayalı sınıf ayrımlarına rastlamak mümkündür. Aliye Öğretmenin atandığı kasabada halk memur, eşraf ve itibar sahibi olmayan alt tabaka şeklinde sınıflara ayrılmış ve kadınlara eksik etek şeklinde hitap ediliyordu. Okuldaki öğrencileri, kasaba halkını temsil eden sınıflara ilginç bir şekilde benzeyerek onları yansıtıyordu. Kız öğrenciler acınacak derecede silik iken, İstanbul'un serbest ve yaramaz çocuklarına benzeyen küçük püskülsüz fes takan erkek öğrenciler ise aksine saldırgan davranışlar sergiliyordu. Esnaf çocukları ise yalınayak ve yamalı şalvarlarla gelir, burunları akar ve elleri simsiyahtı. Aliye Öğretmen, buna rağmen onları çok sevmiştir. Bu öğrencilerde diğer öğrenciler gibi fırsatını bulduklarında kız öğrencilere baskı yapıyor, saçlarını çekiyor ve onları dövüyorlardı. Bu öğrenciler kendi kız kardeşlerini ve kendi sınıfından olan kızları koruyup kollarlardı. Okulda sayısı az olmasına rağmen ayrıcalıklı olan iki sınıf çocuk bulunmakta, bunlar eşraf ve memur çocuklarıydı (Adıvar, 2023b: 29-31).

Sosyologlar, toplumdaki eşitsizlikleri anlatmak için “toplumsal tabakalaşma” kavramını kullanmışlar ve bu kavramla farklı insan gruplaşmaları arasında yapılaşan eşitsizlikler ifade edilmektedir (Marshall, 1999: 710-711). Genellikle tabakalaşma kavramı varlık ve mülk alanındaki eşitsizlikleri ifade etmek için kullanılsa da “sosyal cinsiyet, yaş, dinsel bağ, askeri rütbe, ırk, meslek, statü, zenginlik, eğitim düzeyi, saygınlık” gibi eşitsiz gruplaşmaları da ifade etmektedir. Tabakalaşma da en önemli kavram olan eşitsizlikle, istenilen sosyal ödülleri mülkiyetinde bulundurmada daha az veya daha çok payı elinde bulundurma kastedilmektedir. Sosyal ödüller mal varlığı, mesleki saygınlık, eğitim ve zenginliğin özel bir hali olarak dini olabilir (Keskin, 2015: 448).

Toplum, içerisinde farklılıkları barındıran bir bütündür. Toplum içerisindeki farklılıkları ortadan kaldırmak mümkün değilken, farklılıkları azaltmak mümkündür. Toplum içerisinde farklı tabakalar ve sınıflar halinde yer alan insanları, eğitim aracılığıyla hak ettikleri tabaka ve sınıf statüsüne kavuşturmak toplumsal bütünleşmeyi sağlayacaktır (Arslantürk ve Amman, 2014: 351).

Aliye Öğretmen, okuldaki görevine başladığında düzensizliğin hâkim olduğunu görmüştür. Maarif Müdürünün şüpheli işlerine alet olan ikinci öğretmen Hatice Hanım, sadece eşraf ve memur çocuklarına önem verir, gariban çocukların olduğu sınıfa hiç önem vermez, ders saatinde sigarasını içer, sakızını çiğner, önlerine yazı meşki diye ezeli besmele yazar, biri başını kaldırmaya yeltendiğinde, “Seni kör olasıca piç!” diyerek saldırırdı. Hatice Hanım, zorbalık ve ahlaksızlık yapan, ceplerinde sigara tabakası taşıyan eşraf çocuklarıyla karşılıklı sigara içerken, öğrenciler ona evde olup bitenleri anlatırdı (Adıvar, 2023b: 29-31).

Aliye Öğretmen, sınıfa ilk girdiğinde pencerelerine kâğıt yapışmış pis dershanede epeyce birikmiş sigara dumanı ve saygısızca sırttan küçük bir yüz görmüş, sınıf bu genç öğretmene kafa tutmaya karar vermiş gibi görünüyordu. Yanakları çukur çukur, mavi gözlü, toparlak bir erkek çocuğu olan Durmuş, sıranın altından ayağını eşraf çocuğu olan Kantarcıların Hüseyin’in küçük oğlunun ayağına çarpmıştır. Kantarcıların Sabri, Durmuşu yere yatırarak yumruklamaya başlamış ve sınıf bir anda karışmış, Aliye Öğretmen daha ne yapacağını kararlaştırmadan, gariban çocukları ezen ve eşraf çocuklarını kayıran Hatice Hanım, elindeki sopayla sınıfa dalarak sopayı sağa sola sallamış ve dayak yiyen Durmuşu kulaklarından yakalayarak dövmeye başlamış bu durum karşısında Aliye Öğretmen birden parlayarak o çocuğu bırakmasını söylemiştir (Adıvar, 2023b: 31-32). Ardından Aliye Öğretmen Sabri’yi yakalayıp Hatice Hanım’ın eline vermiş ve şöyle demiştir:

“Bunu şimdi aşağıya götür. Evine gönder. Uslu oluncaya kadar mektebe gelmesin, dedi. Hatice Hanım’ın onun eşraf çocuğu olduğu izahını hiç dinlemedi ve bu, derhal sükûnu iade etti. Ondan sonraki hayatı memur hanımlarıyla, eşraf oğullarının mektebe birer birer gelip tehditleri, kavgalarıyla geçti. Fakat o, her şeye rağmen mektepte sükûneti ve asayiş iade etti” (Adıvar, 2023b: 32-33).

Aliye Öğretmen, aslında sınıftan şiddeti, kabalığı, zulmü ve sınıf ayrımını kovarak yerine sevgiyi, nezaketi, adaleti ve bütünleşmeyi yerleştirmeye çalışmıştır. Maarif Müdürünün karısı, Aliye’yi zor duruma sokmaya çalışarak çocuğuna ayrıcalıklı davranmasını istemiş ve şöyle demiştir: “Hoca parçası, kocamın hepiniz halayığsınız, istersek hemen azlederiz, diye bar bar bağıırıyordu” (Adıvar, 2023b: 33).

Aliye Öğretmen Kantarcıların Hüseyin Efendi’nin küçük oğlu Sabri’yi sınıftan attığından beri sınıfta sükûneti sağlamış, günlerdir yaptığı derslerle öğrencilerinde uyandıramadığı dikkat ve alakayı bu olaydan sonra kendi üzerinde toplamıştır. Öğrenciler daha

önce bir eşraf çocuğuna bu şekilde davranan bir öğretmen görmemişlerdir. Esnaf ve küçük memur çocuklarının gözlerinde perestiş ile karışık sevgi oluşmuştur. Eşraf ve büyük memur çocukları ise sinmiş, ancak tetikte bekler bir vaziyet almışlardır. Kendilerini üst tabakadan görerek imtiyazlı muamele yapılmasını bekleyen eşraf ve büyük memur veliler ise daha önce böylesi bir durumla hiç karşılaşmamışlardır (Adıvar, 2023b: 34).

Hatice Hanım, Sabri evine gönderdiği zaman evinin camından sürekli okulu gözetleyen Kantarcı Hüseyin Efendi'nin büyük oğlu Uzun Hüseyin Efendi duruma çok sinirlenmiş, “Ben o kahpeye gösteririm” diyerek Sabri’yi de alarak okula gelmiş kapıyı çalmadan sınıfa dalmıştır. Sabri sırtırken, sınıftaki çocuklar bu durumu dikkatle takip etmiş, eşraf ve Maarif Müdürü’nün keyiflerine göre değişen ve onlara eğilerek kasaba kalmayı başaran Hatice Öğretmen de meraklı gözlerle beklemiş, dal gibi ince ve güçsüz olarak gördüğü Aliye Öğretmenin, bir vali azametiyle Uzun Hüseyin’e kapıyı çalmadan içeri girmesinin hesabını azarlayarak sormasına çok şaşırmıştır. Aliye Öğretmen asker babasından aldığı sağlam iradeyle kapıya doğru güçlü bir hiddetle yürümüş, rahat ve güçlü bir sesle: “Siz kimsiniz, ne hakla kapıyı vurmadan giriyorsunuz?”, Uzun Hüseyin ise şöyle cevap vermiştir: “Ben Kantarcıların Hüseyin Efendi’nin oğlu Uzun Hüseyin Efendi’yim, siz ne hakla bir eşraf çocuğuna sui muamele ediyorsunuz?” (Adıvar, 2023b: 35).

Çoğunlukla olduğu gibi İstanbul Hukuk Fakültesinde yıllarca okumuş olan Uzun Hüseyin, oldukça dürüst bir İstanbul lehçesiyle konuşuyor, ancak bol mecelle tabirâtı kullanıyor ve Aliye Öğretmenin, kendisini azarlaması karşısında İstanbul şivesini bir kenara bırakarak şöyle demiştir:

“Sen kim oluyon garı, diye haykırdı. Sen muallime değil misin? Sen bu kasabanın muallimesi değil misin? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul’un hayâsız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok. Ne okutmanı, ne de seni isteyoz” (Adıvar, 2023b: 36).

Aliye Öğretmenin yüzü kızarmış ancak ne bir zaaf ne bir korku ve gözyaşı ibaresi göstermeden, çevresinin, düşüncelerinin ve eğitiminin biriktirdiği cinsiyetinin şerefini korumak için toplanan azim ve arzusu coşarak, alev gözleriyle kendisini de hayrete düşüren bir sakinlikle ancak birdenbire kalınlaşan boğuk bir sesle şöyle demiştir:

“Şimdi buradan dışarı çıkın Efendi, dedi. Kasaba demek siz [demek]; değilsiniz, ben, Anadolu’ya çocuklarını okutmak için geldim. Bu kasabada sizin gibi terbiyesi eksik adamların yüzünden kalamazsam, başka yere gider, vazifemi yaparım. Çıkınız ve beni Maarif Müdürü’ne şikâyet ediniz. Fakat ben de bir kadın mektebine hususî odasına girer gibi, hem de söylediğini bilmez bir tarzda gelen sizi şikâyet edeceğim. Haydi, çabuk, şimdi!” (Adıvar, 2023b: 36-37)

Aliye Öğretmen, güçlü, ince ve genç bir vücuduyla Uzun Hüseyin’in gözlerine korkusuzca bakarak, kudretli bir şekilde kapıya doğru yürümüş, Uzun Hüseyin Efendi

kendisinden daha güçlü ve dehşetli bir şekilde alev saçarak bakan bu gözler karşısında sınıfı hızla terk etmiş, Aliye Öğretmen kapıyı kapatarak hiçbir şey olmamış gibi dersine devam etmiştir. Aliye Öğretmen, akşam evine dönerken çocuklar kendilerini şaşırtan okuldaki manzarayı biraz daha görmek istercesine onu takip etmişler, Hatice Öğretmen ise ayrılırken ona bir mecnuna bakar gibi korku dolu gözlerle bakmıştır (Adıvar, 2023b: 37).

Aliye Öğretmen, kendisine meydan okumaya kalkışan, sınıfta sigara içen, kavga eden, öğretmenine ve sınıftaki arkadaşlarına saygı göstermeyen, sınıf ayrımı içerisinde olan öğrencileri eğitmek için günlerce çaba sarf etmiş ancak öğrencilerin dikkatini ve alakalarını derse çekememiştir. Sınıfta ortaya çıkan bu kavga Aliye Öğretmene aradığı fırsatı sunmuş, okulda ve kasabada eşraf ne isterse o olur anlayışını yıkmak için, haksız olan eşraf çocuğu Sabri'nin yanında değil, haklı olan gariban Durmuş'un yanında yer almış, Hatice Hanım'ın yaptığı ayrımcılığa da engel olmuştur. Geleneksel toplumlarda varlığını sürdüren soyla ve ekonomik durumla övünmenin ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmanın kasabada da hâkim olduğunu Uzun Hüseyin'in, kendisini "Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi'nin oğlu" şeklinde tanıtmamasından anlamaktayız. Kantarcılar, kasabanın en zengin ve en kalabalık ailesi olduğundan kendilerine kasabada çok saygı ve hürmet gösterildi. Uzun Hüseyin, ilk başta aile itibarını kullanarak, ardın kasabanın ileri gelenlerinden olduğunu belirten ve kendisini diğer insanlardan ayrıcalıklı bir konum atfeden "eşraf" kavramını kullanarak "siz ne hakla eşraf çocuğuna kötü muamele" ediyorsunuz diye hesap sormaya kalkmıştır. Uzun Hüseyin, kardeşi haksız olmasına rağmen Aliye Öğretmenin, kardeşine ayrıcalıklı davranmamasından ve itibarlarını hiçe saymasından dolayı kendilerine kötü muamele yaptığını söylemiştir. Yazar, yıllardır İstanbul Hukuk Fakültesinde okuyan ve mecelle tabiratıyla konuşan, ancak adaletsizlik yapan, ayrıcalık bekleyen ve mecelle tabiratını kendi çıkarları için kullanan Uzun Hüseyin Efendi üzerinden dönemin adalet sistemini ve mecelle kanunu eleştirerek bunların işlerliğini yitirdiğine vurgu yapmaktadır. Uzun Hüseyin, itibarıyla ve mecelle tabiratıyla bir sonuç elde edemeyince İstanbul şivesini köşeye bırakıp kasaba şivesiyle konuşmaya başlamış, kasabada eksik etek olarak hitap edilen kadınlardan birisi olarak gördüğü Aliye Öğretmene sen "sen kim oluyon garı" diye hitap etmeye başlamış, ardın öğretmen kavramından yararlanarak Aliye'ye söz geçirmek için "sen muallime değil misin", "sen bu kasabanın muallimesi değil misin?" şeklinde sorular sormuş ve ardından ne hadle eşraf çocuğunu kovduğunu ve ne hadle suratına haykırdığını sormuştur. Uzun Hüseyin, kasabada eksik etek olarak nitelendirdikleri kadınların erkeklere bağırarak konuşmadığını ve kendilerine hürmet gösterdiklerini ima ederek Aliye öğretmene haddini bilmesi gerektiğini söylemiş ve onu İstanbul'un ahlaksız kadınlarından, erkeklerin suratına haykıran görgüsüz kadınlarından birisi olarak nitelendirerek, toplumsal

denetim mekanizmalarından olan ahlak ve görgü kurallarına uymadıkları gerekçesiyle “ne okutmanı, ne de seni isteyoz” demiştir. Aliye Öğretmen ise, kendisini sosyal denetim mekanizmalarını kullanarak kasabadan kovmaya kalkan Uzun Hüseyin’e, görgülü ve kibar manasında erkeklere hitap için kullanılan “Efendi” unvanını kinaye amaçlı kullandığı söylenebilir. Aliye Öğretmen, ardından kasabada itibar sahibi olan Uzun Hüseyin Efendi’ye “Kasaba demek siz [demek]; değilsiniz” diyerek ona tüm kasabayı temsil etmediğini hatırlatarak sınıftan çıkmasını söylemiş, Anadolu’ya çocukları okutmak için geldiğini, onun gibi terbiyesi eksik insanlar yüzünden bu kasabada kalamazsa başka yerde görevini yapabileceğini ancak buradaki çocukların öğretmene ihtiyacının olduğunu hatırlatmış ve çıkınız beni Maarif Müdürüne şikâyet ediniz demiştir. Aliye Öğretmen, ardından kadın mektebine kendi odasına girer gibi kapıyı çalmadan giren ve ne söylediğini bilmez tarzda konuşan Uzun Hüseyin’i şikâyet edeceğini söyleyerek sınıftan kovmuştur. Aliye Öğretmen, “Efendi” unvanını kullanan Uzun Hüseyin’in kendisine yönelttiği suçlamalara tek tek cevap vermiş ve asıl terbiyesiz ve görgüsüz olanın Uzun Hüseyin’in olduğunu belirterek ona haddini bildirmiş, Hatice Öğretmene, öğrencilere ders vererek sınıfta sessizliği sağlamış ve sınıf ayrımının olmadığı herkesin eşit olduğu bir eğitim ortamı oluşturarak öğrencileri kaynaştırmaya çalışmıştır. Aliye Öğretmen, dini eğitim yapan ancak ahlaki kurallara riayet etmeyen Hatice Öğretmenin aksine bu davranışıyla bizzat ahlaki olanı uygulayarak öğrencilerine rol model olmuştur. Aliye Öğretmen, aynı zamanda kasaba da egemen güç olan “eşraf”, esnaf veya memur gibi sınıf ayrımlarının yersiz olduğunu, tüm bu ayrımlardan sıyrılmış ve bütünleşmiş bir toplum oluşturmaya gayret eden ve bu gayretini ilk önce okuldan başlayarak tüm kasabaya yaymaya çalışan idealist bir öğretmendir.

Aliye, kendisini rahmetli kızları Emine’nin yerine koyan Gülsüm Hala ile Ömer Efendi’nin evinde kalıyordu. Aliye Öğretmen, evlerinde kalmaya başladıktan sonra bu iki ihtiyarın evinde ve yaşamlarında birtakım değişimler olmuş, ölü matemini andırır şekilde perdeleri kapalı halde uykuda olan ev onun gelmesiyle birlikte uyanmış, renklenmiş ve neşelenmiştir. Evin pencerelerinde kırmızı, turuncu sardunyalar açmaya başlamış, iskemlelerin üzerine gazete ve kitaplar yerleştirilmiş, ortada Aliye’nin yazı yazdığı, fakat aynı zamanda yemek yedikleri ve çay içtikleri masa duruyordu. Aliye Öğretmen, öğrencilerine rehberlik ettiği gibi bu iki ihtiyara da rehberlik etmiştir. İki ihtiyar, İstanbul’da yetişmiş olan Aliye Öğretmenin yaşamına adapte olmak için yaşamlarında da birtakım değişiklikler yapmışlardır: “Karı koca, Aliye’nin hatırı için yerde, sinide yemek yemekten vazgeçmişler, onunla masada yiyorlardı” (Adıvar, 2023b: 37-38).

Aliye Öğretmen, Gülsüm Ana ve Ömer Efendiye okulda Uzun Hüseyin’le yaşadıklarını anlattıklarında, ikisinin de yüzü gölgelenmiş, Allahtan korkuları ve Peygamberden utanmaları olmayan Maarif Müdürünün ve Uzun Hüseyin’in kadınlara yaptıklarını bilen Ömer Efendi, hele kimsesiz ve güzel bir kız bulurlarsa... deyince, Aliye, Ömer Efendi ve Gülsüm Ananın kızına kim ne yapabilir dediğinde iki ihtiyarın gözlerinden yaşlar akmış ve ikisi birden biz artık sana Emine diyeceğiz demişlerdir. Aliye yarı ciddi, yarı gülerek Gülsüm Ana’nın boynuna sarılmış ve şöyle demiştir: “Sizin toprağınız benim toprağım, sizin eviniz, benim evim, burası için, buranın çocukları için bir ışık, bir ana olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım, vallahi ve billâhi, dedi” (Adıvar, 2023b: 39).

Aliye Öğretmen, Türk ulusunun namusu olan vatanı, devletin ve milletin temeli olan aile kurumunun yaşadığı dokunulmaz ve kutsal bir mekân olan evi, kasabayı ve kasabanın çocuklarını bir anne gibi sahipleneceğine, yobazlığın, taassubun ve cehaletin hâkim olduğu kasabadaki halk ve çocuklar için bir aydınlık kaynağı olacağına dair içtiği andı “rahmâna yemin olsun ki”; “canım elinde bulunan Allah’a yemin olsun ki” gibi anlamlar içeren “vallahi ve billahi” dini ifadesiyle güçlendirmiştir. Yemin, bir insanın kararlılığını pekiştirmek, başkalarını inandırmak için söz ve açıklamasını Allah’ın ismini veya bir sıfatını zikrederek güçlendirmesidir (Boynukalın, 2013: 417). Aliye Öğretmenin, etmiş olduğu bu yemin aynı zamanda bir sosyal bütünleşme ifadesidir. O, bu yemin üzere yaşamış, bu yemin üzere çocukları eğitmiş, bu yemin üzere vatanına ve kasabasına sahip çıkarak onlarla bütünleşmiş; kasaba, kasabanın çocukları ve vatanın kurtuluşu için korkmadan canını feda ederken son sözleri yine bu yeminle olmuştur.

Aliye Öğretmen, bütün dedikodulara ve bütün zorluklara rağmen kalbindeki en genç ve en imanlı gücüyle okulda çalışıyordu. O, Maarif Müdürünün şüpheli yardımına ve karısının kıskanç iftiralarına, Uzun Hüseyin’in tehlikeli öfkesiyle şekillenen korkulu havaya rağmen mevki kazanmıştır. Aliye, öncelikle yerli kadınların sevgisini kazanmıştır. Uzun Hüseyin’in kendisini Ömer Efendiden istediğini öğrendiğinde derhal bu evlilik teklifini reddetmiştir. Eşraf oğullarının evlilik tekliflerini de tek tek reddetmesi ona iyi bir isim kazandırmıştır. Aliye’nin erkeklerin evlilik tekliflerini reddetmesi Maarif Müdürü’nün ümitlerini yeşertmiş ve onun kendisine âşık olduğunu söylemiştir. Bu durum, yerli kadınlarla sevgilerine karşılık, memur hanımlarının kendisine karşı güçlü bir düşmanlık beslemesine neden olmuştur. Olay öyle bir noktaya gelmiştir ki kasabadaki insanlar, onunla ilgili lehte ve aleyhte devamlı olarak konuşmaya başlamışlardır. Aliye Öğretmenin hakkında konuşmak Yunanlıların İzmir’i işgal etmesi kadar heyecanlı bir konu olmuştur. Aynı zamanda bu konu kasabada Kuvayı Milliye’nin Yunanlıların ileri hareketiyle çarpışması kadar ilgi uyandırmıştır. Memlekette herkes

Yunanlıları istememekte hemfikirken, Kuvayı Milliye ile ilgili iki karşıt görüş ortaya çıkmış, bazıları Kuvayı Milliye’yi desteklerken bazıları ise karşı çıkmışlardır. Özellikle Maarif Müdürü gibi İstanbul Ferit Paşa hükümetine bağlı olanlar, birde kişisel korkularla titremekte, eşraf ise Kuvayı Milliye’yi bir Bolşeviklik gibi değerlendirerek kendi mallarına el koyup halka dağıtacakları endişesinin içerisindeydiler. Birde Yunanlıların sürekli olarak ilerlemesi, Kuvayı Milliye’nin ordusuz günleri onları tamamen yeni direniş kuvvetine karşıt hale getirmiştir (Adıvar, 2023b: 39-41).

Toplumun hafızasının yeni kuşaklara aktarılması öğretmenlerin asli görevleri arasında yer almaktadır. Toplumu meydana getiren maddi ve manevi değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında öğretmenler önemli bir işlev icra etmektedirler. Öğrencinin toplumla bütünleşmesini, toplumsal hayata ayak uydurmasını sağlayan öğretmenler sosyalizasyon aracı olarak rol benimsemekte, bu tür öğretmenler müfredata bağlı kalmaktan ziyade temel problemlerin çözümüne odaklanmaktadırlar. Çünkü sosyal problemler daha ehemmiyetli olduğu için program dışına çıkılarak onların çözümüne öncelik verilmelidir (Canuylası, 2021: 5-7). Aliye Öğretmen, kasabada birliğin ve beraberlerin önünde engel oluşturan en önemli sosyal problem olan sınıf ayrımına ve Türk toplumunun en önemli sosyal problemi olan vatanın düşmanlar tarafından işgal edilmesine karşı duyarsız kalmayan ve Kuvayı Milliye taraftarı olan, her zaman her yerde işgallere şiddetle karşı çıkan, öğrencilerine vatan, millet, bayrak sevgisini aşlamak için gayret eden, onlara coşkun bir ruhla milli marşlar öğreten ve öğrencilerin ellerine Türk bayrakları vererek onları kasaba sokaklarında marşlar söyleterek milli heyecanla dolaştırarak halkla okulu bütünleştirmeye çalışan idealist bir öğretmendir. Aliye Öğretmen, medrese kültürüyle yetişen Hacı Fettah’ın, halk üzerindeki baskısını, dini taassupla halkı Kuvayı Milliye aleyhtarı olmaya teşvik etmesini engellemeye, medrese ve okul arasında sıkışan halkın, modern eğitim kurumu olan okula bakış açısını değiştirmeye, okulla halkı bütünleştirmeye çalıştığı gibi öğrencileri de içinde yaşadıkları toplumla bütünleştirmeye çalışmıştır. Aliye Öğretmen, bir öğretmenin, öğrencilerine dini, ahlaki ve manevi değerleri öğrettiği gibi milli değerleri de öğretmesi gerektiğini ve bu değerleri onlara aşlamak için bizzat rol model olması gerektiğini ortaya koymuştur. O, bütün zorluklara rağmen öğrencileri eğitmeye devam etmiş ve onlara milli kimliği ve bilinci aşılama için çeşitli marşlar söyletmiştir:

“Bütün bunlar arasında Aliye de güzelliği ve gençliği haricinde bir şahsiyet oluvermişti. O, çok coşkun bir ruhla çocuklara milli marşlar öğretiyor, her yerde memleketi alan yabancıların şiddetle aleyhinde bulunuyor, çocukları ellerinde bayraklarla sokaklarda, biraz halkla mektebi karıştıran milli heyecanla dolaştırıyordu. Bu, tabii olarak ona kuvvetle bir Kuvayı Milliye taraftarlığı rengi veriyordu” (Adıvar, 2023b: 42).

“Milli marşlar, bayraklar, çeşitli türde armalar, kitabeler, gibi ulusal bütünlük” (Thompson, 2013: 80) simgeleriyle milli bir kimlik oluşturulmaya çalışılır. Aliye Öğretmen,

çocukların ellerine bayraklar vererek sokaklarda marş söyleterek dolaştırması “kişileri, farklılıkları ve bölünmeleri hükümsüz bırakacak şekilde kaynaştırma” (Thompson, 2013) amacı taşıyarak milli duyguları harekete geçirip sınıfsal ayrım içerisindeki öğrencileri öğrencilerle, halkı halkla, halkı okulla ve halkı Kuvayı Milliye kaynaştırmayı düşünmüştür.

Aliye Öğretmen, Türk taarruzundan açık olarak bahsetmeden, bazı emarelerle bunu anlatmaya çalışmaktaydı:

“Gizli gizli kasabada istikbal hazırlıkları da oluyordu. Aliye, mektep çocuklarına yavaş sesle manzumeler ezberletiyor, kızların analarına beyaz kırmızılı esvaplar yaptırmak için, imalarda bulunuyordu. Herhalde kasaba ahalisinin ruhunu kısıvrak sarmış, derinden istila etmiş mukaddes bir sevinç vardı” (Adıvar, 2023b: 164). Aliye Öğretmen, okuldaki çocuklara şiirler ezberleterek, kız öğrencilerin analarına kırmızı beyaz giysiler yaptırmaları için imalarda bulunması, müşterek bir milli uyanışı, milli kurtuluşu ve milli sevinci yaşatacak, Türkiye ve bayrak sevdasını dile getirecek kırmızı ve beyaz renk vurgularını ortaya koymuştur. Kasaba halkının ruhunu derinden kaplayan kutsal bir kurtuluş sevinci mevcuttu. Aliye Öğretmen de bütün kasabanın ruhunda uyanan gücü yüreklendirirken, onlarla birlikte, birbirlerine söylemeden, ortak bir sevinci şöyle dile getirmiştir:

“...müşterek bir sevinç yaşarken evde bir bayrak, ipek bir bayrak işliyordu. Buna, Gülsüm halayı sıkıntıya sokmamak için verdiği muallimelik aylığının bir kısmını feda etmişti. Fakat bu para yetişmediği için, annesinden yegâne yadigâr kalan yüzüğünü Latif Ağalara terhin etmişti” (Adıvar, 2023b: 164).

Aliye Öğretmen, kasabadaki halkla aralarında ortak olan kurtuluş sevincini, bağımsızlığın simgesi olan bir bayrak işleyerek ortaya koymaya çalışmış, öğretmenlik maaşı yetmediği için annesinin yadigârı olan yüzüğü rehin olarak bırakması, bayrağını her şeyden çok sevdiğini ve öğretmen maaşlarının yetersiz olduğunu göstermektedir.

Aliye Öğretmen, “bir cuma günü ve cuma vakti oldu. O, çocukları toplamış, bayrak, şarkı hepsi tamam, tabur halinde gezmeye çıkarmıştı” (Adıvar, 2023b: 42). Aliye, öğrencilerinin başında kasabanın son dar sokağından meydana çıkıyorlardı:

“Kasabanın beyaz minareli eski ve güzel camii göz kamaştırıcı, göğe dayanmış, eski bir kabartma gibi duruyor; önünde koyu bir kütle, Hacı Fettah Efendi’nin güneşte bütün hususiyetiyle meydana çıkan kır sakallı sarı ve hud’a ile taassup bayrağı gibi kendi sözleriyle gaşyolmuş başına bakıyorlardı. Aliye işte bu anda, “Yürüyelim ileriye,” diye haykır haykır marş söyleyerek adımını uydurmuş giden bayraklı çocuklarıyla meydana çıktı. Bütün basit düşünceli, fakat sıcak ve temiz kalpli insanlar gibi çok kuvvetli bir isyan ve istikrah duydu” (Adıvar, 2023b: 43)

Minarenin beyaz rengi ve göğe dayanmış olması, İslam dininin yüceliğini, iyi, güzel şeylerin simgesi oluşunu ve etkileyici yönünü betimlerken; Caminin önündeki siyah kütle ise, dini kendi çıkarı doğrultusunda kullanarak halkı taassupla aldatmaya çalışan, İslam dinini karalamaya, kötü ve çirkin göstermeye çalışan Hacı Fettah’ı ve onun etrafında toplananları simgelemektedir. Hacı Fettah, taassup bayrağını dalgalandırıyor, Kuvayı Milliye aleyhtarlığı

yapıyor ve Türk'ün hürriyetini Yunanlılara pazarlıyordu. Bu durumların karşında Aliye Öğretmen, “yürüyelim ileri” diye haykırarak Türk'ün hürriyetini emanet ettiği öğrencileriyle Türk'ün hürriyetinin simgesi olan bayrağı dalgalandırarak sıcak ve temiz kalpli insanlar gibi çok kuvvetli bir şekilde isyanını ve tiksintisini dile getirmiştir.

Orada duran siyah kütle Aliye Öğretmen'e, eza veriyor ve belirsiz bir şekilde onu korkutuyordu. “Halk ne düşünüyordu?” Eğer halkta Hacı Fettah gibi düşünüyorsa işi zordu. Çünkü O, kendisini Hacı Fettah'ın “bıyiksızlar, yakalıklar” diye nitelendirdiği ve “kanlarının helal” olduğunu söylediği vatan için dövüşen sınıftan sayıyordu. Kalabalık kendisini taşıyacak gibi geliyor, ürperiyor, annesin hastalıklı ve zayıf ruhuyla dönüp ara sokaktan kaybolmak istiyor, ancak aniden sinen ve duran çocukların önünde kaçamıyor ve bedeni korkuya teslim oluyordu (Adıvar, 2023b: 43).

Ellerini temizletmeyi başaramadığı, ancak ateşli ve merhametli kalbine sahip olduğu Kantarcıların Sabri'nin elinden kurtardığı gariban Durmuş şöyle demiştir: “Hoca Hanım, korkma, ben sana kim bir şey yaparsa keserim”, bu söz karşısında Aliye Öğretmen, kendisini de şaşırtan bir sükûtle başladı: “Senin için ey bayrağımız, Ölüyoruz de vermeyiz. Kırk küçük boğaz olanca kuvvetiyle bağırıyor, kırk çift küçük ayak mübalağalı bir intizamla Aliye'nin arkasından yürüyordu” (Adıvar, 2023b: 45).

Ateşten Gömlek romanında sancaktar tarafından söylenen ve Ayşe'nin tedavi ettiği yaralı askerler tarafından tekrar edilen bu slogan, Vurun Kahpeye romanında Aliye Öğretmen ve öğrencileri tarafından söylenmiştir. Aliye Öğretmen, kalabalığın önünden geçerken kapalı ve kin dolu yüzler görmüş, birisinin yüzüne tüküreceğini sanmış ve başından bir taşın vızıldayıp geçeceğini düşünmüş bu esnada elinde Türk bayrağı taşıyan Tosun Bey'in ve elli Kuvayı Milliye süvarisinin muhteşem bir şekilde meydana gelişle siyah kütle önce sallanmış daha sonra sağa sola gidip gelmiştir. Kuvayı Milliye komutanı Tosun Bey dağılmakta olan halkı duyuru için bir daha toplamıştır (Adıvar, 2023b: 46-47).

Tosun Bey, görmüş olduğu Aliye'nin yüzünün etkisiyle bir gün boyunca çarpıntı hissetmiş ve ertesi okulu ziyarete gitmiştir. Aliye, rahatsızlandığı için evde istirahat etmiştir. Aliye ilk göreve başladığında kirli olan okul tertemiz bir haldeydi. Hatice Öğretmenin, sınıfı sallana sallana Bakara Suresini hep birlikte okurken, o da rastıklı kaşlarını çatmış, her zaman ki gibi sallana sallana dinliyordu. Hatice Öğretmen, kendi sınıfındaki tüm çocukların namaz surelerini bildiğini, en azından Amme cüzünün sonuna kadar ezberlediklerini ve dokuz yaşındaki kızların bile yüzlerini siyah peçe ile kapattığını, okula yaptığı hizmetleri Tosun Bey'e anlatmıştır. Ancak İstanbul'dan yeni gelen öğretmenlerin açık saçıklığından, hoppalıklarından, yeteneksizliğinden, öğrencileri peçesiz bir şekilde çarşıdan geçirerek halkın taassubuna

dokunduğu için muhtemelen ona saldırmışlar bugün okula gelmedi diyerek Aliye Öğretmen'i, Tosun Bey'e şikâyet etmiş ve efendim inşallah sayenizde bunların terbiyesi verilir demiştir (Adıvar, 2023b: 53-54). Tosun Bey, Hatice Hanım'a sert bir şekilde bakarak şöyle demiştir:

“Muallime Hanım, namus kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir. Öyle kapalı kadınlar vardır ki kapı arasından her türlü rezaleti yaparlar. Onun için yeni Hoca Hanım'a yüzü açık diye kasabanın hücumu hiç hakkı yoktur. Çocukları İstanbul usulü güzelce okutan herhangi hoca hanıma birisi yan bakarsa biz onun terbiyesini...” (Adıvar, 2023b: 54).

Tosun Bey'de, din ve ahlak konusunda Aliye Öğretmen gibi düşünüyordu, dindar ve ahlaklı olmak sadece yüzü peçeyle kapatmakla olmazdı. Hatice Öğretmen, yüzünü peçeyle kapatmasına rağmen Maarif Müdürünün şüpheli işlerine alet oluyor, öğrenciler arasında ayrım yapıyor, onlara küfredip saldırıyordu. Aynı zamanda ders saatinde sigara içtiği gibi teneffüslerde de eşraf çocuklarıyla sigara içerek öğrencilere kötü örnek olmaktadır. Hatice Öğretmen, ahlaka uygun olmayan davranışlar sergilemesine rağmen yüzünü peçeyle kapattığı için romanın sonunda hayatta kalırken; Aliye Öğretmen, öğrencilerine dini, milli ve ahlaki değerleri rol model olarak öğretmemesine ve onlara adaletli davranmasına rağmen, ahlaki bizzat yaşamasına rağmen yüzünü peçeyle kapatmadığı ve çocuklara milli marşlar öğrettiği için, kasabada dini taassubun yayılmasına ve taassup sahiplerinin dini çıkarları için kullanmasına engel olmak istediği için romanın sonunda dini, ahlaki ve milliyeti çıkarları için kullananlar tarafından şehit edilmiştir.

Tosun Bey, eşrafı toplayarak onlardan memleketin geleceği için fedakârlıkta bulunmaya askerlerinin iâşeleri için para yardımı yapmalarını istemiş, bu yardımın yoksul halktan alınmayacağını belirtmiştir. Hacı Fettah, kendisinden istenen parayı veremeyeceğini, bizi Allah'a bırakın gidin, biz koruma istemiyoruz, gerekirse kendimizi koruruz demiştir. Bunun üzerine Tosun Bey, Hacı Fettah pis parasını Yunanlılara versin diyerek, Kuvayı Milliye aleyhtarlığı yaptığı ve Aliye Öğretmenin üzerine halkı saldırttığı için tutuklanmıştır. Tosun Bey'in, vatani korumak için yalnızca zengin eşraftan para toplaması halkın gönlünü kazanmasını sağlamışlardır. Eşraf, bir gecede tüm kasabaya Tosun Bey'in herkesten para istediğini yaymış, bu durum özellikle kadınları, fakir halkı ve çocukları sıkıntı içerisinde bırakmıştır. Eşraf, Hacı Fettah'ın karısını ve kasaba kadınlarını Aliye Öğretmen'e göndererek Tosun Bey'in istediği paradan vazgeçirmeye karar vermişlerdi. Kadınlar okula gelmiş ve ağlayarak Aliye Öğretmenden yardım istemişlerdir. Toplumsal sorunlara duyarlı olan Aliye Öğretmen, öğrenci ve kadınların sıkıntı içerisinde görünce, özellikle küçük Durmuş'un gariban annesini ağlarken görünce Tosun Bey'in, kötülüğüne engel olacağına dair ölmüş anasının ve şehit babasının ruhuna yemin ederek söz vermiş ve şakayla karışık etmiş olduğu meşhur yemini yüksek sesle tekrar etmiştir (Adıvar, 2023b: 55-64).

Aliye Öğretmen, gözü kara Tosun Bey'e, karşı derin duyguları olmasına rağmen onun karşısına korkmadan çıkarak vatani korumak için çıktığınız bu yolda halka zulüm etmek size yakışıyor mu? diye hesap sormuştur. Tosun Bey, Aliye'ye ne isterse yapacağını ve ona olan duygularından bahsetmiştir (Adıvar, 2023b: 67-68). Aliye ise, vatan savunması için yola çıkmış olan Tosun Bey'i kasabayla daha da bütünleştirmek için şunları söylemiştir: “Bu toprak benim toprağım, bu kasaba benim kasabam, bunu sev, bunu muhafaza et, dedi. Bir an kesilen nefesini fısıldar gibi ilave etti: İstedğin zaman seninim, istediğin yolda yürürüm” (Adıvar, 2023b: 68-69). Tosun Bey, Ömer Efendiye, Aliye sizin kızınız mı diye sorduğunda evet onu vefat eden kızımız Emine'nin yerine koyduk demiştir. Ancak o, kasabayı çok seven ve yaptıklarıyla kasabanın kızı haline gelen Aliye Öğretmendi: “O yalnız onların değil, bütün kasabanın kızıydı. O kadar çocukların terbiyesiyle uğraşır, o kadar fakirlerle, felaketzedelerle, bilhassa yerli kadınlarla hemderti ki...” (Adıvar, 2023b: 70). Tosun Bey, kasabadan hiçbir şey istememiş yalnızca Allah'ın emriyle Aliye'yi onlardan istemiş ve onunla nişanlanmış, Hacı Fettah'ı da bu mutlu günün hatırına affetmiştir.

Aliye Öğretmenin, Tosun Bey'i kasabayla bütünleştirmesini şu sözlerde görmek mümkündür: “Aliye Hanım'ın kasabayı böyle sevmesi sizin hepinizi bana baba ve kardeş yapmıştır” (Adıvar, 2023b: 70).

Kasaba Yunanlılar tarafından işgal edildikten sonra Aliye'yi gören Yunan Komutanı Damyanos, ona âşık olmuş, Yunan erkeklerinin çok medeni olduğu söyleyerek, Aliye'nin kendisinden bir isteği olup olmadığını sorunca, işgal altındaki kasabada çocukların eğitimden geri kalmaması için yalnızca bir tek istekte bulunmuştur: “Evet Kumandan, mektebi işgal etmişsiniz. Madem ki medenîsiniz, emrediniz, mektebi boşaltsınlar, çocukların tahsili geri kalsın” (Adıvar, 2023b: 123). Ertesi gün okul kendisine teslim edilince çocukları eğitmeye devam etmiş, hatta manevi babası Ömer Efendi tutuklanmasına rağmen, çocukların eğitimini aksatmadan sürdürmüş ve okul çıkış saatinden sonra babasını kurtarmak için çaba sarf etmiştir: “Mektepte çocuklarla meşgul iken, bütün sabah şakaklarında iki çekiç vuruyor, başının içinde ateşli bir burgu, beynini oyuyordu. Yine o gün perşembe idi. Öğle vakti çocukları azat edip çıkınca, mütehayyir ve mütereddit, eve bir türlü gidemiyordu” (Adıvar, 2023b: 139).

Aliye Öğretmen, öğrencilere dini, milli ve ahlaki değerleri aşlamak için çaba sarf etmiş ve bu çabalarının karşılığı olarak öğrencisi gariban Durmuş, meydanda öğretmenini linç etmeye kalkışanların karşında durmuş, Ömer Efendi'nin tutuklandığı haberini Yunan askerlerine rağmen öğretmene ulaştırmış ve babasını kurtarmak için çırpınan öğretmenin her daim yanında bulunmuş, Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey ile Aliye Öğretmen arasında

haberleşmeyi sağlamış ve Yunan cephaneliğinin patlatmak için gelen Tosun Bey'in evden çıkabilmesi için yardım etmiş bir vatan sevdalısı çocuk olarak romanda yerini almıştır.

Aliye Öğretmenin, romanın başında etmiş olduğu yemin üzere yaşayarak son nefesinde de : “Toprağınız toprağım... çocuklarınıza ışık olacağım... vallahi ve billâhi!” (Adıvar, 2023b: 204), demesi vatanın düşmandan kurtuluşu için iki bacağını kaybeden Gazi Tosun Bey'i eğitimle bütünleştirmiştir. “Kanının yarısını, uğrunda gençliğinin çelik azasını sakat ettiği mukaddes cihat bitmişti. Fakat onun yeryüzünde vatanı için açtığı mücadele bitmemiştir” (Adıvar, 2023b: 205). Aldatmanın ve hıyanetin simgesi olan Hacı Fettah ile Uzun Hüseyin'in Aliye Öğretmeni ebediyen bir kahpe gibi gösterebileceği bu aziz vatanda, onun masumiyetini, büyük hayatını, fedakârlığını halka öğretmek amacıyla ülkeyi geride bırakmaya çalışan cehalet ve taassupla ikinci cihadı açmaya yemin etti ve gözyaşları içerisinde şöyle dedi:

“Toptan, silahtan başka olan korkunç şeylerden korkmayacağım. Aliye senin gibi sevmeye, senin gibi cesur olmaya, senin yaptığın şeyleri yapmaya hayatımı vakfedeceğim. Nasıl sen, hayatta seni anlamayanlar arasında muhabbetin, rahmetin, dinin, iyiliğin timsali oldunsa, sen nasıl bu güzel hayat abidesinin hilekârlar elinde yıkılmasına karşı cesur oldunsa, tıpkı ben de senin gibi korkmayacağım” (Adıvar, 2023b: 206).

Halide Edip Adıvar, Kuvayı Milliye komutanı gazi Tosun Bey, üzerinden Milli Mücadeleye bakış açısını yansıtan birtakım mesajları okuyucuya iletmek istemektedir. Kılıçla düşmandan kurtarılan vatanın elde tutulabilmesi ve ihya edilebilmesi için kaleme yani eğitim ordusuna ihtiyacı vardır. Çünkü sadece askeri başarıyla kazanılan vatanın bağımsızlığı mutlak bir zafer olarak görülemez; başarının yanında gericiliğe, taassuba, ülkeyi geride bırakan tüm olumsuzluklara karşı yapılan eğitim- öğretim mücadelesinin kazanılmasıyla mutlak bir zafer elde edilebilir. Hakikaten Aliye, kasabaya geldiğinde kasabada düşman işgali yoktu; ancak zihinler taassup tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Bu durum bazı insanların vatana hıyanet etmesine ve geleneklere sıkı bir biçimde bağlı olan halkın, din konusunda bilgisizliği, inanç istismarıyla kolay bir şekilde yönlendirilerek onları, vahşi bir cinayete müşterek hale getirebilmektedir. Hacı Fettah'ın, söz ve davranışlarının dine uygun olmadığını fark edemeyen bilgisiz kitle, onun çıkarları doğrultusunda ortaya koyduğu dine uyarlarlarken yine bilgisizce teslimiyet halindeydiler. Böyle bir tehlikeyi ortadan kaldırmanın yolu işi şansa bırakarak, iyi din adamlarının sayısının artmasını dilemekle olmaz; insanların anlayarak, düşünerek ve içselleştirerek dinini kaynaklarından öğrenme fırsatı sunmakla olur. Bunu da yalnızca modern bir eğitim- öğretim modeli sunabilir. Zihinler aydınlatılmadığı sürece vatanın bağımsızlığı ve kazanılan zafer her zaman tehlikede demektir. Tosun Bey, askeri mücadeleyi kazanmış, ancak Aliye Öğretmen mücadeleyi tam olarak kazanamamış; zira onunda kazanabilmesi için daha uzun bir süreç ve daha sıkı bir çalışma gerekmektedir. Bu nedenle Halide Edip Adıvar, Gazi Tosun Bey, üzerinden Milli Mücadele'nin en az askeri yönü kadar ehemmiyetli yeni bir

mücadeleye eğitim-öğretim merkezli aydınlanma seferberliğine dikkat çekmektedir. Yazar, mücadelenin bitmediğine asıl mücadelenin yeni başladığına işaret ederek eğitim- öğretim sisteminin modern hale getirilmesini, mücadele edilecek anlayış ve bu anlayışların yol açabileceği tehlikeleri betimlenirken, aklını kullanabilen, sorgulayan ve eleştirel bakabilen vatandaşların yetiştirilebilmesi için donanımlı idealist öğretmenlere ihtiyaç duyulduğu mesajını okurlara vermek için, herkesin vebadan kaçır gibi kaçtığı Anadolu kasabasına tayin isteyen Aliye Öğretmenin hayatı pahasına mücadele edişini ve öğretmen tipolojisini betimlenmiştir (Kul, 2013: 76-78).

Ayrıştırıcı ve Yok Edici Bir Unsur Olarak Din

Daha öncede ifade edildiği üzere sosyolojik manada dinin iki işlevinden bahsedilebilir. Dinin birinci işlevi toplumları bütünleştirme iken; ikinci işlevi ise toplumları ayrıştırma ve yok etmedir. Vurun Kahpeye romanında parçalayıcı ve yok edici işlevi en iyi icra eden unsur dindir.

Geleneksel toplumlarda, toplumun her tabaka ve kesimindeki bireylerin dini buyruklara, yasaklara, ibadet, ritüel ve pratiklere itaati genellikle tamdır. Aslında devlet ve onun adına aile reisi, din adamı veya ihtiyarlardan başlayarak toplumdaki tüm fertler, dinin emir ve yasaklarının, ibadetlerin uygulanmasında denetim görevini icra ettikleri gibi grup ahlakına itaati de denetlemektedirler (Arslantürk ve Amman, 2014: 46).

Kasaba halkı üzerinde dini ve toplumsal otoriteye sahip olan ve din adamı olarak bilinen Hacı Fettah Efendi, halkın çoğunluğunu istediği gibi yönlendirebilmektedir. Anadolu’da kırsal kesimlerde yaşayan halkın bir araya toplandıkları nadir günler içerisinde olan Cuma gününü fırsat bilen Hacı Fettah, Cuma namazı sonrası Kuvayı Milliyecileri din düşmanı ve kadınların namusuna göz dikenler olarak tanıtıyor ve onların kanlarının gâvur kanı gibi helal olduğunu söyleyerek aleyhlerinde konuşuyordu: “Bıyiksızları, gâvurlar gibi yakalık takanları, din düşmanı olanları istemeyiniz! Onlar ki ellerine kudret geçer geçmez mukaddesatı çiğner, kadınlarımızın örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkâr ederler. Onları istemeyiniz! Ey ahali onların kanı kâfirlerin kanı gibi helaldir” (Adıvar, 2023b: 42). Hacı Fettah’ın, bu sözleri dinin ayrıştırıcı ve yok edici yönünü ortaya koymaya başlayan sözledir. Roman boyunca onun eliyle dinin parçalayıcı ve yok edici yönü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İnsanlara, Kuvayı Milliye’nin kutsal olanları yıkacağı korkusunu yayarak ve dini kullanarak onları kötü gösteren Hacı Fettah’ın, yine dini kullanarak halkı Yunanlılara itaate hazırladığını görmek mümkündür: “Hatta derim ki, herhangi bir kuvvet ve hükûmet, nereden gelir ve kim olursa olsun, camilerimizi, dinimizi siyanet ederse (korursa) ona biat ediniz!” (Adıvar, 2023b: 42-43).

Yazar, Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye romanlarında Kuvayı Milliye’yi, sivil halkın ve çetecilerin vatanın kurtuluşu için askeri sınıftan gelen bir komutana itaat ederek oluşturdukları bir birlik olarak ifade etmiştir. Vurun Kahpeye romanındaki Yüzbaşı Tosun Bey, İzmir işgal edilince hemşehrileriyle birlikte çete olarak dağa çıkmıştır. İki romanda da ilk etapta Kuvayı Milliye birlikleri ordu birliklerinden olmayan küçük silahlı çeteleri betimlerken romanın sonlarına doğru Türk ordusundan söz edilmeye başlanmıştır. Yazar, bu iki romanında düzenli ordunun kuruluş sürecini de betimlemeye çalışmıştır. Kuvayı Milliye kavramını tanımlarken bu hususları ve Hacı Fettah’ın ithamlarını dikkate alarak bir tanımlama yapmak yarar sağlayacaktır.

Türk tarih yazımında Kuvayı Milliye kavramı üç farklı manada tanımlanmış olmasına rağmen bu tanımlamalar birbirini tümleyecek şekilde kullanılarak bir süreci de betimlemektedir. Bu sayede Milli Mücadele zamanlarında ortaya çıkan tanımlamalar ifade edildiği gibi sonraki süreçlerde yapılan tanımlamalarda ifade edilmiş olmaktadır. Kuvayı Milliye kavramı ilk etapta düzenli halde olmayan silahlı birlikleri ve milis güçleri ifade etmektedir. Bu kavram ikinci manada “Kuvayı Milliye ruhu” biçiminde de anlatılan mevcut vatan topraklarının ne büyük özveri isterse istesin korunmasını temele alan düşüncedir. İlk etapta “milli” kavramı bulunmak üzere “Misakı Milli”, “İrade-i Milliye”, “hâkimiyeti milliye” ve “milli istiklal” gibi kavramlarla vatan topraklarının korunması ve savunulması, ulusun kurtuluşu ve tam bağımsızlığı ifade eden yaklaşım ve düşünce biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuvayı Milliye’nin Osmanlıdan Cumhuriyete bir birikimi vardır. İmparatorluğu nasıl kurtarırsanız anlayışı, beka problemi, Birinci Dünya Savaşından sonra daralan hudutlar içerisinde ulus devlete dönüşen süreçte, devleti ve ulusu kurtarma ve yaşatma anlayışına dönüşerek varlığını devam ettirmiştir. Kuvayı Milliye kavramının üçüncü manası ise Milli Mücadele aşamasında askeri ve sivil unsurlar tarafından yapılan mücadelenin tamamını ifade etmektedir. Kavram bu mana itibarıyla “Müdafaa-ı Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerini”, kongreleri, Temsil Heyetini, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve hatta düzenli ordu da dâhil olmak üzere bütün unsurları ve mücadeleyi ihtiva edecek şekilde geniş bir manada kullanılmıştır (Şirin, 2023: 109).

Kuvayı Milliye ile ilgili farklı tanımlamalarda bulunmakta ve bu kavram ilk etapta daha çok muvazzaflar dışında vatan için çarpışan silahlı çeteleri tanımlarken, zamanla genişlemiş Yunanlılar tarafından İzmir’in işgal edilmesi ve Anadolu’da ilerlemeye teşebbüs etmeleri neticesinde teşkilatlanan direniş hareketi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Kuvayı Milliye ifadesi Milli Mücadele ifadesiyle giderek örtüşmeye başlayacaktır. Şayet bu kavram silahlı birlikleri, gönüllüleri ve çeteleri ifade etmek için kullanılacaksa, Kuvayı Milliye’nin kuruluş

tarihini İzmir'in işgal edilmesi ile irtibatlandırırken; bu hareketin bitiş noktasını da düzenli ordunun kuruluş tarihiyle irtibatlandırabiliriz (Koltuk, 2015: 50-51). Halide Edip Adıvar'ın, Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye romanlarındaki Kuvayı Milliye ifadesi de bu tanımlamayla örtüşmektedir. Ateşten Gömlek romanında çeteci kişiliğe sahip olan Mehmet Çavuş, düşmanla ilk vuruşanlardandır. Vurun Kahpeye romanında ise İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte Yüzbaşı Tosun Bey, hemşehrilerinden oluşan bir çeteyle dağa çıkmış ve Yunanlılarla en kanlı çatışmaları yaşamışlardır. Romanın sonuna doğru ortaya koyulan Türk ordusu kavramı düzenli orduya işaret etmektedir. Tosun Bey ve birliği Türk ordusuna öncülük etmiştir. Mehmet Çavuş, Tosun Bey ve askerleri halkın işlerini karşılamasıyla geçinirlerken, Ateşten Gömlek romanında asker kökenli olan Ahmet Rıfkı, parası olmamasına rağmen ücretini ödemediği şahsı için halktan herhangi bir şey almamıştır. Düzenli ordunun kuruluşla birlikte bu ordudaki görevli komutanlardan birisi olan İhsan'ın, Mehmet Çavuş'a halktan aldıklarının parasını ödemesi için uyarıda bulunması, halktan işe toplanmaktan vazgeçildiğini göstermektedir.

Kuvayı Milliye'yi şu şekilde de tanımlamak mümkündür: “vatanın işgali karşısında halkın malının, canının, dininin, ırz ve namusunun korunması, kısaca ülkeye karşı olabilecek her türlü saldırıya karşı eski askeri komutan ve askerler ile bunlara katılan askerlerin kendi aralarında oluşturdukları savunma birliklerine denilmektedir” (Özkaya, 1992: 451). Tosun Bey ve çetesinin halkın canını ve namusunu kendilerine emanet bilmeleri bu tanımlamayla örtüşmektedir: “Memleketin namusu onlara emanet edilmişti. Memleket onları besleyecek, elbet besleyecekti. Fakat onlar da onun namusunu kendi kanlarıyla kefalete almışlardı” (Adıvar, 2023b: 50). Hacı Fettah'ın, Kuvayı Milliyecileri herkesin namusuna göz diken, kadınlara saldıran bir çete olarak göstermeye çalışması halkın onlara olan itibarını bitirmeye yönelik bir söylem olduğu anlaşılmaktadır:

“...Hem bu çeteler her yerde kadınlara saldırıp duruyorlardı. Herkesin namuslu ve yerli kızlarını buna maruz etmektense işte İstanbul'dan gelmiş, kimsesiz, belki de hakikat kahpe olan Aliye'yi Tosun'un önüne atıvermek müreccaktı. Onun şimdiye kadar erkeklere yüz vermemesi filan hep ağızdı. Namuslu olsa yüzü açık gezer miydi?” (Adıvar, 2023b: 47).

Ömer Efendi, Hacı Fettah'ın, Kuvayı Milliyeciler aleyhinde konuştuğunu ve Yunanlıları desteklemeleri yönünde halkı yönlendirdiğini, Müslümanları birbirine düşürdüğünü, iffetiyle yaşayan Aliye Öğretmeni halka parçalatmaya çalıştığını Tosun Bey'e söylemiştir:

“Hacı Fettah Efendi için dediklerimi unutma ha! Bu, dün siz gelirken bıyiksızları, yakalıklıları öldürün diyor, Yunanlılara taraftarlık ediyor, ümmeti Müslüman'ı birbirine düşürüyordu. Mahalleye, namuslu bir kızı, az daha yüzü açık diye parçalattıracaktı. Bunların yok edilmesi lazımdır, demişti” (Adıvar, 2023b: 52).

Tosun Bey, kasaba eşrafını toplayarak yalnızca kasabanın zenginlerinden çetesinin iâşe giderleri için para istediğinde Hacı Fettah'ın para verecek durumu olmadığını söylemesi üzerine, şöyle demiştir:

“Hacı Fettah Efendi, cuma günü meydanda Kuvayı Milliye'nin kanı gâvurlar gibi helaldir; Yunanlıları isteyiniz, onları istemeyiniz diye beyanatta bulunmuş, bunu bana söyleyenlerden üç dört kişi burada mevcuttur. Türklerin vatanını Yunan'a vermek, kendilerini birbirlerine kırdırmak isteyen Hacı Fettah Efendi isterse pis parasını Yunan'a versin, onun parasına hiçbir mücahit dokunmaz, fakat kendisine cezasını vereceğiz” (Adıvar, 2023b: 57)

Eşraf, Hacı Fettah'ı, Tosun Bey'in hışmından kurtarmak ve istediği paradan vazgeçirmek için kadınları Aliye Öğretmen'e göndermişlerdir. Aliye Öğretmen, Tosun Bey'i ne pahasına olursa olsun ikna edeceğine dair ölmüş anasının ve şehit babasının üzerine yemin etmiştir. Aliye, Tosun Bey'in yaptığı kötülüğe engel olamazsa onu öldüreceğini söylemiştir. Ancak onu nasıl öldürebilirdi, okuldan eve dönünceye kadar bunu düşünmüş, gözyaşları istemsizce akmış ve eve geldiğinde gönlünü kaptırdığı adamı öldürmenin hayali bile kendisini derin bir azap içerisinde bırakmıştır. Onu, bu duruma hayatını kurtarmak için yemin ettiği Hacı Fettah düşürmüştür (Adıvar, 2023b: 63-64).

Tosun Bey, Aliye Öğretmenin hatırına Hacı Fettah'ı affetmiştir. Ama O, eskiden olduğundan daha fazla Kuvayı Milliyecilere düşmanlık beslemiş ve kasaba halkının da onlara düşmanlık beslemesi ve güvenmemeleri için yönlendirmelerde bulunmuş, halkta ve eşrafta Kuvayı Milliye ve Aliye'ye karşı oluşan teveccüh karşısında, Tosun Bey'in, bizden para istememesi Aliye Kahpesi sayesinde mi sanıyorsunuz? Tosun Bey kaçacak yer arıyor, Yunanlılar ilerliyor on günden önce kasabaya girmezlerse bana Hacı Fettah demeyin şeklinde söylemlerde bulunmuştur (Adıvar, 2023b: 71). Hacı Fettah, eski sarığını kulaklarına indirmiş, sinsi ve korkak bir şekilde Tosun Bey'in, yapacağı harekâtı Yunan komutanına haber vermek için Uzun Hüseyin ile Yunan karargâhına gitmişlerdir. Karargâha girdiklerinde iki köylü kadın Hacı Fettah'ın, mukaddes kıyafetini görünce Allah yardımcıları olsun sözü karşısında, karargâha giren Türk'ü, felaket kapanına sıkışmış bir talihsiz gibi anlatmalarına şaşırılmışlar ve yüzlerini duvara dönerek onlara kim olduklarını göstermemeye çalışmışlardır. Yüzlerini saklamaları karşısında yaşlı kadın utanıyor garipler demiştir (Adıvar, 2023b: 74-75).

Hacı Fettah, Yunan komutanı Damyanos'a, Tosun Bey'in askerlerinin sayısını ve Yunan karargâhını basarak ilerlemelerini engellemek için hangi köprüyü havaya uçuracaklarının bilgisini vermiştir. Hacı Fettah, kasabada kendisinin ne kadar önemli bir şahıs olduğundan ve kasaba halkının düşüncesini Yunan lehine çevirdiğinden söz etmiş ve Yunanlıları kasabaya davet etmiştir. “Eğer Kumandan Damyanos kasabaya gelirse bütün eşraf, başında kendisi olduğu halde, onu istikbal edeceklerdi” (Adıvar, 2023b: 78).

Geleneksel toplumlarda bireyler, bütün manevi ve toplumsal sorunların çözümünü dinden beklemektedirler. Bu tür toplumlarda en büyük manevi ve toplumsal otoriteye din adamı sahiptir (Arslantürk ve Amman, 2014: 446). Yunanlılar, kasabayı bastığında herkes Hacı Fettah'ın kutsiyetinden ve Kuvayı Milliye aleyhtarı olmasından fayda görmek için kapısına koşarak ondan yardım istemişlerdir:

“Nihayet, yine nereden geldiği bilinmeyen gayri şuuri bir tedbir havası ortalığa yayıldı. O tedbir, herkesin Hacı Fettah Efendi'nin etrafına toplanmasıydı. Her zaman, her tehlike dakikasında iyi kötü kudrete temas ettiği zannedilen insanlardan herkes medet umar. Burada Hacı Fettah Efendi'nin Yunanlılara mütemayıl, hiç olmazsa Kuvayı Milliye'ye şimdiye kadar aleyhtar olması onun bu işte bir çare düşünebileceği hissini verdi ve derhal pabuçlu, pabuçsuz, yarı çıplak bütün kasaba eşraf ve ayanı onun evine koştular. Aklından, kutsiyetinden, ferasetinden istiane ettiler” (Adıvar, 2023b: 91-92).

Hacı Fettah, Damyanos'un gücünden faydalanarak dostlarına lütufta bulunurken, düşmanlarına bela ve felaket saçıyordu. Halktan bazı kimselere Yunan karargâhına kasabayı zulümden kurtarmak için gittiğini söyleyerek, Yunanlılar kasabadan çekilirlerse onları şahit tutmayı düşünüyordu:

“Hacı Fettah Efendi, Damyanos'un karargâhına kendi evi gibi girip çıkıyor, dostlarına atıfet düşmanlarına belâ ve nikbet saçıyordu. Fakat, arada, ötekine berikine yavaşça, kasaba halkını musibetten kurtarmak için Yunanlıların gözüne girmeye çalıştığını fısıldıyor, bu suretle ne kadar zayıf bir ihtimal olursa olsun Yunanlılar, bir gün giderse bu adamları kasaba efkârı huzurunda şahit tutmak istiyordu. Hakikat, Damyanos, ahaliden para sızdırmak usulünü mevkii tatbiki koymaya başladığı günlerde ahali, Yunanlıların mutemedi bir adam aralarında bulunmasını bir teselli addediyorlar, neticesiz olsa bile, yegâne ümit onda olduğu için, onun kapısının eşğine sarılıyorlardı” (Adıvar, 2023b: 98-99).

Vurun Kahpeye romanında din, Hacı Fettah'ın eliyle kendi inananları arasında; Yunan Komutanı Damyanos'un eliyle ise dinler arasında ayrıştırıcı ve yok edici bir işlev icra etmiştir. Ayrıca din, Damyanos'un eliyle kendi kanından yani Yunan halkından olanlara karşıda ayrıştırıcı ve yok edici bir işlev icra etmiştir:

“Binbaşı Damyanos, müfrit bir milliyetperverlik istila şeklinde tecelli ettiği zamanlarda yetişen çok umumi ve bütün bu ruhun ifadesi olan bir insan örneğiydi. O, milliyetperverliği Yunan olmayan her şeye saldırmış zanneden en iptidai, hatta Balkanlar'da bile modası geçmeye başlayan dar bir zihniyetle görür ve kendi mefkûresini nutuklarıyla da kendi ırkından olmayanların, bilhassa Müslüman olanların (Yunan tebaası olsalar bile) malı, canı Yunanlıların bir hakkı olduğunu telkin ederdi. Onun Anadolu seferinde kanaatleri, nokta-i nazarları vazıhtı: (Her Türk'ü imha, her Türk'ün malını Yunan'a maletmek). İşte bunun için Damyanos, maiyetiyle Yunanistan'a hırsız ve katil bir sürü Yunan vatandaşı yetiştiriyordu” (Adıvar, 2023b: 75-76).

Damyanos'un şu sözünü askerleri sürekli tekrar etmişlerdir: “Ey Elenler (Yunanlılar), azminizin düşmanı olan Türkleri öldürünüz, Türkiye'yi alınız” (Adıvar, 2023b: 76). Onun bu sözünü sosyalist Yunan gazetelerinden birisi mizah halini getirmiştir. Damyanos, bu karikatürde büyük bir kazana Yunan askerlerini atıyordu. Bu karikatürün altında ise şu cümle

bulunmaktaydı: “Türkiye’yi istila için adedi kifayet etmeyen Yunanlıların sulandırılıp çoğaltılması” (Adivar, 2023b: 77). Yunanlılara, kazan kifayet etmeyince Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!” emrini vermiştir. Başkomutanının emrine uyan Türk ordusu, 9 Eylül 1922 tarihinde gereğini yaparak Yunan ordusunu Akdeniz’e (Ege Denizine) dökmüştür.

Milliyetperverliği ve dini sadece şahsi çıkarları için kullanan Damyanos, kendisine hizmet edenlerinde mallarını ele geçirip mutlaka öldürürdü:

“Damyanos, Yunan âmâline hizmet eden Türkleri de, nihayetinde mutlak ortadan kaldırırdı. Bilhassa bu adamlar zengin iseler bu tahavvül biraz daha çabuk olurdu. Fakat çok hilekâr ve tavrında bir nevi askerî besatet olduğu için ilk nazarda Yunanlıların emellerine hizmet edenleri tavrıyla aldatırdı. Bütün bunlar, Hacı Fettah Efendi ile Uzun Hüseyin Efendi’ye malum değildi” (Adivar, 2023b: 77).

Damyanos, son servetini işgal ettiği kasabadan elde etmeyi planlıyordu: “Bu defa artık en iyi bir Hristiyan ve Yunanlı olmanın son mükâfatını alacaktı. Büyük bir servet ve o İstanbul’dan gelmiş, kasabayı altüst etmiş, esrarlı Türk kızı. Bu iki şeyi mutlak, mutlak elde edecekti” (Adivar, 2023b: 98). Damyanos, kasaba halkından alacağını aldığı anda, askerlerini serbest bırakmış onlarda, ikinci derece esnafa aynı hırsızlığı, çeşitli işkenceleri yapıyor, iftira atıyor, Yunanlılara muhalif oldukları gerekçesiyle birçok insana işkence ederek ve mallarına el koyarak Yunanistan’a sürüyorlardı. Yunanlıların kasabaya girişi iki haftayı geçmiş, zulüm ve öfke en kötü şekilde uygulanmış, Damyanos ve askerleri keselerini doldurduktan sonra sükûneti sağlamak için mücadele ediyorlardı. Bazı zamanlarda geceleri hala uzak ve ıssız sokaklarda kadın çığlıkları geliyor, Türk halkı yalnızca kendilerinde görülen derin bir tevekkülle içlerindeki hiddetlenmeyi ve kederi gizliyorlardı (Adivar, 2023b: 99-100).

Cephaneliği patlatılması ve Türk Taarruzu başlaması üzerine Yunanlılar kasabayı yakıp yıkmaya başlamışlardır. Kasabada dehşet verici bir şekilde ateş her şeyi sararak küle çeviriyordu. İnsanlar yangın arasında kaçışıyor, boğuşuyor, yanıyor ve kıyamet gibi çığlık çığlığa bağıryorlardı. İncir bahçelerine saklanarak canını kurtarmak isteyen erkeklerin ve namusunu korumak isteyen kızların izlerini bulan Yunanlılarca üstleri parça parça, saçları lime lime edilen kadınlar, anne ve babasını kaybederek kimsesiz kalan çocuklar ve bunların arasında gözü dönmüş silahlı Yunan askerleri, nedensiz silahlarını boşaltıyor, küfrediyor, ihtiras ve cinnetle gariplerle kızıl havanın ortasında boğuşuyor ve sürekli bağışıyorlardı. Karanlık çöktükçe alev daha görkemli bir kızılılıkla facia sahnesini aydınlatıyor, top sesleri ve uzaktan gelip geçen nal sesleri, umumi ahenge daha sık ortak oluyordu (Adivar, 2023b: 192).

Hacı Fettah, vatanı için dövüşen Kuvayı Milliyecilere kin ve düşmanlık beslediği gibi Kuvayı Milliye taraftarı olan Ömer Efendi ve Aliye Öğretmene de kin ve düşmanlık beslemiştir. Bu düşmanlığını ve kinini halkın tepkisini çekmemek için halkın onayını alarak aşama aşama

uygulamıştır. Bu kin ve düşmanlığın uygulanmasında en büyük destekçisi din ve din kaynaklı otorite yani din adamı statüsü olmuştur. Hacı Fettah'ın, Ömer Efendi üzerinde uyguladığı kin ve düşmanlık şöyledir: “Ömer Efendi zaten Kuvayı Milliyeci tanınmıştı. Bir gün Yunanlılar girerse ve Kuvayı Milliyeci ararlarsa zaten doğruluğu ve iyiliğiyle göze batan Ömer Efendi'yi köpeklerin ağzına atıverirlerdi” (Adıvar, 2023b: 47).

Tosun Bey, Hacı Fettah'ın Kuvayı Milliye aleyhtarı olduğunu Ömer Efendiden öğrendiğinde aralarında şu konuşma gerçekleşmiştir:

“Bu adam sana hiç fenalık etti mi Ömer Efendi? Ömer Efendi birdenbire boşandı: Hiç etmez mi Efendim, fenalık etmediği adam kaldı mı? Kantarcılarla birleştiler, benim Cingözoğlu Ali'nin böğründeki bağımın kaç dönümünü... diye uzun uzun anlatmaya başladı ve konuşarak merdivenden indiler ve gittiler” (Adıvar, 2023b: 52).

Tosun Bey, memleketin askerlerini resmi hazineden besleyecek durumu olmadığını ve bu gençler memleketleri için değil para için vuruşuyorlar düşüncesine kapılmamaları için gerekli açıklamaları yapmış ve askerlerinin bir yıllık iase giderleri için yalnızca eşraftan para istemiştir. Ancak eşraf, bir gecede verilecek olan paradan tüm halkın sorumlu olduğu haberini kasabaya yayarak Tosun Bey'in, halka zulmettiği imajını vermişlerdir. “Ömer Efendi, kasabadaki vaziyetten, kendisine teveccüh eden şüpheli gözlerden rahatsızdı. Fazla olarak bir gece içinde bütün halka sirayet eden Tosun Bey düşmanlığından müteessir ve itimadı hayli sarsılmıştı” (Adıvar, 2023b: 69).

Yunan Komutanı Damyanos'un Kasabada Kuvayı Milliye taraftarı var mı? diye sorması üzerine Hacı Fettah, Ömer Efendi'nin Kuvayı Milliyeci olduğunu söylemiş ve kendisinin bağına zorla el koyduğu iftirasını atmış, onu dinsiz ve vicdansız birisi olarak telakki etmiştir:

“Ömer Efendi var ki, Tosun Bey'i evinde misafir eder, Kuvayı Milliye için canını feda eder. Çorbacı bir kere kasabaya gelsin, biz onun elini ayağını bağlar, teslim ederiz. Hem öyle zengin, öyle zengin ki... Vicdansız, şeriat bilmez bir herif, benim bağımın dört dönümünü kendi bağına maletmek için tapu memuruna rüşvet verdi. Bakın anlatayım...” (Adıvar, 2023b: 79)

Hacı Fettah'ın ve Uzun Hüseyin'in, daveti üzerine kasabayı basan Yunanlıların zulmünden korunmak için halk onun kapısını çalarak yardım istediğinde, Hacı Fettah, halktan Ömer Efendi'nin canını feda etmelerini talep etmiştir:

“Hacı Fettah Efendi, başta Kantarcıların Hüseyin Efendi ile üç dört kişi intihap etti; kapıdan çıkarken bu perişan cemiyete kinli ve tehditli gözlerle baktı ve dedi ki: Sizi mutlak kurtaracağım, fakat kasabanın selameti için belki Kuvayı Milliyecilerden birkaç kişiyi feda lazım gelecek, hele Ömer Efendi hınzırı, mutlak kafasını kurtaramayacaktır. Sonra bildim bilmedim demeyiniz” (Adıvar, 2023b: 92).

Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin zaman zaman Yunan karargâhına gidip geliyordu: “Fettah Efendi de daha ciddi ve Kuvayı Milliye taraftarları kimler olduğu münakaşa edildiği gecelerde geliyordu” (Adıvar, 2023b: 106).

Hacı Fettah, Ömer Efendi'nin yakalanmasını da sağlamıştır: “Hacı Fettah Efendi'nin kasabanın en mühim Kuvayı Milliye'ci'sini Yunan neferleriyle beraber tutup getirdiğini, hemen Kumandan'ın huzuruna girmek istediğini haber verdi” (Adıvar, 2023b: 106).

Damyanos, Aliye Öğretmen ile konuştuğundan sonra onu bırakmaya niyetlendiğinde Hacı Fettah devreye girip tercümana şöyle demiştir: “Kumandan'a söyle, bu Ömer denilen herif, benim bağımı zaptetti, bunun şahidi, ispatı var, bunu salıvermesin. Daha çok adamın malını zaptetmişti, hele bu büyücü kızın lâfına bakmasın, Yunan karargâhına baskın yapan Tosun Bey'in nişanlısıdır” (Adıvar, 2023b: 111).

Tosun Beyi, ortaya çıkararak tutuklatmak için Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin, Damyanos'u ikna ederek Ömer efendiyi Atina'ya sürdürmüşler ve Hacı Fettah, onun tarlalarına el koymuştur. Uzun Hüseyin ise Aliye'ye sahip olmayı planlarken Damyanos'un, Tosun Bey yakalandıktan sonra ancak bunun gerçekleşeceğini söylemesi üzerine Yunanlılara küserek, gizli gizli kendisine Kuvayı Milliye süsü vermeye çalışmıştır (Adıvar, 2023b: 158).

Hacı Fettah, halk içerisinde sözü geçenlerden birisi olan Ömer Efendi'yi dürüstlüğü ve ahlakıyla; Aliye Öğretmeni ise öğrencileri ve halkı aydınlatması dolayısıyla çıkarları için bir tehlike olarak görmüştür. Aliye, sayesinde kasaba aydınlandığında Hacı Fettah gibilere toplumun ihtiyacı kalmayacak ve böylece hiç kimse ne milli ne de manevi değerleri çıkarı için kullanamayacaktı. Hacı Fettah, sosyal statüsünü kaybetmeyi engellemek için kasaba sokaklarında peçesiz gezen Aliye Öğretmenin, “namus” vurgusuyla itibarını kaybettirmek için romanın başından sonuna kadar çok çaba sarf etmiştir.

Aliye Öğretmenin, Hacı Fettah'la karşılaşması bir Cuma günü olmuştur. Cuma namazı çıkışı halka Kuvayı Milliye aleyhinde vaaz veren Hacı Fettah'ı, gören Aliye Öğretmen, bu cehalete ve ihanete isyan edercesine “Senin İçin ey bayrağımız, ölürüz de vermeyiz” (Adıvar, 2023b: 45) şeklinde kırk küçük boğazla var gücüyle haykırmıştır. Bunun üzerine Hacı Fettah, dinden aldığı güçle halkı, Allah'ın gazabına uğramakla tehdit ederek Aliye'yi, parçalatmak için en ateşli ve kinli gücüyle bağırarak hedef göstermiştir:

“Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremler Müslümanların kalbini fesata vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar mel'undur, bunların eline çocuklarımızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız, yoksa Cenabı Hakk'ın bütün gazâbları üzerimizden eksik olmayacaktır” (Adıvar, 2023b: 45).

Hacı Fettah, Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey'in Ömer Efendi'nin evinde kalmasını bir fırsat olarak görmüş, daha Tosun Bey eve varmadan iftira atmış, evde Tosun Beyle, Aliye Öğretmen bir defa bile yüz yüze gelmemelerine rağmen Aliye'ye “kahpe” damgası vurmak ve toplum içinde ikisinin de itibarını sarsmak için yavaş yavaş çalışmalara başlamıştır: “Böylece

Tosun, henüz Ömer Efendilere misafir olmadan evlatlığı Aliye ile münasebetleri uydurulmuş, galiz teferruatla, kasaba içinde Fettah Efendi'nin himmetiyle yayılmıştı" (Adıvar, 2023b: 47).

Halide Edip Adıvar, Aliye Öğretmene kin besleyen Hacı Fettah'ı bir sahnede abdest almak için kollarını sıvar vaziyette betimlerken diğer bir sahnede ise siyah başörtü altındaki kızın boynuna abdestli elleriyle sarılarak boğmayı bekler vaziyette betimlemiştir. Yazar, bir tarafta Aliye Öğretmenin, şehadetine hazırlık yaparken diğer taraftan Hacı Fettah gibilerin din adamı vasfından çok uzak olduklarını ve onların gerçek amaçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Yazarın, bu çabası dinin parçalayıcı ve yok edici yönüne vurgu yapmaktadır.

Hacı Fettah, Caminin önünde abdest almak için kollarını sıvarken, Uzun Hüseyin'le Yunanlılara haber uçurmak için plan yapmışlardır. Hacı Fettah'ın bulanık ve çapaklı gözleri kan içinde gülüyor, dişsiz, siyah ve boş ağzı çirkin bir delik gibi açılıyordu: "O kahpeye şeriat burada cezasını verecek!" (Adıvar, 2023b: 72). Ömer Efendi, tutuklandığında Aliye, yunan karargâhına gitmiştir: "...aptesli elleriyle genç kızın siyah örtüsü altındaki narin boynuna sarıp onu boğmaktan ancak Damyanos'un korkusuyla kendini zapteden Hacı Fettah Efendi..." (Adıvar, 2023b: 110)

Hacı Fettah, Yunan Komutanı Damyanos'a, Aliye'nin herkese sihir yaptığını, şeytanı bile yoldan çıkaracak durumda olduğunu ve onu mutlaka ateşte yakmak gerektiğini söylemiştir:

"Nasıl güzel mi? Şeytanı baştan çıkarır, kasabayı öyle bir fesada verdi ki... Delikanlılar, bıçak bıçağa geldiler. Tövbe estağfurullah, bizim gibi adamlar bile her gün beş vakit Cenabı Hakk'a namazlarımızda şerrinden kurtulmak için dua etmesek içimizi karmakarışık yapar. Bu kadının şeytandan gelen güzelliğinden başka, öyle de sihir yapmakta mahareti var ki... Kasabaya gelen Tosun Bey'i bir gecede kendisine bent etti. Bunu Çorbacı, mutlak, meydanda ateşe yakmalı, yoksa bu hiç..." (Adıvar, 2023b: 79-80)

Aliye'yi elde etmek isteyen Uzun Hüseyin, Hacı Fettah'ın, Damyanos'a ondan bahsetmesine kızmıştır. Bunun üzerine Hacı Fettah şöyle cevap vermiştir: "Böyle bir günde karı için kavga mı edeceksin? Bu kahpenin bir ortadan kalktığını görsem" (Adıvar, 2023b: 80).

Hacı Fettah'ın, kasabadaki günahkâr kadınları Yunanlılara sunarak onların gözüne girdikten sonra halka taşlatmayı düşünmesi, kasabada ahlaksız kadın olarak değerlendirilen, mevlit töreninde halk tarafından dışlanan ve Uzun Hüseyin tarafından Damyanos'a sunulan Bakkal Salim'in karısının roman sonunda Aliye Öğretmenle birlikte katledilen kadın olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Fettah'ın, "zamparaları ve kahpeleri Allah rızası için öldürmeyi düşünmesi" dinin, parçalayıcı ve yok edici işlevini ortaya koymaktadır. Hacı Fettah'ın, Yunanlılar yerleştikten sonra hacca gitmeyi planlaması, sarsılma ihtimali olan "din adamı" sosyal statüsünü sağlamlaştırma düşüncesidir. "Hacı" sıfatına ve din kaynaklı sıfatlara sahip olan bireyler toplum tarafından itibar görmekte ve bazen bu sıfatlar Hacı Fettah, gibiler tarafından şahsi menfaat için kullanılmaktadır:

“Yunan kumandanına nasıl kendisini satacağını, düşmanlarını nasıl birer birer kahredeceğini düşünerek nâpâk gayzlarıyla sarhoş olan Hacı Fettah Efendi, Kantarcıların Hüseyin Efendi’nin oğlu Uzun Hüseyin Efendi’nin böyle bir günde nasıl olup da yanında olmamasına şaşıyordu. Mutlak, yine geceyi o Maarif Müdürü ile karı oynatarak, içerek geçirmişti. Fettah Efendi sırası gelince onlara da gösterecekti. Ahlakî bir temizlik yapmaya karar vermişti. Bu zampara herifleri de, kahpeleri de gebertecekti, fakat evvela bu günahkâr kadınların güzellerini Yunanlılara teslim ederek Yunanlıların kendi itibarını arttıracak, sonra bu karıları şeriatın emrettiği cezayı millete taşlattırarak yaptırarak ve bu suretle Allah’ın rızasını kendi üzerine celbedecekti. Kim bilir, Yunanlılar yerleştikten sonra bir daha Hacca dahi gidecekti” (Adıvar, 2023b: 93).

Damyanos, kuvvetleriyle kasabayı bastığında tercümanı yoluyla Hacı Fettah’ın kulağına Aliye’nin evini koruma altına alacağını, yerli veya Yunan kim dokunmaya kalkarsa idam edeceğini söylemiştir. Halk, Hacı Fettah’ın kulağına söylenenleri sorduğunda: “Bu Aliye kahpesinin güzelliği bize bu Yunan belâsını getirdi. Onun evini muhafazaya aldirtıyor, anladınız mı? Yunanlı, Yunansız bu kahpeyi inşallah bu meydanda şeriatın cezasıyla cezalandıracağız” (Adıvar, 2023b: 97). “Fakat Hacı Fettah Efendi, muradına tamamen erememişti. Ömer Efendi, bütün taharriyata rağmen, meydana çıkmamış, Aliye’ye istediği gibi kahpe damgasını basabilmek için Kumandan onunla görüşmemiştir” (Adıvar, 2023b: 100).

Ömer Efendi, Yunanlılar tarafından tutuklanınca Aliye, karargâha gelerek hesap sormuştur: “Fazla olarak Kumandan’la Aliye’nin Rumca konuşması ve Kumandan’ın gösterdiği inkîyat, Fettah Efendi’yi çıldırttı. Demek bu, çarşaf giymiş bir gâvur kıızıydı, herhalde gâvurca söylediği için bir gâvur karısı kadar mekruhtu...” (Adıvar, 2023b: 111)

Hacı Fettah’ın ve Uzun Hüseyin’in yürüttüğü propagandalar halkta yavaş yavaş yer edinmeye ve Aliye’den şüphelenmeye başlamışlardır:

“Acaba Hacı Fettah Efendi’nin dediği gibi, Aliye, yalandan Müslüman görünen bir gâvur kahpesi de, Kumandan’a efsun mu okumuştur? Herkes, bu efsunun kendilerine temin ettiği huzur ve emniyetten ziyade, ona karşı kalplerinde uyanan yabancı hislerin, şüphelerin tesiri altına giriyor, hatta kendisine çok muhabbetli olan kasaba kadınlarının bile gözlerinde zaman zaman garip ve mütereddit bir şüphe dolaştığını görüyordu. Fakat bu yeni dedikoduyu ve bu yeni hissin sebeplerini Aliye bilmiyordu” (Adıvar, 2023b: 124).

“Hacı Fettah Efendi ile Uzun Hüseyin Efendi’yi hain bilen halk, onlar etrafında Yunan aleyhtarı diye yapılan telkinata kapılıyor, Aliye’nin şüpheli bir mahlûk olduğuna dair bu iki adamın gece gündüz neşrettiği masallar, ahalinin aşağı tabakasında, tesirini çok az bile olsa, göstermeye başlıyordu” (Adıvar, 2023b: 161-162).

Aliye, babası Ömer Efendiyle ilgili Hacı Fettah’tan yardım istemiş ve aralarında geçen tartışmadan sonra Hacı Fettah şöyle demiştir: “Sen İblis’in halis kızıydın. Yakında nâ-pâk vücudunu şeriat ateşiyle temizleyeceğiz, diye haykırdı. Ve Aliye çıkarken, genç ortaklar bir ağızdan yumruklarını sallayarak: Kahpe, kahpe, diye onu teşyî ettiler” (Adıvar, 2023b: 143).

Aliye Öğretmen, babasını kurtarmak için Uzun Hüseyin’e de gitmiş fakat onun kendisine saldırması üzerine onu itmiştir: “Ben, diyordu, babamı böyle kurtarmak istesem sana niye

geleyim? Sen ne kadar olsa bir Türk ve Müslüman'sın diye geldim. Sen, Damyanos'tan çok fena, daha çok kâfirsın, eğer ben fena bir kadın olsam, hepinizi Damyanos'a söyler, şu meydanda astırırım” (Adıvar, 2023b: 146). Yaralanmış olan Uzun Hüseyin ise şöyle karşılık vermiştir: “O da tıpkı ötekiler gibi Aliye'ye “İblis'in kızı! Kahpe, kanını içeceğim” nakaratını hezeyan arasında tekrar ediyordu” (Adıvar, 2023b: 146).

Yunanlıların, kendilerine saldırdığını ve sıranın kendisine geldiğini fark eden en koyu Yunan taraftarı ve Yunanlıları kasabaya davet eden Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin, hem mallarını hem de şahsiyetlerini korumak için Türk ordusuna taraf olmak ve onların gelmesini istemek zorunda kaldılar (Adıvar, 2023b: 160). Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin kendilerini Yunanlıların zulmüne uğramış bir insan gibi göstermeye, Türk ordusuna kendi hain vücutlarından başkalarını kurban etmek için kasabayı hazırlıyorlardı:

“Tabii olarak, ilk kurban kahpeler, Yunanlılarla münasebette bulunmuş kadınlar olacaktı ve bunlar arasında Aliye'yi kargaşalığa getirip mahvetmek biraz müşküldü. Babası, Atina'da idi. Fakat onun da aleyhinde mümkün olduğu kadar şeytanî ve ince bir propaganda şebekesi vardı. Yalnız Damyanos olsa ve Aliye'yi babasına ait bile olsa, bazı işler için görse, bunların bir arzusu kolaylıkla tahakkuk edecekti. Aliye'den nefret, Aliye'yi parça parça etmek arzusu, Fettah Efendi'de nasıl kendi zihniyetine göre dinî bir ihtiras ise Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi'de o kadar bütün cümlele asabiyesini sarsan çarpık bir ihtirastı” (Adıvar, 2023b: 164-165).

Tosun Bey'in, cephaneliklerini havaya uçurması ve Türk ordusunun taarruz etmesiyle Yunanlılar kasabadan çekilmişlerdir. Halk, hapishaneye giderek Yunanlılar tarafından tutuklanmış olanları bırakmaya başlamış, daha birkaç saat hapishanede yatmış olan Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin de kurtarılmış ve milli kahraman gibi kutsananların arasında yer almışlardır. Hacı Fettah, halka Yunanlılar aleyhinde nutuk çekerek Türk ordusunun kasaba sınırlarında karşılanmasını teklif etmiştir. Yunanlılarla işbirliği yapan ve onlar varken milli orduya aleyhtarlık yapan kasabanın en aşağı tabakası, en büyük bağrışma ve gösteriyle günün milliyetperverleri ve kahramanları olmuşlardır. Halk, bu heyete o gün Yunanlıların ite kaka tutukladıkları Hacı Fettah'ı başkan seçmek istemiş o, kabul etmedikçe halk daha da ısrar etmiştir. Hacı Fettah, bunu kabul etmeyerek, Türk ordusu girmeden kasabada temizlenecek kişilerin olduğunu söylemiş, bu felaketin pahasını ödeteceği kurbanları en savunmasız ve çaresiz kişilerden seçmiştir:

“Biz, kendi ordumuz girmeden, burada şeriatın namusunu temizleyeceğiz, izzet ve şerefini yükselteceğiz. Evvela, burada Yunanlılara namusunu satmış ne kadar kahpe varsa temizleyeceğiz. Şu büyük cami meydanında, Allah'ın beyti önünde onları öldüreceğiz. İslam'a, İslam'ın namusuna hıyanet etmiş bir tek kahpe bırakmayacağız, diye haykırdı. Bir kısım halk, kendi kendine orduyu karşılamaya giderken, Hacı Fettah Efendi de bu mukaddes işi göreceklere başında, en ateşli nutuklarıyla kalabalığı galeyana getirerek, kahpeleri bulmaya gitti” (Adıvar, 2023b: 194).

Aliye Öğretmen, Ömer Efendinin evinin etrafındaki kuşatmanın kalkarak Tosun Bey'in Yunan cephaneliğini patlatabilmesi için Damyanos'a giderek bazı şartlar altında onunla evleneceğini söylemiştir. Aliye, şartlarını söyledikten sonra Damyanos'un şüphelenmemesi için cephanelik havaya uçuruluncaya kadar Yunan karargâhında kalmış ve cephaneliğin patlatılması esnasında ortaya çıkan hengâmede kaçarak evine gitmiştir. Aliye'nin, bir süre Yunan karargâhında kalması ona, "kahpe" damgası vurarak uzun bir zamandan beri öldürmek isteyen Hacı Fettah'a gün doğmuştur. Aliye, üç gündür kendi değil bir halde rahatsız bir şekilde Yunanlılar yaktığı yangında zarar görmemiş olan küçük Durmuş'un kulübesinde yatıyordu. Sabah ezanı okunuyor, horoz sesleri, uzaktan gelen "Allahüekber" nidaları ve ayak sesleri duyuluyordu. Aliye'nin başındakilerin hepsi birlikte "Allahüekber"lerin heybetinden ürküyor, bir Kurban Bayramı havası ve kan kokusu duyuyor gibiydiler. Bu esnada Aliye Öğretmen titreyen dudaklarıyla sayıklıyordu: "Toprağınız, toprağımdır... Sizin çocuklarınıza... ışık olacağım... Vallahi ve billâhi, korkmayacağım..." (Adıvar, 2023b: 195).

Hacı Fettah'ın ve Uzun Hüseyin önderliğinde halk Aliye Öğretmeni, Durmuş'un evinden sürüyerek götürmüşlerdir:

"Aliye, Hacı Fettah Efendi'nin şeriat uğruna kurban ettirdiği, Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi'nin milliyet namına parçalattığı ilk hain kahpeydi. Yunan kumandanının karargâhında son gece görülen bu İstanbullu kahpenin, etinden, kemiğinden bir zerre bırakmamak [için] Hacı Fettah Efendi'nin din ve millet namına ikna ettiği halk, ahdedti. Alacakaranlıktan ilk sıyrılan beyaz ve titrek ışık, kasaba meydanında, beyaz camiin gölgesinde halkın büyük bir şecaatle Yunan kumandanıyla münasebeti olan iki kadını parçaladıklarını, cehennemî bir feveranla insanların kolları, yumrukları, sopalarıyla kaynaştıklarını gördü. Bütün kasabanın ufuklarında iki ses, çirkin, fakat muhteşem bir ahenkle karışıyordu: Vurun kahpeye, vurun kahpeye. Allahüekber, Allahüekber..." (Adıvar, 2023b: 195-196)

Aliye Öğretmen, gözlerini kapatmış ve kendinden geçmişti. Uzu süreden beri ihtirasın şehvetle, kinle ve cinnetle toplanan güç aniden patlamış, Uzun Hüseyin, Hacı Fettah'ın din ve ahlak adına yönettiği cinayeti milliyet adına idare eden zebani olmuştu:

"Aliye, Uzun Hüseyin Efendi'nin sarı ve müstekreh yüzünü yüzünde, murdar nefesini en galiz bir galeyanla kulaklarında, kuru kirli ellerini başındaki örtüyü, omuzlarındaki mantoyu parçalar bulunca, gözlerini açmış, birdenbire zebun bir korkunun ortasından isyanın en kadir dalgaları yükselmiş ve her mazlûmu zalimlerine, her şehidi cellatlarına faik yapan mukaddes kudret, onun da âciz kalbini yükseltmişti. Biraz ötede ölmek üzere olan pek tanıdığı bir biçare kadının parçalanmış gırtlığından, son nefesin, kaynayan bir su gibi kanlar arasında muttarit bir ahenkle inip çıktığını, zaten sopadan, yumruktan pelte olan vücudu üzerine kavi bir erkek kolları sopalarıyla hâlâ işlediklerini gördüğü zaman, kendisinin de halk önünde aynı akıbeta mahkûm bir kahpe, gâvurla zina etmiş bir günahkâr diye itham edildiğini anlamıştı. Olanca sesiyle, sesinin en tatlı ve kasabanın hiç unutmadığı samimiyetiyle: Siz, dün Yunan kumandanının adamları, kasabanın zalimleri olan bu hainlerin sözüyle beni nasıl öldürüyorsunuz, diye haykırdı. Bunlar Yunanlıları kasabaya davet etmedi mi? Bunlar babam Ömer Efendi'yi,

ordumuzu istiyor diye sürgün etmedi mi? Bana değil, Hacı Fettah Efendi'ye, Uzun Hüseyin Efendi'ye vurun!" (Adıvar, 2023b: 196-197).

Hacı Fettah, dinden aldığı güçle birlikte Aliye'nin "kahpe" oluşunu da vurgulayarak halkı kâfir durumuna düşmekle tehdit ederek, Uzun Hüseyin'le birlikte kendi canına yönelen tehlikeyi uzaklaştırmaya çalışmışlar, kin ve intikamlarını almak için daha iğrenç ve korkunç olmuşlardır:

"Kahpeyi daha söyletiyor musunuz? Dün akşam Damyanos'un koynundan çıktı. Dün bizi hapse attırdı, Yunan zabitleriyle cümbüş eden, dinini, milletini aşağılayan bu karıyı söyletmeyiniz. Bunu dinleyenler kâfirdir. Vurun, vurun, vurun, kahpeye vurun! Kafasını, hâlâ söz söyleyen dudaklarını parçalayınız; erkekleri baştan çıkaran haram saçlarını parçalayınız, yolunuz, vurunuz, vurunuz!" (Adıvar, 2023b: 197)

Aliye'ye, Uzun Hüseyin'in sara ihtirasıyla kudurmuş şekilde ve en çirkin istekleriyle insanlığını yitirenler tarafından çok acıklı ve en kirli davranışla parçalarken, kalabalığın dışında onu tanıyan ve kadınlarını zamanında Tosun Bey'e şefaath için gönderenlerden birisi şöyle demiştir:

"Hacı Fettah'ın sözüyle, Damyanos hafiyesi Hüseyin'in sözüyle Ömer Efendi'nin kızına dokunmayınız, evvela bu hınzırları gebertelim, diye haykırıyor ve ahali ikiye ayrılıyordu. Fakat Aliye tamamen kendinden geçmiş, alnından, boynundan, çıplak omuzlarından sızan kanlar, mosmor ezilen çıplak vücuduyla ölümün, zulmün, gayzın ve fenalığın kendisini takip edemeyeceği hudutlarına yaklaşıyordu" (Adıvar, 2023b: 198).

Aliye, kasabaya ilk geldiğinde Ömer Efendi, Gülsüm Ana ve Latif Ağa gibi namuslu insanlarda bulunuyor ve onlar Hacı Fettah'ın yolundan gitmiyorlardı. Tosun Bey'le aracı olması için Aliye'nin yanına daha önce gelmiş olan kadının ve halkın bir kısmının Aliye'nin canını kurtarmak için çabalamaları ve bu zulme karşı çıkmaları eğitim sayesinde zihinlerin aydınlandığını ve Hacı Fettah'ın yolundan gitmeyenlerin sayısının arttığını, ancak Aliye'nin canını kurtarmak için bu sayısının yeterli olmadığını, hala daha taassuba itaat edenlerin sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Aliyelerin, canını korumak ancak uzun yıllar verilecek bir eğitimle mümkün olacaktır.

"Bin bir hayat hayalinin karıştığı bu anda, camiin ortasında kendisini Hacı Efendi yatırmış, kesmek istiyordu. Kurban Bayramı'ydı; halk, hep birden tekbir getiriyor, Aliye'nin orada, camiin rüyaya benzeyen ışıkları ortasındaki çukura uzatılan başının kesilmesini tesit ediyordu. Vücudu bir küçük kuzu olmuştu. Bir defa küçüklüğünde, babası bahçelerinde böyle kurban kesmiş ve kendisinin biraz büyümüş kuzusunu da böyle kurban etmişlerdi. Camiden, çocukluk evlerindeki küçük, rutubetli bahçeyi görüyordu. Ahalinin bir kısmı: Kuzudur, yazıktır, kurban olmaz, diye haykırıyor, diğeri korkunç bir vaveyla ile: Kesin, kesin; millet için, kasabanın kefareti için kesin, diye haykırıyordu. Millet, millet Tosun'du. Son aşk gecelerinde en son saadeti insanlara nasip olmayan lerze ve vücudu kollarıyla, dudaklarıyla veren güzel Tosun için onu öldürüyorlardı" (Adıvar, 2023b: 198).

"Son esrar ve geçit yerinde, ruhî, hayatının en güzel dakikasını, o meydandan mevlide gittiği geceden hatırında kalan parçaları tekrar etti; yine top kandilin altında yükselen dumanlar, kandillerden inen uzun, titrek ışık huzmeleriyle arasında ruhanî yüzlü Dede'nin ezeli bir rahmet ve şefaath addeden güzel sesini duyuyordu. İhtiyar

ve ruhanî Dede, ‘Kamu düşmüşlere destgîr’ olan müminlerin Peygamber’ini selamlarken, o zavallı, eli ayağı bağlı, kuzu olmuş genç vücut da titredi. Tıpkı o gecedeği gibi uzak olmayan bir yerde, başka bir kadın, kendisinin merhamet ve şefkatle gidip elini uzattığı günahkâr kadın vardı. Bir an ruhanî Dede ile Hacı Fettah Efendi’nin kendi vücudunu çektiklerini zannetti. Kadın ona, ‘Korkma, korkma,’ diyordu. O zaman yine Tosun ve Tosun’un temsil ettiği bin bir rakik ve güzel şey, ruhunda titredi, uçtu” (Adıvar, 2023b: 198-199).

“Nihayet her yaratıcı mahlûkun ıstırap ve mukadder şahadetinin meşakkatleri ve mihnetlerini giderken ak kuş kanatlarının ihtimam ve harareti, nevazîş ve rikkatıyla Aliye’nin bakir ruhu, bir pıhtı olmuş, ezilmiş bir et peltesi olan vücudundan uçtu. ‘Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ışık, bir ana olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billâhi!’ Aliye’nin bu yeminini yerine getirirken, yine tarihte milleti için ölen, ıstırap çeken kadınlar, ezeli gözlerinde mukaddes bir ışıkla, şahane dudaklarında asırların silemediği zafer tebessümüyle Aliye’ye bakıyorlardı” (Adıvar, 2023b: 199-200).

Halide Edip Adıvar, Aliye Öğretmenin hayat hikâyesi üzerinden dine bakış açısını yansıtmaktadır. Aliye Öğretmenin, katledilmek üzereyken, daha önce o meydandan Mevlide gittiği gecedan hatırında kalanları tekrar etmesi önemlidir. Çünkü Yazar, Mevlevi Dedesinin, “Kamu düşmüşlere destgîr” olan müminlerin peygamberini selamlaması ve Dedenin okuduğu mevlitle, Aliye Öğretmene hissettirdikleri üzerinden, İslam dininin rahmet, merhamet, şefkat, sevgi, iyilik ve güzellikler dini olduğunu vurgularken; din adamı olduğunu iddia eden Hacı Fettah eliyle Aliye’ye zulmedilmesine, dinin şiddet, öfke, kin, gayz, hile, kötü ve çirkin gösterilmeye çalışılmasına karşı çıkarak ve eleştirmektedir:

“Bu Dede’nin derin yüzü, güzel sesi onu Allah’a temas eden bir aziz vecdiyle sarsmıştı. Halbuki bu güzel camiin durduğu meydana daha kaç gün evvel başka bir adam, vazifesi kutsi olan bir din adamı, ona cehennem ve azâb dakikaları yaşatmıştı. Nasıl olur da bu kadar beşerî, bu kadar merhamet ve iyilikle dolu bir dinden Hacı Fettah Efendi o kadar kâbusa benzeyen bir azâb ve işkence çıkarıyordu” (Adıvar, 2023b: 85-86)

Sonuç olarak Vurun Kahpeye romanında din, Damyanos ve Hacı Fettah eliyle ayrıştırıcı ve yok edici bir işlev icra etmiştir. Yazar’ın, ana karakterlerinden olan Aliye Öğretmen kasabaya aslında katledilmek üzere gelmiştir, başka bir ifadeyle yazar bütün romanı ve karakterleri buna göre düzenleyerek okuyucuya bir mesaj vermektedir. Hacı Fettah, bir taraftan Aliye Öğretmenin sonunu hazırlamaya çalışırken aslında kendi sonunu hazırlamıştır. Yazar, Hacı Fettah’ın, bir din adamı olmadığını aslında onun dini şahsi çıkarları için kullanan, milli ve manevi duyguları istismar eden din, devlet ve millet düşmanı bir hain olarak Uzun Hüseyin’le birlikte asılarak idam edilmesiyle bir daha hatırlanmayacaklarının mesajını verirken; dinine, vatanına, bayrağına, milletine, öğrencilerine ve kasabaya âşık olan Aliye Öğretmenin şehadetiyle bir ömür hatırlanacağı mesajını vermektedir. Halide Edip Adıvar’ın, bu romanı dolayısıyla din karşıtı ve din düşmanı olduğunu iddia etmek yazara yapılan büyük bir haksızlık olduğu gibi Hacı Fettah gibiler üzerinden bir İslam karşıtlığı ve düşmanlığı oluşturmaya çalışmakta çok büyük haksızlık olur. Çünkü Halide Edip Adıvar, Aliye Öğretmen, üzerinden

şu mesajı da çok açık bir şekilde vermektedir. Hacı Fettah'ın temsil ettiği şeylere lanet etmek doğru değildir. Çünkü Hacı Fettah, dinin bir temsilci değil o şeytanın bir temsilcisidir. Din, Mevlevi Dedesinin temsil ettiği “nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin, şefaatin tecellisiydi. Kundakta ümmeti için şefaati talep eden Peygamber'in, asi ümmetine melce olan büyük Muhammed'in dini idi”:

“Aliye, evvela ağzını açıp, Hacı Fettah Efendi'nin temsil ettiği her şeye lanet etmek arzusunu duydu. Sonra kendi de nasıl olduğunu tayin edemeyeceği bir fikir teselsülü ile mevlit akşamını hatırladı. Hayır, din bu değildi, bu çirkin ve galiz Hacı Fettah Efendi'nin temsil ettiği şey değildi. Din, nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin, şefaatin tecellisiydi. Kundakta ümmeti için şefaati talep eden Peygamber'in, asi ümmetine melce olan büyük Muhammed'in dini idi. Hacı Fettah Efendi, din perdesine bürünmüş, dünya yüzünde şeytanın insanları tazip için gönderdiği bir mümessildi. Aliye ayağa kalktı. Gözlerindeki yaşlar kurumuştu. İnayetsiz bir istihkar ve istikrahla: Sen Kâbe'den gelen bir hacı değilsin, sen şeytanın yeryüzünde bir nevi elçisisin, dedi” (Adıvar, 2023b: 143).

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Mevlit Töreni

Medeniyetlerin gelişim göstermesiyle birlikte çeşitli toplumlardaki ayrışma ve farklılaşma hızı da artmaktadır. Bilhassa gittikçe daha da karmaşılaşan, işbölümü ve uzmanlaşmanın çok arttığı toplumlarda, toplumun sosyo-kültürel yapısını meydana getiren sanat, ekonomi, siyaset, felsefe, ilim gibi alanlar birbirlerinden ayrıldıkça, toplumda meydana gelen ayrılık ve farklılıklar karşısında toplumsal birlik ve bütünleşmenin temin edilmesinde en büyük vazifelerden biri dinin birleştirici ve bütünleştirici işlevine düşmektedir (Günay, 2014: 324). Toplumsal bütünleşme konusunda dinin inanç boyutunun bütünleşme üzerindeki etkisine değinildiği gibi aynı zamanda ibadetlerin yani ritüellerin toplumsal bütünleşmeyi artırdığına da değinmek gerekir. Nitekim ilkel dinlerden tek tanrılı dinlere varıncaya kadar tüm inanç sistemlerindeki dini pratikler inananlarını birleştirici ve münasebetlerini güçlendirici bir etkiye sahiptir (Wach, 1995: 71-73). Şunu da belirtmek gerekir ki dini ayinler, merasimler ve ibadetlerin bütünleştirici gücü, ilişki içerisinde oldukları inançlardan daha fazladır. “Hiçbir teolojik doktrin, dogma ya da inanç, ayin, tören ve menasikin sağladıkları birleştirici etkiyi yapamamaktadır” (Günay, 2014: 248-249). Hakikaten de her ne kadar basit olursa olsunlar, aynı ayinlerin kutlanışının, müşterek düşünce ve inançlardan daha etkili ve önemli oldukları bir hakikattir (Albayrak, 2016: 20).

Sosyologlar, dinin pratik yönü olmadan bir dinin varlığını devam ettirebileceğine şüpheyile yaklaşmaktadırlar. Çünkü Psikoloji alanında yapılan çalışmalar, birçok kişi tarafından aynı anda müşterek olarak yapılan işler ve hareketlerin son derece kudretli bir cemaat ortaya çıkarıcı niteliğe sahip olduğunu göstermektedir (Günay, 2014: 248). Din, kul ile Allah arasındaki ferdi bir bağ gibi gösterilse de gerçek anlamını ancak kendisine bağlı cemaatte

bulabilmekte ve yalnızca büyük halk kitlelerince anlaşılan şekliyle varlığını sürdürebilmektedir. Sosyoloji ve Din sosyolojisi de dinin bu şekliyle alakadar olmaktadır (Sezer, 2011: 152).

Ziya Gökalp, toplumun dini ve ahlaki içerikli ibadetlerle bir araya gelmesinin bütünleşme üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Gökalp, dini ve ahlaki nitelik taşıyan ritüellerin “mefkûre” oluşturabilecek bir potansiyeli olduğuna dikkat çekmiştir. Gökalp, dini ve milli bayramların, Cuma gününün, Ramazan ve kandil gibi önemli gün ve gecelerin toplumsal bir yönünün bulunduğunu, teşkilat yapmak koşuluyla bunların toplumsal feyzinden yararlanmak gerektiğine dikkat çekmiştir (Gökalp, 1982: 50-51). Bu önemli gün ve gecelerde gerçekleştirilen ritüellerin toplumsal bütünleşme üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Vurun Kahpeye romanında toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisi de mevlit törenidir. Halide Edip Adıvar’ın, mevlit töreninden bahsettiği bu sayfalarda Mevlevi tarikatına mensup olan Haminnesi’nin etkileri görülmektedir.

Ruhumuzun derinliklerine bakarsak orada göreceğimiz en güzel duygularımızın çocukluk hayatımızdaki camiye, Ramazan gecelerine, bayram ayınlarına, mevlitlere, kandillere dair hatıralarda gizli olduğunu görürüz (Gökalp, 1982: 23). Halide Edip Adıvar, aynı zamanda Mevlit isimli bölümde çocukluğundaki bazı anılarına da yer vermiştir:

“Çocukluğunda Süleymaniye’de Beyazıt kubbeleri altındaki Ramazan gecelerinin cami avlularında, mâhyalar altındaki mahalle çocuklarıyla konuşup oynadığı dakikaların, verem annesinin, haber gelmeyen babasının hasretiyle loş ve çıplak odalarında, gece kandillerinin gölgesinde yanaklarından dökülen gözyaşlarındaki garip esrarın havası, bu akşam hafızasında uyandı, söndü” (Adıvar, 2023b: 85).

Mevlit, bilhassa Osmanlı coğrafyasında yoğun bir ilgi gören “Süleyman Çelebi’nin Vesiletü’n-necat” isimli mesnevisinin besteli veya kendine özgü bir biçimde doğaçlama olarak okunmasını ve bu amaçla yapılan dini ritüelleri ifade etmektedir. Eserin özellikle Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yıldönümü olan mevlid kandili gibi dini gün ve gecelerde (kandiller) olmak üzere din büyüklerini anma, doğum, ölüm, sünnet, evlenme vb. olayların ardından mutluluk ve üzüntülerin birlikte paylaşılması için organize edilen toplantılarda okunması yaygın bir gelenek haline gelmiştir (Özcan, 2004: 484).

Dinin, toplumsal bütünleştirme işlevi iman konularında olduğu gibi ibadetlerde de kendisini hissettirmektedir. İbadetlerin hem Allah’a (c.c.) yönelik hem de topluma yönelik bir tarafı bulunmaktadır. Allah’a (c.c.) yönelik tarafı ibadetin temelini teşekkül ederken, topluma yönelik tarafı ise onun tamamlayıcısı olarak kabul edilir. Birlikte kılınan namazlar, bilhassa ezan, müşterek şuur ve heyecan uyandıran, kardeşlik ve grup ruhunu devamlı diri ve dinamik tutan önemli bir dini toplumsal olgulardır. Bu olgular güven ve dayanışma hissiyatını güçlendirici bir etkiye sahiptirler (Sezen, 2000: 100).

Halide Edip Adıvar, mevlit gecesini betimlerken peygamberimizin doğduğu gece Mekke’de ortaya çıkan yıldızların sarkması mucizesiyle “gök yakın, yıldızlar parlak ve çok şaşaalı” şeklinde bir betimlemede bulunarak bağlantı kurmuştur. Yazar, ilk etapta mevlit gecesinin Aliye’de yaptığı etkilere değinerek dini pratiklerin bireysel etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır:

“Camiin kapısındaki bu ışıklı karaltılar eski perdesini kaldırıp içeriye dalarken kusursuz bir çocuk göğsünün billûrî bir vecd ve güzellikle tekrar ettiği “Allahüekber”ler gökteki nurlar gibi ilahî bir hararetle bu ılık hava ve yarım ışıklar içinde geçen hayaletlerin kalbine dökülüyordu. Minarenin ezeli teranesi, camiin hülyalı ve hafif nurları, buhurdanlardan çıkan mukaddes ve bayıltıcı kokular, bütün bu güzel ibadet dünyası, Aliye’nin bakir ruhunun heyecanında ölüme götüren bir istigrak lerzesi yapmıştı. Benliği tamamıyla ilk güneş gören bir gonca, mucize ile gözleri açılan bir kör gibi dünyayı ilk defa şimdiye kadar sezemediği yeni heyecanlar, meçhul lezzetler ve aziz işkencelerle hissediyordu” (Adıvar, 2023b: 83-84).

Dinin yerine getirdiği birtakım toplumsal işlevlerde bulunmaktadır. Bireyi toplumsallaştırmak, toplumsal düzeni ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamak bu işlevlerden bazılarıdır. Dinin kabulünü ön gördüğü inanç esasları ve yerine getirilmesini emrettiği ibadetler bir bütün olarak incelendiğinde, onların bireysel benliği aşarak toplumsal bir boyuta büründüğü görülmektedir (Albayrak, 2015: 22).

Halide Edip, Mevlit törenindeki bireysel etkilere yer verdikten sonra, bu ritüelin toplumsal etkilerini de yer vermiştir. Aliye’nin, kalpleri aziz şehitlerinin hasretiyle kanayan kasaba kadınlarıyla namaz kılması, dini ibadetlerin ortak duygulara yol açtığını ve acıların paylaşıldığını göstermektedir:

“Aliye kafesin arkasında ekserisi, yüreği aziz bir ölünün hasretiyle kanayan kasaba kadınlarıyla yatsı namazını kıldı. Mevlit, eşraftan Latif Ağa’nın Çanakkale’de şehit olan iki oğlunun her sene okunan mevlitlerinden biriydi. Kendi şehitlerine mevlit okutamayan zavallı analar, bu mübarek “âyîn”in inayet ve şefaatinde kendi şehitlerine rahmet payı çıkarmak için gelmişlerdi” (Adıvar, 2023b: 84).

Mevlit törenini yöneten tesadüfen kasabadan geçmekte olan İstanbullu Mevlevi Dedesinin, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) doğumunun anlatıldığı “veladet” hikâyesiyle mevlide başlaması müşterek bir tasavvur ortaya çıkarmıştır:

“Hazreti Âmine’nin, asırlardan beri halka en tatlı bir musiki ve şiirle nakledilen ve yine bu asırlardan beri biriken heyecanlarla takdis olunan bu “velâdet” hikâyesini, Aliye de öteki Anadolu kadınları gibi kalbinden gelen sıcak yaşlar yanaklarından döküle döküle dinledi. Bir kadının kudsiyetini, hayatın ve tabiatın en derin bir alâmeti olan velâdetin nihayetsiz ıstırap ve saadetini ilk defa bir kadın gibi anlıyordu. Hazreti Âmine’nin lohusa yatağındaki beşeri acılarını, göklerden inen melek saflarını, “Sündüs” adlı meleğin döşediği nur döşediğini ruhunun gözüyle görüyordu” (Adıvar, 2023b: 86-87).

Bir dini ayin, tören veya uygulamaya temel oluşturan inançlar zamanla bilinçteki eski canlılık ve açıklıklarını kaybettikleri halde, ibadetler, ayinler ve törenlerin, çoğu zaman eski ve

asli usulleri çerçevesinde ifa edilmeleri onların bütünleştirici etkisini artırmaktadır (Günay, 2014: 249).

Mevlevi Dedesinin, asırların getirmiş olduğu Mevlevi harsıyla dini ritüeli yönetmesi derin müşterek duyguların yoğunluğunu ve mevlidin birleştirici etkisini arttırmıştır:

“Kafesin arkasından camiin içi sarı ve müphem nurlar ve gölgeler içinde görünüyordu. Top kandilin altında başları önlerinde, yıpranmış, parça parça olmuş, rengârenk mintanları, poturları, başlıkları ile ahali, buhurdanlardan yükselen dumanlar, kandillerden inen uzun, titrek ışık huzmelerinin içinde büyük ve daimi bir eserin ahenk ve rengini hatırlatıyorlardı. Dede, ışığın tesiriyle kafeslerin arkasında uzak ve rüyaya benzeyen bir ziya içinde kürsüde oturuyordu. Sarı yüzü çenesine doğru incelen, seyrek ve beyaz sakallı bir ihtiyardı. Sikkesinin tevazu ile eğilen başı, bol harmanisinin kıvrımları altında dindar ve zarif bir huşu ile düşen zayıf ve ihtiyar omuzları mevlidin ahengiyle yavaş yavaş sallanıyordu. Bütün bu dalgalanma ile kandiller, ibadet edenler, havanın ışıkları ve buhur dumanları, hatta cami, tutulamayan ilahi bir vecd içinde hem-ahenk dalgalanıyordu” (Adıvar, 2023b: 84-85).

Aliye Öğretmen, Dede’nin Mevlevi harsıyla yönettiği mevlit töreninde daha önce hiç hissetmediği kadar derin duygular hissetmiştir: “İhtiyar Dede’nin sesinde asırların getirdiği bu Mevlevî harsının ince hassasiyeti, her perdede derece derece yükselen, büyük bir sanatın sükûn ve sadegî çerçevesinden çıkan bir heyecanı vardı. Aliye, bu kadar derinden hissettiği bir şey hatırlamıyordu” (Adıvar, 2023b: 85). Dedenin derin yüzü ve güzel sesi Aliye’yi Allah’a temas eden bir aziz vecdiyle sarsmıştı. Oysaki bu güzel camiinin durduğu meydanda daha kaç gün önce görevi kutsal olan bir din adamı, ona cehennem ve azap dakikaları yaşatmıştı. Aliye, bu kadar insani, bu kadar merhamet ve iyilikle dolu dinden Hacı Fettah’ın azap ve işkence çıkarmasına şaşırılmıştır (Adıvar, 2023b: 85-86). Aliye, Mevlevi Dedesi ve mevlit töreni sayesinde İslam dininin özünü kavramış ve Hacı Fettah’ın bir din adamı olmadığını ve İslam’ı temsil etmediğini anlamıştır.

İbadetler, yalnızca kul ile Allah arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda, bireyin hem kendisini hem de toplumla olan münasebetlerini doğudan veya dolaylı olarak etkiler. Bu nedenle, bilinçli bir şekilde yapılan ibadetler, kişiliğin ister içe, isterse dışa dönük yönünün gelişmesine destek olur. Aynı zamanda cemaatle yapılan ibadetler hem toplumsal eşitliğin sağlanmasına ve güçlenmesine katkı sağladığı gibi ibadet yapanlar arasındaki makam, mevki veya ırk üstünlüğü gibi his ve ayrımları ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye yardımcı olur (Koca, 2007: 262-264). Dinin inanç boyutu, başka bir ifadeyle dinle ilgili entelektüel faaliyet, kimi zaman toplumu gruplar ya da bireyler arası farklılaşma ve ayrışmalara sürüklediği halde, ritüeller, din kaynaklı bencil tutum ve davranışları engelleyerek farklılıkları ortadan kaldırmakta, birey ve toplumu birleştirerek bütünleşmelerini sağlamaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2015: 53).

Aliye, camiye girdiğinde kafesin arkasında ön safa yığılan kadınların arkasında duvarın önüne oturan, başında siyah yeldirmesi olan Bakkal Salim'in dul karısını görmüş, diğer kasaba kadınları gibi Aliye'de onun arkada kalmasını doğal bulmuştur. Bu kadın, ötekinin berikinin tarlasında çalışır, kimsesiz hayatını kazanmaya çalışırdı. Güzel yüzlü olması onu dile getirmiş ve hakkında dedikoduya yol açmıştır. Aliye, bu kadını köy düşünlerinde oynatmak için götördüklerini işitmişti. “Kasaba kadınları, onu, bundan dolayı aşağı bir mevkide bırakmışlar ve şeker dağıtırlarken, müezzini ona vermekten menetmişlerdi” (Adıvar, 2023b: 88). Kasaba kadınları Bakkal Salim'in karısını sosyal denetime tabi tutarak onu ötekileştirmişler ve toplumdan dışlamışlardır. Aliye, ilk etapta bu kadına yapılan muameleyi de doğal bulmuştur.

Din, fertlerin özel yaşantılarında kişisel davranışlarını belirlemekle yetinmemektedir. Aynı zamanda ferde toplum içindeki ilişkilerinde de yol göstermektedir (Sezer, 2011: 153). Dinsel ritüeller, müşterek duygular oluşturması sayesinde sosyal hayattaki, ötekileştirme, dışlanma ve ayrıştırmaların önüne geçerek toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır:

“Bunu evvela tabî bulan Aliye, kalbinde cemaatle müşterek dinî heyecanının uyandırdığı sonsuz bir merhamet ve müsamaha, onu birdenbire kadınla alakadar etti. Bilhassa kadının mihnet çekmişlere mahsus öyle manalı ve zavallı gözleri vardı ki, Aliye bu gözlerin acısını doğrudan doğruya kendi içinde duydu. Sonra bu kadar leziz bir iştirakle kalbinin, ruhunun aynı ‘âyîn’de yaşadığı cemaatin bu dürüst hareketi onu epeyce rencide etti. Hele her satırının ve kelimesinin ilahî güzelliğini içer gibi dinlediği bu büyük menkıbenin ruhuyla kadınların hareketini zıt buluyordu. Doğduğu an, günahkâr ümmeti için Cenabı Hakk’tan af dileyen ve ‘Şefiül-Müminin’, ‘ve kamu düşmüşlere destgîr’ diye selamlanan Peygamberimizin ümmeti, nasıl günahkârlara ve düşmüşlere hakaretle bakabilirlerdi? Gülsüm halanın kolunu çekti, yavaşça: Peygamberimiz, doğduğu gece günahkâr ümmeti için Allah’a yalvarmış, siz, Peygamber’den de mi büyüyorsunuz, dedi. Sonra yavaşça kadının olduğu yere kadar gitti, şekerlerini eline koydu, döndü” (Adıvar, 2023b: 88-89).

Bakkal Salim'in dul eşine müezzinin şeker vermesini engelleyen kasaba kadınları, mevlit töreninin ortaya çıkardığı müşterek duyguyla Aliye'nin, bu kadına şeker vermesini garip gözlerle izlemişlerdir. Bu manzara karşısında Gülsüm Hala, senin ismini Emine koymakla ne iyi etmişiz, Peygamberimizin annesi de kesinlikle senin gibi altın yürekliydi demiştir. Yazar, böylece Aliye karakteriyle Hz. Âmine arasında bir bağlantı kurmuştur. Aliye Öğretmen ve Gülsüm Hala, tam eve gireceklerken siyah yeldirmesiyle Bakkal Salim'in karısı koşarak onlara yetişmiş ve Aliye'nin elini öpmüştür. Kasabada herkes tarafından dışlanan ve aşağı bir statüye itilen bir kadının, kasabada öğretmenlik yapan lider bir statüye sahip Aliye eliyle itibarının iade edilmesi, mevlit töreninin kadınlar arasında birleşmeyi ve bütünleşmeyi sağladığını göstermektedir.

Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Vatan Mefkûresi

Vurun Kahpeye romanında toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan biriside mefkûredir. Mefkûrenin toplumsal bütünleşme üzerindeki işlevine geçmeden önce tanımlamasının yapılması faydalı olacaktır.

“Mefkûreye ‘hayal’, ‘gaye’, ‘emel’, ‘dilek’ diyenler var. Mefkûre bir millet tarafından mazide büyük bir buhran zamanında hakikaten yaşanmış ruhi bir halet, zihni bir mevcudiyettir; ne yaşanmış bir hayal, ne de istikbalde yaşatacak bir gayedir. Mefkûre halin mürebbsi ve istikbalin halikı olmakla beraber mazinin bir gerçeğidir. Milletin mazisinden gelip istikbaline doğru iten fikri bir hamlesidir. O halde (idee)den türeyen (ideal) gibi (fikir)den türeyen (mefkûre)yi bu mevkide kullanmak daha münasıptır” (Gökalp, 1976: 69).

Mefkûre, toplumun buhranlı dönemlerinde yaşanan bir hayat tarzıdır. Diğer zamanlarda bireyler kendi bireysel hayatlarıyla uğraştıklarından toplum hayatı ve toplumsal bütünleşme gayet zayıftır (Tuna ve Coşkun, 2011: 342).

Bir millet büyük bir felaket yaşadığı, korkunç bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı zaman kişilerindeki şahsiyetleri ortadan kaldırır. O zaman herkesin ruhunda sadece “milli bir şahsiyet” yaşar, bütün yürekler “milli şahsiyeti” istekli bir şekilde sürdürür ve başkaca hiçbir his taşımazlar. Bu hengâmede bireyler kendi özgürlüklerini değil, milletlerinin bağımsızlığını düşünürler. İşte o yüce duyguyla karışık olan bu kutsal düşünce mefkûre olarak ifade edilir. Buhranlı zamanlar, mefkûrelerin var edildiği zamanlardır. Mefkûreler, milli felaketlerin kalpleri birleştirerek umumi bir kalp yaptığı hengâmelerde, müşterek kalpten doğar (Gökalp, 1976: 63).

Gökalp, toplumda çeşitli mefkûrelerin oluşabileceğini, bu mefkûrelerden birisini doğru kabul ederek diğerlerini yanlış addetmenin bir düşünce hastalığı olduğunu belirtmiştir. Ona göre mefkûreler, ne kadar çeşitli olursa olsunlar, bütün mefkûrelerin temelinde vatan mefkûresi bulunmaktadır (Tuna ve Coşkun, 2011: 343)

Aliye Öğretmen, uzun zaman sonra gizlice görüştüğü nişanlısı Tosun Bey’e, Uzun Hüseyin’in edepsizliğinden, Hacı Fettah’ın ihanetinden ve Damyanos’un kendisine karşı aldığı vaziyetten bahsetmiş, artık dayanacak gücünün kalmadığını söyleyerek kendisini kaçırmasını istemiştir. Ancak Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey, çok yakında kasabaya Türk ordusunun taarruz ederek kasabayı kurtaracağını ve taarruz başlamadan önce Yunanlıları kışkırtmadan onların asker sayısı ve cephanelerinin bulunduğu yeri öğrenerek kendisine haber ulaştırması için Aliye’nin, kasabada kalması gerektiğini söylemiştir. Aliye, işittikleri karşısında çok şaşırılmış ve nişanlısına şöyle demiştir (Adıvar, 2023b: 155-156):

“Aliye kasabadan çok, hayattan çok, belki belki (dudakları titriyordu) memleketinden çok, Tosun’u seviyordu. Fakat Aliye bunları söylerken, o, katı ve kuru eliyle genç kızın yumuşak dudaklarını kapamıştı. Çok kısık, fakat kat’î bir sesle: Sen, benim nişanlımsın, aşkımızın memleketimizden ayrı bir yeri olamaz; burada kalacaksın, bu hafta zarfında Yunanlıların askerini, kuvvetini, cephanesini koyduğu yeri öğreneceksin. Burada bir

hafta sonra aynı saatte belki ben, belki Kaptan Selim bulunacak, sen gelirsın, yahut bir kâğıt yazar, Durmuş’la gönderirsin, dedi” (Adıvar, 2023b: 156).

Herkesin vebadan kaçır gibi ürktüğü Anadolu’ya öğretmenlik yapmak için gelen fedakâr öğretmen Aliye’nin aşkıyla Tosun Bey’in aşkı arasında fark vardır. Tosun, onun için yegâne şeyken; Aliye, Tosun’un hayatını sarsan bütün ihtiras içinde sadece bir zerreydi. Tosun Bey, vatan işgal altındayken kalplerin yalnızca vatanın bağımsızlığı için çarpması gerektiğini düşünüyor ve tüm benliğiyle en temel mefkûre olan vatan mefkûresini benimseyerek onu her şeyin üstünde tutuyordu. Aliye, Tosun’a âşıkken; Tosun Bey’de Aliye’ye âşıktır. Ancak Tosun Bey, vatan mefkûresi için bireysel aşktan fedakârlık yapmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Aliye’de, vatan mefkûresinin hiç olmadığını da iddia etmek doğru olmaz. Çünkü Aliye kendisini meydanda Hacı Fettah’ın, kötülüğünden kurtaran Tosun Bey’i, ilk gördüğünde derin duygular hissetmiş, ancak Ömer Efendinin evinde kalan Tosun Bey’in karşısına çıkmamıştır:

“Onda da mektepte Tosun Bey’e çarpıntı veren altın bulut hülyasının başka bir cephesi, siyah başlıklı güzel ve kumral kumandanın erkek yüzü vardı. Fakat o ince İstanbul çocuğu, bu çarpıntıyı Tosun Bey’den daha vazih görüyor ve bu mücadele günlerinde, bu mücadele kahramanlarının kalpleri yalnız memleket için çarpması lazım geleceğini düşünüyor ve bu tehlikeli misafire hiç görünmemeye karar veriyordu” (Adıvar, 2023b: 51).

Aliye’nin, bu düşüncesi onda da vatan mefkûresinin olduğunu göstermektedir. Aliye’nin, Tosun Bey’i memleketinden bile daha fazla sevdiğini söylemesinin sebebi olarak küçük yaşlarda annesini ve babasını kaybetmesinden ötürü ortaya çıkmış olan sevgi yoksunluğuyla ilişkilendirebiliriz.

Mefkûre, toplumun kendi hakkındaki şuurudur. Millet, benliğini ancak buhran dönemlerinde ortaya çıkan büyük felaketler sayesinde hissederler. Buhran zamanlarında uyanan bu şuur toplumun kendi özünü, menşesini ve yerine getireceği tarihi görevi idrak etmesini sağlar (Gökalp, 1976: 68-69; Heyd, 1980: 35).

Türk taarruzu başlamış, kasabanın kurtuluşuna birkaç gün kalmış, Tosun askerleriyle öncülük ediyor ve kasabada çok önemli bir görev almıştı. Ancak Aliye’nin üzülmemesi için görevinden çok bahsetmemiştir. Tosun Bey’in, askerleri Yunanlıların kaçarlarırken yapmaları olası olan mezalime engel olacaklardı. Tosun Bey, büyük görevinde başarılı olduğu takdirde Yunanlılar, çingene gibi perişan olup kaçacak yer arayacaklardı (Adıvar, 2023b: 168-169). Vatan mefkûresi, Tosun Bey’in çok önemli bir görevi yüklenmesini ve bu göreve odaklanmasını sağlamıştır.

Mefkûre, milli şuurı var ettiği gibi yönünü de tayin eder. Mefkûre, bir taraftan kişilere canlılık, istikamet, heyecan ve mücadele aşılarken, onları canlı olarak ayakta tutarken, diğer taraftan milletlere, milli vicdanlara kaynaklık eder (Nirun, 1981: 126).

Tosun Bey, Aliye'ye isterse ve çok korkuyorsa kendisini kaçırabileceğini söylemiştir. Çünkü Yunanlılar, geri çekilirken genç kızlara çok feci muamelelerde bulunmuşlardı. “Aliye, kaçmak istemiyordu. Kasabanın kurtuluşuna, genç talihine o kadar emindi ki, hem o son dakikaya kadar felaketlerinde ve kurtuluşlarında mutlak onlarla beraber kalacaktı” (Adıvar, 2023b: 169). Önceden dayanacak gücü olmadığını ve Tosun'un kendisini kaçırmamasını isteyen Aliye, mefkûre sayesinde cesaretini korumuş, mücadeleyi sürdürmüştür. Aynı zamanda mefkûrenin ortaya çıkardığı milli vicdan, onu kasabadan kaçmak yerine kasaba halkının felaketlerinde ve kurtuluşlarında son anlarına kadar yanında durmasını sağlamıştır.

Tosun Bey, çok önemli görev için gizliden Aliye'nin yanına gelmiş, gece karanlık çökünce evden çıkmayı planlarken Yunanlılar tarafından ev sarılmıştır. Bu durum karşısında:

“Aliye'yi en ateşli ve samimi bir derinlikle seven Tosun'un yüzünde, her şeyden uzak, münferit ve korkunç bir düşünce, belki bir yeis hâkim oldu. Birkaç saat evvel Aliye'nin gözlerinin temasıyla sarhoş ve uysal, kendinden geçen Tosun, şimdi beynindeki hâkim fikrin haricinde hiçbir şey hissetmiyor, anlamıyor, hiçbir lakırdıya mukabele etmiyordu. Tosun, tamamen etrafına lakayt, başındaki müthiş fikrin tesiri altında, görmeyen gözlerle boşluğa bakıyordu” (Adıvar, 2023b: 171).

Tosun Bey'in, zihnine yalnızca müthiş mefkûresi (ideali) hâkim olmuş diğer her şey önemini yitirmiştir. En ateşli ve samimi bir derinlikle sevdiği Aliye'den birden bire uzaklaşmış ve ona yabancı gibi olması Aliye'yi yaralayıp üzmüştür. Halide Edip Adıvar, Aliye karakteri üzerinden mefkûreyi (ideali) betimlemiştir:

“Bir defa daha hissediyordu ki Tosun, evvela kendi dimağındaki hâkim fikrin esiri, bendesidir. Ve bütün idealist adamlar, muayyen bir maksada varlığını vakfedenlerin zulmüyle zalimdir. Çünkü bunlar için, insanî rabitalar, en kavi ve kadir aşklar, maksattan sonra gelen şeylerdir ve maksatları için hiçbir elemenden, hiçbir fedakârlıktan, hiçbir kurbandan kaçınmazlar. Bunların bu kudretidir ki, ihtilalleri, millet tarihinde herhangi yeni dönümü, herhangi sarsıntıyı, kan ve facia mukabilinde vücuda getirir. Fakat veyl o kadına ki, kalbini böyle bir adama, iradesini böyle bir fikir esirine uydurmuştur. Çünkü fikriyle sevgilisi karşı karşıya geldiği zaman, her ne ıstırap ve gözyaşı mukâbilinde olursa olsun, mutlak feda edilecek olan, sevgilidir” (Adıvar, 2023b: 171-172)

Mefkûre sahibi olanlar muhakkak bir ülkü uğruna varlığını vakfederler. Bu bireyler için bütün insani ilişkiler, en dayanıklı ve güçlü aşklar mefkûreden sonra gelmekte ve mefkûreleri uğruna hiçbir üzüntüden, hiçbir fedakârlıktan ve hiçbir kurbandan kaçınmazlar. Mefkûre aynı zamanda hareket ettirici bir güçtür. Bu güç ihtilalleri, millet tarihindeki yeni dönümleri ve herhangi bir sarsıntıyı, kan ve facia mukabilinde meydana getirir. Aliye bu mefkûre sahibi adama kalbini kaptırmış, iradesini de bu mefkûreye esir olan Tosun Bey'e uydurmuştur. Tosun Bey'in, uğruna her şeyini feda etmekten çekinmeyeceği vatan mefkûresi onun ruhunda parlayarak bütün ulusa ve vatan mefkûresi eksik olan Aliye'ye de sirayet etmiştir. Mefkûreyle sevgili yani bireysel aşklarla içtimai aşklar karşı karşıya geldiklerinde feda edilecek olan, her ne ıstırap ve gözyaşına sebep olursa olsun mutlak feda edilecek olan sevgilidir. Tosun Bey'in

Aliye'ye olan samimi aşkı romanda özellikle vurgulanmıştır. Yazarın bu samimi aşkı vurgulamasının temel sebebi en güçlü aşkların bile mefkûre uğruna feda edilmesi gerektiğini vurgulamak içindir. Tosun Bey, Aliye'ye gerçekten çok âşıktır, ancak vatan mefkûresine de kara sevdalıdır. Çünkü mefkûre gerçekleştirilmeden, vatan kurtulmadan bir aile, bir gelecek kurulamaz. Tosun Bey, vatan olmadan aşkın olmayacağını, vatan olmadan bir geleceğin olmayacağını ve kısacası vatan olmadan hiçbir şeyin olmayacağını biliyordu. Onun için vatan mefkûresi için her şeyi feda etmeyi göze almıştır. Mefkûre sahibi bireyler, bencil bireylerin aksine mefkûreyi gerçekleştirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlar. Felaket zamanında bireylerini kendi ruhunda emen bir milletin buhranlı hassasiyetinden infilak eden hakiki mefkûreler, istikbalin yaratıcısıdır (Nirun, 1981: 122)

Tosun Bey, Yunanlılar tarafından ev çevrildiği için, ferdi aşkı uğruna mefkûresine ihanet etmiş ve vazifeni tehlikeye atmış bir asker gibi kendini yiyip bitirmiştir:

“...bu felakete sırf kendi zaafım, seni görmek için kalbimin çocuk zaafı sebep oldu. Eğer buraya gelmeyeydim, vazifemi yapmam muhakkaktı. Eğer kalbimde bu hodbin aşk olmasaydı, memleketimi, ordumu, binlerce Türk'ün canını tehlikeye koymayacaktım, dedi; sonra aşağı yukarı başını parçalayarak, pişmanlık ve çaresizlik içinde dolaştı. Kendini öldürmek bile onun zaafının tevhit ettiği felaketi temizleyemezdi. Şimdi davasına hıyanet etmiş bir mefkûre mücahidi, ordusunu tehlikeye düşürmüş bir askerd. Zaafı yüzünden namusunu, memleketini attığı muhakkak hezimetle karşı karşıya kalmıştı ve öldükten sonra ruh için ebediyet varsa, ruhu bu utancı, bu hezimet ebediyen manevi bir ceza olarak çekmeye mahkûmdu” (Adıvar, 2023b: 173).

Ulusların büyük felaketler veya zaferler sırasında yaşadıkları buhranlı ve galeyanlı bir dönem vardır ki A. Comte bunu “yaratıcı devre” şeklinde ifade etmiştir. İstikbalin kâşifi ve mimarı olan büyük mefkûreler ancak böyle müstesna kargaşalarda ortaya çıkar. Bu dönemlerde bireysel ruhlar şahsiyetlerini yitirerek toplumsal şahsiyet içinde kaybolur. Bütün bireyler şiddetli bir aşka tutulmuş gibi tüm yaşamlarını bu mefkûre uğruna feda etmek isterler. Türklerin “aşk çağı” şeklinde ifade ettikleri “mucize saati” işte bu yaratıcı devreden ibarettir. Yaratıcı devre, mefkûre toplumsal vicdandan bir altın ışık suretinde ortaya çıkarak ve ilkel en çok hassas olan seçkin bir ruhta parlayarak onun aracılığıyla bütün ulusa yeni ruhu aşılar (Nirun, 1981: 130).

Tosun Bey'in mefkûresine olan bağlılığı Aliye'ye sirayet etmiş ve Damyanos'a giderek daha önce kendisine yaptığı evlilik teklifini kabul ettiğini söyleyerek evin etrafındaki kuşatmayı kaldırmayı planlamıştır. Aliye bu fedakârlık kararını aldığı anda “yine tarihte milleti için ölen ve ıstırap çeken kadınlar, ezeli gözlerinde mukaddes bir ışıkla, şahane dudaklarında asırların silemediği zafer tebessümüyle Aliye'ye bakıyorlardı” (Adıvar, 2023b: 174).

Mefkûre, ma'şeri bir vecid durumunda ortaya çıkar. Bireyler bu vecdin ateşi içerisinde eriyerek toplumsal şahsiyette kaybolur, menfaatlerini unuttur ve tüm gücünü toplumun

menfaatine adar. Böyle zamanlarda doğuştan bencil olan birey, toplum uğruna canını da feda etmeye hazırdır. Toplumun kutsallığını anlayarak bu kutsallığın kendisine insanüstü bir güç verdiğini hisseder. Birey, toplumsal şuur içerisinde yaşayarak “beşer” seviyesinden “insan” seviyesine yükselir. Birey, maddi etkenler zincirinden sıyrılarak, içinde yaşadığı toplumun üyeleriyle ortak mefkûrelere uygun düşünmeyi ve hareket etmeyi öğrendiğinde şahsiyet olur. Şahsiyet, toplumların şuurunda var olan ve bireyin şuuruna yansıyan düşünce ve duyguların, kısacası ideallerin bütünü olarak ifade edilebilir (Heyd, 1980: 36).

Aliye, daha önce Damyanos’un odasında kendini etmediği millet ve kasaba, şimdi önüne çok sevdiği Tosun’u getirerek çok zor ve feci bir fedakârlık bekliyordu. Demek ki daha önce kasaba için “toprağınız toprağım” şeklinde bazen gülerek tekrar ettiği sözü manevi bir el kaydetmiş ve ondan yeminini yerine getirmesini istiyordu (Adıvar, 2023b: 175). Aliye, evden çıkmak için hazırlanırken Tosun Bey, onun arkasından yürüyen ordusunu, güçlük ve zincir altında ıstırap çeken milletini görüyordu. Tosun Bey, nişanlısı Aliye’ye daha önce bahsetmediği vazifesinden, vatan mefkûresine kendisini adayınca bahsetmiştir: “Aliyeciğim, dedi. Yarın bizim ordu öğleye kadar buraya gelecek, ben mutlak bu gece, sabahtan evvel, Yunan cephanesini atmaya, ilerideki köprüyü tahribe memurum” (Adıvar, 2023b: 177). Tosun Bey, Aliye’nin yapmış olduğu bu fedakârlığı yapabilecek ve onun çektiği ıstırapı çekebilecek hiçbir kimsenin olmadığını, ondan daha cesur ve kahraman bir asker tanımadığını, hatta onun Türk ordusundaki askerlerden bile daha kahraman olduğunu söylemiştir (Adıvar, 2023b: 178).

Aliye, bu fedakârlığı Tosuna duyduğu aşka rakip olan vatan mefkûresi için yapıyordu:

“Tosun, kendisinin değildi. Tosun, sırf vazifesinin, Tosun ruhuyla, bütün varlığıyla maksadının askeri idi. Bu biçare kız, memleketi için altı ay evvel reddettiği korkunç fedakârlığı, onun kalbinde kendisine rakip olan memleket aşkının zaferi için yapıyordu. Fakat ıstırap sırtması arasında memleket, ordu, kasaba, çocukluğundan beri en iptidâî bir taabbütle sevdiği her şey, hâttâ din ve hayat Tosun’un erkek yüzünde timsalini bulmuştu” (Adıvar, 2023b: 188).

Halide Edip Adıvar, Aliye, vatan ve din mefkûresi için kendini feda etmeye giderken kasabayı betimlemiştir:

“Yunan süngüleri, naklieleri, topları geçiyordu. Yalnız bunların hepsinin üstünde yine genç ve acıklı bir ses, ezan okuyor; kasabanın sessiz damları üzerine gökten dökülür gibi, ümidin ilahî tesellisi, ‘Allahüekber, Allahüekber’ diye Allah’ın büyüklüğünü, hiçbir istinad olmayan esir ve bedbaht halka tekrar ediyordu” (Adıvar, 2023b: 181).

Kabada esaret hâkimken, bedbaht olan halka, her şeyin üstünde olan ilahi bir ezan sesi “Allahüekber, Allahüekber” diyerek Allah’ın büyüklüğüyle bir ümit tesellisi veriyordu. Aliye, mefkûre uğruna kendini feda etmeye giderken mevlit gecesinin ilahi heyecanını ve duygularını hatırlamıştır. “Mevlit gecesiyse rahmet ve şefaatinin insanlara ebediyen vaat eden dinin, tahlil

etmeden vasıl olduğu teselli ve iyiliği anlamıştı” (Adivar, 2023b: 181-182). Aliye, dini kin, gayz ve zulüm gibi göstermeye çalışan Hacı Fettah’ın, zebani yüzü kafasından geçmek istediğinde buna müsaade etmemiştir (Adivar, 2023b: 182).

Kişiler, mefkûreli oldukları zamanlarda ruhları şiddetli bir coşku ile dolar. Aşırı, coşkulu, şiddetli bir hayat yaşarlar; çılgın bir heyecanın içine dalar. Bireylerin bu anda duydukları his “kutsiyet” duygusudur. Bu taşkın ruhlar mefkûrelerini ve ona yardımcı olan şeyleri kutsal sayar, muhalif ve karşı çıkanlara lanet ederler. Mefkûre uğrunda hayatlarını, menfaatlerini, mutluluklarını feda etmekle kalmazlar, onu yükseltenlere hürmet ve i’la etmek, ona muhalif olan kişileri ve şeyleri yıkmak, yakmak ve parçalamakta isterler (Gökalp, 1976: 67).

Aliye’nin, Türk’ün hürriyeti için kendisini feda etmesinden sonra evin etrafındaki abluka kalkmış ve Tosun Bey, kutsal vazifesini icra ederek Türk’e boyunduruk vurmaya çalışan Yunan Cephaneliğini patlatmıştır. Kuvayı Milliye Komutanı Tosun Bey mefkûresi uğruna iki bacağı yitirmiş; Aliye Öğretmen ise Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin’in tertip ettiği zulümle her şeyini feda ederek ve yemini ifa ederek şehit olmuştur.

Vurun Kahpeye romanında mefkûre toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir unsurken; mefkûre yoksunluğu ise toplumsal bütünleşmeyi bozan bir unsurdur. Cemiyet, gerici ve hâkim sınıfın mefkûre ve duyguları değil, halkın mefkûre ve duygularıdır. Bireycilik, mefkûreden yoksunluğu ifade eder (Heyd, 1980: 38). Milli bir bilince, milli bir mefkûreye sahip olmayan bir kitleden ahlak, hâkimiyet ve fedakârlık beklemek boştur (Gökalp, 1976: 47-48). Mefkûreye, sahip olmayan bireylerde şahsi çıkar fazla iken, toplumsal bütünleşme ise gayet zayıftır. Mefkûresiz bireyler bencil ve menfaatperest, ümitsiz ve kötümser, imansız ve korkak oldukları için “hebaen mensur” (boşuna harcanmış, ziyan olmuş, yok edilmiş) durumdadırlar. Devlet ve vatan müesseseleri varlığını sürdürebilmesi için mutlaka milli mefkûreye dayanmalı, eğer bu mefkûreler bireylere dayanırlarsa “inkıraza” mahkûmdurlar. Devletler kesinlikle milli mefkûrelere dayanmalı ve her vatan kesinlikle bir milletin vatanı olmalıdır (Gökalp, 1976: 93).

Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin, vatan mefkûresi yoksunluğuyla sadece şahsi çıkarlarını düşünerek toplumsal bütünleşmeyi bozarlarken; Hristiyanlığı ve milliyeti yalnızca şahsi menfaati için kullanan Damyanos, menfaati bittiğinde milliyetine ve ordusuna ihanet etmeyi bile düşünmüştür. Aliye, Damyanos’a evlilik teklifini bazı şartlarla kabul edeceğini söylediğinde: “Yunan ordusuna hıyanet, hatta Türk ordusuna iltihak teklif etse, kabul edecek kadar bîhuştu” (Adivar, 2023b: 187).

Mefkûresi güçlü olan uluslar ve devletler ne kadar zorlu mücadele içine girerlerse girsinler mutlaka bu mücadeleden zaferle çıkarlar. Türk ulusu mefkûresi çok güçlü olduğu için

milli mücadeleden muzaffer olarak çıkarken; mefkûresiz olan Yunanlılar ise hezimete uğramışlardır. Yunanlılardaki mefkûre eksikliğini Damyanos'un şu sözlerinden anlamak mümkündür: "İster muvaffak olalım, ister olmayalım, seninle bütün ömrümüzü Paris'te geçirecek kadar para yaptım, yaşasın milliyetperverlik, amma da para getiriyormuş, derdi" (Adivar, 2023b: 77).

Mefkûresiz devletler her an kopacak bir kıyameti beklerlerken; mefkûreli uluslar ise siyaseten ölmüş olsalar bile kesinlikle bir "basübadelmevt" (diriliş) muştusu taşırlar. Öyleyse diriltici ve yaratıcı bir mefkûreye sahip olan devletler ölümsüzdürler (Gökalp, 1976: 65-66).

Türk ulusu, mefkûresine sıkı sıkıya bağlı kaldığı için Osmanlı devleti yıkılmasına rağmen ebediyete kadar yaşayacak olan Türkiye Cumhuriyeti devleti kurmayı başarmıştır.

SONUÇ

Bu bölümde, araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlara ve geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Osmanlı devletinin zor süreçlerden geçtiği buhranlı dönemlerde aydınlar devleti çöküşten kurtarmak için bazı fikri akımlar ortaya koymuşlardır. Osmanlıcılık, Ümmetçilik, Türkçülük, Batıcılık ve Âdem-i Merkeziyetçilik bu fikri akımlardan bazılarıdır.

Toplumsal bütünleşme ve din arasındaki ilişki tespit edilmiştir.

Halide Edip Adıvar'ın dine bakışı tespit edilmiştir.

Halide Edip Adıvar'ın, milli mücadele dönemini anlatan hikâye ve romanları üzerinde yapılan incelemede milli mücadele döneminde, Türk Ulusunun toplumsal bütünleşmesini sağlayan ve bozan unsurlar tespit edilmiştir. Ayrıca bu unsurlar üzerinde dinin etkisi de tespit edilmiştir.

Milli Mücadele döneminde Yunanlıları bütünleştiren ve ayırıştıran unsurlar da tespit edilerek, bu unsurlar üzerinde dinin etkisi de incelenmiştir.

Osmanlıcılık ortak vatan tasavvurunu, Ümmetçilik İslam'ın esaslarına dönüşü, Türkçülük milli benliğe dayalı ulusçuluğu, Batıcılık Batıdaki medeniyeti taklit etmeyi, Âdem-i Merkeziyetçilik ise yerinde yönetimi ve bireyciliği savunmuşlardır. Fikri akımların hiçbirisi devleti çöküşten kurtaramamıştır. Ancak bazı fikri akımlar yeni kurulan devletin kuruluş felsefesi içerisinde yer alarak günümüzde hala etkilerini sürdürmektedirler. Bu fikri akımların üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de din olmuştur.

Bireylerin örgütlenmesi sosyal bütünleşmeyi var etmektedir. İnsanlık tarihinden beri var olagelmiş olan din toplumları etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Dinin toplum üzerinde birleştirici ve parçalayıcı olmak üzere iki işlevi bulunmaktadır. Dinin birleştirme işlevi parçalayıcı işlevinden daha fazladır. Din, toplum üzerinde parçalayıcı bir işlev icra ederken, başka grupları ötekileştirirken, grup içerisindeki üyelerini bir düşüncesi etrafında birleştirmektedir.

Türk ulusunu ayağa kaldırmak ve birleştirmek için büyük bir azim gösteren aydınlardan birisi de Halide Edip Adıvar'dır. O, dini taassuba, dinin şiddet, kin, zulüm ve kötü olarak gösterilmesine karşı olduğu gibi dinsizliğe de karşı çıkmıştır. Halide Edip, dinin sevgi, şefkat ve merhamet yönünü bilhassa vurgulamış ve dini sosyolojik olarak ele alarak toplum hayatındaki işlevleri üzerinde durmuştur.

Vurma Fatma hikâyesinde, Türk ulusunun ezelden beri karakteri olan istiklal, milli mücadele döneminde Türk ulunu bütünleştiren unsurlardan birisidir. Türk ulusu bağımsızlığını

kazanmak için çok acılar çekmiş, zorluklara göğüs germiş ve çok büyük gayret göstermiş ve sonunda bağımsızlığını kazanmıştır. Şiddet olgusu ise Yunanlıları bütünleştiren ve ayırıştırıcı unsurlardan birisidir. Yanako Dimitriyadis, küçük yaşlardan itibaren ailesinden, okuldan ve papazdan aldığı “Megalo İdea” eğitimiyle ve Papazın oğlu Tanaş’ın anlattığı şiddet hikâyesinden etkilenecek Yunan ordusuna katılmıştır. Dimitriyadis’in, Yunan ordusuyla bütünleşmesinde ve Türk ulusuna akıl almaz işkenceler yaparak Yunan ordusunu bu zulümler etrafında bütünleştirirken din, bütünleştirici bir görev icra etmiştir. Teğmen Aleko, eliyle ise şiddet ayırıştırıcı bir işlev icra etmiştir.

Emine’nin Şehadeti hikâyesinde şehadet unsuru halk ve devlet kaynaşmasını sağlamıştır. Bayrağımız Altında isimli hikâyede Türk ulusunun bağımsızlığının ve varlığının simgesi olan bayrak, Türk ulusunu bir araya toplayan, bütünleştiren unsurlardan birisidir.

Ateşten Gömlek Romanında ise vatanla özdeşleştirilen İzmir Kızı Ayşe, etrafında milli mücadeleye ilgi duymayan insanları bile cepheye sevk etmeyi başaran ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisidir. Yediden yetmiş herkesin meydana toplanmasını sağlayan, millete ve orduya güç, irade umut ve teselli veren, milli mücadeleye katkı sağlayan ve halkı uyandırarak Türk olduklarını hatırlatan Sultan Ahmet Mitingi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisidir. Türk ordusunun, uğruna canını verdiği fakat kendisini düşmana vermediği mübarek bayrak, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisidir. Mandacılık ise mefkûre sahibi olmayan ve Türk ulusunun gücünün farkında olmayanlar tarafından savunularak, dinin etkisiyle birlikte ayırıştırıcı ve parçalayıcı bir işlev icra eden unsurlardan birisidir. Şahsi menfaat ve kıskançlık Türk ulusu ve ordusu üzerinde ayırıştırıcı bir unsur olarak işlev icra etmiştir. Şahsi menfaat ve kıskançlığın ayırıştırıcı bir işlev icra etmesi üzerinde din etkili olmuştur.

Vurun Kahpeye romanında toplumsal sınıfın azaltılmasını, bireylerin sosyalleşmesini, topluma uyumunu sağlayan ve toplumu bütünleştiren unsurlardan birisi de eğitimidir. Menfaatperest, bencil, kin ve öfke güden Hacı Fettah’ın eliyle din, kitleleri yönlendirerek ayırıştırıcı ve parçalayıcı bir unsur olarak işlev görmüştür. Dinin pratik yönü, inanç yönünden daha çok bütünleştirici bir işlev icra etmektedir. Mevlit töreni, müşterek duyguları ortaya çıkararak, bireyler arasındaki sınıf ayrımlarını ve olumsuz duyguları ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisi olarak işlev icra etmiştir. Türk ulusunu, milli mücadele zamanlarında bütünleştiren, buhran ve felaket zamanlarında ortaya çıkan vatan mefkûresi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlardan birisidir. Türk milleti, mefkûresi güçlü olduğu için milli mücadeleden zaferle çıkmış ve bu mefkûre ateşi sayesinde ebediyen varlığını sürdürecektir olan Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuştur.

Bu bağlamda Halide Edip Adıvar'ın roman ve hikâyelerindeki dini, milli ve diğer unsurların Türk ulusunun buhran dönemlerindeki toplumsal bütünleşmesi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ü. (2019). “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2): 413-424.
- Acaroğlu, T. (1964). “Halide Edip ve Eserleri”. *Yeditepe Sanat Dergisi*(94).
- Adıvar, H. E. (2009). “Sunuş”. M. Kalpaklı (Ed.), *Tatarcık*. (2 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2011). “Sunuş”. M. Kalpaklı ve N. D. Sönmez (Ed.), *Sevda Sokağı Komedyası*. (1 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2012). “Sunu”. M. Kalpaklı (Ed.), *Kerim Usta'nın Oğlu*. (1 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2013a). “Sunuş”. M. Kalpaklı ve G. E. Korkmaz (Ed.), *Handan*. (11 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2013b). “Sunuş”. M. Kalpaklı (Ed.), *Kalp Ağrısı*. (5 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2013c). “Sunuş”. M. Kalpaklı ve S. Y. Kalpaklı (Ed.), *Sinekli Bakkal*. (14 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2014). “Sunuş”. M. Kalpaklı ve D. Erlevent (Ed.), *Çaresaz*. (3 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2019a). “Sunuş”. M. Kalpaklı ve G. Türkgeldi (Ed.), *Mor Salkımlı Ev*. (30 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2019b). “Heyula Nerede Dolaşıyor?”. F. Altuğ (Ed.), *Heyula*. (1 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2020). “Yayıncının Notu”. M. Çevikdoğan (Ed.), *Döner Ayna*. (2 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2021). “Yeni Turan”. M. Çevikdoğan (Ed.). (9 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2022a). “Vurma Fatma”. M. Sukan (Ed.), *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. (1 bs.). Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2022b). “Emine'nin Şehadeti”. M. Sukan (Ed.), *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. (1 bs.). Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2022c). “Bayrağımızın Altında ”. M. Sukan (Ed.), *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. (1 bs.). Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2023a). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. (M. Kalpaklı ve S. Y. Kalpaklı, (Ed.) 30 bs.), Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2023b). *Vurun Kahpeye*. (M. Kalpaklı, (Ed.) 30 bs.), Can Yayınları İstanbul.

- Adıvar, H. E. (2023c). “Yayıncının Notu”. M. Çevikdoğan (Ed.), *Yolpalas Cinayeti*. (16 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2023d). “Yayıncının Notu”. M. Çevikdoğan (Ed.), *Sonsuz Panayır*. (3 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2023e). “Yayıncının Notu”. M. Çevikdoğan (Ed.), *Kenan Çobanları*. (2 bs.). Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2023f). *Ateşten Gömlek*. (M. Çevikdoğan, (Ed.) 58 bs.), Can Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2024). “Sunuş”. M. Kalpaklı (Ed.), *Son Eseri*. Can Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2005). “Üç Tarz-ı Siyaset”. M. A. Erdem (Ed.), *Üç Tarz-ı Siyaset: Yusuf Akçura*. (2 bs.). Lotus Yayınevi, Ankara.
- Akdaş, M. ve Çıkış, Ş. (2022). “Konut Mimarisinin Dönüşümünü Halide Edip Adıvar’ın Romanı “Akile Hanım Sokağı” Üzerinden Okumak”. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(1): 46-57.
- Akgül, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Çizgi Yayınları, Konya.
- Akkaya, C. ve Koçak, H. (2021). “Alevilik Sünnilik Bağlamında Sosyal Bütünleşme ve Din: Emirdağ Karacalar Köyü Örneği”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(1): 138-153.
- Aktaş, Ş. (2013). “Halide Edip Adıvar (1882, İstanbul–9 Ocak 1964, İstanbul)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1): 1-12.
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Akyol, Y. (2009). *Dinsel Ritüeller ve Modern Milliyetçilikte Ritüel İnşası: Şehit Cenazeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi: Tanımlar, kuramlar ve Uygulamalar*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Akyüz, N. (1998). “Dinin Mesajının Sosyo-Kültürel Muhtevası ve İslam”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1-4): 295-308.
- Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, İ. (2012). “Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi”. N. Akyüz ve İ. Çapcıoğlu (Ed.). Grafiker Yayınları, Ankara.
- Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, İ. (2015). “Dini Tecrübenin İfade Şekilleri”. N. Akyüz ve İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi El Kitabı*. (3 bs.). Grafiker Yayınları, Ankara. 49-56.
- Albay, N. G. (2020). “Halide Edib Adıvar’ın Ateşten Gömlek Adlı Romanında Kadının Milliyetçiliği”. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*: 473-483.
- Albayrak, A. (2015). “Alevi-Bektaşî Ritüelleri ve Temel Kurumlarından Hareketle Sosyal Bütünleşme”. *Sûfî Araştırmaları*, 6(12): 21-36.

- Albayrak, A. (2016). “Mahir İz'e Göre Sosyal Bütünleşmede İbadetlerin Rolü”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(Special Issue 1): 18-24.
- Alkan, H. ve Doğan, A. (2010). “Osmanlı Liberallerinde Toplum Ve Demokrasi Anlayışı”. *Liberal Düşünce Dergisi*(58): 69-93.
- Altay, D. (2010). *Halide Edip Adivar*. Alter Yayıncılık, Ankara.
- Altıkardeş, İ. (2003). *Din Sosyalleşme ve Hoşgörü*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Altıkardeş, İ. (2004). *Din ve Sosyal Bütünleşme*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Altıncakaynak, Y. (2004). *Millî Mücadele Romanlarında Kadın Tipleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alver, K. (ed.). (2012). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Hece Yayınları, Ankara.
- Arabacı, H. M. (1996). *Millî Mücadele Döneminde Halide Edip Adivar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Arabacı, H. M. (2015). “Millî Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adivar'ın Faaliyetleri Ve Mustafa Kemal Atatürk”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(19): 271-294.
- Arseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Arsılantürk, Z. ve Amman, M. T. (2014). *Sosyoloji*. (10 bs.), Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Asya, A. N. (1973). *Kökler ve Dallar*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Atar, F. (2010). “Şehid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 38, 428-431.
- Ataseven, F. B. ve Araboğlu, A. (2015). “İki Ayrı Dilde İki Aynı/ Ayrı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: 78-89.
- Atasoy, F. (2019). “Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(45): 1-21.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. (N. Bayramoğlu ve K. Güran, (Ed.) 1 bs.), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atay, F. R., Adivar, H. E., Karaosmanoğlu, Y. K. ve Us, M. A. (2022). *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. (M. Sukan, (Ed.) 1 bs.), Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, G. (2006). *Sosyal Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Ziya Gökalp ve Orhan Türkdoğan'ın Dilin Fonksiyonları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Aydın, H. (2009). *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Aydın, K. (2020). *Halide Edib Adivar'da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, M. (1990). *Din Felsefesi*. (2 bs.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Aydınalp, H. (2010). "Sosyal Çatışma ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2): 187-215.
- Aytepe, O. (1999-2003). "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(24): 475-486.
- Balcı, M. (2016). *Halide Edip Adivar'ın Yazıları (1897-1925) Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Balcı, M. (2019). *Muharrir Hanım: Halide Edip Adivar'ın Gazete ve Dergi Yazıları 1897-1925*. (B. Çağlar, (Ed.)), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Bekiroğlu, N. (1999). *Halide Edip Adivar*. Şule Yayınları, İstanbul.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (Çev. A. Çoşkun), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Geçekliğin Sosyal İnşası*. (Çev. V. S. Öğütle), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, V. (1997). *Sosyal Çözülme ve Din*. Etüt Yayınları, Samsun.
- Bilgin, V. (2009). *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*. Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bilgiseven, A. K. (1976). *Sosyoloji*. Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Bilgiseven, A. K. (1995). *Genel Sosyoloji*. (5 bs.), Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Bird, J. (2015). *Din Sosyolojisi Nedir*. (Çev. A. Taştan ve M. D. Dereli), Lotus Yayınevi, İstanbul.
- Bouthoul 1967'den akt. Günay. (2014). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Boynukalın, E. (2013). "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 43, 417-420.
- Can, E. (1998). *Millî Mücadele Romanında İç Cephe*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Canuylası, E. M. (2021). *Geçmişin Perspektifinden Günümüze İdealist Öğretmen: Karma Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İthaki Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, A. (2004). “Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(13): 111-150.
- Coşkun, A. (2005). “Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*. A. Coşkun (drl.). İz Yayıncılık, İstanbul.
- Coşkun, A. (2014). *Din Antropolojisi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Cöhçe, S. (2000). “XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Fikir Hareketleri”. *Erdem*, 12(35): 329-355.
- Çalen, M. K. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Çalışmaları (1908-1912)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çalışlar, İ. (2011). *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip*. (II. bs.), Everest Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelik, M. (2017). *Cevdet Said'de Toplumsal Değişim ve Şiddet İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çelik, Y. (2006). “Roman 1920-1960”. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz ve M. Ö. Oğuz (Ed.), *Türk Edebiyatı Tarihi*. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çetin, N. (2017). *Halide Edip Adivar İncelemeleri*. Atlas Kitap, Ankara.
- Çetin, S. (2014). *Halide Edib Adivar'ın eserlerinde milli mücadele ve cumhuriyet*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çetin, S. (2017). “Sembolleştirilen Bir Mücadele: Ateşten Gömlek Romanını İmge Ve Sembolleri Üzerinden Okumak”. A. İ. Öbek, Y. Topaloğlu ve O. Durmuş (Ed.), *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*. (1 bs.). Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.
- Çetin, S. (2019). “Maske ve Ruh'ta Nasreddin Hoca ve Yeni Dünya Düzeni”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21: 273-292.
- Çetinsaya, G. (2005). “Muhafazakâr Bir Siyasî Düşünür Olarak Halide Edip Adivar”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*(5): 157-163.
- Çiftçi, S. (2009). “Halide Edip Adivar'ın Feminist ve Semitik Bir Operası: Kenan Çobanları”. *Electronic Turkish Studies*, 4(3): 655-668.
- Çilliler, Y. (2015). “Modern milliyetçilik kuramları açısından 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu fikir akımları”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2): 45-65.

- Değeralp, A. (2012). *Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında Batılılaşma Tartışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Doğru, Ç. (2022). *Çok Kültürlü Ortamda Sosyal Bütünleşmeyi Sağlamada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Rolü (İğdır İli Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Doğru, Ç. (2022). “Sosyal Bütünleşme ve Din Eğitimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30): 59-82.
- Dönmezer, S. (1982). *Sosyoloji*. (8 bs.), Savaş Yayınları, Ankara.
- Dündar, F. (2021). “Halide Edib Adıvar’ın Ateşten Gömlek Adlı Romanında 'Biz' ve 'Ötekiler’”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(5): 344-353.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. (3 bs.), Dergâh Yayınları, İstanbul
- Enginün, İ. (2008). “Yahya Kemal ve Edebiyatta Ölçüt”. A. Akgül (Ed.), *Hayal Şiir: Yahya Kemal Beyath Şiiri Üzerine Makaleler*. Türkiye İş Bankası, İstanbul. 149-165.
- Enginün, İ. (2019). *Halide Edib Adıvar*. (1 bs.), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, K. (2013). “Halide Edip’in Vurun Kahpeye Romanında Farklı Boyutlarıyla Millî Mücadele’ye Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 20(1): 53-80
- Erkal, M. E. (2014). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*. (17 bs.), Der yayınları, İstanbul.
- Ersöz, Z. (2019). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, Peyami Safa Ve Tarık Buğra'nın romanlarında Millî Mücadele'ye bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Eyüpoğlu, O. ve Batuk, C. (2015). “Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(38): 95-122.
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. N. Çelebi, 5 bs.), Atilla Kitabevi, Ankara.
- Freyer, H. (2016). *Din sosyolojisi*. (Çev. T. Kalpsüz), Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Furseth, I. ve Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (Çev. İ. Çapçioğlu ve H. Aydınal, 1 bs.), Birleşik Kitapevi, Ankara.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*. (İ. Kutluk, (Ed.) 1 bs.), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler VII*. (A. Çay, (Ed.)), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (2012). *Türkçülüğün Esasları*. (İ. Acar, (Ed.) 2 bs.), Liva Yayınları, Balıkesir.

- Görgülü, P. (2022). “Türk Romanında Millî Mücadele Dönemi’nin Merkezi Ankara’ya Genel Bir Bakış”. *Erciyes Akademi*, 36(Özel Sayı-Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu): 1479-1500.
- Göz, K. (2020). “Vurun Kahpeye ve Cemile Bağlamında Tip ve Karakterlerin Karşılaştırmalı İncelemesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1): 539-551.
- Gözütok, T. (2010). “Yeni Turan’da milli kimlik sorunu”. *Turkish Studies*, 5(2): 410-448.
- Güler, İ. (2002). *Politik Teoloji Yazıları*. Kitabiyat Ankara.
- Günay, Ü. (1986). “İslâm dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(6): 63-104.
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. (E. Güngör, (Ed.) 13 bs.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gürsel, M. (2011). *Eğitime İlişkin Çeşitlemeler*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*. İletişim yayınları, İstanbul.
- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*. (Çev. C. Meriç, 1 bs.), Sebil Yayınevi, İstanbul.
- İleri, S. (1993). *Halide Edip Adivar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İşçi, M. (2016). *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*. (3 bs.), Der Yayınları, İstanbul.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. (Çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kaan, O. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kansu, M. M. (1966). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. (Cilt. I), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kara, İ. (2011). *Türkiye’de İslamcılık-Düşüncesi Metinler/Kişiler, Cilt 1*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, R. (2017). “Halide Edib Adivar’ın Romanlarında Sosyal Bir Mesele Olarak Din / İslam”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(36): 176-201.
- Karaca, M. (2012). “Farklılaşma, Bütünleşme Ve Birlikte Yaşama Üzerine”. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(18): 226-238.
- Karataş, C. (2009). *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ve Türk Edebiyatına Yansımaları*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Karataş, C. (2013). “Turancılık Mefkûresi Bağlamında Halide Edib’in Yeni Turan’ına Dair”. *Türkoloji Dergisi*, 20(1): 39-52.
- Karpat, K. (2010). *İslam’ın Siyasallaşması*. (4 bs.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2006). “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, *Doğu Batı Entelektüeller I*. Doğu Batı Yayınları, Ankara. 61-84.
- Karşlı, B. (2012). *Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun İlçesi Örneğinde Din ve Sosyal Bütünleşme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kartopu, A. (2009). *Dinler Tarihinde Dinin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kaya, K. (2008). “Amiran Kurtkan’ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme”. *Türk Dünyası Araştırmaları*(176): 57-68.
- Kehrer, G. (1998). “Din sosyolojisi”, *Din Sosyolojisi*. Y. Aktay ve M. E. Köktaş (drl.). (2 bs.). Vadi Yayınları, Ankara.
- Keskin, Y. M. (2015). “Toplumsal Tabakalaşma ve Din”. N. Akyüz ve İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi*. (3 bs.). Grafiker Yayınları, Ankara.
- Khan, A. A. (1993). “Hint Müslümanlarının Türk kurtuluş hareketine mali yardımı 1919-1923” (Çev. A. Özgiray). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8(1): 203-217.
- Kia, R. A. (2015). “Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2): 273-296.
- Kırmıt, Ö. F. (2020). “İzmir’in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4): 1325-1343.
- Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. Saray Kitabevleri, İzmir.
- Koca, F. (2007). “İbadet: İnsani Varoluşun Anlamı”. B. Erul (Ed.), *İslam’a Giriş*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara. 255-268.
- Koltuk, N. (2015). “Kuva-yı Milliye’nin Gelirleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12(23): 49-81.
- Kongar, E. (1996). *Türk Toplum Bilimcileri* (Cilt. I), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Koyun, A. Y. (2019). *Halide Edip Adivar Ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında Kurtuluş Savaşı Ve Tarih Öğretiminde Kullanılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Köknel, Ö. (1996). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

- Köylü, M. ve Cankut, A. (2022). “Millî Mücadele Döneminde Bir Mandacı: ‘Halide Edip (Adivar)’”. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17): 14-27.
- Kul, E. (2013). “Halide Edip’in Vurun Kahpeye Romanında Farklı Boyutlarıyla Millî Mücadele’ye Yaklaşım”. *Türkoloji Dergisi*, 20(1): 53-80.
- Kurt, A. (2008). “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2): 73-93.
- Kurt, A. (2012). *Din Sosyolojisi*. (2 bs.), Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Alp Yayınevi, Ankara.
- Lök, T. (2021). *Halide Edip Adivar’ın Raik’in Annesi Romanı (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Manguel, A. (2009). *Kelimeler Şehri*. (Çev. E. E. Taşçıoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. (20 bs.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Michaud, G. (2006). “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, (Çev. H. Uçan). K. Alver (Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi*. Hece Yayınları, Ankara.
- Moran, B. (2011). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat’tan A. Hamdi Tanpınar’a*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mumcu, A. (1997). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I-II*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Mutlu, B. (2018). “Tek Ateşten Gömlek, İki Ayrı Coğrafya: Ateşten Gömlek ve Zeynep Romanlarında Vatanın Temsili Olarak Kadın”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 684-694.
- Nair, G. (2015). *Gençlik Şiddetinin Toplumsal Nedenleri (Sivas Merkez İlçe Örneği)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Nirun, N. (1981). *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*. (1 bs.), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Noble, T. (2006). “Sosyoloji ve Edebiyat”, (Çev. N. Çalışkan) *Edebiyat Sosyolojisi*. Hece Yayınları, Ankara.
- Okumuş, E. (2020). *Toplumsal Değişme ve Din*. (7 bs.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Orman, T. F. (2016). “Halide Edip Adivar’ın ‘Tataarcık’ Romanında Sosyal/Kültürel Değişmenin İzleri”. *Folklor/Edebiyat*, 22(85): 107-122.

- Ortaylı, İ. (1974). *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*. TODAİE Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. (Cilt. VI), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öğün, S. S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Öncü, A. (2009). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din Eğitime Bakış (Halide Edip Adıvar Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öz, M. (2022). “Kerbelâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 25, 271-272.
- Öz, N. (2020). “Bütünleşme ve Farklılaşma Sarmalında Din”. Ö. Güngör ve R. Şimşek (Ed.), *Din Sosyolojisi*. Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Özbilen, D. K. (2023). “Milli Mücadele Dönemi Kadın Edebiyatında Halide Edip Adıvar’ın Kaleminden Kadın Direnişinin Yansımaları”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 13(1): 105-112.
- Özcan, A. (2007). “Osmanlılık”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 33, 485-487.
- Özcan, N. (2004). “Mevlid”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 29, 484-485.
- Özçelik, M. H. (2015). “Yusuf Akçura’nın Üç Tarz-I Siyaseti Makalesi Üzerine Düşünceler”. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*(37): 155-168.
- Özdoğan, M. A. (2017). *Çağdaş Türk Romanında Mevlana’nın Postmodern Bir Tüketim Unsuru Olarak Kullanılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Özerkmen, N. ve Gölbaşı, H. (2010). “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”. *Akademik Bakış Dergisi*(15): 23-37.
- Özkalp, E. (2011). *Sosyolojiye Giriş*. Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Özkaya, Y. (1992). “Kuva-yı Milliye”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(24): 451-480.
- Öztürk, M. (2016). “Kur’an, Yorum ve Şiddet Meselesi”. *Bilimname*, 2016(32): 7-40.
- Paralı, E. (2001). *Halide Edip Adıvar ve Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağlam, H. (2015). *Halide Edib Adıvarın Türk Modernleşmesine Katkısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Sakallı, F. (2012). “Halide Edip Adivar’ın hikâyelerinde Millî Mücadele’yi yaşayan kadınlar”. *Gazi Akademik Bakış*, 5(10): 137-146.
- Sanay, E. (2014). *Sosyoloji*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Sari, M. (2018). *Halide Edip Adivar’ın “Türk’ün Ateşle İmtihanı” ile Hüda Şa ‘Ravi’nin “Günlüğüm” Adlı Eserlerin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sarıaslan, N. (2023). *Cumhuriyetin İlk On Yılında Yaşamış Yazarların (Halide Edip Adivar, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu) Romanlarında Millî Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yılları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Sarıca, B. (2008). “Kutadgu Bilig’de Komutan ve Ordunun Nitelikleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37): 87-105.
- Sezen, Y. (2000). *İslamın Sosyolojik Yorumu*. Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Sezer, B. (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Soykan, Ö. N. (2009). *Edebiyat Sosyolojisi: Kuram ve Uygulama*. Dönence Yayınları, İstanbul.
- Soysal, M. E. (2010). “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(42): 209-239.
- Şahin, A. M. (2019). “Millî Mücadele’den Millî Kimlik İnşasına: Ateşten Gömlek”. *Journal of Turkology*, 29: 151-168.
- Şahin, S. (2009). *İkinci Meşrutiyet Dönemi İktisadi Fikir Akımları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, V. (2010). *Halide Edip Adivar’ın Romanlarında Yapı ve İzlek*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şahin, V. (2013). “Halide Edip Adivar’ın ‘Yeni Turan’ Romanını Yeniden Anlam (landırm) a”. *Erdem*(64): 103-122.
- Şanlı, M. (2020). “Etkin Tarih Eğitimi Bağlamında Ağaç Kültürü: Haluk Dursun’un Eserlerinde Anıt Ağaç Olarak ‘Çınar’”. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 3(1): 1-17.
- Şimşek, H. ve Şimşek, A. S. (2013). “Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Lise öğrencilerinde Sosyal Bütünleşme Düzeyi”. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(198): 73-96.
- Şirin, F. S. (2023). “Kavramdan Harekete Kuva-yı Milliye”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(Özel Sayı): 106-141.
- Tanpınar, A. H. (2001). *Yahya Kemal*. (4 bs.), Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Taplamacıoğlu, M. (1983). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Taş, K. (2015). *Din sosyolojisi: el kitabı*. (N. Akyüz ve İ. Çapcıoğlu, (Ed.) 3 bs.), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Taş, K. ve Göksüçukur, B. (2019). “Osmanlı dönemi batıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları ve din”. *Dini Araştırmalar*, 22(56): 463-488.
- Tay, B. ve Nalçacı, A. (2020). “İstiklal Marşı’mızda Değerler”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(40): 243-275.
- Terzi, R. (2021). *Halide Edip Adivar’ın “Handan” Adlı Romanında Kelime Grupları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Tezcan, M. (1992). *Eğitim Sosyolojisi*. Zirve Ofset, Ankara.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür*. (Çev. İ. Çetin), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Tilek, M. (2019). *Halide Edip Adivar’ın Romanlarında İdealize Edilmiş Kadın Karakterler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Topaloğlu, B. (2007). “Rahmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 34, 415-417.
- Topaloğlu, B. (2012). “Vedûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 42, 598-599.
- Tuna, K. ve Coşkun, İ. (ed.). (2011). *Ziya Gökalp*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslâmcılık Akımı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Turinay, N. (hızl.). (2021). *Safahat*. (1 bs.), TBMM Yayını, Ankara.
- Türkdoğan, O. (1983). *Milli Kültür Modernleşme ve İslâm*. Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1988). *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*. Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Uludağ, N. (2017). *Milli mücadele döneminde rıza mühendisliği Halide Edib Adivar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uludağ, S. (hızl.). (1988). *Mukaddime*. (Cilt. I), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Uluköse, G. (2006). *Halide Edip Adivar*. Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Usta, N. ve Eyüpoğlu, O. (2019). “Sosyolojik Açıdan Din - Giriş”, *Din Sosyolojisi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*, Bışkek. 49-62.

- Uyguner, M. (1994). *Halide Edip Adivar: yaşamı, sanatı, yapıtlarından seçmeler*. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Ünal, D. (2016). *Milli Mücadele Dönemi yazarlarından Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarının popüler kültür içerik özellikleri bağlamında incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ünsal, A. (1996). "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi". *Cogito*(6-7): 29-36.
- Vurucu, İ. (2009). *Osmanlıdan Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığına Kadar Türk Milliyetçilerinde Turancılık Algısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Wach, J. (1987). *Din sosyolojisine Giriş*. (Çev. B. İnandı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Willaime, J.-P. (2003). "Dinin Tanımlanması Meselesi" (Çev. H. Keskin ve A. Alperen). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(1): 321-334.
- Yaparel, R. (1987). "Dinin Tarifi Mümkün Mü?". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV: 403-417.
- Yavaş, G. (2013). "Eleştiri ile İdeal Arasında: Halide Edib'in Sinekli Bakkal Romanında'Din Adamı' Kavramı Etrafında Bir Tartışma". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*: 753-767.
- Yıldız, H. (2013). "Halide Edip Adivar'ın "Dağa Çıkan Kurt" Hikâyesinde Tema Ve Alegorik Unsurlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 20(1): 105-118.
- Yıldız, M. C. (1999). "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4: 279-301.
- Yılmaz, H. (2023). "Kerbela Olayı ve Günümüze Yansıması". *MANAS Din Bilimleri Dergisi*, 2(2): 70-77.
- Yörük, S. (2010). *Kadına Yönelik Şiddet: Antalya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yüksel, M. (2008). *Atatürk'ün Tam Bağımsızlık İlkesinin Günümüzde Askerî Alanda Uygulanabilirliğinin Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı SOYADI	Halil DÖNMEZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Gördes Anadolu İmam Hatip Lisesi (2011)
Lisans Diploması	Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi (2015)
Yüksek Lisans Tez Konusu	HALİDE EDİP ADIVAR'DA TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE DİN
Yabancı Dil	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	MEB 2015-...